

PRIRUČNIK

ZA POSTUPANJE U SLUČAJEVIMA RODNOZASNOVANOG
I SEKSUALNOG NASILJA NAD ŽENAMA I DJECOM

ZA POLICIJU, TUŽITELJE I SUDIJE

Ova publikacija objavljena je u okviru projekta "Podrška pravosuđu u Bosni i Hercegovini - Jačanje tužilačkih kapaciteta u sistemu krivičnog pravosuđa", kojeg provodi Visoko sudsko i tužilačko vijeće Bosne i Hercegovine.

Visoko sudsko i tužilačko vijeće Bosne i Hercegovine
Visoko sudbeno i tužiteljsko vijeće Bosne i Hercegovine
Високи судски и тужилачки савјет Босне и Херцеговине
High Judicial and Prosecutorial Council of Bosnia and Herzegovina

Izradu ove publikacije podržale su Ambasade Švicarske i Kraljevine Norveške u Bosni i Hercegovini. Sadržaj ove publikacije, kao i nalazi prikazani u njoj, ne odražavaju nužno stavove Vlade Švicarske i Kraljevine Norveške, niti Visokog sudskog i tužilačkog vijeća Bosne i Hercegovine.

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Švicarska agencija za razvoj i saradnju SDC

PRIRUČNIK

ZA POSTUPANJE U SLUČAJEVIMA RODNOZASNOVANOG
I SEKSUALNOG NASILJA NAD ŽENAMA I DJECOM

ZA POLICIJU, TUŽITELJE I SUDIJE

**PRIRUČNIK ZA POSTUPANJE U SLUČAJEVIMA
RODNOZASNOVANOG I SEKSUALNOG NASILJA
NAD ŽENAMA I DJECOM
ZA POLICIJU, TUŽITELJE I SUDIJE**

Autori:

Azra Adžajlić-Dedović,
vanredni profesor na Fakultetu za kriminalistiku,
kriminologiju i sigurnosne studije,
Univerzitet u Sarajevu

Šejla Drpljanin,
tužiteljica u Tužilaštvu Brčko distrikta BiH

Olga Lola Ninković,
rukovodilac Odjela za podršku svjedocima,
Okružni sud u Banja Luci

Boris Topić,
pravni ekspert
Mirsada Bajramović,
dipl.pravnica,
Udruženje "Zemlja djece u BiH"

Urednik:

Mirsada Bajramović

Lektor:

Zada Šahdanović

Izdavač:

Udruženje „Zemlja djece u BiH“

Tuzla

Za izdavača:

Mirsada Bajramović

Konsultant:

Hajrija Hadžiomerović-Muftić,
federalna tužiteljica u Federalnom tužilaštvu
Federacije BiH

Zahvaljujemo se gospođi Meagan Smith Hrle,
neovisnom konsultantu, koja je dala značajan
doprinos u izradi ovoga Priručnika

Dizajn i grafička priprema:

Arch Design d.o.o. Sarajevo

Štampa:

Arch Design d.o.o. Sarajevo

Tiraž:

500 komada

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

305-055.1/.2:364.63](035)
343.541(035)

PRIRUČNIK za postupanje u slučajevima rodnozasnovanog i seksualnog nasilja nad ženama i djecom : za policiju, tužitelje i sudije / Azra Adžajlić-Dedović ... [et al.]. - Sarajevo : Udruženje "Zemlja djece u BiH", 2018. - 155 str. : graf. prikazi ; 30 cm

Bibliografija: str. [145-150] ; bibliografske i druge bilješke uz tekst

ISBN 978-9958-0359-1-3

1. Adžajlić-Dedović, Azra. - I. Dedović, Azra Adžajlić - Adžajlić-Dedović, Azra
COBISS.BH-ID 25223686

Sadržaj

Predgovor	9
Poglavlje 1. RAZUMIJEVANJE POJMOVA RAVNOPRAVNOSTI SPOLOVA, RODNO UVJETOVANO NASILJE I SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE	10
Uvod	10
1.1. Razumjevanje ravnopravnosti spolova	11
1.2. Rodno uvjetovano nasilje	12
1.3. Seksualno zlostavljanje	12
1.4. Žrtve rodno i spolno zasnovanog zlostavljanja i nasilja.	13
Poglavlje 2. MEĐUNARODNI PRAVNI OKVIR.	20
Uvodna razmatranja.	20
2.1. Instrumenti Ujedinjenih naroda	21
2.1.1. Međunarodni ugovori	21
2.1.2. Međunarodni standardi.	26
2.1.3. Ostali instrumenti	29
2.1.4. Relevantna jurisprudencija	30
2.2. Regionalni dokumenti	31
2.2.1. Međunarodni ugovori	32
2.2.2. Ostali dokumenti	35
2.2.3. Jurisprudencija evropskog suda za ljudska prava	35
2.2.4. Evropska unija	37
2.3. OSCE.	38
Zaključak	39
Preporuke.	40
Poglavlje 3. PRAVNI OKVIR U BOSNI I HERCEGOVINI ZA ODGOVOR I POSTUPANJE U ISTRAGAMA I KRIVIČNIM POSTUPCIMA SEKSUALNOG NASILJA	41
Uvodno razmatranje.	41
3.1. Inkriminacija seksualnog nasilja	42
3.1.1. Krivično pravo	42
3.1.2. Prekršajno pravo	46
3.2. Procesne odredbe	48
3.3. Kratak osvrt na analize krivičnopravnog odgovora na seksualno nasilje u Bosni i Hercegovini	51
Preporuka.	53

Poglavlje 4.

MITOVI O SILOVANJU I SEKSUALNOM ZLOSTAVLJANJU	54
4.1. Moć predrasuda i stereotipa o seksualnom nasilju	54
4.2. Stavovi profesionalaca o seksualnom zlostavljanju	57
4.2.1. Traumatizacija profesionalaca-profesionalno sagorijevanje	58
4.3. Mitovi o počiniteljima seksualnih delikata	60
4.3.1. Psihopatija i seksualno prestupništvo	61
4.3.2. Pedofilija	62
4.4. Predrasude žrtava o seksualnom zlostavljanju	66

Poglavlje 5.

PSIHOLOŠKI ASPEKT SEKSUALNOG NASILJA	68
5.1. Trauma seksualnog nasilja	68
5.1.1. Štokholmski sindrom	70
5.1.2. Rezilijentna ličnost	71
5.1.3. Posttraumatski stresni poremećaj (PTSP)	73
5.2. Posljedice seksualnog nasilja	75
5.3. Djeca žrtve seksualnog nasilja	76
5.4. Pristup žrtvama seksualnog nasilja	79
5.5. Implikacije za istragu i obradu predmeta	81
5.5.1. Reakcije i stavovi ispitivača	81
5.5.2. Još neki faktori koji mogu uticati na motivaciju žrtve da svjedoči	82

Poglavlje 6.

PRVI ODGOVOR NA RODNOZASNOVANO I SPOLNOZASNOVANO NASILJE	85
Uvod	85
6.1. Postupanje policije, tužitelja i sudija sa žrtvama rodnozasnovanog i spolnozasnovanog nasilja	86
6.2. Žrtva kao aktivni i pasivni izvor informacija o izvršenom rodnozasnovanom i seksualnom nasilju	93

Poglavlje 7

PRIPREMA OPTUŽNICE	95
7.1. Optužnica i njeni bitni dijelovi	95
7.2. Krivična djela protiv spolne slobode i morala	97
7.3. Objektivni elementi krivičnog djela	99
7.3.1. Krivično djelo Silovanje	99
7.3.2. Krivično djelo Spolni odnos sa nemoćnom osobom	102
7.3.3. Krivično djelo Spolni odnos sa djetetom	103
7.3.4. Zadovoljenje pohote pred djetetom ili maloljetnikom	106
7.3.5. Krivično djelo Bludne radnje	106
7.3.6. Krivično djelo Spolni odnos zloupotrebom položaja	107

7.3.7. Krivično djelo Navođenje na prostituciju109
7.3.8. Iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije110
7.3.9. Krivično djelo Rodoskrvnuća111
7.4. Sticaj krivičnih djela112
7.4.1. Sticaj krivičnog djela silovanja i drugih krivičnih djela seksualnog nasilja sa drugim krivičnim djelima112
7.5. Dokazi na kojima se optužnica zasniva114
Poglavlje 8.	
SEKSUALNO NASILJE – SUĐENJE I FAZA POSLIJE SUĐENJA115
8.1. Mjere obezbjeđenja zaštite žrtve/svjedoka i njeno svjedočenje kao dokazno sredstvo na sudu115
8.2. Optužnica i sudski postupak bez svjedočenja žrtve120
8.3. Izvođenje dokaza i najbolje prakse122
8.4. Vještačenje i saslušanje vještaka na glavnom pretresu123
8.5. Dokazi odbrane124
8.6. Okolnosti koje utiču na izbor i odmjeravanje kazne125
8.6.1. Odmjeravanje kazne125
8.6.2. Olakšavajuće i/ili otežavajuće okolnosti127
8.7. Naknada štete za žrtve nasilja130
8.8. Praćenje izvršavanja i okončavanja izdržavanja kazne132
8.9. Žalba133
Poglavlje 9.	
POSEBNA RAZMATRANJA136
9.1. Istrage i procesuiranje slučajeva seksualnog nasilja nad osobama sa invaliditetom136
9.2. Istrage i procesuiranje slučajeva seksualnog nasilja nad romkinjama138
9.3. Istrage i procesuiranja slučajeva seksualnog nasilja nad dječacima i odraslim muškarcima i lgbtq osobama139
10. LITERATURA145
PRILOG 1	
Prijedlog za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva.151

PREDGOVOR

Seksualno nasilje spada u red najtežih, a najmanje prijavljenih oblika nasilja. Uz porodično nasilje ulazi u dominantne oblike rodno uvjetovanog nasilja, u kojima je u većem broju muškarac počinitelj, a žrtva žena ili dijete. Seksualno nasilje uočljivo je u širokom kontinuumu, od seksualnog uznemiravanja i zlostavljanja, preko silovanja do trgovanja ljudima i djecom u svrhu prisilne prostitucije i/ili pornografije.

Svi vidovi seksualnog nasilja su društveno opasni, ali silovanje je među seksualnim deliktima najteže i najtipičnije krivično djelo ove vrste. Ovo krivično djelo predviđaju svi savremeni krivični zakoni i njegovim propisivanjem pruža se, prije svega, ženi i djeci, ali i osobama muškog spola, krivičnopravna zaštita od nasilne obljube izvršene od strane druge osobe ili više osoba muškog ili ženskog spola.

Ozbiljnim seksualnim deliktom se takođe smatra i seksualno uznemiravanje i zlostavljanje odraslih i djece, kojem je zakonodavac dao krivično pravnu zaštitu kroz poseban zakon, Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH, ali i kroz krivično pravne odredbe u krivičnim zakonima. Nerijetko se seksualno zlostavljanje i uznemiravanje odraslih osoba muškog i ženskog spola dešava na radnom mjestu, koje je, nažalost, kod nas prilično zanemaren, iako predstavlja važan društveni problem.

Ne postoje ujednačeni pokazatelji o rasprostranjenosti seksualnog nasilja, različiti su rezultati istraživanja provedenih od različitih institucija i nevladinih organizacija koje se bave tim problemom, dok cijelo to područje nasilja karakterizira postojanje visokog procenta "tamnih brojki". Pojave koje su zabilježene od strane policije su neznatne u odnosu na stvaran broj stvarnih slučajeva seksualnog nasilja.

Inače, poznato je da su upravo za seksualno nasilje „tamne brojke“ najizražajnije. Razlog za to je što podaci o rasprostranjenosti seksualnog nasilja dolazi uglavnom iz tri izvora: a) *slučajevi koje je zabilježila policija*, b) *slučajevi do kojih se došlo u okvirima velikih kriminalističkih istraživanja usmjerenih na seksualno nasilje, u kojima sudjeluju rodno osviješćeni timovi, s jasnim uvidom u potencijalna krivična mjesta istraživanja* i c) *fenomen koji se istražuje*. Podaci dobijeni iz tih izvora se u pravilu značajno razlikuju, na način da policijske statistike bilježe manji broj slučajeva, dok istraživanja isključivo fokusirana na slučajeve seksualnog nasilja pokazuju veći broj slučajeva. Međutim, ono u čemu se svi slažu je da seksualno nasilje ostavlja dalekosežne posljedice na odrasle osobe, još teže na dijete, čak i teže nego što većina osoba, uključujući i one koje su doživjele seksualno nasilje, to žele priznati. Posljedice su nesagledive i višestране, kako za samu osobu, njenu porodicu, ali i širu zajednicu i društvo, i zato se takva društvena pojava ne smije prešutno tolerisati.

Upravo ovaj Priručnik ima za svrhu da, kroz podizanje svijesti profesionalaca, policija, tužitelji, sudije, socijalni i zdravstveni radnici, psiholozi, profesionalci u nevladinim organizacijama i svim drugim institucijama i službama koje su uključene u zaštitu žrtava seksualnog nasilja nad odraslim i djecom, iskažu veći stepen senzibilitnosti i posvećenosti ovom problemu, te da se multidisciplinarnim prisupom suprostave rodno uvjetovanom i seksualnom nasilju.

Autori ovog priručnika su nastojali da kroz prikaz međunarodnih standarda ugrađenih u konvencije, direktive i pravne akte, odredbe domaćih zakona, na jednom mjestu objedine osnovna teorijska i praktična znanja i iskustva u radu na predmetima rodno zasnovanog i seksualnog nasilja nad odraslim i djecom u pravosuđu. Priručnikom je također obuhvaćen i segment psihološke podrške žrtvama ovog zločina, što se pokazalo kao veoma koristan pristup u pripremi žrtve/oštećene ovim krivičnim djelom kod uzimanje izjave od strane policije/tužitelja, kao i drugih radnji koje daju veću mogućnost adekvatnije i djelotvornije zaštite interesa žrtve seksualnog nasilja, posebno djece.

Dakle, korist od ovog Priručnika će imati svi koji žele da usavršavaju svoja znanja i vještine u radu sa osobama, uključujući i djecu, koje su pretrpjele seksualno nasilje. Pored pravnog razumijevanja ove važne problematike u pravosuđu, psihološkoj praksi i zakonodavnoj regulativi, intencija je bila i da pokrene razmišljanja i traženje odgovora kako rad na predmetima seksualnog nasilja učiniti kvalitetnijim, efikasnijim, te obezbjediti djelotvorniju zaštitu žrtvama seksualnog nasilja, posebno djeci, bez diskriminacije po bilo kom osnovu. To će se postići jačanjem kapaciteta profesionalaca u cilju donošenja pravilnih i zakonitih odluka, zaštitom interesa i prava žrtava i adekvatnom kaznenom politikom. Upravo to i jeste glavna namjera ovog Priručnika.

Hajrija Hadžiomerović-Muftić, federalna tužiteljica
Federalno tužilaštvo Federacije BiH

Poglavlje 1.

RAZUMIJEVANJE POJMOVA RAVNOPRAVNOSTI SPOLOVA, RODNO UVJETOVANO NASILJE I SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE¹

AUTOR: PROF. DR AZRA ADŽAJLIĆ-DEDOVIĆ

UVOD

Sva ljudska bića jednaka su u dostojanstvu i pravima.² Zabrana diskriminacije zasnovane na spolu i rodu definisana je u brojnim međunarodnim pravnim dokumentima³ i evropskim instrumentima⁴ u čijim odredbama se definišu odgovarajuće i efikasne mjere za sprečavanje i suzbijanje svih oblika nasilja zasnovanog na spolu i rodu, bilo da se radi o krivičnom djelu ili prekršaju koji je počinio pojedinac (GRAĐANIN) ili država (državne i javne službe i njihovi službenici). Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama u članu 1. uspostavlja obavezu države da poštuje ljudska prava tako što će omogućiti njihovo uživanje i zaštitu svakom pojedincu.

Demokratizacija društva zasniva se na obezbjeđivanju ravnopravnosti, a jedan od najvažnijih aspekata ravnopravnosti je rodna ravnopravnost. Principi rodne ravnopravnosti ugrađeni su u osnove savremenog demokratskog društva“ (Begović, b., 2016: 61).

Uprkos činjenici da je Bosna i Hercegovina potpisnica brojnih međunarodnih konvencija i protokola o ljudskim pravima, žene u Bosni i Hercegovini još uvijek nisu ravnopravne sa muškarcima, i država nije obezbijedila adekvatnu institucionalnu zaštitu žrtvama nasilja.

1 Pojedini dijelovi teksta su urađeni u saradnji sa federalnom tužiteljicom Hajrijom Hadžiomerović-Muftić, Federalno tužilaštvo Federacije BiH

2 Član 1. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima

3 Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (UDHR) (član 1. i 2.), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (ICCPR), Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR), Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (CERD) (član 2.), Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) (član 2.), Konvencija koja se odnosi na diskriminaciju u pogledu zapošljavanja i zanimanja (ILO-C-111), Konvencija o zaštiti prava radnika migranata i članova njihovih porodica, Konvencija o pravu djeteta (CRC), Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, Konvencija UNESCO-a protiv diskriminacije u oblasti obrazovanja.

4 Direktiva o jednakom tretmanu u svim aspektima radnog odnosa (za samozaposlene se sličan document usvaja 1986 - Direktiva 86/613/EEZ), Direktiva o jednakom tretmanu polova u oblasti socijalne sigurnosti, Preporuci Savjetodavnog komiteta za jednake mogućnosti muškaraca i žena br. 84/635 od 1984., Direktiva 2000/78 o ravnopravnosti polova, ali i Direktiva 1976. koja je dopunjena definicijama diskriminacije, uznemiravanja i seksualnog uznemiravanja, Direktiva br. 2006/54/EZ o jednakom tretmanu (u kojoj se integrišu Direktive iz 1975, 1976, 1986, 1997, 2002.), Direktiva iz 76/207/EEC o primjeni principa jednakog tretmana na svim poljima u radnom odnosu, s tim da je u članu 24 nove Direktive 2006/54, u okviru pod naslovom: „Viktimizacija“, predviđeno je: „Države članice će uvesti u svoje nacionalne pravne sisteme takve mjere koje su neophodne da bi se zaposleni zaštitili od otkaza ili drugog štetnog tretmana od strane poslodavca.“

1.1. RAZUMJEVANJE RAVNOPRAVNOSTI SPOLOVA

Ravnopravnost spolova nemoguća je ukoliko žene i muškarci nisu izjednačeni u svim područjima javnog i privatnog života, što znači da treba da imaju jednak status i jednake mogućnosti za ostvarivanje svih svojih prava, ali i iste koristi i naknade od ostvarenih rezultata rada. Stvarna ravnopravnost spolova podrazumijeva isključenje i strogo sankcioniranje svakog oblika rodne neravnopravnosti žena, a sa ostvarivanjem jednakosti u pravima žena sa muškarcima, ravnopravnost svih spolova je neizbježna.

Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini⁵, prvi je okvirni zakon koji osim spolne, uvodi i rodnu perspektivu u javne politike i zakonodavstvo. Prema ovom Zakonu diskriminacija po osnovu spola je svako stavljanje u nepovoljniji položaj bilo koje osobe ili grupe osoba zasnovano na spolu zbog kojeg se osobi ili grupi osoba otežava ili negira priznavanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava ili sloboda.

U svojim oblicima diskriminacija može biti neposredna (direktna) i posredna (indirektna) diskriminacija, uznemiravanje, seksualno uznemiravanje, poticanje na diskriminaciju i nasilje po osnovu spola.⁶

Neposredna ili direktna diskriminacija je svako različito postupanje ili svako djelovanje ili propuštanje djelovanja kada je neka osoba ili grupa osoba dovedena ili je bila, ili bi mogla da bude dovedena u nepovoljniji položaj za razliku od neke druge osobe ili grupe osoba u sličnim situacijama. Za razliku od neposredne, **posredna ili indirektna diskriminacija** podrazumijeva svaku situaciju u kojoj naizgled neutralna odredba, kriterijum ili praksa, ima ili bi imala efekat dovođenja neke osobe ili grupe osoba u nepovoljan ili manje povoljan položaj u odnosu na druge osobe.

Uznemiravanje je svako neželjeno ponašanje po osnovu spola kojim se želi povrijediti dostojanstvo osobe ili grupe osoba i stvoriti zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje ili kojim se postiže takav učinak.

Seksualno uznemiravanje je svaki neželjeni oblik verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne prirode kojim se želi povrijediti dostojanstvo osobe ili grupe osoba, ili kojim se postiže takav učinak, naročito kad to ponašanje stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.

Kao opći zakon antidiskriminacijske zaštite, *Zakon o zabrani diskriminacije*⁷ zabranjuje svako diskriminacijsko tretiranje pojedinca, uključujući isključivanje, ograničavanje ili povlašteni status zasnovan na predrasudama u odnosu na bilo koju osobu ili grupu osoba na osnovu rase, etničke pripadnosti, boje kože, **spola**, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja, **rodnog identiteta**, izražavanja ili spolne orijentacije i bilo koje druge osnove, a s namjerom da se onemogućiti ili ugrozi priznavanje, uživanje ili ostvarivanje prava i sloboda u svim područjima javnog života.

⁵ Službeni glasnik BiH“ br. 32/10

⁶ Član 3. Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH

⁷ “Službeni glasnik BiH” broj 59/09, 66/16

1.2. RODNO UVJETOVANO NASILJE

Rodno uvjetovano nasilje jest nasilje usmjereno protiv osobe zbog njenog roda (uključujući rodni identitet / izražavanje) ili nasilje koje nerazmjerno više pogađa osobe jednog roda. Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama rodno uvjetovano nasilje referira na nasilje koje je direktno usmjereno protiv žene upravo zbog toga što je žena, ili koje nerazmjerno pogađa žene. Razlikuje se od ostalih vrsta nasilja po tome što je upravo žrtvin rod primaran motiv za djela nasilja. Ova vrsta nasilja duboko je ukorijenjena u društvenim i kulturnim strukturama, normama i vrijednostima koje vladaju društvom te se obično nastavlja zahvaljujući kulturi poricanja i šutnje.⁸

Rodno uvjetovano nasilje smatra se oblikom diskriminacije i povredom temeljnih sloboda žrtve te uključuje nasilje u bliskim odnosima, spolno nasilje (uključujući silovanje, spolno zlostavljanje i uznemiravanje), trgovanje ljudima, ropstvo te različite oblike štetnih postupanja, poput prisilnih brakova, sakaćenja ženskih spolnih organa i takozvanih „zločina iz časti“⁹

„Rodno uvjetovano nasilje u pojmovniku rodne terminologije prema standardima Evropske unije opisuje se kao krovni pojam za razne oblike nasilja i uznemiravanja do kojih dolazi zbog društveno određenih rodnih uloga. Rodno nasilje obuhvaća i nasilje prema transrodnim te osobama homoseksualne i biseksualne orijentacije, odnosno nasilje zbog izgleda koji odudara od rodnih stereotipa“ (Borić, 2007).

Rodno uvjetovanim nasiljem uvijek se nanosi ili može biti nanijeta fizička, psihička, seksualna ili ekonomska šteta ili patnja, kao i prijetnja takvim djelovanjem koje sputavaju osobu ili grupu osoba da uživaju u svojim ljudskim pravima i slobodama u javnoj i privatnoj sferi života.¹⁰

Kada je u pitanju upotreba rodno osjetljivog jezika, treba da dokumentiramo¹¹: (1) **seksističku upotrebu jezika** (njeno razotkrivanje i dokumentovanje), (2) **ali i da isto korigujemo kroz ličnu jezičku praksu**, tj. **kroz** upotrebu rodno osjetljivog jezika.

Žrtve spolne i rodne diskriminacije koje su sekundarno viktimizirane kroz djelovanje i izvještavanje medija imaju pravo na “javno izvinjenje” ili “javno čitanje presude”, kako bi se javno osramotili počinitelji rodne ili spolne diskriminacije. Posebna zaštita trebala bi biti garantirana za djecu (maloljetne osobe do 18) žrtve spolne i rodne diskriminacije kroz “Etičke kodekse novinara”, ali i kroz Zakon o komunikacijama (“Službeni glasnik BiH”, broj 31/03) i Pravilnik o postupku rješavanja kršenja uslova dozvola i propisa Regulatorne agencije za komunikacije Bosne i Hercegovine (Broj 03-2-969-1/05).

1.3. SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE

U skladu sa pravno obavezujućim međunarodnim dokumentima koja je Bosna i Hercegovina ratificirala, nadležna državna tijela obavezana su na prikupljanje statističkih podataka o svim vrstama rodno i spolno zasnovanog nasilja sa fokusom na nasilje u porodici i seksualno nasilje, ali i izmjenu zakonodavstva kako bi se efikasnije zaštitila djeca- žrtve seksualnog nasilja.

⁸ Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Komentar uz odredbe Konvencije, član 3., paragraf 44.

⁹ Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Vijeća o uspostavi minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/220/PUP)

¹⁰ Član 6. tačka 2. Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH

¹¹ Član 9. stav e) Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosne i Hercegovine: „Diskriminacija u jeziku postoji kada se koristi isključivo jedan gramatički rod kao generički pojam.“

Seksualno nasilje podrazumijeva svako ostvarivanje ili pokušaj ostvarivanja seksualnog odnosa ili seksualnih aktivnosti protiv vaše volje, odnosno prisiljavanje na učestvovanje u seksualnim aktivnostima koje nam ne prijaju ili su ponižavajuće za nas. Ono uključuje silovanje i pokušaj silovanja, dodirivanje intimnih dijelova tijela, seksualne primjedbe, ponude, zahtjeve, ucjene, šale, izraze lica i pokrete tijela koji u vama izazivaju osećaj stida ili poniženja, prisiljavanje na gledanje pornografskih filmova ili časopisa, prisiljavanje na pornografsko fotografisanje i drugo.

Seksualno nasilje uvijek je višestruka viktimizacija žrtve (kombinacija fizičkog, psihičkog i seksualnog), ali je istovremeno i povreda prava na slobodu izbora u sferi spolnosti, kao i povreda spolnog morala i dostojanstva žrtve (čas i ugled). Prisilni brakovi, genitalno sakaćenje, i posebna zaštita djece od seksualnog nasilja (posebno putem interneta i sl.) nije moguća bez seksualnog obrazovanja od najranije dobi kao viktimološke mjere prevencije seksualnog nasilja. Kada već seksualno nasilje biva izvršeno, tada je žrtvama neophodna brza i efikasna pravda kroz efikasan progon počinioca seksualnog nasilja, strogu kaznu za seksualnog nasilnika koja će obuhvatiti i naknadu štete za žrtve, kako bi se izbjeglo ponovno viktimiziranje žrtve kroz ostvarivanje naknade štete u građanskim parnicama (imovinsko pravni zahtjev). Mjere prvog zahvata predstavljaju fazu kriminalističkih aktivnosti u kojima se koristi sklop taktičkih, tehničkih i metodičkih znanja i umijeća, sredstava i opreme u cilju što hitnijeg i sveobuhvatnijeg prikupljanja i analiziranja raspoloživih podataka i informacija o počiniocu i krivičnom djelu iz materijalnih i personalnih izvora (Bojanić Nebojša, 2004). Kvalitet informacija dobijenih od žrtve i njihova upotrebljivost zavise od psihofizičkog stanja žrtve u vrijeme obavljanja razgovora, što znači da ove informacije o samom djelu i počinitelju mogu biti potpune, relativno tačne i nepotpune. Ovisno o fazi postupka, informacije dobijene od žrtve tretiraju se kao operativno taktičke, što je slučaj kod zaprimanja prijave ili kao krivično pravne informacije date tokom istrage ili na glavnoj raspravi (Modly Duško; 1998: 465). Upravo zbog toga, ali i zbog prevencije reviktimizacije (sekundarne), saslušanje, pratnju do zdravstvene ustanove ili suda, kao i ljekarski pregled žrtve seksualnog nasilja, trebalo bi da vrši osoba istog spola.

1.4. ŽRTVE RODNO I SPOLNO ZASNOVANOG ZLOSTAVLJANJA I NASILJA

Žrtva je osoba koja je pretrpjela fizičku ili duševnu povredu ili oštećenje, materijalni gubitak ili štetu ili društvenu nepravdu kao rezultat krivičnog djela po nacionalnom krivičnom zakonodavstvu, zločina po međunarodnom pravu, povredu ljudskih prava i zloupotrebe moći.¹² Sa viktimološkog aspekta, žrtva krivičnog djela se može odrediti u užem i širem smislu. Žrtva krivičnog djela u užem (pravnom) smislu jest „svaka ona fizička osoba, kojoj je neko dobro ili pravo krivičnim djelom izravno ugroženo, povrijeđeno ili uništeno“.¹³ Žrtva krivičnog djela u širem smislu je „svaka ona osoba, pravna ili fizička, kojoj je neposredno ili posredno neko dobro ili pravo krivičnim djelom ugroženo, povrijeđeno ili uništeno“¹⁴.

Značajan korak u poboljšanju položaja žrtve u krivičnom postupku te priznanju i uvažavanju njezinih interesa na međunarodnom nivou desio se donošenjem **Direktive Evropskog parlamenta i Vijeća o uspostavi minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih djela**.¹⁵ Direktiva žrtvu definiše kao „fizičku osobu koja je pretrpjela štetu, uključujući fizičku ili duševnu povredu, emotivno stradanje ili ekonomski gubitak koji je direktno uzrokovan krivičnim djelom“. Pravima žrtve Direktiva

12 Deklaracija UN-a o snovnim načelima pravde za žrtve kriminala i zloupotrebe vlasti iz 1985. godine

13 Ibid

14 Z. Šeparović, Viktimologija, studije o žrtvama, Pravni fakultet u Zagrebu. Zagreb 1987. str. 99

15 Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Vijeća od 25. oktobra 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/220/PUP („Službeni list Evropske unije L 315/57, 14.11.2012.), <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32012L0029>.

pristupa na sveobuhvatan način, uređujući njezin položaj ne samo u krivičnom postupku, već i u svim kontaktima žrtve u vezi s krivičnim djelom s bilo kojom vlašću, javnom službom ili organizacijom za pomoć žrtvama, kako prije, tako i u toku i nakon krivičnog postupka. Države-članice dužne su garantovati žrtvama mogućnost da učestvuju u krivičnom postupku i budu saslušane u toku postupka, što uključuje i pretkrivično postupanje, te mogućnost pružanja dokaza.¹⁶ Žrtva ima pravo da joj se pruže informacije, pri čemu je tačno propisano koje informacije je dužno pružiti koje od državnih tijela u određenoj fazi postupka.¹⁷ Nadalje, ugrožene žrtve i njihove porodice imaju pravo biti zaštićene u pogledu svoje sigurnosti i privatnosti, i to u svim fazama postupka, što uključuje i obavezu zaštite ranjivih žrtava. Posebne mjere zaštite predviđene su za žrtave s invaliditetom i djecu žrtve tokom krivičnog postupka. Tako saslušanje žrtve sa invaliditetom mogu da obavljaju samo posebni stručnjaci koji su za to osposobljeni, u prostorijama određenim ili prilagođenim njihovim potrebama. Saslušati ih uvijek treba ista osoba, odnosno osoba istog spola (kada se saslušava žrtva spolnog nasilja, rodno uvjetovanog nasilja ili nasilja u bliskim odnosima, osim ako ih provodi sudija i ako to žrtva želi). Tokom sudskog postupka mora se izbjegavati: vizualni kontakt između žrtava i počinitelja (uključujući i tokom iznošenja dokaza), ispitivanje žrtve o privatnom životu koji nije povezan s krivičnim djelom kao i saslušanje uz prisutnost javnosti.

Ukoliko je žrtva djeteta (osoba do navršениh 18 godina života), Direktiva obavezuje države članice da osiguraju da se u krivičnom postupku, svi razgovori s djetetom kao žrtvom snimaju audio-vizualno i takvi snimljeni razgovori upotrijebe kao dokaz u krivičnom postupku. U istragama i krivičnom postupku svaka država-članica je obavezna da imenuje posebnog zastupnika za djecu žrtve, ukoliko je roditeljima/starateljima zabranjeno zastupanje djeteta zbog sukoba interesa između njih i djeteta žrtve (ili ako dijete kao žrtvu nema podršku porodice ili ako je ono odvojeno od porodice). Direktivom se također ostavlja mogućnost svakoj državi-članici da proširi prava određena u ovoj Direktivi kako bi pružile viši nivo zaštite žrtvi krivičnih djela.

Primjena Direktive kao pravno obavezujućeg dokumenta ograničena je na države-članice Evropske unije odnosno, na krivična djela počinjena u Evropskoj uniji i na krivične postupke koji se vode u Evropskoj uniji. Žrtvama krivičnih djela počinjenih izvan navedenog područja dodjeljuju se prava samo u odnosu na krivične postupke koji se vode u Evropskoj uniji.¹⁸ Nema sumnje da će Bosna i Hercegovina u procesu pregovora ka pristupanju EU biti u obavezi uskladiti svoje krivično procesno zakonodavstvo sa evropskim standardima, što uključuje i navedenu Direktivu, pa samim tim i unaprijediti sveobuhvatan položaj žrtve krivičnih djela.

16 Prema Direktivi pod učešćem u krivičnom postupku podrazumijeva se: pravo žrtve na saslušanje (saslušanje žrtava se provodi bez neopravdanog odgađanja nakon prijavljivanja krivičnog djela nadležnom tijelu, broj saslušanja žrtava mora se zadržati na najmanjoj mjeri a saslušanja se provode samo ako su krajnje neophodna za potrebe istrage u krivičnom postupku; žrtve prate njihovi zakonski zastupnici i osoba koju odaberu, osim ako je donesena drukčija obrazložena odluka) pravo u slučaju odluke o nepoduzimanju krivičnog gonjenja, pravo na zaštitne mjere u okviru službi za popravljivanje štete, pravo na pravnu pomoć, pravo na naknadu troškova, pravo na povrat imovine, pravo na odluku o naknadi štete od strane počinitelja u okviru krivičnog postupka, pravo na izbjegavanje kontakta između žrtve i počinitelja što uključuje i odvojene čitaonice za žrtve, pravo na zaštitu privatnosti (država je obavezna poduzeti sve zakonite mjere za sprečavanje javnog širenja svih informacija koje bi mogle dovesti do otkrivanja identiteta djeteta kao žrtve).

17 U Direktivi se navodi da žrtva ima pravo na pristup informacijama važnim za zaštitu njezinih interesa, što uključuju pravo žrtve da razumije i bude razumljiv od prvog kontakta i u toku svake dalje potrebne interakcije koju ima s nadležnim tijelom u okviru krivičnog postupka. Komunikacija sa žrtvom se mora odvijati na jednostavan i razumljiv način, uvažavajući lične osobine žrtve uključujući svaku invalidnost koja može utjecati na sposobnost žrtve da razumije ili da se nju razumije. U tom smislu, ukoliko nije u suprotnosti sa njenim interesima ili ako time ne bi bio ugrožen tok postupka, žrtva ima prava da je pri prvom kontaktu s nadležnim tijelom prati osobu koju ona odabere kako bi joj pomoglo da razumije ili da se ona razumije. Bez nepotrebnog odgađanja, žrtvi se od njihovog prvog kontakta sa nadležnim organima trebaju pružiti informacije koje se odnose na: vrstu podrške koju mogu ostvariti i od koga (medicinska njega, psihološka podrška i zamjenski smještaj), načinu prijavljivanja krivičnog djela i položaja žrtve u krivičnim postupcima, zaštitne mjere, pristup pravnoj pomoći, ostvarivanja naknade štete, besplatno prevođenje ukoliko ne razumiju ili ne govore jezik na kojem se vodi krivični postupak, zaštitu, prigovor u vezi kršenja prava u krivičnom postupku, nadoknadu troškova.

18 Prijave podnesene nadležnim tijelima izvan EU, poput veleposlanstava, ne dovode do primjene obaveza određenih u ovoj Direktivi.

Nasuprot pozitivnim intencijama razvoja prava žrtve u krivičnom postupku kroz međunarodne dokumente, krivičnopravnoj zaštiti žrtve krivičnog djela u našem zakonodavstvu nije posvećena ona pažnja u odnosu na pažnju koja bi bila u skladu sa međunarodnim standardima.¹⁹ Prije svega, naše materijalno krivično zakonodavstvo uopšte ne definiše formalni pojam žrtve krivičnog djela, već samo pojam oštećenog.²⁰ U procesnom zakonodavstvu jedino mjesto gdje je upotrijebljena riječ žrtva je u odredbi koja se odnosi na „obaveza prijavljivanja krivičnog djela”²¹ i „posebna pravila o dokazima u slučajevima seksualnih delikata“ kod izvršenja krivičnog djela protiv čovječnosti i međunarodnog humanitarnog prava.²² Stoga, de facto, žrtva krivičnog djela ostvaruje svoj procesni položaj u osobi oštećenog. Pojam oštećenog sa aspekta krivičnoprocesnog zakonodavstva označava osobu čije je kakvo lično ili imovinsko pravo povrijeđeno ili ugroženo krivičnim djelom.²³ Zakonodavac je u znatnoj mjeri zanemario interese oštećenog i na taj način marginalizovao njen položaj u krivičnom postupku.

Pozitivan pomak u pogledu prava žrtve krivičnog djela učinjen je sa Zakonom o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka²⁴. Zakonom su utvrđene mjere zaštite svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka: osiguranje psihološke, socijalne i stručne pomoći; redosljed izvođenja dokaza na glavnom pretresu; ispitivanje u cilju zaštite svjedoka od uznemiravanja i zbunjivanja; svjedočenje putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka; udaljavanje optuženog; izuzeci od direktnog izvođenja dokaza; ograničavanje prava optuženom i njegovom branitelju da pregleda spise i dokumentaciju; te dodatne mjere za osiguranje anonimnosti svjedoka. Ovaj zakon posvećuje posebnu pažnju žrtvi samo ukoliko ona ima svojstvo svjedoka u krivičnom postupku. Zakonom je propisano da status ugroženog svjedoka automatski dobija *“onaj svjedok koji je ozbiljno fizički ili psihički traumatizovan okolnostima pod kojima je izvršeno krivično djelo ili koji pati od ozbiljnih psihičkih poremećaja koji ga čine izuzetno osjetljivim, odnosno dijete i maloljetnik”*²⁵. Ovakav stav treba imati prema žrtvama krivičnih djela rodno i spolno zasnovanog nasilja, naročito djece i maloljetnika, bez obzira da li se oni pojavljuju u krivičnom postupku kao svjedoci ili ne, jer na ovaj način bi se spriječila nepotrebna sekundarna viktimizacija žrtve.

Žrtve trgovine ljudima, terorizma, organizovanog kriminala, nasilja u bliskim odnosima, spolnog nasilja ili iskorištavanja, rodno uvjetovanog nasilja, krivičnih djela iz mržnje te žrtve s invaliditetom i djeca kao žrtve u visokom su postotku žrtve sekundarne i ponovljene viktimizacije, zastrašivanja i odmazde (direktiva 2012/29/eu europskog parlamenta i vijeća od 25. oktobra 2012. O uspostavi minimalnih standard za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih djela te o zamjeni okvirne odluke vijeća 2001/220/pup).

U domenu unapređenja položaja i zaštite djece i maloljetnika u krivičnom postupku, Bosna i Hercegovina je donošenjem *Zakona o postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku* načinila značajan iskorak i harmonizirala svoje krivično zakonodavstvo sa međunarodnim standardima, s tim da još uvijek nisu stvorene prostorne i tehničke pretpostavke (infrastruktura u pravosudnim institucijama) za njegovu potpunu i dosljednu implementaciju.

19 Deklaracijom o pravima i pomoći žrtvi iz 1985. godine –utvrđena osnovna prava žrtve, koja uključuju prava na pravedan tretman pred zakonom, pravo na pravnu pomoć, pravo na informisanost o činjenicama koje se tiču krivičnog djela, pravo na aktivnu ulogu u svim važnijim fazama postupka i zaštitu u tom postupku, koja uključuju zaštitu žrtve kao svjedoka od zastrašivanja i osvete učinioca i uzimanje izjave u postupku koji nije otvoren za javnost, kada to interes i žrtve svjedoci zahtijevaju, te da se objavljivanje imena i adresa žrtve vrši samo u slučajevima kada to zahtijeva interes postupka i javnost.

20 U pravno-političkim diskusijama i općoj javnosti ova dva pojma „žrtva krivičnog djela“ i „oštećenik“ upotrebljavaju se kao sinonimi. Međutim, izraz žrtva je više materijalno-pravne i kriminološke prirode, dok je izraz oštećeni procesno-pravne prirode.

21 *“Zdravstveni radnici, nastavnici, vaspitači, roditelji, staratelji, usvojitelji i druga lica koja su ovlaštena ili dužna da pružaju zaštitu i pomoć maloljetnim osobama, da vrše nadzor, odgajanje i vaspitavanje maloljetnika, a koji saznaju ili ocijene da postoji sumnja da je maloljetna osoba žrtva seksualnog, fizičkog ili nekog drugog zlostavljanja, dužni su o toj sumnji odmah obavijestiti ovlaštenu službu.”* (član 228.stav 2. ZKP FBiH, član 213.stav 2. ZKP BdBiH, član 221.stav 2. ZKP RS)

22 Član 279. stav 3. ZKP FBiH, član 279. stav 3. ZKP RS, član 264. stav 3. ZKP BdBiH

23 Član 20 st. 1. tačka h) ZKP BiH, i ZKP Brčko distrikata, član 21 stav 1 tač. h) ZKP F BiH, član 20 stav 1 tač. ž) ZKP RS.

24 „Službeni glasnik BiH“ broj: 03/03, 21/03, 61/04, 55/05

25 Član 3. Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom I ugroženih svjedoka

Žrtve rodno i spolno zasnovanog nasilja su najčešće oštećene krivičnim djelima usmjerenim protiv spolne slobode i morala odnosno krivičnim djelima protiv braka, porodice i mladeži. Žrtve ovih djela podjednako mogu biti i djeca i odrasle osobe.

1.4.1. Žrtve nasilja u porodici najčešće su djeca, žene i stare osobe, ali žrtve mogu biti i muškarci, i sve druge osobe neovisno od njihovog spolnog i rodnog identiteta. Kod nasilja u porodici imamo nekoliko različitih oblika viktimizacije koju trpe žrtve, a to su: psihološko, fizičko, ekonomsko, seksualno i kombinovano nasilje u porodici.²⁶ Žrtva koja trpi višestruku viktimizaciju (ili različite oblike), žrtva je ne samo težeg oblika nasilja u porodici, već je uvijek riječ ili o sticaju, ili o produženom krivičnom djelu. Pri tome, viktimizacija psihološkim nasiljem u porodici vrši se kroz drsko ponašanje, psihičku prisilu, teže psihičko maltretiranje i djelovanje silom prema stvarima (zajedničkoj, ili ličnoj imovini), što je također nasilje u porodici kroz uništenje zajedničke imovine i „zastrašivanje žrtve“. Viktimiziranje žrtava nasilja u porodici fizičkom silom može proizvoditi zlostavljanje žrtava nasilja u porodici bez nanošenja tjelesnih povreda, a može biti demonstracija nasilja u porodici primjenom fizičke sile prema drugom članu porodice sa lakšim i težim tjelesnim povredama do oduzimanja života (usmrćenja) žrtava nasilja u porodici, što je svakako teži oblik krivičnog djela „nasilja u porodici“.

Silovanje bračnog ili vanbračnog druga može biti spolno i rodno uvjetovano, ali je uvijek i teži oblik nasilja u porodici. Međutim, kombinovano nasilje, kao oblik viktimizacije koju trpe žrtve nasilja u porodici, uvijek je i najteži oblik nasilja u porodici, jer je riječ o produženom krivičnom djelu nasilja u porodici s kojim je žrtva u dužem vremenskom periodu izložena višestrukoj viktimizaciji.

1.4.2. Žrtve spolnog uznemiravanja su osobe koje su zbog seksualne orijentacije i rodnog identiteta izložene uznemiravanju od drugih osoba. Osnov pravne zaštite kod spolnog uznemiravanja je **spolno izražavanje** (rodni identitet) i **spolna orijentacija** (seksualna orijentacija). Spolno uznemiravanje je svaki oblik neželjenog fizičkog dodira, verbalnog ili neverbalnog ponašanja i izražavanja, koje je seksualne prirode, a čiji je rezultat (posljedica) povreda dostojanstva nekog lica, i koje stvara zastrašujuće ili ponižavajuće okruženje.

„Oblici uličnog uznemiravanja variraju te ne moraju uključivati fizički kontakt, no to su uglavnom pohotni pogledi, trubljenje i zviždanje, vulgarne gestikulacije, seksualno eksplicitni i seksistički komentari, uhođenje, diranje ili hvatanje za intimne i ostale dijelove tijela, masturbacija na javnom mjestu, seksualni napad, zvukovi poljupca, onemogućavanje kretanja ili prolaza na javnom mjestu, te pokazivanje genitalija na javnom mjestu“ (Virag, i., 2014: 10).

1.4.3. Žrtve seksualnog uznemiravanja su žrtve seksualnog zlostavljanja kroz izigravanje povjerenja i uskraćivanje prava koje svaka osoba ima (a to su pravo slobode izbora u sferi spolnosti i seksualni integritet osobe). Seksualno uznemiravanje predstavlja seksualni napad bez završnog čina koji je uvijek zloupotreba prava i moći kojim se ugrožava sloboda izbora i sigurnost žrtve, ali može biti izvršeno i u „pokušaju“ izvršenja nekog od seksualnih delikata (različiti oblici seksualnog nasilja).

„Ponašanja uključena u seksualno uznemiravanje/napastovanje su opsceni telefonski pozivi, neželjene seksualne primjedbe i ponude na ulici, u tramvajima, u školi, na fakultetu, na

²⁶ Prema federalnom Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici radnje nasilja u porodici ili prijetnje tim radnjama su: 1) svaka primjena fizičke sile na fizički ili psihički integritet člana porodice, 2) svako postupanje jednog člana porodice koje može prouzrokovati ili izazvati opasnost da će prouzrokovati fizičku ili psihičku bol ili patnju, 3) prouzrokovanje straha ili lične ugroženosti ili povrede dostojanstva člana porodice ucjenom ili drugom prinudom, 4) fizički napad člana porodice na drugog člana porodice, bez obzira na to da li je nastupila fizička povreda ili nije, 5) verbalni napad, vrijeđanje, psovanje, nazivanje pogrđnim imenima, te drugi načini grubog uznemiravanja člana porodice od drugog člana porodice, 6) seksualno uznemiravanje, 7) uhođenje i svi drugi slični oblici uznemiravanja drugog člana porodice, 8) oštećenje ili uništenje zajedničke imovine ili imovine u posjedu, 9) upotreba fizičkog nasilja ili prouzrokovanje straha sa ciljem oduzimanja prava na ekonomsku nezavisnost zabranom rada ili držanjem člana porodice u odnosu zavisnosti ili podređenosti, 10) upotreba fizičkog i psihičkog nasilja prema djeci i zanemarivanje u njihovom odgoju, 11) fizičko i psihičko nasilje prema starim, iznemoglim osobama i zanemarivanje u njihovom njegovanju i liječenju, 12) nasilna izolacija ili ograničenje slobode kretanja člana porodice i 13) propuštanje dužne pažnje i nepružanje pomoći i zaštite članu porodice i pored obaveze prema zakonu.

radnom mjestu, seksističke primjedbe (uvredljive i diskriminirajuće za žene) i šale, fizičke geste (namigivanje)“ (mamula i kolarec, 2001:10). Pri tome, treba napraviti jasnu razliku između uličnog seksualnog uznemiravanja, seksualnog uznemiravanja na radnom mjestu i seksualnog uznemiravanja putem medija ili nekih drugih sredstava masovnog komuniciranja (internet) (Virag, i., 2014: 10).

Seksualno uznemiravanje definišemo kao svako nepoželjno verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje (verbalno uznemiravanje, nezakonito snimanje i slikanje, incidenti izlaganja ili masturbiranje na javnom mjestu, uhođenje i diranje, tj. seksualna perverzija „frotirizam“) koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva osobe koja traži zaposlenje, kao i zaposlene osobe u sferi spolnog života, a koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće, neugodno, agresivno ili uvredljivo okruženje. Za razliku od spolnog, seksualno uznemiravanje ističe usmjerenost počinitelja na ugrožavanje seksualnog integriteta osobe, i obuhvata sva neželjena seksualna ponašanja koja mogu, ali i ne moraju uključivati fizički dodir.

Sekretarijat ujedinjenih naroda (2008) definiše seksualno uznemiravanje kao bilo koji nepoželjni seksualni pristup, zahtjev za seksualnom uslugom, bilo koju verbalnu ili fizičku radnju ili gest seksualne prirode, ili bilo koje drugo ponašanje seksualne prirode koje se doživljava kao uzrok uvrede ili poniženja druge osobe, kad takvo ponašanje postaje dio posla, kad je uslov za zaposlenje ili stvara ugrožavajuće, neprijateljsko ili uvredljivo radno okruženje (Dulović, 2012).

1.4.4. Žrtve bludnih radnji su žrtve osoba koje idu za uzbuđenjem ili zadovoljenjem spolnog nagona na tijelu ili dodiranjem tijela drugog lica. Bludne radnje mogu se počinuti doticajem tijela žrtve bludnih radnji rukama, ili drugim djelovima tijela, s namjerom da se izvrši seksualno izživljavanje protiv volje žrtve i bez njenog pristanka, i bez namjere da se s tim radnjama izvrši neko drugo seksualno nasilje (bez pokušaja nekog drugog krivičnog djela). U praksi, prema statističkim pokazateljima o aproksimativnom obimu ovog krivičnog djela prevalentne žrtve su djeca mlađa od 14 godina, dok su bludne radnje najčešći oblik demonstracije seksualnog zlostavljanja i nasilja u Bosni i Hercegovini (Magistarski rad, Selma Stočanin, Fakultet za kriminalistiku, Univerzitet u Sarajevu).

1.4.5. Žrtve silovanja su osobe koje su prinuđene na spolni odnošaj ili s njim izjednačenu spolnu radnju upotrebom sile ili prijetnje da će se neposredno napasti na njezin život ili tijelo osobe bliske žrtvi silovanja. Žrtve silovanja su najčešće žene, ali to mogu biti i muškarci, homoseksualci i heteroseksualci, te djeca.

Pod upotrebom sile kod silovanja podrazumijeva se kako upotreba psihičke i fizičke sile, tako i upotreba hipnoze ili omamljujućih sredstava kako bi se žrtva silovanja protiv svoje volje prinudila na obljubu. Prema tome, jasno je da se žrtve silovanja prisiljavaju na seksualni odnos primjenom fizičke i psihičke sile, s tim što je ukoliko je riječ o prijetnji kao psihičkoj sili neophodno da prijetnja bude neposredna i da sadrži stavljanje u izgled nekog zla da će se napasti na život i tijelo žrtve silovanja ili na neku drugu osobu čije ugrožavanje može biti razlog za prinuđivanje na obljubu. Objekt zaštite kod krivičnog djela silovanja je sloboda odlučivanja i ostvarivanja volje ili sloboda izbora u sferi spolnosti. Evropski sud za ljudska prava je primijetio da su se države-članice Vijeća Evrope složile da je kažnjavanje seksualnih odnosa bez saglasnosti, bez obzira da li se žrtva opirala, neophodno za djelotvornu zaštitu žena od nasilja i podsticanje daljih reformi u toj oblasti. Pored toga, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju u Hagu je utvrdio da, prema međunarodnom pravu svaki seksualni odnos bez saglasnosti žrtve predstavlja silovanje, što odražava sve zastupljeniji stav da je postojanje saglasnosti suštinski faktor silovanja i seksualnog zlostavljanja.

Prinuda mora da neposredno predstoji vršenju oblube ili sa njom izjednačenog čina, te nema krivičnog djela silovanja ukoliko je prinuda bila primijenjena nekom drugom prilikom znatno prije vršenja oblube. Utvrđivanje potrebnog oblika i intenziteta prinude ključno je pitanje za postojanje krivičnog djela silovanja (Stojanović, z., 2003:5).

Pojam spolnog odnosa u praksi često dovodi do nerazumijevanja kad je riječ o radnjama koje su izjednačene, pa se često oralni spolni odnos, ili analni, bilo da je pokušaj ili svršeni čin, kvalifikuje kao “

bludna radnja”, a ne silovanje ili pokušaj silovanja. Upravo zbog toga treba naglasiti da se pod spolnim radnjama koje su izjednačene sa spolnim odnosom podrazumijeva svaki oblik oralne, vaginalne ili druge penetracije usmjerene na zadovoljavanje spolnog nagona, kao i analni i oralni spolni odnos. Presudno je da se radnja može uporediti sa spolnim odnosom prema ukupnosti njegovog djelovanja i prapatnim pojavama. Krivičnopravnim izjednačavanjem spolnog odnosa sa spolnim odnosom sličnom spolnom radnjom treba se voditi računa u uporedivom intenzitetu spolnog korištenja žrtve, težini zadiranja u spolno samoodređenje, kao i o mjeri ponižavanja i omalovažavanja žrtve, vodeći računa o tome da one obuhvataju i spolno zlostavljanje između lica istog spola. U skladu s tim, takva spolna radnja postoji u svakom slučaju već kod samog dodirivanja primarnih spolnih organa žrtve ili izvršioca, a koje ima seksualno značenje, ako je time došlo do oralne, analne ili vaginalne penetracije ili bi, prema namjeri učinioca trebalo doći do toga. Pod time bi se podrazumijevalo da i višestruko guranje prsta u vaginu žrtve treba nesumnjivo ocijeniti kao vaginalnu penetraciju, odnosno sa spolnim odnosno izjednačenim oblikom spolne aktivnosti (“Šeparović, Garačić, str. 423).

Posebno težak oblik ovog djela je silovanje usljed kojeg je nastupila teža tjelesna povreda ili smrt žrtve silovanja, zatim ako je izvršeno od više lica (grupno silovanje), i ako je izvršeno na naročito svirep i okrutan način, jer su posljedice viktimizacije izvršene kroz silovanje, kao najteži oblik demonstracije seksualnog nasilja, po zdravlje i život žrtve, dugotrajne i teške. Pored toga, sud bi trebao prepoznati diskriminacijski element silovanja, i definirati ga kao oblik diskriminacije, kao što to prepoznaje Komitet UN-a za uklanjanje svih oblika diskriminacije žena, i s tim u vezi izricati najstrožije kazne za silovatelje. Drugim riječima, ako su sve kriminalističke procedure kvalitetno i efikasno provedene, sud će vjerovatno izricati više bezuslovnih kazni za krivično djelo seksualnog zlostavljanja – silovanja, što će biti utemeljeno na neupitnim materijalnim dokazima koji su prikupljeni tokom uviđaja i procesa dokazivanja i vještačenja (Bojanić, N. 2010).

1.4.6. Djeca žrtve upoznavanja sa pornografijom su djeca koje se koriste radi upoznavanja sa pornografskim sadržajem. Ko nudi, distribuira, prikaže ili javnim izlaganjem ili na drugi način učini dostupnim spise dječije pornografije, nalazi se u kažnjivoj zoni neovisno od toga da li je od istog ostvario zaradu ili je isto radio za lične potrebe. Prema članu 20. Konvencije „dječija pornografija” podrazumijeva svaki materijal koji vizuelno opisuje dijete angažirano u stvarnom seksualnom činu ili predstavlja simulirano seksualno ponašanje ili je opis dječijih i seksualnih organa čija je primarna svrha seks. U skladu sa ovom definicijom razlikujemo sljedeće oblike viktimizacije djece: izrada dječije pornografije; nuđenje ili činjenje dostupnim dječije pornografije; distribucija ili prenošenje dječije pornografije; nabavljanje dječije pornografije za sebe ili za drugu osobu; posjedovanje dječije pornografije; i svjesno pribavljanje pristupa dječijoj pornografiji kroz informacijske i komunikacijske tehnologije.

1.4.7. Djeca žrtve iskorištavanja radi pornografije su djeca ili maloljetnici koja se koriste za izradu slika, audio-vizuelnog materijala ili drugih predmeta pornografske sadržine, ili dijete i maloljetna osoba zlopotrijebi za pornografsku predstavu. Pornografski materijali (spisi, knjige, brošure, fotografije, slike, plakati, filmovi, dijapozitivi, pornografske predstave, cd, filmovi, sms poruke, video zapisi) materijali su u kojim se djeca koriste radi izvođenja seksualnih predstava ili radi izrade pornografskog materijala za zadovoljavanje seksualnih potreba pedofila.

Objekt zaštite kod krivičnog djela iskorištavanja djece radi pornografije je društveni (javni) moral i psihofizički i spolni integritet djeteta, a time i zdravlje i psihofizički razvoj djece.

Profesionalci smatraju da društvene mreže i internet predstavljaju veliki rizik i plodno tlo za seksualno iskorištavanje i zloupotrebu djece, kao i da nema adekvatne kontrole u njihovom korištenju od strane roditelja. Za većinu ispitanika nevjerovatno je da djeca uzrasta od 6 do 12 godina imaju svoje profile i postavljaju svoje fotografije, objavljuju informacije o sebi i sl., A da njihovi roditelji apsolutno nemaju uvida u to i nisu svjesni opasnosti od zloupotrebe (Staničić, s., 2014: 67).

1.4.8. Žrtve obljube zloupotrebom položaja ili žrtve spolnog odnošaja zloupotrebom položaja su osobe koja se zbog svog imovinskog, porodičnog, društvenog, zdravstvenog ili drugog stanja ili teških prilika nalaze u odnosu zavisnosti prema osobi na odgovornom i službenom položaju koja je izvršila obljubu. Objekat zaštite kod krivičnog djela obljube zloupotrebom položaja ili žrtve spolnog odnošaja zloupotrebom položaja je sloboda seksualne samostalnosti i opredjeljenja. Ovo djelo može biti izvršeno samo uz prisilu koja je definirana kao navođenje da protivno volji sudjelujete u spolnom odnošaju ili izjednačenoj spolnoj radnji, s tim da je neophodno da žrtva obljube zloupotrebom službenog položaja to sve vrijeme ne želi, ali je na to prisiljena zbog “odnosa zavisnosti”.

1.4.9. Žrtve prinude na spolni odnošaj su sve osobe koja ne žele seksualni odnošaj već su na njega prisiljene zbog toga što im počinitelj ozbiljno prijeti nekim „teškim zlom“. Prijetnja mora biti ozbiljna i stvarna i može biti izražena pismeno, usmeno, porukom ili na drugi način, ali ne mora bit izravna kao kod silovanja, već se odnosi na blisku ili dalju budućnost.

1.4.10. Djeca žrtve spolnog odnošaja ili polnog nasilja su djeca²⁷ istog ili različitog spola nad kojima je izvršen spolni odnošaj ili s njim izjednačena spolna radnja. Nedostatak prisile ili bilo kojeg drugog oblika prijjetnje od strane počinitelja, odnosno postojanje voljnog elementa kod djeteta (princip dobrovoljnosti) apsolutno nema nikakav značaj za procesuiranje i odgovornost počinitelja ovog djela. Teži oblik ovog krivičnog djela postoji kada je počinitelj spolni odnošaj s djetetom izvršio zloupotrebom položaja, ukoliko su ga učinile osobe od djetetovog povjerenja, zatim ako je djelo izvršeno na naročito svirep i okrutan način, i na osobito ponižavajući način, ili ukoliko je sa žrtvom počinjeno više seksualnih odnosa ili spolnih radnji, kao i ako je usljed seksualnog nasilja dijete teško ozlijeđeno ili je prouzrokovana smrt djeteta.

1.4.11. Žrtve rodoskrvnuća ili rodoskrvrnjenja su osobe koje su sa počiniteljem seksualnog nasilja u bliskom srodstvu. Rodoskrvnuće je moguće između srodnika po krvi u prvoj liniji ili sa bratom ili sestrom.

²⁷ Prema Krivičnom zakonu FBiH je osoba koja nije navršila četrnaest godina života dok je prema Krivičnom zakonu RS osoba koja nije navršila petnaest godina života.

Poglavlje 2.

MEĐUNARODNI PRAVNI OKVIR

AUTOR: BORIS TOPIĆ²⁸

UVODNA RAZMATRANJA

U osnovi suprotstavljanja rodno i spolno zasnovanom nasilju leži ideja ljudskih prava. Ljudska prava štite univerzalne vrijednosti i pripadaju svakom ljudskom biću od trenutka njegovog rođenja bez obzira na rod, spol, rasu ili neku drugu okolnost. Stoga je svako ljudsko biće, bez obzira da li se radi o ženi ili muškarcu, o djetetu ili odraslom pojedincu, ovlašteno da živi slobodno u društvu bez straha od nekažnjivog nasilja.

Nakon okončanja Drugog svjetskog rata ljudskim pravima je dat visok značaj u međunarodnim odnosima. Povelja Ujedinjenih naroda²⁹, prepoznaje značaj ljudskih prava i naglašava da ona nisu samo unutrašnja stvar država nego i predmet međunarodnog interesovanja, te prema tome i predmet međunarodnog prava. Dio međunarodnog prava koji se bavi normiranjem, unapređenjem i zaštitom ljudskih prava naziva se međunarodnim pravom o ljudskim pravima³⁰. Međunarodno pravo o ljudskim pravima prepoznaje tri vrste obaveza koje države kao osnovni nosioci dužnosti poštovanja ljudskih prava, moraju da ispune prema licima koja se nalaze pod njihovom jurisdikcijom kao osnovnim imaocima tih prava: obaveza poštovanja ljudskih prava³¹, obaveza zaštite ljudskih prava³² i obaveza ispunjavanja ljudskih prava³³.

Policijski službenici i tužitelji kao jedni od najočitijih dijelova državnog aparata, treba da budu upoznati sa normama međunarodnog prava o ljudskim pravima jer propusti istražnih organa da reaguju na adekvatan način povodom rodno i spolno zasnovanog nasilja koji dovode do kršenja ljudskih prava žrtava, ali i do međunarodnopravne odgovornosti države. Poznavanje normi međunarodnog prava o ljudskim pravima je od naročitog značaja za tužitelje i policijske službenike u Bosni i Hercegovini s

28 Diplomirao na Pravnom fakultetu Univerziteta u Banja Luci a magistrirao međunarodno pravo o ljudskim pravima na Univerzitetu Oksford u Ujedinjenom Kraljevstvu. Posjeduje bogato iskustvo u polju ljudskih prava, stečeno kroz rad u Instituciji ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Evropskom sudu za ljudska prava i Misiji OSCE-a u BiH. Mišljenja izražena u ovom izvještaju su isključivo mišljenja autora.

29 Charter of the United Nations, June 26, 1945, 59 Stat. 1031, T.S. 993, 3 Bevans 1153, *stupilanasnagu* 24. oktobra 1945.godine., tekst Povelje je dostupan na <http://www.un.org/en/charter-united-nations/>.

30 Uporedi B. Krivokapić, Pojam međunarodnog javnog prava, u J. Ćirić (ur), *Strani pravni život* 1/2009 str. 7-37, (Institut za uporedno pravo, Beograd, 2009), str. 26-27.

31 Obaveza poštovanja ljudskih prava po zahtijeva od država odnosno osoba koji djeluju u njihovo ime da se suzdrže od radnji ili propuštanja kojima se krše ljudska prava.

32 Obaveza zaštite ljudskih prava je pozitivna obaveza kojom se od države zahtijeva da osigura da privatne osobe poštuju ljudska prava drugih.

33 Obaveza ispunjavanja ljudskih prava je pozitivna obaveza prema kojoj države moraju usvojiti mjere (npr. zakonodavne, administrativne, sudske, edukativne) kojima se omogućuje potpuna realizacija ljudskih prava.

obzirom na ključnu ulogu koja se ljudskim pravima i njihovoj zaštiti daje u Bosni i Hercegovini³⁴.

Stoga je ambicija ovog poglavlja da objasni koju vrstu obaveza međunarodno pravo o ljudskim pravima nameće državama u pogledu seksualnog nasilja kao jednog od dominantnih oblika rodno zasnovanog nasilja. U nastojanju da ostvari ovu ambiciju prvi dio ovog poglavlja će posvetiti pažnju najvažnijim međunarodnim standardima usvojenim pod okriljem Ujedinjenih naroda koji se odnose na spolno i rodno zasnovano nasilje, kao i jurisprudenciji koja se odnosi na te standarde. Drugi dio će se posvetiti evropskom pravu koje se odnosi na spolno i rodno zasnovano nasilje. Slijedeći strukturu prvog potpoglavlja, u prvom dijelu drugog potpoglavlja daju se kratke napomene o najbitnijim odredbama odgovarajućih instrumenata o ljudskim pravima nastalim pod okriljem Vijeća Evrope. Pored toga, predstavljaju se odgovarajuće odredbe prava Evropske unije (EU) kao i osnovne političke obaveze primjenjive na države članice Organizacije za evropsku sigurnost i saradnju (OSCE). Konačno, korisnicima priručnika nudi se i kratak osvrt na relevantnu jurisprudenciju Evropskog suda za ljudska prava. U zaključku ovog poglavlja sumiraju se zapažanja navedena u prethodnim dijelovima.

2.1. INSTRUMENTI UJEDINJENIH NARODA

Ljudskim pravima je dat visok značaj u sistemu Ujedinjenih naroda (UN). Najviši akt ove organizacije Povelja Ujedinjenih naroda, koja se uopšteno smatra za osnovni dokument iz kojeg se kasnije razvija međunarodno pravo o ljudskim pravima³⁵, proklamuje urođeno dostojanstvo svih ljudskih bića. Povelja prepoznaje značaj ljudskih prava i naglašava da su ona predmet međunarodnog interesovanja a ne samo unutrašnja stvar država.³⁶

2.1.1. MEĐUNARODNI UGOVORI

Osnovni izvori međunarodnog prava, pa tako i međunarodnog prava o ljudskim pravima kao posebnoj grani međunarodnog prava, su međunarodni ugovori i međunarodna običajna pravna pravila³⁷. Običajna pravila važe za sve države dok su norme sadržane u međunarodnim ugovorima obavezujuće za države članice tih ugovora. Norme međunarodnog prava sadržane u običajnim pravilima i međunarodnim ugovorima se nazivaju i čvrsto pravo, dok se pod pojmom mekog prava, podrazumijevaju odredbe sadržane u rezolucijama, deklaracijama i sličnim dokumentima, kojima se pojašnjavaju norme čvrstog prava. Međunarodni ugovori o ljudskim pravima, za razliku od klasičnih ugovora međunarodnog prava ne predstavljaju tek puku “mrežu međudržavnih razmjena uzajamnih obaveza”³⁸ nego se tim ugovorima uspostavljaju prava pojedinaca. Takva vrsta ugovora su i međunarodni ugovori kojima se regulišu obaveze država koje se odnose na rodnu jednakost i nasilje po osnovu roda i spola.

34 Ustav Bosne i Hercegovine u svom Prem članu II/1. naglašava da će “Bosna i Hercegovina i oba entiteta ... osigurati najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda”. U skladu sa članom II/2. Ustava BiH “[p]rava i slobode predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u Njenim protokolima se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini” te “imaju prioritet nad svim ostalim zakonima”. Članom II/4 Ustava BiH garantovano je svima uživanje prava i sloboda bez diskriminacije, uključujući i prava iz međunarodnih sporazuma iz Aneksa I uz Ustav BiH. da provjeri kadaH da provje

35 UNODC (2010), Handbook on Effective Police Responses to Violence against Women, str 25.

36 Vidi član 1.stav 3. Povelje UN.

37 B. Krivokapić, Pojam međunarodnog javnog prava, u J. Ćirić (ur), *Strani pravni život* 1/2009 str. 7-37, (Institut za uporedno pravo, Beograd, 2009), str. 27.

38 Opšti komentar Komiteta za ljudska prava broj 24 – Pitanja u vezi s rezervama podnesenim prilikom ratifikacije ili pristupanja Paktu ili njegovim Fakultativnim protokolima, ili u vezi s izjavama na osnovu člana 41 Pakta.

2.2.1.1. MEĐUNARODNA POVELJA O LJUDSKIM PRAVIMA

Pod okriljem Ujedinjenih naroda sačinjeno je više dokumenata koji govore o rodno i spolno zasnovanom nasilju ili nasilju nad ženama.

Pojmovi rodno zasnovano nasilje, spolno zasnovano nasilje, i nasilje nad ženama se često koriste neizmjenično. U cilju izbjegavanja nedoumica, na početku ovog priručnika su data objašnjenja ovih termina. Potrebno je napomenuti da se izraz “spolno zasnovano nasilje” i “seksualno nasilje” u ovom poglavlju, kao i u sljedećem poglavlju, koriste kao sinonimi.

Sprečavanje i eliminacija rodno i spolno zasnovanog nasilja predstavlja u jednu ruku osiguranje principa ravnopravnosti i zabrane diskriminacije³⁹. Princip ravnopravnosti između muškaraca i žena je čvrsto ugrađen u takozvanu **Povelju o ljudskim pravima**⁴⁰, koju čine **Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (UDLJP)**⁴¹, **Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (MPGP)**⁴² i **Međunarodni Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (MPESK)**⁴³. Univerzalna deklaracija proklamuje da su “sva ljudska bića rođena slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima”.⁴⁴ Ovaj dokument u članovima 3. do 21. utvrđuje klasična građanska i politička prava kao što su pravo na život, slobodu i sigurnost ličnosti, dok se u članovima 22. do 27. Deklaracije opisuju ekonomska, socijalna i kulturna prava kao što su pravo na rad, jednake uslove rada, pravo na obrazovanje.⁴⁵ Univerzalna deklaracija dalje u svom članu 28. postavlja ultimativni cilj projekta ljudskih prava⁴⁶ naglašavajući da svako ima pravo na socijalni i međunarodni poredak u kojem ljudska prava i slobode mogu biti u potpunosti ostvareni. Ljudska prava navedena u Univerzalnoj deklaraciji su dalje razrađena u dva Međunarodna Pakta o građanskim i političkim pravima odnosno ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Ovi međunarodni instrumenti obavezuju države članice da obezbijede uživanje ljudskih prava u svim sferama života bez ikakve diskriminacije zasnovane na rodu ili polu. Države članice Paktova su obavezne da periodično podnose izvještaje o naporima koje čine na ostvarivanju prava zajamčenih ovim međunarodnim ugovorima tijelima koje vrše nadzor nad

39 Vidi dole 2.2.3, Jurisprudencija Evropskog suda za ljudska prava, predmet *Opuz protiv Turske*.

40 Međunarodna povelja o ljudskim pravima (International Bill of Rights) nije poseban formalno usvojen međunarodni instrument nego se u literaturi koristi kao oznaka za tri gore navedena međunarodna dokumenta. Nju svakako ne treba miješati sa Poveljom Ujedinjenih naroda koja je samostalni instrument međunarodnog prava.

41 Universal Declaration of Human Rights, G.A. res. 217A (III), U.N. Doc A/810 at 71 (1948). Tekst Deklaracije je dostupan na <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>.

42 International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, G.A. res. 2200A (XXI), 21 U.N. GAOR Supp. (No. 16) at 49, U.N. Doc. A/6316 (1966), 993 U.N.T.S. 3, *entered into force* Jan. 3, 1976. Usvojen Rezolucijom 2200A (XXI) Generalne skupštine 16. decembra 1966. godine. Stupio na snagu 3. januara 1976. godine u skladu sa članom 27. Službeni list SFRJ- Međunarodni Ugovori, 7/71, Službeni list RBiH 25/93.

43 International Covenant on Civil and Political Rights, G.A. res. 2200A (XXI), 21 U.N. GAOR Supp. (No. 16) at 52, U.N. Doc. A/6316 (1966), 999 U.N.T.S. 171, *entered into force* Mar. 23, 1976. Usvojen Rezolucijom 2200A (XXI) Generalne skupštine 16. decembra 1966. godine. Stupio na snagu 23. marta 1976. godine u skladu sa članom 49. Službeni list SFRJ- Međunarodni Ugovori, 7/71, Službeni list RBiH 25/93.

44 UDLJP. čl. 1.

45 Kreatori Univerzalne deklaracije su bili uveliko inspirisani porukom američkog predsjednika Frenklina D. Ruzvelta od 6. januara 1941. godine popularno nazvanog govor “četiri slobode” u kojem je, kako to Teo van Boven opisuje, Ruzvelt “smjestio ljudska prava u kontekst ekonomske i socijalne sigurnosti i kao političke čuvarke od agresivnih politika i praksi”; T van Boven, “Human Rights and Rights of Peoples”, *European Journal of International Law* (1995) 461-476, <http://www.ejil.org/pdfs/6/1/1307.pdf> (pristup 25. jul 2017), naglašavajući **slobodu govora, slobodu vjere, slobodu od neimaštine i slobodu od straha**. Nakon ovog govora mnogi autori, privatne organizacije, pojedinci ali i vlade su započeli sa izradom nacrtu međunarodne povelje o ljudskim pravima. Svi prvi nacrti “[u] skladu sa predominantnim mišljenjem tog vremena” su uključivali kako politička i građanska prava tako i ekonomska, socijalna i kulturna prava. Vidi više u WB Eide “**Article 25**” u G Alfredsson and A Eide (eds) “The Universal Declaration of Human Rights: A Common Standard of Achievement”, (Kluwer Law International, 1999).

46 A Eide, “*Promoting economic, social and cultural rights: Obligations of states and accountability of non -state actors*” str .1

njihovom primjenom.⁴⁷ Ova tijela su izdala i nekoliko opštih komenatara⁴⁸ kojima se tumače obaveze država članica u pogledu rodno zasnovanog nasilja⁴⁹.

2.1.1.2 . KONVENCIJA O ELIMINACIJI SVIH OBLIKA DISKRIMINACIJE NAD ŽENAMA (CEDAW)

Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama⁵⁰ detaljno razrađuje zabranu spolne diskriminacije sadržanu u prethodno pomenutima Paktovima sa aspekta jednakosti žena i muškaraca. Ovom Konvencijom se definiše izraz “diskriminacija žena” i osuđuje takva diskriminacija žena u svim oblicima. Konvencija obavezuje države članice da se suzdrže od diskriminacije žena kao i da poduzmu niz mjera kojima će se osigurati jednakost žena i muškaraca u svim oblastima života. Član 6. Konvencije sadržava obavezu sprečavanja trgovine žena i iskorištavanja prostitucije. Nadzor nad primjenom konvencije obavlja Komitet za eliminaciju diskriminacije žena (CEDAW Komitet), tijelo sastavljeno od 23 nezavisna stručnjaka, kome su države obavezne da podnose periodične izvještaje o implementaciji konvencije. Nakon razmatranja periodičnih izvještaja, CEDAW Komitet izdaje zaključna zapažanja.⁵¹ Ovaj komitet izdaje Opšte preporuke kojima se detaljnije objašnjavaju obaveze ustanovljene ovom Konvencijom. **Opšta preporuka broj 19** pojašnjava da je rodno zasnovano nasilje oblik diskriminacije koja ozbiljno narušava niz ljudskih prava. **Opštom preporukom broj 33** se pojašnjavaju obaveze država u pogledu pristupa žena pravosuđu, uključujući tu i žrtve seksualnog nasilja, pravosuđu Opcioni

47 Nadzor na primjenom Pakta o građanskim i političkim pravima vrši Komitet za ljudska prava, dok nadzor nad primjenom Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima vrši Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava. Nakon razmatranja izvještaja država članica, komiteti donose **zaključna zapažanja**, u kojima se naglašavaju pozitivni trendovi u implementaciji odnosno Pakta ali i ukazuje na nedostatke u ostvarenju garantovanih prava te se državama daju određene preporuke usmjerene na otklanjanje uočenih nedostataka. U odnosu na BiH, Komitet za ljudska prava je u martu 2017 usvojio zaključna zapažanja povodom trećeg periodičnog izvještaja (CCPR/C/BIH/CO/3). U njima je Komitet ponovio svoju zabrinutost zbog sporih procesa koji se odnose na žrtve seksualnog nasilja počinjenog u ratu i ograničenih mogućnosti za naknadu štete tim žrtvama. U vezi sa mirnodopskim seksualnim nasiljem, Komitet za ljudska prava je zabrinut zbog neprovođenja istraga rodno zasnovanog nasilja nad seksualnim manjinama počinjenim naročito tokom javnih dešavanja. Komitet je preporučio poduzimanje koraka na efikasnom provođenju istraga povodom ovih djela uključujući tu i odgovarajuće obuke policijskih službenika. Komitet za ekonomska i socijalna prava, u svojim zaključnim zapažanjima povodom drugog periodičnog izvještaja BiH (E/C.12/BIH/CO/20, novembar 2013) izrazio je zabrinutost što žrtve ratnog seksualnog nasilja nisu korisnici usluga socijalne zaštite. Zaključna zapažanja svih tijela Ujedinjenih naroda za zaštitu ljudskih prava na zvaničnim jezicima UN mogu se pronaći na sljedećoj adresi: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en. Kompilacija preporuka UN tijela za ljudska prava na jezicima BiH je dostupna na stranici Institucije Ombudsmana za ljudska prava BiH- <http://www.ombudsmen.gov.ba/Dokumenti.aspx?id=9&tip=5&lang=BS>.

48 Opšti komentari su dokumenti u kojima, ugovorna tijela Ujedinjenih naroda, odnosno komiteti koji vrše nadzor nad primjenom pojedinih ugovora o ljudskim pravima, usvajaju u cilju tumačenja sadržaja odredbi međunarodnih ugovora o ljudskim pravima.

49 **Komitet za prava djeteta**: Opšti komentar broj 16 – Član 17 (Pravo na privatnost), Opšti komentar broj 17 – Član 24 (Prava djeteta), Opšti komentar br. 19 – Član 23 (Porodica), Opšti komentar broj 27 – Član 12 (Sloboda kretanja), Opšti komentar broj 28 - Član 3 (Jednakost prava muškaraca i žena), Opšti komentar br. 31 – Priroda opštih pravnih obaveza nametnutih državama članicama Pakta, Opšti komentar broj 35 - Član 9 (Sloboda i sigurnost osoba). **Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava**: Opšti komentar broj 7 – Pravo na adekvatno stanovanje (član 11(1)): prinudno iseljavanje, Opšti komentar broj 11 – Plan aktivnosti za osnovno obrazovanje (član 14), Opšti komentar broj 13 – Pravo na obrazovanje (čl. 13), Opšti komentar broj 16 – Jednako pravo muškaraca i žena na vršenje svih ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava (član 3), Opšti komentar broj 20 – Nediskriminacija u ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Opšti komentar broj 22 – Pravo na seksualno i reproduktivno zdravlje (član 12).

50 **Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, G.A. res. 34/180, 34 U.N. GAOR Supp. (No. 46) at 193, U.N. Doc. A/34/46, entered into force Sept. 3, 1981.** Usvojena Rezolucijom 34/180 Generalne skupštine 18. decembra 1979. godine. Stupila na snagu 3. septembra 1981.godine u skladu sa članom 27(1). Službeni list SFRJ- Međunarodni Ugovori, 11/81, Službeni list R BiH 25/93.

51 Zaključna zapažanja u odnosu na izvještaj Bosne i Hercegovine, CEDAW komitet je usvojio u julu 2013. godine (CEDAW/C/BIH/CO/4-5). Tom prilikom, Komitet je pozdravio napore koje zemlja čini na suzbijanju nasilja u porodici ali je izrazio ozbiljnu zabrinutost povodom učestalosti slučajeva nasilja i nedostatku mehanizama za monitoring provedbe postojećih strategija, neadekvatnog sistema podrške koji zavisi od nevladinih organizacija i inostranog finansiranja. Takođe je izrazio zabrinutost zbog nekonsistentne primjene zakona i niskom kaznenom politikom koja uključuje velik broj uslovnih osuda.

protokol uz Konvenciju⁵² daje pravo pojedincima da se obrate Komitetu ukoliko smatraju da su njihova prava garantovana Konvencijom povrijeđena. Usvajanjem **Opšte preporuke broj 35** u julu 2017. godine, CEDAW Komitet je osvježio svoje stavove iznesene u Opštoj preporuci broj 19. Ovom prilikom je naglasio da je zabrana rodno zasnovanog nasilja nad ženama evoluirala u posljednjih 25 godina tako da se može smatrati običajnim pravnim pravilom. Komitet je podsjetio da je država obavezna da poštuje, zaštititi i ispuni pravo žena na ravnopravnost i slobodu od diskriminacije. Komitet je zatim ponovio da rodno zasnovano nasilje nad ženama predstavlja oblik diskriminacije žena koje može dovesti do dvije vrste odgovornosti države, za ono nasilje koje proističe iz propusta ili radnji same države ili aktera koji djeluju u njeno ime kao i onih propusta i radnji koje se mogu pripisati akterima koji ne djeluju u ime države. U pogledu djela nasilja koja počine akteri koji ne istupaju u njeno ime država će biti odgovorna ako propusti da preduzme neophodne zakonodavne odnosno druge mjere da s **dužnom pažnjom**⁵³ spriječi, istraži, kazni i osigura reparaciju žrtvama ovih djela. Komitet je u ovaj dokument uvrstio i niz preporuka državama kojima se osigurava zabrana rodno zasnovanog nasilja uključujući tu usvajanje neophodnih mjera kojima se osigurava da se djela seksualnih delikata baziraju na **odsustvu slobodno datog pristanka**.

2.1.1.3. KONVENCIJA O PRAVIMA DJETETA

Konvencija o pravima djeteta (KPD)⁵⁴ na sveobuhvatan način definiše obaveze država u pogledu zaštite, poštovanja i unapređenja ljudskih prava osoba mlađih od 18 godina. Ona garantuje pravo djeteta da bude zaštićeno od svih oblika nasilja uključujući tu i polno zasnovano nasilje⁵⁵, seksualnu eksploataciju i seksualnu zlostupotrebu,⁵⁶ kao i pravo djeteta da ne bude podvrgnuto mučenju ili drugom okrutnom, nehumanom ili ponižavajućem postupku ili kazni.⁵⁷ Četiri osnovna principa KPD odnosno zaštita od diskriminacije⁵⁸, princip najboljeg interesa djeteta⁵⁹, poštovanje prava na život, opstanak i razvoj⁶⁰ te pravo djeteta da bude saslušano⁶¹ se primjenjuju i na situacije koje se odnose na nasilje nad djecom.

52 Optional Protocol to the Convention on the Elimination of Discrimination against Women, G.A. res. 54/4, annex, 54 U.N. GAOR Supp. (No. 49) at 5, U.N. Doc. A/54/49 (Vol. I) (2000), **entered into force** Dec. 22, 2000. Usvojen rezolucijom 54/4. Generalne skupštine 6. oktobra 1999. godine. Stupio na snagu 22. decembra 2000. godine u skladu sa članom 16(1).

53 U skladu sa standardom dužne pažnje država se smatra odgovornom za propuste u prevenciji, provođenju istrage, krivičnom gonjenju svih oblika kršenja ljudskih prava čak i ako su ona počinjena od strane privatnih osoba. Više o principu dužne pažnje (eng. *Due diligence*-naročite prilježnosti, popune posvjećenosti, naročite revnosti kako se još ovaj engleski izraz prevodi) vidi Biljana Branković, *Vesti iz budućnosti: Istanbulska konvencija i odgovornost države za borbu protiv nasilja nad ženama. Funkcionisanje opštih servisa - operacionalizacija dužne prilježnosti*, (United Nations Development Program, Beograd, 2013), publikacija je dostupna na <http://www.sigurnakuca.net/upload/documents/VestiIzBudućnosti.pdf>.

54 Convention on the Rights of the Child, G.A. res. 44/25, annex, 44 U.N. GAOR Supp. (No. 49) at 167, U.N. Doc. A/44/49 (1989), **entered into force Sept. 2 1990**. Usvojena Rezolucijom 44/25 Generalne skupštine 20. novembra 1989. godine. Stupila na snagu 2. septembra 1990. godine u skladu sa članom 49. Službeni list SFRJ- Međunarodni Ugovori, 15/90, Službeni list RBIH 2/92, 13/94, 25/93.

55 Ibid, član 19.

56 Ibid, član 34.

57 Ibid, član 37.

58 Ibid, član 2.

59 Ibid, član 3.

60 čl. 6.

61 čl.12.

2.1.1.4. OPCIONI PROTOKOL O PRODAJI DJECE, DJEČIJOJ PROSTITUCIJI I DJEČIJOJ PORNOGRAFIJI

Protokol⁶² definiše navedene pojmove i propisuje mjere koje države moraju preduzeti da bi zaštitile djecu od takvih kršenja njihovih prava⁶³. Ovaj međunarodni instrument obavezuje države da u svoje krivično zakonodavstvo ugrade odredbe protokola⁶⁴. Države članice moraju da usvoje odgovarajuće mjere za zaštitu prava i interesa djece žrtava, a naročito da priznaju njihovu ranjivost, prilagode krivični postupak potrebama djece žrtava i obezbijede djeci odgovarajuće službe za podršku u svim fazama krivičnog postupka⁶⁵. Takođe, Opcioni protokol podstiče jačanje međunarodne bilateralne i multilateralne saradnje u krivičnim stvarima. Nadzor nad primjenom KPD i Opcionog protokola vrši osamnaestočlani Komitet za prava djeteta, koji razmatra periodične izvještaje i izdaje opšte komentare. Slično kao i druga ugovorna tijela, Komitet za prava djeteta nakon razmatranja periodičnih izvještaja koje podnose države članice usvaja zaključna zapažanja⁶⁶. Pored zaključnih zapažanja, i ovaj Komitet usvaja opšte komentare kojima se pojašnjavaju pojedine obaveze država članica. **Opšti komentar broj 13** naglašava potrebu uzimanja u obzir da nasilje nad djecom često ima rodnu komponentu te da su djevojčice i dječaci izloženi različitim rizicima. **Opšti komentar broj 18**, odnosno **Opšta preporuka 31** koji su zajednički izdali Komitet za prava djeteta i CEDAW Komitet takođe objašnjavaju obaveze država u pogledu borbe protiv polno zasnovanog nasilja.

2.1.1.5. PROTOKOL ZA PREVENCIJU, SUZBIJANJE I KAŽNJAVANJE TRGOVINE LJUDSKIM BIĆIMA, NAROČITO ŽENAMA I DJECOM

Ko jedan od fenomena koji se često karakteriše kao duboko rodno zasnovan je i fenomen trgovine ljudima. Stoga ovom prilikom i spominjemo **Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i djecom** (Protokol iz Palerma)⁶⁷ uz **Konvenciju Ujedinjenih naroda protiv**

62 Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography, G.A. Res. 54/263, Annex II, 54 U.N. GAOR Supp. (No.49) at 6, U.N. Doc. A/54/49, Vol. III (2000), **entered into force January 18, 2002**. Ovaj protokol uz Konvenciju o pravima djeteta otvoren je za potpisivanje ratifikaciju i pristupanje, odlukom Generalne skupštine Ujedinjenih naroda A/RES/54 od 25. maja 2000.godine. Ovaj međunarodni ugovor je stupio na snagu 18. januara 2002. godine nakon što ga je ratifikovao 10 država. Bosna i Hercegovina je postala članicom ovog protokola na osnovu Odluke o ratifikaciji Fakultativnog Protokola uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji 2002. godine (Službeni glasnik BiH-Međunarodni ugovori, broj 5/02), na osnovu koje je BiH potpisala akt o ratifikaciji 04. septembra 2002. godine.

63 Factsheet No. 30, United Nations, Geneva, 2012, dostupna na <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet30Rev1.pdf> str.14

64 vidi čl. 3, 4 i 5.

65 vidi čl. 8 i 9.

66 Komitet za prava djeteta razmatrajući konsolidovani drugi do četvrti periodični izvještaj BiH po KPD usvojio je 2012. godine Zaključna zapažanja (CRC/C/BIH/CO/2-4) i preporučio je BiH, između ostalog, da razvije odgovarajući pravni okvir koji će osigurati efikasno gonjenje počilaca krivičnih djela na štetu djece te osigurati podršku i zaštitu žrtvama i svjedocima, osigurati odgovarajuće sankcionisanje počilaca krivičnih djela seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece. Zaključna zapažanja (CRC/C/OPSC/BIH/CO/1) u pogledu provedbe Opcionog protokola, Komitet za prava djeteta je usvojio na pedeset i petoj sjednici održanoj u septembru 2010. godine nakon razmatranja inicijalnog izvještaja BiH. U ovim zapažanjima Komitet je izrazio zabrinutost zbog toga što krivični zakoni u BiH ne uključuju u potpunosti sva krivična djela predviđena Opcionim protokolom i što nisu međusobno harmonizovani te, između ostalog, preporučio kriminalizovanje svih krivičnih djela predviđenih Opcionim protokolom i uvođenje definicije statusa djeteta žrtve u državno i entitetsko zakonodavstvo. Komitet je takođe zabrinut i zbog malog broja krivičnih istraga

67 **Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, Supplementing the United Nations Convention Against Transnational Organized Crime, G.A. Res. 25, annex II, U.N. GAOR, 55th Sess., Supp. No. 49, at 60, U.N. Doc. A/55/49 (Vol. I) (2001), ENTERED INTO FORCE Dec. 25, 2003.**, stupio na snagu 25.decembra 2003. godine. Službeni glasnik BiH-Međunarodni ugovori, broj 3/02.

transnacionalnog i organizovanog kriminala⁶⁸. Ovaj instrument sadrži međunarodno prihvaćenu definiciju trgovine ljudima, te državama nameće niz obaveza usmjerenih ka efikasnom krivičnom gonjenju ovog oblika kriminala. Dodatno pojašnjenje obaveza iz međunarodnih ugovora, sadržano je u nizu deklaracija, preporuka i drugih međunarodnih standarda.

2.1.2. MEĐUNARODNI STANDARDI

Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama⁶⁹ definiše nasilje nad ženama kao fizičko, spolno ili psihološko nasilje koje se događa u porodici, društvenoj zajednici ili koje je počinjeno odnosno tolerisano od strane države. Deklaracijom se poziva na razvijanje nacionalnih planova, obezbjeđivanje usluga i podrške za žrtve nasilja, obuku javnih službenika o rodno zasnovanom nasilju. U kontekstu ovog priručnika je naročito značajno spomenuti da se deklaracijom reafirmiše standard **dužne pažnje** (*due diligence*) prema kojem države trebaju sa dužnom pažnjom sprečavati, istraživati, i u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom kazniti, svaki čin nasilja nad ženama. Na ovaj standard ukazivala je i Komisija Ujedinjenih naroda za ljudska prava u svojoj **rezoluciji 2003/45**⁷⁰ naglašavajući postojanje afirmativne obaveze da se svi akti nasilja nad ženama i djevojčicama moraju sprečavati, istraživati i kažnjavati sa dužnom pažnjom. Takođe i **Vijeće za ljudska prava**⁷¹ u svojoj **rezoluciji 17/11**⁷² naglašava da države imaju obavezu da sa dužnom pažnjom istraže i kazne počiniocce nasilja nad ženama i djevojčicama i pruže zaštitu žrtvama. **Specijalne izjaviteljke Ujedinjenih naroda o nasilju nad ženama, njegovim uzrocima i posljedicama** u više navrata naglasile su obavezu primjene standarda “dužne pažnje” u cilju efikasne eliminacije nasilja na ženama⁷³. **Pekinška Deklaracija i Platforma za Akciju u oblasti nasilja nad ženama**⁷⁴ takođe naglašavaju primjenu standarda dužne pažnje u sprečavanju, istragama i kažnjavanju nasilja nad ženama.

Nastojeći da pomognu državama članicama da se efikasnije suprotstave nasilju nad ženama Ujedinjeni narodi su usvojili **Ažurirane modele strategije i praktične mjere o eliminaciji nasilja nad ženama u oblasti sprečavanja kriminaliteta i krivičnoj pravdi**⁷⁵. U ovom dokumentu se navodi niz mjera i

68 **United Nations Convention Against Transnational Organized Crime, G.A. Res. 25, annex I, U.N. GAOR, 55th Sess., Supp. No. 49, at 44, U.N. Doc. A/45/49 (Vol. I) (2001), ENTERED INTO FORCE Sept. 29, 2003.**, stupila na snagu 29. septembra 2003 godine.

69 Declaration on the Elimination of Violence Against Women A/RES/48/104. Službeni glasnik BiH-Međunarodni ugovori, broj 3/02.

70 E/CN.4/2003/L.11/Add.4.

71 Tijelo koje je zamijenilo Komisiju za ljudska prava, vidi više <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/HRCIndex.aspx>.

72 A/HRC/RES/17/11, Ubrzavanje reformi na eliminisanju sviho blik nasilja na ženama: osiguranje dužne pažnje u zaštiti-*Accelerating efforts to eliminate all forms of violence against women: ensuring due diligence in protection.*

73 Vidi godišnje izvještaje ove institucije dostupne na <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Women/SRWomen/Pages/SRWomenIndex.aspx> U svom izvještaju nakon posjete Bosni i Hercegovini (A/HRC/23/49/Add.3), Specijalna izjaviteljka je nagasila da je propust Bosne i Hercegovine da u skladu sa standardom dužne pažnje obezbijedi reparacije ženama žrtvama nasillja rezultirao u onemogućavanju žrtava ratnog seksualnog nasilja da pristupe krivičnim i građanskopravnim lijekovima. U ovom izvještaju, Specijalna predstavnica je, između ostalog, preporučila uklanjanje iz svih krivičnih zakonika svih uslova sile ili prijetnje neposrednog napada za priznavanje seksualnog čina kao nedobrovoljnog kao, i poduzimanje mjera kojima se osigurava da sudovi odmjeravaju kazne koje su srazmjerne ozbiljnosti krivičnih djela porodičnog nasilja. Specijalna izjaviteljka je tužiteljima preporučila da prilikom kvalifikovanja krivičnih djela u obzir uzimaju sve teže oblike nasilja, kao što je upotreba oružja ili uzrokovanje teških tjelesnih povreda. Takođe, specijalna izjaviteljka naglašava da tužitelji trebaju osigurati prikupljanje neophodnih dokaza tokom faze istrage kako bi smanjili svoje oslanjanje na svjedočenja žrtava.

74 A/CONF.177/20 (1995) and A/CONF.177/20/Add.1 (1995).

75 A/RES/65/228.

strategija koji mogu biti od pomoći policijskim službenicima i tužiteljima te drugim profesionalcima u sprečavanju i/ili otkrivanju seksualnih krivičnih djela u kojima se kao pasivni subjekt pojavljuju žene. Naročito se naglašava potreba usvajanja multidisciplinarnog pristupa usmjerenog na žrtve, jačanju napora na prikupljanju materijalnih dokaza, a izbjegavanju isključivog oslanjanja na svjedočenje žrtve, te potreba da u slučajevima koji se tiču nasilja nad ženama postupaju posebno obučeni službenici⁷⁶. U provođenju svih mjera i radnji mora se postupati sa **dužnom pažnjom**. U tom smislu, policijski službenici i tužitelji, moraju uzeti u obzir da slučajevi seksualnog nasilja kod žrtva često stvaraju osjećaj bespomoćnosti te u tom smislu zaslužuju da se sa njima postupa na obazriv načina kojim se sprečava njihova reviktimizacija. To uključuje i pružanje odgovarajućih obavještenja i pouka o položaju i pravima žrtve u toku krivičnog postupka, saradnju sa drugim institucijama i organizacijama koje mogu pružiti pomoć i podršku žrtvama seksualnog nasilja prilikom uzimanja izjava od žrtva ili davanja obavještenja o napretku i izazovima u procesuiranju konkretnog djela. Odgovarajući pristup uključuje i saradnju policijskih službenika, tužitelja i drugih profesionalaca, prilikom planiranja saslušanja, prikupljanja dokaza, procjene rizika po sigurnost žrtve i preduzimanja mjera na obezbjeđenju sigurnosti žrtve.⁷⁷

Model strategije i praktične mjere o eliminaciji nasilja nad djecom u oblasti sprečavanja kriminaliteta i krivičnoj pravdi⁷⁸ usvojeni od strane Ujedinjenih naroda uzimaju u obzir komplemenatarne uloge pravosudnog sistema i sistema socijalne i dječije zaštite te zdravstvenog i obrazovnog sistema u sprečavanju i davanju odgovora na nasilje usmjereno protiv djece. Ovaj dokument naglašava potrebu da se inkriminišu svi oblici nasilja nad djecom te nastoji osigurati jačanje institucionalnih odgovora na ovo nasilje kroz predlaganje mjera koje imaju za cilj da obezbijede primjenu standarda dužne pažnje prilikom otkrivanja i procesuiranja krivičnih djela počinjenih na štetu djeteta.

Ujedinjeni narodi su izdali i **Priručnik za zakonodavstvo o nasilju nad ženama**⁷⁹ koji sadrži niz preporuka za kreiranje i implementaciju zakonodavstva o nasilju nad ženama. Ovaj priručnik definiše dužnosti policijskih službenika i tužitelja u kontekstu nasilja nad ženama.

76 Vidi UNODC (2014) Handbook on Effective Prosecution Responses to Violence against Women and Girls, str. 25.

77 Ibid

78 A/RES/69/194.

79 Sektor UN-a za unapređenje položaja žena u Odjelu za ekonomska i socijalna pitanja, Handbook for Legislation on Violence Against Women (Priručnik za zakonodavstvo o nasilju nad ženama), 2010.

Dužnosti policajaca	Dužnosti tužitelja
<p>Odmah odgovoriti na svaki zahtjev za pomoć i zaštitu u slučajevima nasilja nad ženama, čak i kada osoba koja prijavljuje takvo nasilje nije žrtva;</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Dodijeliti isti prioritet pozivima koji se odnose na slučajeve nasilja nad ženama kao i onim pozivima u vezi sa drugim aktima nasilja, i dodijeliti isti prioritet pozivima koji se odnose na nasilje u porodici u vezi sa pozivima koji se odnose na bilo koji drugi oblik nasilja nad ženama; ▪ Po prijemu prijave sprovesti koordiniranu procjenu rizika na mjestu izvršenja krivičnog djela i na adekvatan način odgovoriti na jeziku koji žrtva razumije. <ul style="list-style-type: none"> • Saslušavati učesnike i svjedoke, uključujući i djecu, u odvojenim prostorijama kako bi im se obezbijedila mogućnost da slobodno govore; • Detaljno zabilježiti prijavu i o zaprimljenoj prijavi podnijeti izvještaj • Poučiti žrtvu o njenim pravima • Obezbijediti prevoz žrtve u najbližu bolnicu ili drugu medicinsku ustanovu, ukoliko je to potrebno ili tako zatraženo; • Obezbijediti prevoz žrtve i njene djece ili članova porodice, ukoliko je to potrebno ili tako zatraženo; • Pružiti odgovarajuću zaštitu osobi koja je prijavila nasilje. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Pokrenuti istragu o nasilju nad ženama bez obzira da li je prijavu podnijela žrtva. ▪ Na primjeren način i u svim relevantnim fazama postupka bez odlaganja upoznati žrtve, na jeziku koji razumiju, o: <ul style="list-style-type: none"> • Njihovim pravima; • Pitanjima vezanim za odgovarajuće postupke; • Dostupnim službama i mehanizmima za podršku te zaštitnim mjerama; • Mogućnosti ostvarivanja restitucije i naknade štete; • Pitanjima u vezi sa njihovim predmetom, uključujući vrijeme i mjesto održavanja ročišta; • Otpuštanju počinitelja iz pritvora ili iz zatvora; ▪ Svaki tužitelj koji obustavi istragu u slučaju nasilja nad ženama mora objasniti žrtvi razloge za takvu odluku.

2.1.3. OSTALI INSTRUMENTI

Pored prethodno navedenih dokumenata, međunarodne norme i standardi koji su od značaja ili se na izvjestan način dotiču spolno i rodno zasnovanog nasilja razasuti su i u brojnim drugim dokumentima usvojenim pod okriljem Ujedinjenih naroda kao što su:

- Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije⁸⁰;
- Konvencija o suzbijanju trgovine ljudima i iskorištavanju prostitucije drugih⁸¹;
- Konvencija protiv mučenja i drugih oblika nehumanog ili ponižavajućeg postupanja i kazne⁸²;
- Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica⁸³;
- Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda⁸⁴;
- Standardna minimalna pravila Ujedinjenih naroda za administraciju pravosudnog sistema za maloljetne prestupnike (Pekinška pravila)⁸⁵;
- Smjernice Ujedinjenih naroda za prevenciju maloljetničke delikvencije (Rijadske smjernice)⁸⁶;
- Pravila Ujedinjenih naroda o zaštiti maloljetnika lišenih slobode⁸⁷;
- Smjernice za djelovanje prema djeci u sistemu krivičnog pravosuđa (Bečke smjernice)⁸⁸;
- Deklaracija o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći⁸⁹;
- Smjernice Ujedinjenih naroda o pravosuđu u stvarima koje uključuju djecu žrtve i svjedoke krivičnih djela⁹⁰.

80 International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, G.A. res. 2106 (XX), Annex, 20 U.N. GAOR Supp. (No. 14) at 47, U.N. Doc. A/6014 (1966), 660 U.N.T.S. 195, **entered into force** Jan. 4, 1969. Službeni list SFRJ- Međunarodni Ugovori, 31/67, Službeni list R BiH 25/93.

81 Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others, 96 U.N.T.S. 271, **entered into force** July 25, 1951. Službeni vjesnik Prezidijuma NS FNRJ- Međunarodni Ugovori, 2/51, Službeni list R BiH 25/93.

82 Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, G.A. res. 39/46, [annex, 39 U.N. GAOR Supp. (No. 51) at 197, U.N. Doc. A/39/51 (1984)], **entered into force** June 26, 1987. Službeni list SFRJ- Međunarodni Ugovori, 7/71, Službeni list R BiH 25/93.

83 International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, G.A. res. 45/158, annex, 45 U.N. GAOR Supp. (No. 49A) at 262, U.N. Doc. A/45/49 (1990), **entered into force** 1 July 2003.

84 Rome Statute of International Criminal Court, U.N. Doc. 2187 U.N.T.S. 90, **entered into force** July 1, 2002.

85 United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("The Beijing Rules"), G.A. res. 40/33, annex, 40 U.N. GAOR Supp. (No. 53) at 207, U.N. Doc. A/40/53 (1985).

86 United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines), G.A. res. 45/112, annex, 45 U.N. GAOR Supp. (No. 49A) at 201, U.N. Doc. A/45/49 (1990).

87 United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty, G.A. res. 45/113, annex, 45 U.N. GAOR Supp. (No. 49A) at 205, U.N. Doc. A/45/49 (1990).

88 Guidelines for Action on Children in the Criminal Justice System, Recommended by Economic and Social Council resolution 1997/30 of 21 July 1997

89 Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, G.A. 40/34, annex, 40 U.N. GAOR Supp. (No. 53) at 214, U.N. Doc. A/40/53 (1985).

90 Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime ECOSOC Resolution 2005/20.

2.1.4. RELEVANTNA JURISPRUDENCIJA

CEDAW Komitet, postupajući po individualnim predstavkama je donio nekoliko značajnih odluka po pitanju rodno i spolno zasnovanog nasilja.

U predmetu *A.T. protiv Mađarske*⁹¹, gdje je aplikantica navela da je njen vanbračni suprug i otac njeno dvoje djece fizički zlostavlja i prijeti joj još od 1998. godine, CEDAW Komitet naložio je Mađarskoj da poduzme mjere kojima će „aplikantici i njenoj porodici garantovati fizički i psihički integritet,“ kao i da aplikantici obezbijedi sigurno boravište gdje će živjeti sa djecom, novac za izdržavanje djece, pravnu pomoć i naknadu za pretrpljenu štetu i povredu njenih prava. Komitet je Mađarskoj također dao nekoliko opštih preporuka u smislu bolje zaštite žena od nasilja u porodici, kao što je uspostavljanje efikasnih postupaka, ali i povećanje kapaciteta za odgovarajuću brigu i podršku.

Isti Komitet je u predmetu *Fatma Yildirim protiv Austrije*⁹², koji se ticao ubistva gospođe Yildirim od strane njenog supruga, utvrdio da je država prekršila svoju obavezu da sa **dužnom pažnjom** zaštiti Fatmu Yildirim. Komitet je zaključio da je Austrija prekršila svoje obaveze iz člana 2.(a) i 2.(c) do 2.(f), te člana 3. CEDAW Konvencije, a u vezi sa članom 1. CEDAW konvencije i Opštom preporukom br. 19. CEDAW Komiteta, kao i prava preminule Fatme Yildirim na život i na fizički i psihički integritet. Korisno je naglasiti, da je CEDAW Komitet, u ovom predmetu, primjetio da je Austrija uspostavila sveobuhvatan mehanizam za rješavanje fenomena nasilja u porodici, koji uključuje zakonodavne mjere, kako krivično-pravne tako i građansko-pravne, mjere za podizanje svijesti o nasilju u porodici, edukaciju profesionalaca, uspostavljanje skloništa, savjetovanje žrtava nasilja u porodici kao i rad sa počiniteljima protivpravnih djela nasilja u porodici. Međutim, Komitet je naglasio da ove formalne mjere kojima se izražava politička volja, iako neophodne, nisu bile dovoljne same po sebi jer nisu primijenjene u skladu sa standardom dužne pažnje.⁹³

Obavezu djelovanja u skladu sa standardom dužne pažnje CEDAW Komitet je razmatrao i u predmetu *Vertido protiv Filipina*⁹⁴. U ovom predmetu CEDAW Komitet je obavezu države da sa dužnom pažnjom eliminiše rodno zasnovane stereotipe u skladu sa članovima 2. (f) i 5. (a) CEDAW Konvencije ocjenjivao u svjetlu stepena rodne senzitivnosti primijenjenog od strane domaćih sudova u konkretnom slučaju.⁹⁵ U ovom predmetu, gospođa Karen Tayag Vertido je tvrdila da su njena prava garantovana CEDAW Konvencijom prekršena jer su domaći sudovi nakon dogodišnjeg procesa oslobodili osobu protiv koje je gospođa Vertido podnijela prijavu za silovanje. Karen Tayag Vertido je radila kao izvršni direktor Privredne komore grada Davao. Ona je prijavila predsjednika te komore da ju je nakon poslovnog sastanka, ponudivši joj prevoz, umjesto u njezin stan odvezao do jednog motela i silovao. Komitet je našao povredu CEDAW Konvencije zbog toga što su domaći sudovi, prilikom donošenja odluke o oslobađanju optuženog svoju pažnju usmjerili na nedostatak pružanja fizičkog otpora i istu zasnovali na nizu rodni stereotipa. Komitet je naglasio **neprihvatljivost pretpostavke da žena pristaje na seksualnu radnju zato što se nije fizički opirala toj radnji**. Komitet je naročito primijetio da domaći sud nije primijenio princip, razvijen kroz sudsku praksu prema kojem, **“propust žrtve da pokuša pobjeći ne isključuje postojanje silovanja”** i od konkretne žrtve, za koju je držao da “nije stidljiva žena koja se da lako zaplašiti” zahtijevao određeno ponašanje koje bi odgovaralo “idealnoj žrtvi” i onom što je postupajuća sudija smatrala da bi bilo odgovarajuće ponašanje od strane jedne žene u slučaju silovanja.⁹⁶ Komitet je ukazao na odlomke iz presude koje otkrivaju ovakvo shvatanje suda prema kojima se sudija pita zašto gospođa Vertido “nije iskočila iz auta, kada je uhvatila volan a optuženi morao zakočiti da bi izbjegao udarac u zid, zašto nije vikala kada je auto usporio prilikom ulaza u garažu motela; zašto nije ostala zaključana u kupatilu kad je to uspjela; zašto nije pobjegla iz hotela dok je optuženi bio go i masturbirao te zašto je pristala da je

91 Komunikacija br. 2/2003, *A.T. protiv Mađarske*, mišljenja usvojena 26. januara 2005. godine.

92 Komunikacija br. 6/2005, *Yildirim protiv Austrije*, mišljenja usvojena 6. avgusta 2007. godine

93 Ibid, tačka 12.1.2.

94 Komunikacija br. 18/2008, *Vertido protiv Filipina*, mišljenja usvojena 16.jula 2010

95 Ibid, tačka 8.2. str. 13.

96 Ibid, tačka 8.5. str. 14.

optuženi odveze kući nakon što ju je navodno silovao⁹⁷ Komitet je takođe ukazao i na rodne predrasude o seksualnosti muškaraca i žena prisutne u oslobađajućoj presudi kojima se jača kredibilitet optuženog a umanjuje kredibilitet žrtve. Tako je Komitet sa zabrinutošću primijetio da zaključak sudije prema kojem je “nevjerovatno da je muškarac u njegovim, šesdesetim godinama, sposoban da ejakulira”⁹⁸ u slučaju opiranja seksualnoj radnji. Druge okolnosti, spomenute u oslobađajućoj presudi, kao što je naročit značaj koji je dat činjenici da su se optuženi i žrtva poznavali, prema nalazu CEDAW Komiteta predstavlja primjer “rodno zasnovanih mitova i zabluda”⁹⁹ Komitet je takođe našao da je gospođa Vertido pretrpjela moralnu i društvenu štetu, naročito zbog prekomjerne dužine postupka i zbog reviktimizacije kojoj je podvrgnuta, zbog stereotipa i rodno zasnovanih mitova na koje se oslanja oslobađajuća presuda.¹⁰⁰

U predmetu *L.N.P. protiv Argentine*¹⁰¹, Komitet za ljudska prava je razmatrao postupanje države u slučaju seksualnog nasilja nad djevojčicom pripadnicom domorodačke populacije. Petnaestogodišnja L.N.P., pripadnica etničke grupe Qom, prijavila je da su je seksualno zlostavljali trojica poznanika koji su pripadali nedomorodačkom stanovništvu. Ona je ovo zlostavljanje odmah prijavila policiji, ali je u policiji i bolnici čekala nekoliko sati prije medicinskog pregleda. Iako je ona prijavila samo oralnu i analnu prirodu seksualnog napada u bolnici je izvršena palpacija vagine i anusa što joj je uzrokovao intenzivan bol. Nakon otvaranja istrage protiv trojice kreolskih¹⁰² mladića, socijalni radnik je poslan u selo L.N.P. da prikupi informacije o načinu života, navikama i drugim neophodnim činjenicama od interesa za istragu. U postupku pred Komitetom za ljudska prava, L.N.P. je tvrdila da je socijalni radnik fokusirao svoja pitanja na moral i način života nje i njezine porodice dok se te činjenice nisu utvrđivale u odnosu na optužene. Nakon suđenja koje je se vodilo na španskom jeziku, iako je maternji jezik žrtve i nekoliko svjedoka nije bio španski i tokom kojege je veliki značaj dat prethodnom seksualnom životu L.N.P., trojica optuženih su oslobođena optužbe. Ona nije bila obaviještena o njenom pravu da učestvuje u postupku niti je obaviještena o ishodu postupka, a za oslobađajuću presudu je saznala dvije godine nakon okončanja suđenja. Komitet za ljudska prava je utvrdio povredu odgovarajućih odredbi MPGP¹⁰³ i našao da način na koji su je policijski službenici, sudske vlasti i medicinsko osoblje tretirali L.N.P. predstavlja propust da prilagode postupak njezinoj dobi. Takođe je utvrdio povredu zabrane diskriminacije po osnovu etničke i rodne pripadnosti djevojčice jer su sudovi bazirali svoju odluku o oslobađanju na osnovu njenog prethodnog seksualnog života. Njezin tretman u policiji i od strane medicinskog osoblja, Komitet je okarakterisao kao ponižavajuće postupanje, a propust da se ista obavijesti o mogućnostima učestvovanja u sudskom postupku je predstavljao povredu njenog prava na pristup sudu.

2.2. REGIONALNI DOKUMENTI

Vijeće Evrope

Vijeće Evrope je prva evropska organizacija uspostavljena u cilju unapređenja ljudskih prava i sloboda, očuvanja demokratije i vladavine prava. Tu organizaciju čini 47 država, a Bosna i Hercegovina je pristupila članstvu 2002. godine. Aktivnosti Vijeća Evrope u pogledu uspostavljanja međunarodnih standarda u oblasti ljudskih prava su mnogobrojne i po svom uticaju često prelaze granice starog kontinenta.

97 Ibid, tačka 8.5. str. 15.

98 Ibid, tačka 8.6. str. 15.

99 Ibid.

100 Ibid, tačka 8.8. str. 16.

101 Komunikacija br. 1610/2007, L.N.P. protiv Argentine, mišljenja usvojena 18.jula 2011.

102 Kreolcima se u Argentini nazivaju osobe koje ne pripadaju domorodačkom stanovništvu.

103 Članovi 2(3), 3, 7, 14(1), 17, 24 i 26.

2.2.1. MEĐUNARODNI UGOVORI

Jedan od najznačajnijih ugovora o ljudskim pravima koji je obavezujući za sve članice Vijeća Evrope je svakako **Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (EKLJP)**¹⁰⁴. Ovom konvencijom se štiti niz građanskih i političkih prava i sloboda, kao što su pravo na život, pravo na privatnost, pravo da se ne bude podvrgnut mučenju, ponižavajućem ili degradirajućem postupanju ili kazni. Sadržina prava garantovanih Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda u pogledu rodno zasnovanog nasilja je razrađena kroz praksu Evropskog suda za ljudska prava na koju se posebno ukazuje u ovom priručniku. Međutim pored Konvencije o ljudskim pravima, pod okriljem Vijeća Evrope zaključeni su međunarodni ugovori koji se izričito bave problemom rodno zasnovanog nasilja. Kratke napomene o tim ugovorima slijede u nastavku teksta.

2.2.1.1. KONVENCIJA VIJEĆA EVROPE O SPREČAVANJU I BORBI PROTIV NASILJA NAD ŽENAMA I NASILJA U PORODICI (ISTANBULSKA KONVENCIJA)

Istanbulska konvencija¹⁰⁵ je prvi pravno obavezujući dokument u Evropi koji se bavi nasiljem nad ženama. Prema Istanbulskoj konvenciji nasilje nad ženama označava kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije nad ženama i predstavlja sva djela rodno zasnovanog nasilja koja dovode do, odnosno mogu da dovedu do fizičke, seksualne, psihičke odnosno ekonomske povrede, odnosno patnje za žene, obuhvatajući i prijetnje takvim djelima, prinudu odnosno arbitrarno lišavanje slobode, bilo u javnosti ili u privatnom životu¹⁰⁶. Konvencija zahtijeva od država usvajanje mjera na sprečavanju nasilja nad ženama, zaštiti žrtava, krivičnom gonjenju počinitelja. Konvencijom se naglašava da je nasilje nad ženama javni problem koji treba da se rješava i kroz krivično pravo, te od država zahtijeva da inkriminišu sljedeća ponašanja: fizičko¹⁰⁷, psihičko¹⁰⁸ ili **seksualno nasilje**¹⁰⁹, proganjanje¹¹⁰, seksualno uznemiravanje¹¹¹, prinudni brak¹¹², genitalno sakaćenje žena¹¹³, prinudni pobačaj i prinudnu sterilizaciju¹¹⁴.

Države članice su obvezne preduzeti neophodne zakonodavne odnosno druge mjere da s dužnom pažnjom spriječe, istraže, kazne i osiguraju reparaciju za djela nasilja obuhvaćena ovom Konvencijom koja učine akteri koji ne istupaju u ime države¹¹⁵. Uključivanjem principa dužne pažnje u sam tekst Konvencije naglašava se značaj koji se ovom principu daje u međunarodnom pravu o ljudskim pravima i relevantnoj jurisprudenciji¹¹⁶. Kako se navodi u Izvještaju sa objašnjenjima uz Istanbulsku konvenciju, države članice su u obavezi da organizuju njihove odgovore na sve oblike nasilja na takav način koji im omogućava da marljivo spriječe, istraže, kazne i obezbijede reparaciju za djela nasilja predviđena Konvencijom kao i da osiguraju zaštitu žrtava. Propust da se to učini dovodi do odgovornosti država za

104 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocols No. 11 and No. 14 ETS No.005, Službeni glasnik BiH, Međunarodni ugovori, broj 16/99.

105 **Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence**, CETS No.210, Službeni glasnik BiH, Međunarodni ugovori, broj 15/13.

106 Ibid, član 3.

107 Ibid, član 35.

108 Ibid, član 33.

109 Ibid, član 36.

110 Ibid, član 34.

111 Ibid, član 40.

112 Ibid, član 37.

113 Ibid, član 38.

114 Ibid, član 39

115 Ibid, član 5.

116 Vidi npr. presudu godine Interameričkog suda za ljudska prava od 29. jula 1988 u predmetu *Velasquez-Rodriguez protiv Hondurasa*, kao i jurisprudenciju koja se navodi u dijelovima ovog priručnika 2.1.4 i, 2.2.3.

kršenje ljudskih prava. Prema ovoj Konvenciji naknada štete žrtvama treba da se prije svega obezbijedi od strane počinitelja krivičnih djela, a u slučaju ozbiljnih tjelesnih povreda i teškog narušavanja zdravlja žrtve, država je obavezna obezbijediti naknadu iz svojih izvora ukoliko štetu nije moguće nadoknaditi od počinitelja ili putem osiguranja, odnosno kroz sistem zdravstvene i socijalne zaštite. Naknada štete iz vlastitih izvora ne sprečava državu da zahtijeva vraćanje naknade od počinitelja, dokle god se vodi računa o sigurnosti žrtve.¹¹⁷

Poglavljem VI ove Konvencije regulišu se obaveze u pogledu provođenja istraga i zaštite žrtava rodno zasnovanog nasilja. Tako se istrage i sudski postupci u za sve vidove nasilja obuhvaćene Konvencijom moraju provesti bez neopravdanog odgađanja uzimajući u obzir prava žrtava tokom krivičnog postupka.¹¹⁸ To znači da se istragama i sudskim postupcima koji se odnose na slučajeve nasilja nad ženama ne smije pridavati mali značaj, jer se takvim postupanjem značajno doprinosi stvaranju osjećaja nekažnjivosti među učiniocima ovih djela¹¹⁹. Provođenjem istraga i sudskih postupaka bez nepotrebnih odlaganja osigurava se i povećava broj osuda i smanjuje se stepen nekažnjivosti ovih djela. U isto vrijeme žrtvama nasilja se mora pružiti sva potrebna asistencija i u najvećoj mogućoj mjeri spriječiti njihova sekundarna viktimizacija prilikom istraga i sudskih postupaka.¹²⁰ Konvencija nameće i konkretne obaveze agencijama za sprovođenje zakona od kojih se zahtijeva da odgovore na sve vrste nasilja odmah i na adekvatan način i ponude odgovarajuću zaštitu žrtvama, kao i da se uključe u prevenciju i zaštitu od nasilja.¹²¹ Ispunjavanje ovih obaveza uključuje npr. postupanje i savjetovanje žrtava od strane policijskih službenika na odgovarajući način, saslušavanje žrtava bez odlaganja i od strane obučenog osoblja.¹²² Konvencija takođe naglašava obavezu procjene rizika o ozbiljnosti situacije¹²³, primjenu mjera hitne zaštite,¹²⁴ uključujući tu i mjere zabrane prilaska,¹²⁵ kao i mjere zaštite žrtva¹²⁶.

Nadzor nad primjenom ove Konvencije je povjeren Ekspertnoj grupi za borbu protiv nasilja nad ženama (GREVIO) i Komitetu članica, koji čine zvanični predstavnici država članica Istanbulske konvencije.

2.2.1.2. KONVENCIJA VIJEĆA EVROPE O ZAŠTITI DJECE OD SEKSUALNOG ISKORIŠTAVANJA I SEKSUALNE ZLOUPOTREBE (LANZAROTSKA KONVENCIJA)

Lanzarotska konvencija¹²⁷ je međunarodni ugovor koji se isključivo bavi seksualnom zloupotrebom djece. Ciljevi ove Konvencije se odnose na sprečavanje i suzbijanje seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja djece, zaštitu prava djece žrtava seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja i unapređenja nacionalne i međunarodne saradnje u suzbijanju seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja djece¹²⁸. Lanzarotska konvencija zahtijeva inkriminaciju svih oblika seksualnog iskorištavanja djece. Ona naročito zahtijeva uključivanje u nacionalna zakonodavstva sljedećih krivičnih djela: a) seksualno zlostavljanje djece odnosno stupanje u seksualne odnose sa djetetom koje nije dostiglo zakonom određenu dob za stupanje u seksualne odnose kao i stupanje u seksualne odnose sa djetetom putem primjene sile, prinude ili zloupotrebe povjerenja ili autoriteta i korištenjem posebno osjetljive

117 Istanbulska konvencija, član 30.

118 Ibid, član 49 stav 1

119 Eksplanatorni izvještaj uz Istanbulsku konvenciju, str. 43. *Explanatory Report to the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence*, dostupan na <https://rm.coe.int/16800d383a> (posjećeno 1. septembra 2017).

120 Ibid.

121 Istanbulska konvencija.

122 Eksplanatorni izvještaj uz Istanbulsku konvenciju, str. 43.

123 Istanbulska konvencija, član 51.

124 Ibid, član 52.

125 Ibid, član 53

126 Ibid, član 56.

127 **Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse**, CETS No. 201. Službeni glasnik BiH, Međunarodni ugovori, broj 6/12.

128 Ibid, član 1.

situacije¹²⁹; b) krivično djela u vezi sa dječijom prostitucijom i to angažovanje djeteta u prostituciji, prisiljavanje na prostituciju i korištenje dječije prostitucije¹³⁰; c) krivična djela vezana za dječiju pornografiju kao što su proizvodnja, nuđenje, distribucija, nabavljanje i posjedovanje dječije pornografije kao i svjesno pristupanje dječijoj pornografiji putem informacionih tehnologija¹³¹; d) angažovanje djeteta da učestvuje u pornografskim predstavama, prisiljavanje djeteta da učestvuje u takvim predstavama te namjerno prisustvovanje pornografskim predstavama koje uključuju učešće djece¹³²; e) prisiljavanje djeteta da svjedoči seksualnom zlostavljanju¹³³ i f) nagovaranje djece putem informacionih tehnologija da učestvuju u nekom od ovih ponašanja¹³⁴.

Lanzarotskom konvencijom se zahtijeva zaštita prava žrtava tokom cijelog postupka uljučujući tu i uzimanje izjava od djeteta na način i u prostoru prilagođenom djetetovom uzrastu. Takođe se uvodi obaveza vođenja evidencije pravosnažno osuđenih počinitelja krivičnih djela seksualnog nasilja nad djecom¹³⁵. Nadzor nad primjenom Konvencije obavlja takozvani Lanzarotski komitet. Iako usvojen pod okriljem Vijeća Evrope, ovaj međunarodni ugovor je otvoren za potpisivanje i državama koje nisu članice Vijeća Evrope.

2.2.1.3. KONVENCIJA O KIBERNETIČKOM KRIMINALU (BUDIMPEŠTANSKA KONVENCIJA)

Svrishodno je napomenuti i da **Konvencija o kibernetičkom kriminalu**¹³⁶ u svom članu 9. zahtijeva od država članica da inkriminišu proizvodnju dječije pornografije u cilju njene difuzije putem kompjuterskog sistema, nuđenje ili stavljanje na raspolaganje dječije pornografije putem kompjuterskog sistema, distribuisanje ili prenos dječije pornografije putem kompjuterskog sistema, pribavljanje za sebe ili za drugoga dječije pornografije putem kompjuterskog sistema kao i posjedovanje dječije pornografije u kompjuterskom sistemu ili putem čuvanja kompjuterskih podataka.

2.2.1.4. KONVENCIJA VIJEĆA EVROPE O BORBI PROTIV TRGOVINE LJUDIMA

Konvencija Vijeća Evrope o borbi protiv trgovine ljudima¹³⁷ usvaja definiciju trgovine ljudima iz Palermo protokola, te naglašava potrebu saradnje između policijskih agencija i tužitelja, te različitih policijskih agencija međusobno¹³⁸. Od država se zahtijeva da „*obezbijede da istrage ili krivično gonjenje za krivična djela iz ove konvencije uključujući tu i trgovinu ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja, ne zavise od iskaza ili optužbe žrtve, barem u onim slučajevima u kojima je krivično djelo u cjelosti ili djelimično izvršeno na njenoj teritoriji*“¹³⁹.

129 Ibid, član 18.

130 Ibid, član 19.

131 Ibid, član 20.

132 Ibid, član 21.

133 Ibid, član 22.

134 Ibid, član 23.

135 Ibid, član 37.

136 Convention on Cybercrime, ETS No. 185, Službeni glasnik BiH, Međunarodni ugovori, broj 6/06.

137 Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, CETS N0.197, Službeni glasnik BiH, Međunarodni ugovori, broj 14/07.

138 Čl. 7. Konvencije.

139 Čl. 27. Konvencije.

2.2.2. OSTALI DOKUMENTI

Odredbe gore navedenih instrumenata međunarodnog prava su detaljnije objašnjene i mnoštvom preporuka i drugih instrumenata mekog prava donesenih ili usvojenih od strane tijela Vijeća Evrope. Od mnogih možemo izdvojiti sljedeće: **Preporuka Komiteta ministara Vijeća Evrope R(91)11 o seksualnom iskorištavanju, pornografiji i prostituciji i trgovini djecom i omladinom**, **Preporuka Vijeća Ministara Rec (2001) 16 o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja**, 31. oktobra 2001.; **Rezolucija Parlamentarne skupštine 1099 (1996.) o seksualnom iskorištavanju djece**, 25. septembar 1996.; **Rezolucija Parlamentarne skupštine 1212 (2000.) o silovanju u oružanim sukobima**, 3. april 2000.; **Rezolucija Parlamentarne skupštine 1307 (2002.) o seksualnom iskorištavanju djece: nulta tolerancija**, 27. septembar 2002., **Preporuka 1666 (2004.) o zabrani tjelesnog kažnjavanja djece na području Evrope**, 23. juna 2004.

2.2.3. JURISPRUDENCIJA EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA

U svojoj bogatoj praksi, Evropski sud se našao više puta u prilici da razmatra obaveze država u pogledu spolno i rodno zasnovanog nasilja u okviru člana 2. (pravo na život), člana 3. (zabrana mučenja, nečovječnog i degradirajućeg postupanja i kažnjavanja) i člana 8 (pravo na privatnost i porodični život). Kroz svoju praksu sud je ustanovio da države imaju pozitivnu obavezu da preduzmu efektivne radnje, uključujući tu i uspostavljanje adekvatnog krivičnog pravnog okvira, protiv spolno i rodno zasnovanog nasilja i provedu efikasnu istragu povodom slučajeva ili tvrđnji da je počinjeno nasilje zasnovano na spolu ili rodu.

U predmetu *Söderman protiv Švedske*¹⁴⁰ koji se ticao pokušaja očuha da snimi svoju počerku dok se tušira, Evropski sud za ljudska prava je ustanovio da postoji pozitivna obaveza na strani države da uspostavi adekvatan pravni okvir koji žrtvama, koje se nalaze u sličnoj situaciji kao što je aplikantica, nudi efikasan pravni lijek. Sud je ustanovio kršenje člana 8. jer vlasti nisu obezbijedile efikasan pravni odgovor na ovu situaciju bilo kroz krivično bilo kroz građansko pravo.

Neadekvatan pravni odgovor, koji "odražava praksu krivičnog gonjenja počinitelja silovanja samo kada postoje dokazi o značajnom fizičkom otporu žrtve"¹⁴¹ je bio uzrok utvrđivanja kršenja EKLJP u predmetu *M.C. protiv Bugarske*¹⁴². Naime, Evropski sud za ljudska prava je držao da zahtjev dokazivanja primjene fizičke sile u slučajevima silovanja ne predstavlja dovoljnu garanciju i zaštitu od spolno zasnovanog nasilja te ustanovio kršenje članova 3. i 8. EKLJP. Prema činjeničnom opisu navedenom u presudi Evropskog suda za ljudska prava, četrnaestogodišnja M.C. je jedne večeri izašla u diskoteku sa dvojicom prijatelja (A. i P. starih 20 i 21. godinu) i prijateljicom. U toku večeri je pristala da se sa ovom dvojicom prijatelja odveze kolima u drugu diskoteku. Na povratku svratili su do jednog bazena da bi plivali. M.C. je ostala u kolima dok su ostali izašli iz automobila. Nedugo zatim, jedan od muškaraca se vratio u kola i prema tvrđnjama M.C. primorao ju je na seksualni odnos. U jutarnjim časovima odvedena je u jednu privatnu kuću, gdje ju je, kako je tvrdila, i drugi muškarac primorao na seksualni odnos. Nakon što ju je majka pronašla i odvela na medicinski pregled kojim je utvrđeno da joj je himen probijen, aplikantica je podnijela krivičnu prijavu protiv A. i P. Nakon provedene istrage tužitelj je obustavio istu jer nije bilo prikupljeno dovoljno dokaza da je M.C. pružala otpor i pokušala da traži pomoć, niti je bilo dokaza koji su van razumne sumnje potvrđivali korištenje sile ili prijetnje.

Sud je izvršio analizu relevantnog zakonodavstva i prakse i primijetio da u većini evropskih zakonodavstava na koje utiče kontinentalna pravna tradicija definicija krivičnog djela silovanja, uključuje

¹⁴⁰ Aplikacija broj 5786/08, Presuda Velikog vijeća od 12. novembra 2013. godine.

¹⁴¹ Nuala Mole, Biljana Braithwaite (ur), *Pravosuđe po mjeri djeteta u kontekstu krivičnog prava*, AIRE center, str 41.

¹⁴² Aplikacija broj 39272/98, Presuda od 4. decembra 2003. godine.

upotrebu sile ili prijetnje. Međutim, Evropski sud za ljudska prava je primjetio je sudska praksa u većini evropskih zemalja evoluirala, tako da je napušten formalistički pristup i usko tumačenje zakona prema kojem se traži dokaz o pružanju fizičkog otpora u slučajevima silovanja¹⁴³. Sud je takođe naglasio da je i u međunarodnom krivičnom pravu priznato da sila ne čini element bića krivičnog djela¹⁴⁴ čime je naglašeno da je nepostojanje saglasnosti suštinski element krivičnog djela silovanja¹⁴⁵. Sud je naglasio da svaki krut pristup prilikom krivičnog gonjenja krivičnih djela protiv polnih sloboda, kao što je traženje dokaza o pružanju fizičkog otpora u svim okolnostima, dovodi da određeni tipovi silovanja ne budu kažnjeni čime se ugrožava efikasna zaštita seksualne autonomije pojedinca¹⁴⁶.

U predmetu *Kontrová protiv Slovačke*¹⁴⁷ sud je našao kršenje člana 2. EKLJP jer država nije preduzela adekvatne mjere da istraži navode o zlostavljanju ili prijetnjama zlostavljanja. Gospođu Kontrovu je fizički zlostavljao njezin suprug i ona je to zlostavljanje prijavila policiji. Kasnije, u pratnji supruga, ona je povukla prijavu. Ipak, suprug je nastavio da joj upućuje prijetnje kao i prijetnje da će ubiti njihovu djecu. O tim prijetnjama policiju je obavijestila druga osoba. Nekoliko dana kasnije, suprug je lišio djecu života. Sud je ustanovio da policija nije provela propisnu istragu o prijetnjama, tako što nije vodila evidenciju o prijavama, niti su policijski službenici u narednoj smjeni upozoreni na moguće ostvarivanje prijetnji. Policija je propustila da izvrši ove pozitivne obaveze što je navelo Evropski sud za ljudska prava da ustanovi povredu EKLJP.

U predmetu *Opuz protiv Turske*¹⁴⁸, aplikantica je tvrdila da da je država prekršila EKLJP zato što nije zaštitila život njene majke koju je ubio suprug aplikantice kao i da su se lokalne vlasti nemarno ponašale prema navodima o dugotrajnom nasilju i nanošenju povreda i prijetnjama smrću koje je aplikantica trpila. U ovoj presudi Evropski sud za ljudska prava je okarakterisao rodno zasnovano nasilje kao oblik diskriminacije. On je zatim ispitao da li su vlasti pokazale dužnu pažnju u zaštiti prava na život apelanticine majke i utvrdio da vlasti nisu postupale sa dužnom pažnjom, zbog između ostalog, konstantnih obustava istraga nakon povlačenja krivičnih prijava protiv supruga, kao i propusta da se ispituju razlozi o povlačenju tih prijava. Takođe, sud je zaključio da se ne može reći da su lokalne vlasti pokazale neophodnu dužnu pažnju u prevenciji ponovljenog nasilja nad aplikanticom, zbog toga što nasilje nije prestalo, a razlog tome leži i u izricanju suviše blagih kazni neadekvatnih učinjenim djelima nasilja. Stoga je Evropski sud za ljudska prava utvrdio povredu člana 2. i člana 3. Konvencije, kao i povredu člana 14. Konvencije koji se odnosi na zabranu diskriminacije.

U predmetu *Y protiv Slovenije*¹⁴⁹, aplikantica je tvrdila da je krivični postupak koji se odnosio na seksualni napad na nju bio nerazumno dug, da nije bio nepristrasan i da je ona u više navrata u tom postupku bila izložena traumatičnim iskustvima koji su narušavali njen lični integritet. Navodni seksualni napadi su se dogodili dok je još bila dijete od strane četrdest godina starijeg poznanika. U postupku pred slovenačkim sudovima navodni napadač je oslobođen optužbe. U nastojanju da pruži odgovor na pitanje da li je u krivičnom postupku koji se odnosio na navodni seksualni napad na podnositeljku predstavke, država obezbijedila aplikantici dovoljnu zaštitu, sud je utvrdio da je država prekršila ovu svoju obavezu. Naime, sud je primijetio da je saslušavanje podnositeljke predstavke trajalo tokom četiri pretresa koji su održani u periodu od sedam mjeseci, što je dug period koji izaziva zabrinutost sam po sebi, naročito s obzirom na to da nije bilo nikakog jasnog razloga za duge periode između pretresa. Sud je uočio da je prilikom unakrsnog ispitivanja koje je vršio optuženi, isti postavio niz sugestivnih i ličnih pitanja koja nisu bila

143 Ibid, paragraf 156.

144 Ibid, paragraf 163.

145 Babić, M., Filipović, Lj., Marković, I., Rajić, Z. (2005) Komentari krivičnih (kaznenih) zakona u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Savjet Evrope i Evropska komisija, str. 1563.

146 Aplikacija broj 39272/98, Presuda od 4. decembra 2003. godine, paragraf 166.

147 Aplikacija broj 7510/04, Presuda od 31. maja 2007. godine.

148 Aplikacija broj 33401/02, Presuda od 9. juna 2009. godine.

149 Aplikacija broj 41107/10, Presuda od 28. maja 2015. godine.

primjerena. Takođe, vještak ginekolog koji je trebalo da utvrdi da li je imala seksualni odnos u predmetno vrijeme, aplikanticu je pitao zašto se nije energičnije branila. Po mišljenju Suda, pitanja i komentari ovog vještaka, kao i pravni nalazi koje je on dao u svom vještačenju, prevazilaze obim njegovog zadatka i njegove medicinske struke. Sud je naglasio kako smatra da lični integritet žrtvi krivičnog djela u krivičnom postupku, moraju, prvenstveno da štite javne vlasti koje sprovode postupak te u tom smislu, moraju da obezbijede da i drugi učesnici u postupku koji su pozvani da im pomognu u istrazi ili donošenju odluke, tretiraju žrtve i druge svjedoke sa dostojanstvom i da im ne izazivaju nepotrebne neugodnosti. Kako Slovenija nije uspjela u postizanju balansa između prava i interesa aplikantice i prava optuženog na odbranu, Sud je utvrdio povredu člana 8. EKLJP.

Pozitivna obaveza uspostavljanja adekvatnog krivičnogpravnog okvira i provođenja efikasne istrage, kao i obezbjeđivanja zaštite žrtava odnosi se i na situacije koje potpadaju pod opseg člana 4. EKLJP (zabrana ropstva, prinudnog rada i sluganstva) koje se, između ostalog, odnose i na seksualno iskorištavanje. Ove obaveze sud je naročito elaborirao u predmetima *Rantsev protiv Kipra i Rusije*¹⁵⁰ i *L.E. protiv Grčke*¹⁵¹.

Neadekvatna primjena postojećeg pravnog okvira razmatrana je u predmetu *Z. I. i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*¹⁵², gdje su majka i očuh teško zanemarivali i zlostavljali njeno petoro djece. Očuh i majka su bili podvrgnuti krivično gonjenju, ali su djeci dosuđeni mali iznosi na ime naknade štete. Evropski sud za ljudska prava je utvrdio povredu člana 13. EKLJP jer nije postojao djelotvoran pravni lijek protiv države zbog njenog propusta da djecu zaštititi od zlostavljanja kojem su bili podvrgnuti tokom dužeg perioda vremena. Ovaj predmet, kao i gore pomenuti slučaj *Yildirim* pred CEDAW Komitetom, pokazuje da postojanje adekvatnog pravnog okvira ne podrazumijeva samo “donošenje propisa kojim se zlostavljanje inkriminiše, već i pozivanje vlasti na odgovornost ako nisu djelotvorno primijenile taj zakonodavni okvir”¹⁵³.

Na ovom mjestu korisno je napomenuti da se u skladu sa članom 6. stav 1. EKLJP krivični postupak mora provesti u razumnom roku. Ovo pravo pripada naravno optuženom, međutim pravo na donošenje odluke u razumnom roku u krivičnom postupku pripada i žrtvama ukoliko su u toku istražnog ili sudskog postupka istakli imovinskopravni zahtjev.¹⁵⁴ U predmetu *Perez protiv Francuske*¹⁵⁵, Evropski sud za ljudska prava je objasnio da “činjenica da uslovi koji su ugrađeni u pojam “pravičnog suđenja” ne moraju da budu isti u sporovima o građanskim pravima i obavezama i u predmetima koji se tiču suđenja za krivična djela, što pokazuje činjenica da za građanske sporove ne postoje detaljne odredbe slične onima u stavovima 2. i 3. člana 6. Međutim, to “ne znači da Sud može da zanemari sudbinu žrtava i umanjiti njihova prava”. Na ovaj način Evropski sud za ljudska prava je jasno naglasio da se meritorna odluka o imovinsko-pravnom zahtjevu žrtve mora donijeti u razumnom roku, te da se zbog takvog propusta žrtve mogu žaliti i na povredu člana 6. stav 1. EKLJP.

2.2.4. EVROPSKA UNIJA

U pravu Evropske unije možemo izdvojiti više dokumenata usvojenih u nastajanju da se stvori sveobuhvatan okvir za borbu protiv rodno zasnovanog nasilja. **Direktivom 2004/113/EC** definiše se seksualno uznemiravanje, dok se **Direktivom 2006/54/EC** to uznemiravnje izjednačava sa diskriminacijom. **Direktiva 2011/36/EU** naglašava potrebu uzimanja u obzir rodne perspektive u borbi protiv trgovine ljudima. **Direktivom 2012/29/EU** uspostavljaju se minimalni standardi i prava koja pripadaju žrtvama krivičnih djela. **Direktiva 2011/93/EU** reguliše mjere za suzbijanje seksualnog zlostavljanja i seksualnog

150 Aplikacija broj 25965/04 od 7. januara 2010. godine.

151 Aplikacija broj 71545/12 od 21. januara 2016. godine.

152 Aplikacija broj 29392/95 od 10. maja 2001. godine.

153 Nuala Mole Biljana Braithwaite (ur), *Pravosuđe po mjeri djeteta u kontekstu krivičnog prava*, str. 9.

154 Vidjeti *Perez protiv Francuske* [VV], aplikacija broj 47287/99, stavovi 71 i 72, ESLJP 2004-I ili *Popovski protiv BJR Makedonije*, aplikacija broj 12316/07, stav 61.

155 Aplikacija broj 47287/99, stav 72.

iskorištavanja djece i dječije pornografije. Pored ovih direktiva, kao značajne dokumente za suzbijanje rodno zasnovanog nasilja izdvajamo **Rezoluciju Evropskog parlamenta od 26. novembra 2009 o eliminaciji nasilja nad ženama**, zatim Žensku povelju usvojenu od strane Evropske komisije 2010. godine, kao i **Zaključke Vijeća EU o Evropskom Paktu za rodnu jednakost za period 2011-2020.**

2.3. OSCE

Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju posmatra nasilje nad ženama kao jednu od prioritetnih oblasti rada te organizacije¹⁵⁶. **Akcionni plan za promociju rodne jednakosti iz 2004. godine** je osnovna odluka kojom se podržavaju države članice OSCE-a u razvoju programa i aktivnosti usmjerenih na sprečavanje nasilja u porodici. **Odluka Ministarskog vijeća broj 15/05 “Sprečavanje i suprotstavljanje nasilju nad ženama”** prepoznaje nasilje nad ženama kao prijetnju sigurnosti i poziva države da preduzmu neophodne korake na inkriminisanju rodno zasnovanog nasilja, pružanju podršku žrtvama i prevenciji nasilja. Ministarsko vijeće OSCE-a je 2014 godine usvojilo i **Odluku broj 7/14 “Sprečavanje i suprotstavljanje nasilju nad ženama”** u kojoj se poziva na uspostavljanje pravnog okvira kojim se osigurava sprečavanje rodno zasnovanog nasilja, krivično gonjenje počinitelja takvog nasilja, zaštita žrtava i partnerski odnos među akterima koji su uključeni u borbu protiv rodno zasnovanog nasilja.

156 Combating violence against women in the OSCE region, A reader on the situation in the region, good practices and the way forward (OSCE, Vienna, 2016),str. 2.

ZAKLJUČAK

Međunarodno pravo o ljudskim pravima nalaže državama da poštuju, zaštite i realizuju pravo osobe na rodni i spolni integritet. To znači da na strani vlasti leži negativna obaveza da se suzdržavaju od akcija ili postupaka koji predstavljaju napad na nečiji rodni ili spolni integritet. Međutim, međunarodno pravo o ljudskim pravima obavezuje države ne samo da se uzdržavaju od spolno i rodno zasnovanog nasilja nego i da ispune dvostruku pozitivnu obavezu odnosno, da preduzmu neophodne korake na sprečavanju spolno i rodno zasnovanog nasilja koje čine privatne osobe, kao i da provedu efikasnu istragu o slučajevima ovog nasilja.

Navedene obaveze podrazumijevaju primarnu dužnost države da obezbijedi zaštitu od rodno i spolno zasnovanog nasilja tako što će u svoje zakonodavstvo ugraditi efikasne krivičnopravne odredbe kojima se obeshrabruju ponašanja protiv rodnog ili spolnog integriteta uključujući tu i seksualno nasilje. Pored toga, te odredbe krivičnog zakonodavstva moraju se podržati i kroz uspostavljanje mahanizama za njihovu efikasnu implementaciju a sve u cilju prevencije, suzbijanja i kažnjavanja rodno i spolno zasnovanog nasilja. U tom smislu nadležni državni organi su u obavezi da postupaju sa dužnom pažnjom u prevenciji i provođenju istraga povodom seksualnog nasilja, uključujući tu i nasilje koje počine privatne osobe. U slučaju izostanka adekvatne istrage i kažnjavanja takvog nasilja, te propusta da se obezbijedi odgovarajuća reparacija, država se može smatrati odgovornom za takva djela, odnosno kršenje svojih obaveza preuzetih međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima.

PREPORUKE

- Policijski službenici i tužitelji kao akteri koji neposredno djeluju u ime države i čija je zadaća da osiguraju da se počinioci krivičnih djela otkriju i krivično gone, su u obavezi sa slučajevima seksualnog nasilja postupaju u skladu sa standardom dužne pažnje.
- Postupanje u skladu sa ovim standardom uključuje, podizimanje radnji na pravovremenom otkrivanju i procesuiranju krivičnih djela seksualnog nasilja, izbjegavanju dodatne viktimizacije žrtava uključujući tu obezbjeđivanje adekvatne podrške zaštite žrtava te odgovarajuće reparacije.
- Standard dužne pažnje podrazumijeva da tužitelji i policijski službenici prilikom postupanja u slučajevima seksualnog nasilja usvoje pristup fokusiran na žrtvu i utvrđivanje odgovornosti počinitelja.¹⁵⁷ Takav pristup prepoznaje posljedice koje seksualno nasilje može imati po život i zdravlje žrtve.
- U svom radu, tužitelji i policijski službenici treba da nastoje ne samo da osiguraju otkrivanje i kažnjavanje slučajeva seksualnog nasilja, nego i ponovno uspostavljanje osjećaja dostojanstva kod žrtava tog nasilja.
- U tom smislu:
 - Odmah po saznanju za slučaj nasilja isti treba ispitati na proaktivan način ne čekajući na prijavu žrtve.¹⁵⁸
 - Neophodno je procijeniti rizik po život i zdravlje žrtve i istoj osigurati sigurnost, uključujući tu i podnošenje prijedlog za određivanje pritvora protiv počinitelja.¹⁵⁹
 - Ispitivanje treba sprovesti na obazriv način uzimajući u obzir, rod, spol i dob žrtve. Ova ispitivanja treba da provedu službenici obučeni za rad sa žrtvama seksualnog nasilja, a u slučaju djece žrtava, ispitivači moraju biti obučeni o postupanju sa djecom žrtvama krivičnih djela.
 - Prilikom procesuiranja slučajeva seksualnog nasilja treba prikupiti što više materijalnih dokaza a ne graditi slučaj isključivo na iskazu žrtve.
 - Žrtvu nasilja treba bez odlaganja upoznati o njenim pravima i mogućnostima ostvarivanja naknade štete.
 - Žrtvu na primjeren način treba blagovremeno obavijestiti o toku postupka, kao i eventualnim razlozima o odustanku od krivičnog gonjenja.
 - U toku sudskog postupka dokazivanje usmjeriti na činjenice kojima se dokazuje odsutstvo slobodnog pristanka na seksualnu aktivnost.¹⁶⁰
 - Od suda tražiti izricanje odgovarajućih kazni te s tim u vezi, prezentovati sve činjenice koje utiču na odmjeravanje kazne, uključujući tu i otežavajuće okolnosti kao i posljedice koje djelo ostavlja na žrtvu i društvo u cjelini.¹⁶¹

157 Handbook on Effective Prosecution Responses to Violence against Women and Girls, str. 24-25

158 Handbook for Legislation on Violence Against Women, str 35-38.

159 Vidi npr. presude EKLJP u predmetima *Opuz protiv Turske i Rantsev protiv Kipra i Ruske Federacije*, *supra* 2.2.3.

160 Vidi npr. presudu u EKLJP u predmetu *M.C protiv Bugarske*, *supra* 2.2.3.

161 Handbook on Effective Prosecution Responses to Violence against Women and Girls, str. 121.

Poglavlje 3.

PRAVNI OKVIR U BOSNI I HERCEGOVINI ZA ODGOVOR I POSTUPANJE U ISTRAGAMA I KRIVIČNIM POSTUPCIMA SEKSUALNOG NASILJA

AUTOR: BORIS TOPIĆ, PRAVNI EKSPERT

UVODNO RAZMATRANJE

Seksualno nasilje je oblik rodno zasnovanog nasilja koje višestruko traumatizuje žrtve¹⁶². U prethodnom poglavlju smo naglasili da međunarodno pravo o ljudskim pravima nameće vlastima dvostruku pozitivnu obavezu u pogledu seksualnog nasilja. S jedne strane ova obaveza sadržava dužnost poduzimanja mjera na sprečavanju ovakvih pojava, uključujući kroz, između ostalog, kriminalizaciju seksualnog nasilja. Druga strana ove pozitivne obaveze se sastoji u takvom postupanju koje omogućuje da se sa dužnom pažnjom provede efikasna istraga o svakom pojedinom slučaju polno zasnovanog nasilja, uz istovremeno osiguranje prava žrtava seksualnog nasilja u toku i nakon krivičnog postupka.

Rukovodeći se navedenim ovo poglavlje će nastojati da identifikuje norme u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine koje osiguravaju ispunjenje pozitivnih obaveza vlasti Bosne i Hercegovine, u pogledu rodno i polno zasnovanog nasilja. Uzimajući u obzir namjenu priručnika, naglasak je stavljen na one norme domaćeg zakonodavstva koje se odnose na seksualno nasilje i koje su bitne za rad tužitelja i pripadnika agencija za provođenje zakona. Prije svega, u ovom dijelu izvršit će se upućivanje na odredbe krivičnog zakonodavstva kojima se inkriminišu djela polno zasnovanog nasilja prema odraslima i djeci. Ono pored toga uključuje i odredbe drugih relevantnih propisa kao što su propisi o zaštiti nasilja u porodici i osiguranja ravnopravnosti polova. Zatim se identifikuju relevantne odredbe procesnog zakonodavstva koje omogućuje provođenje efikasne istrage u slučajevima seksualnog nasilja i pružanju podrške žrtavama ovih djela. Pored toga, korisnicima Priručnika se ukazuje i na ključna analitička zapažanja proistekla iz monitoringa odgovora krivičnopravnog sistema u Bosni i Hercegovini na pojave rodno i spolno zasnovanog nasilja. U zaključku se sumiraju zapažanja iz prethodnih dijelova ovog poglavlja.

¹⁶² Vidi *supra*, 4.1. Trauma seksualnog nasilja i 4.2. Posljedice seksualnog nasilja.

3.1. INKRIMINACIJA SEKSUALNOG NASILJA

U ovom dijelu ukratko se upućuje na najvažnije izvore prava Bosne i Hercegovine kojima se razni oblici seksualnog nasilja penalizuju kroz krivično ili prekršajno pravo.

3.1.1. KRIVIČNO PRAVO

U Bosni i Hercegovini, djela seksualnog nasilja su u skladu sa njenim ustavnim ustrojstvom inkriminisana u četiri krivična zakona:

KRIVIČNI ZAKON	Službeni glasnik / novine
Krivični zakon Bosne i Hercegovine	Službeni glasnik BiH broj 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14 i 40/15
Krivični zakonik Republike Srpske	Službeni glasnik RS broj 64/17
Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine	Službene novine FBiH broj 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14 i 46/16
Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine	Službeni glasnik Bd BiH broj 10/03, 45/04, 06/05, 21/10, 52/11, 9/13,33/13-prečišćen tekst, i 26/16

U nastavku slijedi tabelarni prikaz pojedinih odredbi zakonodavstva Bosne i Hercegovine kojima se inkriminišu ponašanja čija se kriminalizacija zahtijeva normama međunarodnog prava.

Spolni delikti na štetu odraslih osoba

Međunarodni standardi	BH zakonodavstvo
Seksualno nasilje, uključujući i silovanje <i>(Istanbulska konvencija član 36.)</i>	Silovanje (član 172. stav 1. tačka g) i član 173. stav 1. tačka e) KZ BiH, član 165. KZ RS, član 203. KZ FBiH, član 200. KZ BdBIH) Polni odnos sa nemoćnom osobom (član 167. KZ RS, član 204. KZ FBiH, član 201. KZ BdBIH) Obljuba zloupotrebom položaja (član 168. KZ RS, član 205. KZ FBiH, član 202. KZ BdBIH) Prinuda na polni odnos (član 206. KZ FBiH, član 203. KZ BdBIH), Polna ucjena (član 167. KZ RS) Bludne radnje (član 208. KZ FBiH, član 205. KZ BdBIH, član 171. KZ RS)
Genitalno sakaćenje žena <i>(Istanbulska konvencija član 38.)</i>	Član 133. stav 1. KZ RS

Međunarodni standardi	BH zakonodavstvo
Seksualno uznemiravanje (<i>Istanbulska konvencija član 40.</i>)	Član 29. Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH Član 170. KZ RS
Prisilna prostitucija (član 7 (2)(g) Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda)	Član 172. stav 1. tačka g) KZ BiH
Seksualno ropstvo (član 7 (2)(g) Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda)	Član 172. stav 1. tačka g) KZ BiH
Trgovina ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja (<i>Protokol iz Palermo, ECATHB</i>)	Član 186. KZ BiH, član 145. KZ RS, član 210a. KZ FBiH, član 207a. KZ BdBIH
Prisilna trudnoća (član 7 (2)(g) Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda)	Član 172 KZ BiH
Prinudni brak (<i>Istanbulska konvencija član 37</i>)	Prinudno zaključenje braka (član 183. stav 1. KZ RS)
Prisilna sterilizacija (član 7 (2)(g) Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda, <i>Istanbulska konvencija član 39</i>)	Član 172. stav 1. tačka g) KZ BiH (član 134. stav 1. KZ RS)
Prisilni abortus (<i>Istanbulska konvencija član 39</i>)	Član 130. stav 3. KZ RS, član 171. stav 2. i 4. KZ FBiH, član 168 stav 2. i 4. KZ BdBIH
Nasilje u porodici (<i>Istanbulska konvencija</i>)	Član 190. KZ RS, član 222. KZ FBiH, član 218. KZ BdBIH

*Polni delikti na štetu djece*¹⁶³

Međunarodni standardi	BH zakonodavstvo
Seksualno nasilje uključujući silovanje djeteta <i>(Član 18 Lanzarotske konvencije, KPD)</i>	Silovanje (član 165. stav 2. KZ RS, član 172. stav 3. KZ RS, član 203. stav 5., član 207. stav 2. KZ FBiH, član 200. stav 5. i 204. stav 2. KZ BdBIH)
Seksualno zlostavljanje <i>(Član 18 Lanzarotske konvencije)</i>	Obljuba sa djetetom mlađim od petnaest godina (član 172. KZ RS), Spolni odnos sa djetetom (član 207. KZ FBiH, član 204. KZ BdBIH) Polna zloupotreba djeteta starijeg od 15 godina (član 173. KZ RS) Rodoskrvnuće (Član 213. stav 2.i 3. KZ FBiH) Član 210. stav 2.i 3. KZ BdBIH)
Dječija prostitucija <i>(Član 19. Lanzarotske konvencije)</i>	Navođenje djeteta na prostituciju (član 198. KZ RS)
Korištenje usluga dječije prostitucije <i>(Član 19. Lanzarotske konvencije)</i>	Član 146. stav 3., član 210a. stav 6. KZ FBiH, Član 207a. stav 5. KZ BdBIH)

¹⁶³ Ovdje treba naglasiti da KZ BiH (član 1. stav 11), KZ FBiH FBiH (član 2. stav 9.), KZ BdBiH (član 2. stav 11.) definišu dijete kao osobu koja nije navršila 14 godina starosti, a maloljetnika kao osobu koje nije navršila 18 godina starosti. KZ RS (član 123. stav 1. tačka 7) pak naglašava da se djetetom žrtvom krivičnog djela smatra osoba koja nije navršila osamnaest godina života. Čini se da ovakava pristup nije u skladu sa KPD prema kojoj se djetetom smatraju osoba koja nije navršila 18 godina starosti što izaziva probleme tumačenja krivičnog zakonodavstva. Vidi više o tome u M Smith Hrle i S Tošić, *Jednak pristup pravdi djece u Bosni i Hercegovini* (UNICEF, novembar 2015, Sarajevo), str. 75. O potrebi usklađivanja definicije djeteta, u krivičnom, i drugim zakonodavstvima te stim u vezi odgovarajućom nomotehničkom preporukom, vidi u BiH vidi Ljiljana Krunić Zita *et al*, *Analiza usklađenosti zakonodavstva Bosne i Hercegovine sa Konvencijom o pravima djeteta*, (Institucija Ombudsmena BiH-Save the Children, Sarajevo, 2009).

Međunarodni standardi	BH zakonodavstvo
Dječija pornografija (<i>Član 20. Lanzarotske konvencije, član 9 Budimpeštanske konvencije</i>)	Iskorištavanje djece i maloljetnih osoba za pornografiju (član 211. KZ FBiH, 208. KZ BdBIH) Proizvodnja, posjedovanje i prikazivanje dječije pornografije (član 200. stav 1. KZ RS, Iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije (član 211. KZ FBiH, član 208. KZ FBiH)- Iskorištavanje djece za pornografiju (član 175 KZ RS) Iskorištavanje djece za pornografske predstave (član 176. KZ RS) Upoznavanje djeteta sa pornografijom (član 209 KZ BdBIH, član 212 KZ FBiH, član 177 KZ RS) Neovlašćeno optičko snimanje (član 186. stav 3. KZ BdBIH, član 189. stav 3. KZ BdBIH)
Kvarenje djeteta (<i>Član 22 Lanzarotske konvencije</i>)	Zadovoljenje pohote pred djetetom ili maloljetnikom (član 209. KZ FBiH, član 206. KZ BdBIH) Navođenje djeteta na prisustvovanje polnim radnjama (član 172. KZ RS) Zadovoljenje polnih strasti pred djetetom (član 179. KZ RS)
Trgovina djecom u svrhu seksualnog iskorištavanja <i>ECATHB, Palermo protokol, Konvencija o pravima djeteta</i>	Trgovina djecom (član 146. KZ RS, član 210a. stav 2. KZ FBiH, član 207a. stav 2. KZ BIH)
Privlačenje djece za seksualne ciljeve (<i>grooming</i>) (<i>Lanzarotska konvencije član 23</i>)	Iskorištavanje kompjuterske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih djela seksualnog zlostavljanja ili iskorištavanja djeteta (član 178. KZ RS)
Genitalno sakaćenje žena (<i>Istanbulska konvencija član 38</i>)	Član 133. stav 2. KZ RS
Prisilna sterilizacija (<i>Istanbulska konvencija član 39.</i>)	Član 134. stav 2. KZ RS

Iz gore navedenih tabela možemo zaključiti da u krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine nisu uključena sva djela čije se inkriminisanje zahtijeva u skladu sa relevantnim odredbama međunarodnog prava. Analiza usklađenosti zakonodavstava u Bosni i Hercegovini sa Istanbulsom konvencijom¹⁶⁴ je identifikovala da zakonodavstvo Bosne i Hercegovine ne inkriminiše djela proganjanja, prinudnog braka i genitalnog sakaćenja žena kako se to zahtijeva tom Konvencijom¹⁶⁵, niti u svim slučajevim seksualnog nasilja dozvoljava kažnjavanje za pokušaj bilo kojeg oblika seksualnog nasilja čija se inkriminacija zahtijeva odgovarajućim odredbama Istanbulske konvencije.¹⁶⁶ Analiza usklađenosti zakonodavstva BiH sa Lanzarotskom konvencijom¹⁶⁷ takođe je pokazala da postoji potreba za usklađivanjem pojedinih odredaba krivičnog zakonodavstva za zahtjevima Lanzarotske konvencije, kao na primjer, u vezi sa potrebom uspostave evidencije o osuđenim počiniocima krivičnog seksualnog nasilja nad djecom te usklađivanja definicije djeteta, i povećanja starosne granice za pristanak djeteta na seksualne aktivnosti¹⁶⁸.

U ovom pogledu treba naglasiti da zakonodavstvo u BiH ne sadrži preciznu odredbu o dobnoj granici za pristanak na seksualne aktivnosti osoba mlađih od 18 godina nego se ova dobna granica utvrđuje tumačenjem krivičnog zakonodavstva. Naime, krivični zakoni (član 207. stav 1. KZ FBiH i član 204. stav 1. BDBiH) utvrđuju apsolutnu zabranu bilo kakvih spolnih radnji sa djetetom, nezavisno od toga da li su one dobrovoljne ili čak inicirane od strane djeteta, s tim da se dijete smatra osoba do 14 godina starosti jer ovi krivični zakoni definišu dijete kao osobu mlađu od 14 godina¹⁶⁹. Čini se da je ovaj pristup zbunjujući, prevaziđen, i ne posve u skladu sa međunarodnim standardima (naročito definicijom djeteta u međunarodnom pravu kao osobom mlađom o 18 godine). Stoga bi bilo potrebno u krivičnom zakonodavstvo jasno naznačiti da je dijete svaka osoba mlađa od 18 godina i jasno odrediti dobnu granicu za pristanak na seksualne odnose. Pristup usvojen u novom KZ RS se čini ispravijim, ali bi se mogao poboljšati uvođenjem definicije dobne granice u odgovarajuću odredbu zakona kojima se definišu pojmovi i izrazi. Neophodno je napomenuti, u ovom kontekstu, da je u Republici Srpskoj, nedavno usvojen novi Krivični zakonik¹⁷⁰. Ovaj propis sadrži niz dobrodošlih novina. Tako se djetetom, žrtvom krivičnog djela, smatra koje nije navršilo osamnaest godina života¹⁷¹ a dobna granica ispod koje je zabranjeno imati spolne odnose sa djetetom se pomjera sa 14 na 15 godina starosti. U glavi XIV Krivičnog zakonika (član 165. do 171.) propisuju se krivična djela protiv spolnog integriteta, a to su krivična djela: silovanje, spolna ucjena, obljava nad nemoćnim licem, obljava zloupotrebom položaja, navođenje na prostituciju, spolno uznemiravanje i bludne radnje. Takođe, krivična djela na štetu djece izdvojena su u posebnu glavu čime se ovo krivično zakonodavstvo više harmonizuje sa međunarodnim standardima a prije svega Lanzarotskom i Budimpeštanskom konvencijom. Članovima 172. do 180. Krivičnog zakonika RS, propisana krivična djela protiv seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta su: obljava sa djetetom mlađim od 15 godina, polna zloupotreba djeteta starijeg od 15 godina, navođenje djeteta na prisustvovanje polnim radnjama, iskorištavanje djece za pornografiju, iskorištavanje djece za pornografske predstave, upoznavanje djece s pornografijom, iskorištavanje kompjuterske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih djela protiv seksualnog zlostavljanja ili iskorištavanja djeteta, zadovoljenje polnih strasti pred djetetom i navođenje djeteta na prostituciju. Pored navedenog ovim krivičnim zakonikom inkriminisane su radnje genitalnog sakaćenja žena, prinude na brak, prinudne sterilizacije¹⁷² i proganjanja¹⁷³. Prema ovom propisu zastarjelost za krivična djela protiv spolnog integriteta, braka i porodice, koja su učinjena na štetu djeteta, počinje teći od dana punoljetstva

164 N Petrić, N Galić, Osnovna studija Analiza usklađenosti zakonodavstva i javnih politika u Bosni i Hercegovini sa Konvencijom Vijeća Evrope o i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (ETS210), Banja Luka, novembar 2015.

165 Ibid, str 5.

166 Ibid, str. 102.

167 Bajramović, M., Pravna analiza usklađenosti nacionalnog zakonodavstva sa Konvencijom o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe (Lanzarote konvencija), Banja Luka i Tuzla: Organizacija "Zdravo da ste" i Udruženje "Zemlja djece" Tuzla, 2013.

168 Za detaljne preporuke vidi Ibid, str 45-46.

169 KZ BiH,(član 1 stav 11, KZ FBiH FBiH,član 2 stav 9, KZ BDBiH, član 2 stav 11.

170 Službeni glasnik RS 64/17.

171 član 123. KZ RS

172 Vidi tabelu.

173 član. 144. KZ RS.

žrtve.¹⁷⁴ Takođe je predviđeno da se u okviru kaznene evidencije vodi poseban registar osoba koje su pravosnažno osuđene za krivična djela učinjena na štetu spolnog integriteta djeteta¹⁷⁵.

Pored krivičnog zakonodavstva pojedina ponašanja koja predstavljaju seksualno nasilje inkriminisana su i članom 29. **Zakona o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine (ZRP)** koji predviđa da svako koje na “osnovu spola vrši nasilje, uznemiravanje ili seksualno uznemiravanje kojim se ugrozi mir, duševno zdravlje i tjelesni integritet kaznit će se kaznom zatvora od 6 mjeseci do 5 godina” ZRP definiše seksualno uznemiravanja kao “... svaki neželjeni oblik verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja polne prirode kojim se želi povrijediti dostojanstvo osobe ili grupe osoba, ili kojim se postiže takav učinak, naročito kad to ponašanje stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.”

3.1.2. PREKRŠAJNO PRAVNO

Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH takođe predviđa prekršajne sankcije u slučaju nepreduzimanja odgovarajućih mjera zaštite protiv seksualnog uznemiravanja. Ovaj zakon propisuje prekršajne sankcije za pravne osobe koje ne preduzmu odgovarajuće mjere i efikasne mehanizme zaštite protiv seksualnog uznemiravanja, kao i sankcije za odgovornu osobu u pravnoj osobi i fizičke osobe koje samostalno obavljaju djelatnost ličnim radom i sredstvima. Potrebno je napomenuti da se u Republici Srpskoj nasilje u porodici penalizuje kao krivično djelo ali i kao prekršaj u smislu Zakona o zaštiti nasilja u porodici. Prema tom zakonu nasilje u porodici je svaka radnja nasilja, koja ne sadrži obilježja krivičnog djela, te predstavlja prekršaj. Među te radnje se uvrštava i ugrožavanje **seksualnog** integriteta člana porodice ili porodične zajednice.

Iako se sugerije da razgraničenje između krivičnog djela nasilja u porodici i nasilja u porodici kao prekršaja, predstavlja činjenica da svaka radnja kojom se ugrožava integritet člana porodice predstavlja prekršaj dok svaka radnja kojom se takav integritet povređuje predstavlja, krivično djelo¹⁷⁶ Ovakav pristup može dovesti u pitanje pravnu sigurnost žrtava, zbog nemogućnosti procesuiranja počinitelja u krivičnom postupku ako je već protiv njega okončan prekršajni postupak, po principu *ne bis in idem*. Stoga bi nasilje u porodici trebalo penalizirati isključivo kroz krivični zakon.

Međutim, moguće je zamisliti da se u određenim situacijama ista radnja kvalifikuje i kao krivično djelo i kao prekršaj protiv javnog reda i mira¹⁷⁷. U cilju izbjegavanja mogućeg dvostrukog kažnjavanja učinioca, ali i omogućavanja adekvatnog kažnjavanja počinitelja kršenja ljudskih prava, u koje svakako spada nasilje zasnovano na osnovu spola, policijski službenici i tužitelji moraju postupati u skladu sa **Uputstvima za postupanje u krivičnim i prekršajnim predmetima u situacijama kad postoji mogućnost povrede principa ne bis in idem donesenim u sklopu izvršenja presude Evropskog suda za ljudska prava, Muslija protiv Bosne i Hercegovine**,¹⁷⁸ koje ćemo detaljnije objasniti u narednom dijelu ovog poglavlja.

174 Član 96 KZ RS, istovjetnu odredbu bilo je sadržano i u prethodnom krivičnom zakonodavstvu u Republici Srpskoj.

175 Član 92. KZ RS

176 N Petrić, N Galić, Osnovna studija, str 13.

177 Vidi odluku Evropskog suda u predmetu **Muslija protiv Bosne i Hercegovine**, Aplikacija broj 32042/11, presuda od 14. januara 2014. godine.

178 Vidi Rezoluciju CM/ResDH(2017)30 o izvršenju presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Muslija protiv Bosne i Hercegovine, dostupna [http://hudoc.exec.coe.int/eng#{"fulltext":\["muslija"\],"EXECDDocumentTypeCollection":\["CEC"\]}](http://hudoc.exec.coe.int/eng#{).

3.2. PROCESNE ODREDBE

U Bosni i Hercegovini, postupanje policijskih službenika i tužitelja povodom slučaja spolno zasnovanog nasilja je regulisano odgovarajućim krivičnim procesnim zakonima.

Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine	„Službeni glasnik BiH”, broj 03/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09 i 72/13
Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine	„Službene novine FBiH”, broj 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 09/09, 12/10, 08/13 i 59/14
Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske	„Službeni glasnik RS”, broj 53/12
Zakon o krivičnom postupku Brčko distrikta Bosne i Hercegovine	„Službeni glasnik Bd BiH”, broj 10/03, 48/04, 06/05, 12/07, 14/07, 21/07 i 27/14

U skladu sa konceptom tužilačke istrage, koji je u Bosni i Hercegovini prisutan od 2003. godine, te načelom legaliteta, tužitelj je u obavezi da donese naredbu o pokretanju istrage i provede istragu ako postoji osnovi sumnje da je učinjeno krivično djelo, uključujući tu i krivična djela spolno zasnovanog nasilja. U provođenju istrage o spolno zasnovanom nasilju tužitelj je ovlašten da preduzima sve istražne radnje u postupku, uključujući tu i saslušanje žrtve krivičnog djela.

U cilju umanjivanja sekundarne traumatizacije, krivični procesni zakoni sadrže posebna pravila koja se odnose na žrtve spolno zasnovanog nasilja. U tom smislu žrtve spolno zasnovanog nasilja nije dopušteno ispitivati o seksualnom životu prije izvršenog krivičnog djela niti se na takvom iskazu može zasnivati sudska odluka.¹⁷⁹ U istom cilju krivični procesni zakoni nalažu da se prema djetetu, žrtvi krivičnog djela, postupa obazrivo kao i da se saslušanje djeteta ima izvršiti uz pomoć pedagoga ili druge stručne osobe.¹⁸⁰ Pored toga, opšti procesni zakoni takođe predviđaju mogućnost da se svjedok, ako to njegova dob ili tjelesno odnosno duševno stanje ili drugi opravdani interesi zahtjevaju, sasluša putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka na način da mu stranke i branitelj mogu postavljati pitanja bez prisustva u prostoriji gdje se svjedok nalazi, a za potrebe takvog ispitivanja može se odrediti stručno lice.¹⁸¹ Tužitelji su u skladu sa opštom obavezom o davanju pouke o pravima¹⁸² u obavezi da upoznaju i pouče žrtve da u krivičnom postupku mogu ostvarivati pravo na naknadu štete,¹⁸³ te moraju prikupiti dokaze o imovinsko-pravnim zahtjevima vezanim za krivično djelo.¹⁸⁴

Postupanja nadležnih subjekata u postupku povodom učinjenih krivičnih djela spolno zasnovanog nasilja u kojima se kao pasivni subjekat pojavljuje dijete, regulisan je i posebnim odredbama sadržanim

¹⁷⁹ Vidi ZKP BiH, član. 86. stav 5. i član 264. te odgovarajuće odredbe entitetskih zakona i ZKP BdBIH.

¹⁸⁰ Vidi ZKP BiH, član. 86. stav 4., te odgovarajuće odredbe entitetskih zakona i ZKP BdBIH.

¹⁸¹ Vidi ZKP BiH, član. 86. stav 6, te odgovarajuće odredbe entitetskih zakona i ZKP BdBIH

¹⁸² Vidi ZKP BiH, član. 12, te odgovarajuće odredbe entitetskih zakona i ZKP BdBIH

¹⁸³ Vidi član 86. stav 10. ZKP BiH, član 100. stav 10. ZKP FBiH, član 151. stav 10. ZKP RS i član 86. stav 10. ZKP BD BiH kao i član 195. stav 3. ZKP BiH, član 209. stav 3. ZKP FBiH, član 105. stav 3. ZKP RS i član 195. stav 3. ZKP BD BiH

¹⁸⁴ Član 197. stav 1. ZKP BiH, član 211. stav 1. ZKP FBiH, član 107. stav 1. ZKP RS i član 197. stav 1. ZKP BD BiH.

u zakonima o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku usvojenim na nivou entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. U skladu sa tim odredbama obavezno je postupanje specijalizovanih profesionalaca u postupku. Broj saslušanja djece koja nisu navršila 16 godina ograničen je na maksimalno dva puta, dok se njihovo saslušanje mora obavljati putem tehničkih uređaja iz druge prostorije i uz pomoć stručnih osoba. Takođe, ovi propisi zabranjuju suočenja djeteta svjedoka pod uslovom da je dijete ozbiljno fizički ili psihički traumatizovano okolnostima pod kojima je izvršeno krivično djelo ili pati od ozbiljnih psihičkih poremećaja koji ga čine posebno osjetljivim. Ovim odredbama se nalaže da se radnja prepoznavanja izvrši na takav način koji u potpunosti onemogućava da optuženi vidi dijete, žrtvu ili svjedoka krivičnog djela.

Federacija Bosne i Hercegovine	
Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku	„Službene novine FBiH”, broj 7/14
Republika Srpska	
Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku	„Službeni glasnik RS”, broj 13/10, 61/13
Brčko distrikt Bosne i Hercegovine	
Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku	„Službeni glasnik Bd BiH”, broj 44/11

Za postupanje istražnih organa i tužitelja u predmetima spolno zasnovanog nasilja relevantne su i odredbe **Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka** kojima seuređuju mjere koje obezbjeđuju zaštitu ugroženih svjedoka¹⁸⁵ u krivičnim postupcima. U cilju provođenja ovih mjera pojedini sudovi donijeli su i poslovnike o primjeni mjera zaštite svjedoka uključujući tu i mjere koje se odnose na ugrožene svjedoke.¹⁸⁶

Bosna i Hercegovina	
Pravni akt	Službeno glasilo
Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka	„Službeni glasnik BiH”, broj 21/03, 61/04 i 55/05
Federacija Bosne i Hercegovine	
Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka	„Službene novine FBiH”, broj 36/03

¹⁸⁵ Ugroženim svjedokom se smatra onaj svjedok koji je ozbiljno fizički i psihički traumatizovan okolnostima pod kojima je izvršeno krivično djelo ili koji pati od ozbiljnih psihičkih poremećaja koji ga čine izuzetno osjetljivim, kao i dijete i maloljetnik.

¹⁸⁶ Vidi npr. Poslovnik o primjeni mjera zaštite svjedoka u sudovima RS koji je donio Vrhovni sud RS (Službeni glasnik RS 64/2013).

Republika Srpska	
Zakon o zaštiti svjedoka u krivičnom postupku	„Službeni glasnik RS”, broj 48/03
Brčko distrikt Bosne i Hercegovine	
Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka	„Službeni glasnik BD BiH”, broj 10/03, 19/07, 8/07

Procesne odredbe, relevantne za postupanje u slučajevima seksualnog nasilja nalaze se i u entitetskim **Zakonima o zaštiti nasilja u porodici**.¹⁸⁷ Ovim odredbama definišu se mjere i mehanizmi hitne zaštite u slučajevima nasilja u porodici.

Od procesne važnosti za postupanje u slučajevima rodno zasnovanog nasilja su i **Uputstva za postupanje u krivičnim i prekršajnim predmetima u situacijama kad postoji mogućnost povrede principa *ne bis in idem***. Prema ovim uputstvima, policijski službenici, ukoliko jedan događaj ima obilježja i krivičnog djela i prekršaja, dužni su odmah obavijestiti tužitelja u cilju donošenja naredbe o provođenju istrage ili naredbe o neprovođenju istrage i neće pokretati postupak do donošenja naredbe tužitelja. Tužitelj je dužan naredbu donijeti u što kraćem roku, a najkasnije u roku od šest mjeseci od dana kada je učinjen prekršaj/krivično djelo- ukoliko se radi o složenim slučajevima. Ova uputstva takođe regulišu i situacije u kojima tužitelj u toku procesuiranja prijavljenog krivičnog djela, za kojeg je propisana novčana kazna, ustanovi da se povodom istog događaja vodi prekršajni postupak te koje vrste tužilačkih odluka može da donese. Takođe su regulisane i situacije koje se odnose na naknadno utvrđivanje da događaj, povodom kojeg se vodi prekršajni postupak ima obilježja krivičnog djela. U tom slučaju, ovlaštena službena osoba je dužna da prije okončanja prekršajnog postupka obavijesti tužitelja i o tome obavijesti sud u cilju odgađanja prekršajnog postupka.

¹⁸⁷ Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Federacije BiH („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 20/13), Zakon o zaštiti od nasilja u porodici („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 102/12, 108/13 i 82/15).

3.3. KRATAK OSVRT NA ANALIZE KRIVIČNOPRAVNOG ODGOVORA NA SEKSUALNO NASILJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Analize koje su nastale kao rezultat monitoringa suđenja u predmetima koje uključuju seksualno nasilje, koristan su potencijal profesionalcima u pravosudnim institucijama i policijskim agencijama za unapređenje njihovog rada na predmetima koji se tiču seksualnog nasilja.

U analizama organizacija civilnog društva koje su vršile monitoring suđenja u slučajevima rodno zasnovanog nasilja se ističe kako se može “obazrivo zaključiti da BiH raspolaže sa zadovoljavajućim pravnim okvirom kojim se stvaraju pretpostavke za prevenciju i borbu protiv nasilja nad ženama”,¹⁸⁸ uključujući tu i seksualno nasilje. Međutim u procesu praćenja sudskih postupaka koji su se odnosili na krivična djela rodno zasnovanog nasilja uočeni su određeni problemi koji se odnose na provođenje zakona u BiH. U nedavno objavljenoj analizi¹⁸⁹ navodi se da su uočena mnogobrojna odlaganja ročišta te u isto vrijeme propusti u određivanju mjera kojima bi se disciplinovale “sve osobe koje učestvuju u krivičnom postupku, onda kada dolazi do neracionalnog i opetovanog odlaganja ročišta”.¹⁹⁰

U pogledu naknade štete žrtvama krivičnih djela, analiza posmatranih predmeta je pokazala da “sudovi u krivičnom postupku ne odlučuju o imovinskopravnim zahtjevima, a ponekad o toj mogućnosti se čak i ne upoznaju”¹⁹¹ žrtve. Takođe je uočena pasivnost tužitelja na prikupljanju “dodatne građe radi odlučivanja o imovinskopravnom zahtjevu”. Prema toj analizi prepreke u osiguranju adekvatne pravne i stručne pomoći i podrške žrtvama, te neadekvatno ocjenjivanje otežavajućih i olakšavajućih okolnosti predstavljaju ključne aspekte kojima se onemogućuje odgovarajući pristup pravdi žrtvama rodno zasnovanog nasilja.¹⁹²

Izveštaji Misije OSCE u Bosni i Hercegovini koje na ovom mjestu možemo izdvojiti su: ***Izveštaj o borbi protiv nekažnjivosti za seksualno nasilje u oružanom sukobu u Bosni i Hercegovini: postignuti napredak i izazovi***,¹⁹³ ***zatim izveštaj pod nazivom Postizanje pravde za žrtve seksualnog nasilja u oružanom sukobu u Bosni i Hercegovini: Napredak ostvaren pred sudovima u BiH od 2014. do 2016. godine, kao i izveštaj pod nazivom Krivična odgovornost i sankcionisanje počinitelja nasilja u porodici, Analiza i preporuke o krivičnopравnim sankcijama u predmetima nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini***¹⁹⁴.

Iako prvi gore pomenuti izvještaj obuhvata analizu postignutog napretka, kao i prepreke koje se javljaju tokom provođenja istraga, krivičnog gonjenja i suđenja u predmetima seksualnog nasilja počinjenog u oružanom sukobu, mnoga zapažanja koja su iznesena u tom izvještaju mogu biti od koristi i u postupcima koji se tiču krivičnih djela seksualnog nasilja koje nije počinjeno u kontekstu oružanog sukoba.

Prema izvještaju, neadekvatno funkcionisanje mehanizama za podršku svjedocima, i pored uočenog napretka, izdvaja se kao jedna od prepreka efikasnom krivičnom gonjenju učinilaca seksualnog nasilja

188 A Petrić i Dž. Radončić, „Izveštaj i analiza praćenja krivičnih postupaka u oblasti rodno zasnovanog nasilja u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj“, Centar za pravnu pomoć ženama i Fondacija Udružene žene, Zenica i Banja Luka, 2014., http://www.cenppz.org.ba/images/Monitoring_sudjenja_2014.pdf, str.18.

189 A Petrić i Dž. Radončić, „Analitički izvještaj: Analiza praćenja krivičnih i prekršajnih postupaka u oblasti zaštite od rodno zasnovanog nasilja u Bosni i Hercegovini“, Centar za pravnu pomoć ženama i Fondacija Udružene žene, Zenica i Banja Luka, 2017., <http://unitedwomenbl.org/wp-content/uploads/2017/03/Analiticki-izvjestaj-Petric-Radoncic-2017.pdf>.

190 Ibid, str.88.

191 Ibid.

192 Ibid.

193 Izvještaj je dostupan na <http://www.osce.org/bs/bih/171911?download=true>.

194 Izvještaj je dostupan na <http://www.osce.org/bih/106970>

počinjenog u oružanom sukobu. Pored toga, izvještaj naglašava da sudije i tužitelji u entitetima i Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine pokazuju “različite nivoe razumijevanja bitnih obilježja silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja”, koje se kreće “od pretjerano uskog i prevaziđenog tumačenja, do ispravnog razumijevanja zasnovanog na ustanovljenoj međunarodnoj sudskoj praksi”. U pogledu izricanja krivičnopравnih sankcija, u izvještaju se zaključuje da sudovi pokazuju “tendenciju ka neadekvatnom obrazloženju olakšavajućih i otežavajućih okolnosti, posebno u vezi sa posljedicama seksualnog nasilja u odnosu na žrtve i društvo uopšte”.

Olakšavajuće i otežavajuće okolnosti prilikom izricanja krivičnih sankcija u slučajevima nasilja u porodici su bile predmet analize izvještaja Misije OSCE u Bosni i Hercegovini iz decembra 2011. godine po nazivom **Krivična odgovornost i sankcionisanje počinitelja nasilja u porodici**. U tom izvještaju, koji je obuhvatio analizu od 289 predmeta, kao najčešće olakšavajuće okolnosti na koje su se sudovi pozivali prilikom izricanja sankcija, uočene su sljedeće: a) ranija neosuđivanost optuženog; b) optuženi je priznao krivicu; c) optuženi je izrazio žaljenje zbog učinjenog djela; d) optuženi se pristojno ponaša u sudnici; e) optuženi je otac ili “porodični čovjek”; f) žrtva je poticala optuženog da poćini nasilje u porodici. Navedeni izvještaj je identifikovao tri oblasti koje ukazuju na neadekvatan odgovor pravosudnog sistema na slućajeve nasilja u porodici u pogledu izricanja krivičnopравnih sankcija: a) izricanje krivičnopравnih sankcija, odnosno kazni, na donjoj granici ili ispod granice posebnog minimuma propisanog zakonom; preveliko oslanjanje na institut uslovne osude, što je često posljedica korištenja formi skraćenog postupka; b) blaža kvalifikacija krivičnog djela i nespremnost da se nasilje u porodici procesuiru u sticaju sa drugim krivičnim djelima; c) propust da se opozove uslovna osuda zbog ćinjenja novog djela u toku vremena provjeravanja.

Tim izvještajem su profesionalcima u pravosudnim tijelima upućene i određene preporuke kojima se nastoji osigurati adekvatan odgovor pravosudnog sistema na ovu vrstu rodno zasnovanog nasilja. Tako se u izvještaju preporučuje:

- a) da se osigura da izricanje krivičnopравnih sankcija za nasilje u porodici odgovara težini konkretnog djela i da izricanje krivičnopравnih sankcija ispod granice propisane zakonom bude samo izuzetak, koji će biti jasno obrazložen u presudi;
- b) da se pažljivo ocijene sve okolnosti prije izricanja uslovne osude i da se osigura u skladu sa zakonom, opoziv uslovne osude u slućaju ćinjenja novog krivičnog djela;
- c) da se u presudama da potpuno i jasno obrazloženje olakšavajućih i otežavajućih okolnosti, koje su imale utjecaja na konaćnu odluku o krivičnopравnoj sankciji; i
- d) da se nasilje u porodici krivićno goni i presuđuje u njegovim kvalifikovanim oblicima, ili, prema okolnostima slućaja, u sticaju sa drugim djelima.¹⁹⁵

U nedavno objavljenoj publikaciji o rodnim predrasudama u primjeni prava u Bosni i Hercegovini istiće se da, iako zakonodavnopравni okvir u Bosni i Hercegovini¹⁹⁶ u oblasti nasilja u porodici u mnogim aspektima odslikava relevantne međunarodne standarde, u praksi, adekvatno, “provođenje i izvršenje zakona ometaju pogubni utjecaji rodnih stereotipa i predrasuda”¹⁹⁷.

¹⁹⁵ Oslanjajući se na ovaj izvještaj u u publikaciji pod nazivom Priručnik: Sudska razmatranja slućajeva nasilja u porodici koji je izradio panel sastavljen od 9 sudija utvrđene su smjernice za razmatranje ovih okolnosti u budućim slućajevima, u skladu sa zakonima Bosne i Hercegovine. Vidi Nenad Galić i Heather Huhtanen, eds., Priručnik: Sudska razmatranja slućajeva nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: DCAF, 2014.

¹⁹⁶ Majda Halilović ... et al. “Rodne predrasude u primjeni prava: bosanskohercegovaćki i međunarodni pravni okviri i praksa”, Atlantska inicijativa, Sarajevo2017.

¹⁹⁷ Majda Halilović ... et al. “Rodne predrasude u primjeni prava: bosanskohercegovaćki i međunarodni pravni okviri i praksa”, Atlantska inicijativa, Sarajevo2017.

PREPORUKA

Imajući u vidu zapažanja navedena u prethodnim dijelovima ovog poglavlja uočava se da bi u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine bilo potrebno učiniti manje intervencije u cilju njegove potpune harmonizacije sa međunarodnim standardima u oblasti eliminacije seksualnog nasilja. Međutim, i pored poželjnih izmjena i dopuna zakonodavstva, može se ustvrditi da profesionalcima u pravosudnim institucijama i policiji stoji na raspolaganju zakonski okvir koji omogućuje efikasno postupanje u cilju prevencije, suzbijanja i kažnjavanja spolno zasnovanog nasilja.

U primjeni ovog okvira, profesionalci u pravosudnim institucijama i policiji treba da imaju u vidu gore iznesena zapažanja kao i zapažanja i preporuke koje se iznose u analizama odgovora krivičnog pravnog sistema u Bosni i Hercegovini povodom seksualnog nasilja.

Takođe, profesionalci u pravosudnim institucijama i policiji prilikom provođenja istraga, krivičnog gonjenja i suđenja u predmetima seksualnog nasilja treba da se oslanjanju na najbolje prakse u pogledu zaprimanja prijave i otkrivanja djela seksualnog nasilja, planiranja istraga i izrade optužnica, te osiguranja prava žrtava za vrijeme i nakon suđenja. U narednim dijelovima ovog priručnika nastojat će se prikazati te najbolje prakse.

Poglavlje 4.

MITOVI O SILOVANJU I SEKSUALNOM ZLOSTAVLJANJU

AUTOR: OLGA LOLA NINKOVIĆ, PSIHOLOG

4.1. Moć predrasuda i stereotipa o seksualnom nasilju

Predrasude, kao što sama riječ kaže su sudovi prije suda, prije znanja. Radi se o stavovima koji nisu utemeljeni i nemaju logičku osnovu, a služe nam kako bi jednostavno popunili rupe svog neznanja ili nerazumijevanja pojava i osoba, jednom riječju svijeta koji nas okružuje. Kako je u ljudskoj prirodi da se plaši nepoznatog, ovi sudovi su podložni negativnim emocijama koje mogu pokrenuti ljude na zločine, sukobe i uopšte postupke koji čine štetu drugima.

Mitovi i predrasude imaju svoje psihološko porijeklo u strahu i odbrani, društveno porijeklo u neznanju, dok kulturološko može biti povezano sa vjerskim i ideološkim ubjeđenjima. Moć predrasuda, za razliku od stereotipa i generalizacija je u tome što su one zasićene emocijama, te ih je teško mijenjati. Dok stereotipi mogu biti pozitivni i negativni, predrasude su samo negativne. Stereotipima nazivamo pojednostavljene, površne stavove bazirane na kulturološkim pretpostavkama. Nisu jako obojeni emocijama pa su podložni i promjenama. Često su to karikaturni ili iskarikirani stavovi o pojavama ili grupama ljudi, na primjer o mentalitetu, kulturi ili običajima nekog naroda. Najbrojniji stereotipi su prema ženama i oni pozitivni i oni negativni, pa ćete u istoj kulturnoj sredini imati stereotip da su žene jači pol, ali i da su slabiji. Pozitivan stereotip mentaliteta je na primjer da su Italijani dobri ljubavnici, a negativan da su Englezi emocionalno hladan narod. O narodima bivše SFRJ toliko je humorističnih stereotipa, pretvorenih u jezičku formu vica čija je osnovna funkcija rasonoda. Problem sa stereotipima je da pod određenim okolnostima (npr. prijatna) mogu dovesti do predrasuda. Put od stereotipa do predrasuda vodi od generalizacija¹⁹⁸ kao jedne od prvih logičkih operacija kod djeteta kojim saznaje svijet oko sebe. Generalizacije kao vid spoznaje ostaju način saznavanja i razumijevanje svijeta dok smo živi i one su potrebne i važne, ali se odrastao čovjek u svojim saznanjima ne može oslanjati samo na generalizacije. Ipak, svjesni smo da postoje osobe koje su sklone generalizacijama.

Slika 1. Put predrasuda

198 Logička operacija kada se na osnovu ograničenog, pojedinačnog dolazi do uopštenog zaključka.

Još je početkom 17. vijeka, engleski pravnik i filozof Francis Bacon¹⁹⁹ pisao i isticao značaj predrasuda kao prepreku znanju. Bacon je pisao: „Znanje je moć!“, a da je za put do znanja potrebno „očistiti razum od predrasuda i lažnih pojmova i idola“. Vjerovatno nije mogao pretpostaviti da će njegova misao biti toliko aktuelna i u 21. vijeku i da će se upravo u ovo doba najviše govoriti o takvim pojavama. Bacon je smatrao da postoje četiri vrste predrasuda: predrasude plemena (nalaze se u ljudskoj prirodi, ljudi su nesavršeni i samim tim skloni greškama), predrasude pećine (odnose se na zablude pojedinca, jer čovjek sudi prema sebi, a zaboravlja da je svaki čovjek zasebna „pećina“), predrasude trga (nastaju iz pogrešnog razumijevanja riječi) i predrasude teatra/pozorišta (nastaju iz poštovanja autoriteta, kao kada u pozorištu autoritet glumca natjera publiku da misli da je ono što se dešava na sceni stvarno, a ne stvoreno). Prve dvije vrste predrasuda Bacon je smatrao urođenima ljudskoj prirodi, dok je druge smatrao da se stiču socijalizacijom, od kojih je posljednju isticao kao najopasniju predrasudu. Ostala je zagonetka da ljudi i društvo u cjelini, pored svjesnosti opasnosti predrasuda i njenih negativnih implikacija i danas vode borbu sa brojnim predrasudama od kojih većina predstavlja borbu sa vjerenjima. Tokom jednog neformalnog susreta različitih profesija koje dolaze u dodir sa djecom žrtvama seksualnog nasilja, jedna gospođa je pokušala da odbrani stav kako je incest vezan samo za određenu skupinu naroda, da tako nešto podržava njihova vjera, da je to njima normalno. Ista gospođa izjavila je da je u drugom narodu (slučajno i ona pripada tom narodu) incidentno, odnosno da to rade samo umobolni predstavnici tog naroda. Bilo je zanimljivo čuti i jednu pedagogicu iz srednje škole, koja se „pohvalila“, kako u njenoj dugogodišnjoj karijeri u toj školi nikad se nije susrela (samim tim ni prijavila sumnju) sa seksualno zlostavljanim djetetom. Dovala je to u vezu sa činjenicom da se radi o školi u centru grada u kojoj se upisuju najbolji učenici.

Seksualnost, predrasude o seksualnosti, a naročito o seksualnom zlostavljanju možda su najilustrativnije polje njihove snage i dubokog korijena, zbog apsurdna vremena u kojem živimo. Živimo u vremenu gdje je seksualizirana gotovo sve i jedna ljudska potreba, te tako hranu i piće reklamiraju privlačna lica i ljepotice napućenih usta, dok je potreba za samoaktualizacijom pretočena u priču o samopouzdanju do kojeg se dolazi idelanim tjelesnim proporcijama i silikonskim licem. Pretjerana seksualizacija masmedija nema za cilj obrazovanje, već poziva u najmanju ruku na hedonizam i u krajnjoj mjeri na neodgovorno i nedolično ponašanje. Eksplicitni sadržaji seksa dostupni su djeci, pa čak im i nametnuti. Tu pojavnost bombardovanja seksom ne prate znanja i obrazovanje, pa je apsurd u tome da je seksualnost kao dio ljudske prirode još uvijek tabuizirana. Seksualnost mladih ljudi još uvijek je oblikovana kulturnim stereotipima o muškarcima i ženama. Normativni mehanizmi rodnog sistema u okviru institucije heteroseksualnosti grade i određuju adolescentske skripte tako da privileguju socijalnu poziciju muškarca (Holland, Ramazonoglu, Sharpe & Thomson, 1998; 1992). Ta pozicija praktično govori da su žene objekti, a muškarci subjekti seksualnosti, pa se ženski seksualni identitet formira na način pokornosti, submisivnosti i ugađanja muškarcu. Muški identitet se formira da su oni ti koji iniciraju i kontrolišu seksualne aktivnosti, te da one za njih mogu biti bez emocija, usmjerene samo na zadovoljstvo i bez odgovornosti za posljedice.

Dok se god u obrazovnoj sferi ozbiljno ne pozabavimo seksualnošću i reproduktivnim zdravljem, nemamo šansu u borbi sa predrasudama koje imaju veliki uticaj na žrtve seksualnih delikata, pa čak i na generisanje žrtava. Borba protiv uvođenja tih znanja je takođe posljedica predrasuda da su mladi skloni hedonizmu, rizičnim ponašanjem, neodgovornosti i da ćemo tako djecu uvoditi u rane i rizične seksualne odnose. Sve dok postoje takvi konzervativni i neutemeljni stavovi, stegnuti patrijarhalnim vrijednostima, mitovi o seksualnosti i zloupotrebi seksualnih poriva biće u funkciji prebacivanja krivice sa počinitelja na žrtvu.

Počnimo od mita da je prostitucija najstariji zanat na svijetu, mita kojim ženu svodimo na objekat seksa, ali i na manipulativno biće, te na kraju mita koji opravdava mnoge predrasude. Među njima svakako su

199 Francis Bacon, engleski pravnik, filozof i državnik (London, 22.01.1561-Hoggate 09.04.1626) utemeljivač načela eksperimenta kao najvišeg načela naučnog istraživanja. Najpoznatije djelo „Novi organon“ (Novum Organum, 1620)

najraširenije one u kojima se ističe doprinos žrtve, da je žrtva svojim ponašanjem ili izgledom doprinijela seksualnom napadu.

Tabela 1. Najrašireniji mitovi i predrasude o seksualnom nasilju i činjenice

Mit/predrasuda	Činjenice
Seksualno nasilje nije često	Prema svim svjetskim podacima, između 25% i 30% žena tokom života doživi seksualno nasilje, ali većina slučajeva ostaje neprijavljena.
Žena se ne može silovati ako to ne želi	Niko ne želi biti silovan. Nepostojanje tragova borbe ili fizičkih ozljeda ne znači da neko nije silovan.
Muškarac se ne može silovati	Potpuno netačno. Muškarci su takođe žrtve seksualnog nasilja uključujući i dječake i odrasle muškarce, ali veliki broj (mnogo više nego kod žena) slučajeva ostaje neprijavljen.
Žrtve su ponekad krive za seksualni napad zbog izazovnog oblačenja, zavodjenja ili pristanka da odu sa zlostavljačem	Žrtva nikada nije kriva. Svaka seksualna radnja protiv njegove volje je nasilan seksualni čin. Osobe mogu biti silovane i u braku i u pratnerskim odnosima.
Seksualni napadi dešavaju se noću u praznim haustorima, mračnim ulicama i sl.	Naprotiv, preko 70% seksualnih napada i zlostavljanja dešava se u domu žrtve.
Silovatelji su nepoznati muškarci	U 80% slučajeva počinitelji su osobe koje žrtva poznaje, kojima vjeruje. U 45% su partneri, a kod djece do 50% počinitelj je biološki otac.
Silovanje nije štetno	Silovanje uvijek ostavlja psihičke posljedice i one su teže što je nasilnik bliži žrtvi i što je nasilje duže trajalo.
Silovanje je impulzivan čin	Većina slučajeva seksualnog zlostavljanja je planirana.
Silovatelje je lako prepoznati	Ne postoji profil tipičnog seksualnog prestupnika, dolaze iz svih socio-ekonomskih klasa, nacija. Većina ih je potpuno funkcionalna, često imaju porodicu i djecu. Nije ih lako prepoznati.
Žene lažno optužuju muškarce za silovanje	Prema podacima FBI-a broj lažnih prijava za ova djela je isti kao i kod drugih krivičnih djela i kreće se oko 2%.
Silovanje je posljedica nekontrolisanog seksualnog nagona	Silovanje je pseudoseksualni čin, nije potreba za seksom već kontrolom, moći i dominacijom. Želje mogu biti izvan naše kontrole, ali ne i naša djela. Muškarci i žene su u jednakoj mjeri sposobni da kontrolišu svoje seksualne impulse.
Žrtve su obično lakovjerene žene i muškarci, neuki i siromašni	Kao što ne postoji tipičan profil zlostavljača, tako ne postoji ni žrtve. Žrtve mogu biti svih starosnih dobi, iz različitih društvenih slojeva, različitog izgleda i ponašanja.
Žene ne mogu biti počinitelji seksualnih delikata	Iako je činjenica da je više počinitelja seksualnih delikata muškaraca, to ne znači da žene ne mogu biti počiniteljke ili saučesnice u činjenju ovih krivičnih djela. Djela koja one počine rijetko se prijavljuju, a razlog su upravo predrasude.

4.2. Stavovi profesionalaca o seksualnom zlostavljanju

Važnost specijalističkih obuka i znanja o seksualnom zlostavljanju za profesionalce koji se bave ovom problematikom treba da bude imperativ, jer je u direktnoj vezi sa uspješnim vođenjem postupaka. Suvišno je napominjati da su predrasude o seksualnom zlostavljanju kod stručnjaka koji treba da rade na procesuiranju ovih predmeta ili rehabilitaciji žrtava štetne i opasne. Na žalost predrasude postoje i kada je riječ o pravosudnom sistemu. Jedno od najčešćih uvjerenja u pravosuđu je pojam o „dobroj žrtvi“. Polazeći od sopstvenih uvjerenja, ljudi su skloni zauzeti stav o tome kako bi se žrtva trebala ponašati. Žrtva silovanja koja ne plače je sumnjiva, kao i ona koja nema povrede, jer se nije branila. Ovakvi stavovi samo pogoduju rehabilitaciji počinitelja.

U studiji koja je uključivala 210 članova javnosti koji su učestvovali u 18 lažnih suđenja Taylor i Joudo (2005) utvrdili su da uprkos posmatranju istog svjedočenja, mišljenja porotnika o vjerodostojnosti uveliko variraju i uglavnom su pod uticajem demografije, uvjerenja, očekivanja i stavova o tome kako treba „prava žrtva silovanja“ da se ponaša.

Kada je riječ o napadima na žene, spol profesionalaca zna da igra veliku ulogu. Istraživanje dosljedno pokazuje da je veća vjerovatnoća da muškarci oslobode optužene, nego žene (Pollard, 1992; Schutte & Hosch, 1997). U sveobuhvatnom pregledu literature Suarez i Gadalla (2010) su otkrili takođe da će se muškarci više držati mitova o silovanju, nego žene. Ovaj nalaz je ponovljen u brojnim studijama i recenzijama (npr. Anderson, Cooper & Okamura, 1997; Anderson, 2004; Earnshaw, Pitpitan & Chaudoir, 2011).

Gledajući razlike u odnosu na dob, neka istraživanja otkrila su da su stariji profesionalci skloniji predrasudama, nego mlađi (Anderson et al., 1997). U nekim istraživanjima istaknut je i značaj društveno-ekonomskog statusa (Anderson et al., 1997), odnosno da su negativnim stavovima prema ženama i drugim skupinama kao što su ljudi različitih rasa, seksualne orijentacije, klase i dobi, skloniji oni sa nižim obrazovnim statusom (Anderson et al., 1997; Suarez & Gadalla, 2010).

S tim u vezi je i nalaz da su obrazovanje i profesionalno iskustvo sa žrtvama povezani sa većim prihvatanjem žrtava i razumijevanjem seksualnog zlostavljanja, odnosno manjim predrasudama i mitovima prema ovoj problematici (Campbell & Johnson, 1997).

Kao što je naglašeno mitovi o seksualnom zlostavljanju imaju funkciju da odgovornost za akt prebace na žrtvu i upravo tu taktiku biraju počinitelji imputirajući žrtvi ponašanje sa kojim će i „najlakše proći na sudu“. Dakle, počinitelji svjesno koriste postojanje stereotipa o ženama i predrasuda o seksualnom nasilju kod policije, istražitelja, tužitelja, sudija.

Istraživački podaci podupiru ideju da su seksualni prestupnici oprezni u odabiru žrtava koje im ograničavaju šanse da budu kažnjeni. Pregled 667 optužbi za silovanje koje je napravilo London Metropolitan Police (Stanko & Williams, 2009) pokazuje da žrtve silovanja pretežno čine mlade žene koje poznaju počinitelja, da se radnja izvršenja u 66 posto slučajeva dešava u kući žrtve ili počinitelja, a da su se počinitelji u 34,7 posto slučajeva branili pretjeranom konzumacijom alkohola.

Predrasude o seksualnom zlostavljanju su posebno raširene nad marginalizovanim grupama u koje spadaju djeca i adolescenti, romska populacija i LGBT²⁰⁰ osobe. U ovom slučaju nije dovoljno raditi na ad-hok edukacijama stručnjaka o ovoj problematici, već na kontinuiranim specijalističkim obukama, gdje se pored znanja usavršavaju i vještine.

Nalazi ukazuju da su lična predubjeđenja vrlo otporna na ovako delikatnu problematiku, posebno kada su u pitanju djeca žrtve. Prethodna edukacija vezana za seksualno zlostavljanje djece nema uticaja na vjerovanje stručnjaka. Njihova vjerovanja se snažno opiru znanju (Davey & Hill, 1995).

200 Akronim LGBT se koristi da označi lezbejke, gej muškarce, biseksualne i transrodne osobe.

Pored kontinuiranih obuka ističe se važnost profesionalnog iskustva u radu sa zlostavljanom djecom. Profesionalci koji su imali više slučajeva zlostavljanja u profesionalnom iskustvu skloni su da vjeruju djetetu. Profesionalci najmanje vjeruju adolescentkinjama (Everson, Boat, Bourg & Robertson, 1996)

Reakcije profesionalaca na seksualno zlostavljanje djece mogu zavisiti i od pola, te su policajke, inspektorice, tužiteljice i psihologinje sklonije da posumnjaju i prijave seksualno zlostavljanje od svojih muških kolega. Takođe su sklonije da upadnu u zamku profesionalnog sagorijevanja. Neki autori navode i da su muškarci-stručnjaci različitih profila, skloniji od njihovih kolegica da precijene broj lažnih prijava seksualnog i potcijene prevalencu incesta, otac-kćerka. Muškarci takođe pokazuju tendenciju nereagovanja, tj, pasivnosti u situacijama kada dijete povuče već dati iskaz o zlostavljanju (Attias & Goodwin, 1995).

4.2.1. TRAUMATIZACIJA PROFESIONALACA-PROFESIONALNO SAGORIJEVANJE

Dugotrajna, pretjerana ili česta izloženost ljudskoj patnji i traumama, dovodi do pojave sagorijevanja kojem su najčešće izloženi profesionalci humanih i spasilačkih profesija.

„Pregorijevanje je emocionalno stanje koje je praćeno prekomjernim stresom i koje konačno oštećuje ličnu motivaciju, stavove i ponašanja“ (Freudenberg & Geraldine, 1980).

Ajduković (1996) navodi da se takva vrsta profesionalnog stresa može posmatrati kao nesklad između zahtjeva radnog mjesta i okoline i naših mogućnosti, želja i očekivanja da tim zahtjevima udovoljimo. Profesionalci koji se bave istragama krivičnih djela (inspektori i tužitelji), ali i sudije na krivičnim referatima, kao i advokati zastupnici žrtava, svakodnevno su svjedoci teških ljudskih sudbina koje mogu da imaju uticaj na kvalitet njihovog profesionalnog rada, ali i na lični život. Kolokvijalno se kaže da se za ove poslove „treba imati želudac“ ili psihološki rečeno umjeti preraditi tako teške sadržaje bez posljedica. Suočavanje sa predmetima seksualnog zlostavljanja su emocionalno najteži predmeti, naročito ako uključuju djecu žrtve. Dok će pomagačke profesije (psiholozi, terapeuti, zdravstveni i socijalni radnici) imati za objekt rada žrtvu, inspektori i tužici svoj rad osim na iskazu žrtve, usmjeravaju i na matrijalne dokaze i saslušanje osumnjičenih osoba. Ponekad je u takvim situacijama teško ostati profesionalno pribran. Na jednom treningu namijenjenom policiji vezano za pristup žrtvama seksualnih delikata, jedan inspektor ispričao je da još ima traumu od slučaja na kojem je radio prije mnogo godina kada je očuh godinama silovao i seksualno zlostavljao 11-godišnju djevojčicu. „Nisam uopšte to mogao da shvatim.... u to vrijeme moje kćerke su bile tog uzrasta. Imao sam toliko problema da savladam svoj bijes prema optuženom s jedne strane, a sa druge iskustvo koje je preživjela djevojčica mi je dugo, dugo, stalno bilo u glavi.“

Ovakav primjer pretjeranog emocionalnog uživanja nije neprofesionalan, naprotiv. Ne možemo biti imuni na ekstremnu ljudsku patnju, jer svi pored profesionalne imamo i druge vrste uloga u životu, od kojih je roditeljska najsnažnija.

Negativna emocionalna reakcija na počinitelje koju profesionalci moraju da savladaju kako bi stručno ispunili zadatak, predstavlja dodatno iscrpljivanje i odgovornost. Težina ovih djela je i u tome što rad na njima podrazumijeva dodatne mjere tajnosti i zaštite podataka, pa profesionalci samo između sebe mogu razgovarati o tome, što može biti protumačeno kao znak slabosti, pa često to i ne rade. Redovne supervizije u zemlji u kojoj živimo su utopija, a psihološku službu imaju samo rijetke institucije. Kolegici, psihologu čiji je opis poslova, između ostalog bio i rad sa zaposlenima, tek nakon dvije godine rada pokucao je na vrata radni kolega tražeći takvu vrstu pomoći.

Posljedice profesionalnog sagorijevanja na ličnom planu su brojne, a na profesionalnom uglavnom idu u pravcu profesionalnog otupljenja ili pretjerane angažovanosti i u oba slučaja govorimo o situaciji koja zahtijeva stručnu psihološku intervenciju.

Dok u opštoj populaciji od sagorijevanja i psiholoških poremećaja pati samo 2% do 4% zaposlenih, u pravnoj profesiji je procenat „sagorijelih“ 25% do 35% (Krieger, 1998). Osim u ličnim karakteristikama, među kojima je najizraženija težnja za perfekcionizmom, razloge treba tražiti i u mnogobrojnim faktorima koji se odnose na uslove rada i karakteristike posla, odnosno slučajeva.

Faktori rizika sagorijevanja na poslu za istražioce i tužitelje

Uslovi rada i karakteristike posla

- Neadekvatni, loši uslovi rada,
- Prekovremeni rad, dežurstva, noćni rad,
- Norme, ocjene,
- Nedostatak pohvala, nagrada, napredovanja i drugih beneficija,
- Emocionalno teški predmeti /slučajevi,
- Kompleksni predmeti /slučajevi,
- Izloženost posla ocjeni i pritisku javnosti,
- Rizični predmeti/ugrožena lična bezbjednost,
- Pritisak i nerazumijevanje pretpostavljenih,
- Loši međuljudski odnosi (česti sukobi, izolovanost,ogovaranja),
- Loš timski rad i neadekvatna saradnja sa drugim institucijama,
- Nedostatak povratnih informacija,
- Nedostatak kontinuiranog usavršavanja,
- Često mijenjanje pravila, propisa i zakonske regulative.

Lične karakteristike

- Perfekcionizam,
- Potreba za kontrolom (nepovjerenje u rad drugih),
- Ambicioznost,
- Idealizacija profesije,
- Nemogućnost da se kaže NE,
- Strah od otvorenog izražavanja mišljenja, potreba i osjećanja,
- Neravnoteža između privatnog i profesionalnog života,
- Nekorištenje slobodnog vremena (vikendi se koriste za rad, ne koristi se godišnji odmor),
- Nerazumijevanje i nedostatak podrške porodice,
- Pretjerana odgovornost za druge,
- Neiskustvo i nedostatak profesionalnih znanja,
- Iskustvo, dugotrajan rad na teškim slučajevima.

Maslach i Leiter (1997) klasifikuju tri grupe međusobno povezanih simptoma:

Emocionalna iscrpljenost

Karakterističan je osjećaj kao da ste prazni, istrošeni, da svi nešto žele i očekuju od vas. Radni elan je u opadanju, radne aktivnosti prati napetost i bez obzira da dobre rezultate, izostaje zadovoljstvo odrađenim poslom. Društvene aktivnosti se smanjuju, izbjegavaju se zabave i zadovoljstva. Na tjelesnom planu mogu da se jave glavobolje, bolovi u cijelom tijelu, nesаница, smanjen ili pojačan apetit, pretjerana konzumacija kafe, cigareta, alkohola.

Izmijenjena percepcija radnih sposobnosti

Odnosi se na situaciju kada neralno i negativno procjenjujete svoje profesionalne aktivnosti, da ništa nije dobro i da ne može da se poboljša. Osjećaj bespomoćnosti je izražen, jer vjerujete da ulažete mnogo, a da nema rezultata. Posao nema više nikakav smisao, stvara se želja da ga napustite, promijenite i sl. U praktičnom smislu česti su izostanci sa posla.

Distanciranje i dehumanizacija stranaka

Odnosi se na fizičko i emocionalno izbjegavanje, intelektualizaciju, stereotipno procjenjivanje drugih. Javlja se cinizam i pesimizam. Gubi se zainteresovanost za druge i briga za druge.

4.3. Mitovi o počiniteljima seksualnih delikata

Najraširenija zabluda o počiniteljima seksualnih delikata je da su to psihički poremećene i mentalno retardirane osobe, te da ih je lako prepoznati. Istina je mnogo složenija, a ona ukazuje da veoma mali broj osoba u problemima sa mentalnim zdravljem čine krivična djela. Istraživanje Cressey i Sutherland (1955) ukazuje da među izvršiocima krivičnih djela ima svega 1-5 % psihotičara. Takođe, niže intelektualno funkcionisanje nije nužno povezano sa licima koje dolaze iz svijeta socijalne patologije, uključujući i počinitelje seksualnih delikata. S druge strane, psihopatija kao poremećaj ličnosti dominantna je u etiologiji kriminalnog ponašanja uopšte. Hare (1993) navodi da je znatno više od polovine repetitivnih silovatelja povratnika iz kategorije psihopata. Radulovićeva (2006) smatra da je identifikacija psihopata u prestupničkoj populaciji i njihovo razdvajanje od prestupnika nepsihopata, ključni element koji mora da prethodi bilo kakvom radu na utvrđivanju odgovornosti, izricanju sankcija, tretmanu, pa i naučnim proučavanjima. Razumijevanje seksualnih prestupa olakšano je kada se utvrdi neko odstupanje od normalnog, bilo da je u pitanju problem u mentalnom funkcionisanju ili u ličnosti, ali činjenica je da ova krivična djela čine i osobe koje normalno funkcionišu. Kako ova krivična djela uglavnom čine muškarci, objašnjenje nalazimo u kulturološkim i duboko ukorijenjenim vrijednostima koje uzrokuju negativne socijalne stavove o ženama kao manje vrijednim bićima koja trebaju biti potčinjena muškarcu i ženama kao seksualnim objektima čija je osnovna funkcija da zadovolje muškarca i rode mu potomke.

Zbog istorijske uloge u društvu koje imaju žene, ovakvo objašnjenje uticaja socijalizacije ne može se odnositi na žene koje čine seksualne prestupe, te se u slučaju ženske populacije radi o uticaju nekih drugih faktora od kojih su neki spomenuti. Činjenica da je vrlo mali broj registrovanih seksualnih prestupnica, ukazuje na „tamnu brojku“ i upravo stereotipi i predrasude o rodnim ulogama utiču na manji broj prijava ovih krivičnih djela od strane žena.

Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja (2003) navode da je viktimizacija muške djece manje registrovana od one kod ženskih osoba, upravo zbog očekivanja društva da su žrtve uglavnom ženskog spola. Osim što muškarac možda neće zlostavljanje definisati kao takvo (već kao iskustvo, naročito ako je u pitanju žena počinitelj), manje je i spreman da govori o zlostavljanju, jer je naučen da kao muškarac ne treba da priča o svojim problemima. Ova šutljivost se povećava ako je muškarac zlostavljan od strane muškarca, jer on tada mora zaobići dva tabua: to što je bio objekat seksualnog kontakta i to što je ta osoba bila istog spola. Konačno, muškoj žrtvi neće se tako spremno vjerovati kao ženskoj žrtvi (Bolton, Morris & MacEachron, 1989.).

Zbog dominantnog uticaja psihopatije kod počinitelja seksualnih delikata, dalji tekst ovog rada baviće se odnosom psihopatije i seksualnog prestupništva.

U odvojenim studijama Decarie (2000) i Milton i saradnici (2003) zaključuju se da je psihopatija jednostavno prijemčiva za vršenje kriminalnih djela i da su zbog toga vrlo česti u populaciji zatvorenika.

Prama Robins i sar. (1984) u populaciji ima oko 4,6% psihopata muškaraca i oko 0,8% žena.

4.3.1. PSIHOPATIJA I SEKSUALNO PRESTUPNIŠTVO

Osnovna karakteristika psihopatskih silovatelja jeste da njihova djela imaju manje veze sa seksualnošću, a više sa težnjom za moći, dominacijom i kontrolom. Njihovu seksualnu pobuđenost izaziva patnja i bol žrtva u kojima nema ništa erotično kao kod normalnih ljudi. Psihopate se odlikuju neodostatkom savijesti, moralnosti, niskim suđenjem realnosti, a naročito nedostatkom empatije. Psihopate su manipulativni i skloni laganju, pate od ideja veličine i grandioznosti. Groth i Burgess (1979) navode da je kod psihopata silovanje pseudoseksualni čin u kome seks služi kao sredstvo za primarnu motivaciju: uspostavljanje moći i agresivnosti. On je razvio tipologiju silovatelja u kojem razlikuje silovatelje iz bijesa, kojeg čine oko 40% od ukupnog broja silovanja, silovatelje na snagu oko 55% i sadističke silovatelje koji čine 5% silovanja.

Silovatelje iz bijesa karakteriše fizička brutalnost, mnogo veća od one koja je potrebna za pristanak žrtve. Radnje uključuju dehumanizaciju i degradiranje žrtve, pa su često prisutne radnje kao što su fellatio, uriniranje po žrtvi i druge vrste fizičkog i verbalnog ponižavanja. Ovi silovatelji siluju jer su doživjeli neku stresnu situaciju, često u odnosu sa suprotnim spolom. Povod može biti odbijanje neke žene, javno poniženje ili bilo šta tome slično.

Silovatelji na snagu žele da uspostave moć i kontrolu nad žrtvom, a odnos snage i prijetnje zavisi od pokornosti žrtve. Cilj je da se kroz seksualni odnos postigne moć i dominacija. Psihopate ovog tipa često kidnapuju žrtve i drže ih zatvorene, ponavljajući napade tokom perioda zatočeništva.

Sadistički silovatelji se seksualno uzbuđuju na patnju i bol žrtava. Skloni su bizarnim fizičkim torturama samo da bi što više izazivali bol.

Kasnija tipologija silovatelja psihopata koju su razvili istraživači Massachusetts Treatment Center (Bartol, 1995) govori o četiri kategorije:

Pomjereno agresivni silovatelji slično silovateljima iz bijesa, koriste nesrazmjernu fizičku silu uz radnje koje degradiraju i ponižavaju žrtve. Često siluju nepoznate žene, a prisila na fellatio je gotovo uobičajena kod svakog njihovog ataka. Uglavnom su oženjeni, ali imaju ambivalentan odnos prema ženama, pa i u braku primjenjuju nasilje i fizičko i seksualno. Djetinjstvo ovih silovatelja je haotično i nestabilno, mnogi su zanemarivani i fizički i emocionalno zlostavljani (Bartol, 1995).

Kompenzatorni silovatelji siluju zbog osjećaja neadekvatnosti, kao kompenzaciju za taj nedostatak. Radi se o pasivnim, povučenim i socijalno neadaptiranim licima koja žive u svijetu fantazije. Njihovi ataci su inicirani specifičnim stimulusima iz okruženja, ne mogu da prihvate odbijanje, pa siluju.

Sadistički silovatelji kako su već opisali Groth i Burgess (1979), njih uzbuđuje patnja i nanošenje fizičkog bola žrtvama. Oni su ubijeđeni da žene žele da budu silovane, a da je otpor i borba žrtava igra. Napad na žrtvu mogu da počnu zavodjenjem. Obično su oženjeni, ali imaju bogatu istoriju veza van braka, više brakova ili vanbračnih veza. Nasilni su i u porodici, skloni činjenju i drugih krivičnih djela, a kriminalno ponašanje počinje i prije adolescencije. Njihova brutalnost prema žrtvama često dovodi do teških tjelesnih povreda, nekad i sa smrtnim ishodom.

Impulsivne silovatelje kako sama riječ kaže pokreće impulsivnost, pa oni ova krivična djela obično čine tokom izvršenja drugih djela (npr. razbojništvo, provala). Imaju dugu kriminalnu istoriju, a tokom silovanja su hladni i indiferentni u odnosu na žrtvu.

Ispitivanje ovih osoba u istražnom postupku može biti delikatan profesionalni izazov. Obzirom da imaju manjak savijesti i da su lišeni osjećaja za druge, a da istovremeno pate od ideje veličine i pretjeranog egoizma, njihov stav tokom ispitivanja može biti iritabilan i frustrirajući za ispitivača. Ako pokažu kajanje za svoja djela ili ih priznaju, ono će biti isključivo u funkciji da se dobije manja kazna. Odgovornost će pokušati pripisati žrtvi ili se pravdati zloupotrebom alkohola. Težiće da preuzmu kontrolu nad ispitivanjem, često će koristiti cinizam i na pitanja odgovarati pitanjem. Za njih je istražna radnja salušanja još jedna igra moći u kojoj će vas pokušati pobijediti. Oni nemaju strah od kazne, niti im je stalo do posljedica koje bi njihovo djelo imalo na njihovu užu ili širu porodicu. Zapravo su ponosni na svoja djela i često će se hvalisati svojom kriminalnom istorijom. Posebno uživaju u medijskom publicitetu ako počine takva djela koja će ih dovesti na naslove strane i od njih napraviti zvijezdu u medijima. Iskoristiće medije da od sebe naprave žrtvu.

Dakle, osnovno pravilo je da tokom ispitivanja ovih osoba ne gubite kontrolu, da se maksimalno držite profesionalnih standarda, da ne reagujete na njihove provokacije, ostanete hladni u odnosu na razmjere djela, da ne pravite grimase čuđenja, nevjerice ili ljutnje, ne komentarišete kako se osjeća žrtva, niti kako se vi osjećate u vezi toga što je učinio.

4.3.2. PEDOFILIJA

Seksualni prestupi sa djecom nisu izopačenost modernog doba, već su stari koliko i civilizacija, ali je odnos prema takvim djelima kroz istoriju mijenjan, kao što je mijenjan i odnos prema djeci koji danas imaju status punopravnih ljudskih bića. U staroj Grčkoj, muškarci su mogli otvoreno da uživaju u homoseksualnim vanbračnim izletima, a djeca robinje i robovi „uzimani su“ za seksualna zadovoljstva. Demosten piše: „Imamo hetere za zadovoljstvo, robinje da se pobrinu za naše dnevne potrebe i supruge da odgajaju naše zakonske nasljednike i budu vjerne zaštitnice naših domova“²⁰¹.

Pedofilija i potiče od grčke riječi paidos-dijete i fileo-voliti, ljubiti, što bi u slobodnom prevodu bilo „oni koje vole djecu.“ U etimologiji ove riječi dakle, nema ništa negativno. Iako je seksualno zlostavljanje povezano sa zakonskim određenjima ovih krivičnih djela, smatra se da je to svaka vrsta kontakta između djece i odrasle osobe ili tinejdžera starijeg pet i više godina od djeteta žrtve.

Schnelder (1999) definiše pedofiliju kao interaktivni odnos između djeteta do 14 godina i odrasle osobe kod kojeg je dijete objekt za seksualno zadovoljavanje ili objekt za ispunjavanje seksualnih potreba odrasle osobe. Pedofile je u svakom slučaju opravdano nazivati zlostavljačima djece, a ne ljubiteljima djece, pa je stručna i sveukupna javnost ostala u šoku nakon što je Američka psihijatrijska asocijacija u novom Dijagnostičko statističkom priručniku za mentalne poremećaje DSM-5²⁰² redefinisala pedofiliju kao seksualnu orijentaciju, umjesto parafilickog poremećaja. DSM-5 razlikuje pedofiliju od pedofilnog poremećaja, odnosno smatra da je pedofilija ako se ne praktikuje samo orijentacija po čemu ispada da je normalno maštati o seksu sa djecom, dok je slijeđenje ovakvog seksualnog nagona poremećaj i kažnjivo krivično djelo. Ako bi dobili i pouzdane podatke da u svijetu postoji mnogo više onih koji maštaju o seksualnom odnosu sa djecom, u odnosu na one koji su se to usudili i realizovati i dalje nećemo moći smatrati pedofiliju za seksualnu orijentaciju. To bi značilo i da je gledanje i posjedovanje dječije pornografije normalno i nekažnjivo. Kron (1989) na primjer definiše seksualne perverzije kao bilo koji oblik seksualnog ponašanja koji značajno odstupa od važećih normi u datoj kulturi i procjenjuje se kao patološki. Željati seks sa djecom svakako ne može biti kulturna norma niti bezazlena orijentacija, jer

201 Dem.LIX.122.

202 Diagnostic Statistic Manual of Mental Disorders

svaka želja po svojoj prirodi teži ostvarenju. **Dakle, svaki pedofil koji nije „konzumirao“ dijete, uvijek je potencijalna opasnost za dijete.**

S druge strane, seksualno zlostavljanje djece ne mora imati fizički kontakt sa djetetom i uključuje radnje kao što su: komentarisanje djetetovog tijela sa seksualnom konotacijom, pokazivanje djetetu pornografskih sadržaja, pokazivanje genitalija, masturbiranje pred djetetom, voajerizam, nagovaranje djeteta da pokazuje svoje genitalije, da se dodiruje i sl. Neke studije u SAD pokazuju da je između 38 - 45% populacije do svoje 18. godine doživjelo seksualno zlostavljanje, ako se uzme u obzir i nekontaktno zlostavljanje onda je postotak od 54 - 62% (Briere, 1996).

Kao što je navedeno, seksualni zlostavljači djece uglavnom su psihopatske strukture ličnosti i strahuje se da su razmjere seksualnog zlostavljanje djece koje oni čine u svijetu, neslućeno visoke. Trauma seksualnog zlostavljanja posebno je teška ako je počinitelj član porodice. Psihopate zadovoljavaju svoje seksualne nagone nad svojim kćerima kada im supruga postane iz nekog razloga nedostupna za seks bilo uslijed neprivlačnosti, bolesti ili smrti. Među onima koji su spremni za seksualnu zloupotrebu svoje djece prednjače psihopate (Dorr, 1998).

Prema pristupu žrtvi, pedofili se dijele na one koji prave psihološki pritisak na dijete i oni koji koriste fizičku silu da bi ih primorali na odnos. Mayer (1985) ističe da je dinamika moći, uključujući i kontrolu i dominaciju, najvažnija u psihologiji pedofila. Takođe, pedofilni psihopati imaju teškoće da kontrolišu ljutnju i njenu ekspresiju te djecu vide kao objekte bez ikakvih prava (Radulović, 2006).

Prema kliničkoj diferencijaciji (Faller, 1993) ključni faktori prema kojima razlikujemo zlostavljače od nezlostavljačeg seksualnog odnosa su:

Razlika u moći

Ova razlika odnosi se na moć zlostavljača da kontroliše žrtvu, iz čega proizilazi da seksualni odnos nije obostrano započet. To uključuje i snagu i sposobnost zlostavljača da se žrtva kroz manipulaciju, fizičku upotrebu sile ili psihički pritisak (prijetnje, ucjene, podmićivanje, nagovaranje, prevara) primora na seksualnu aktivnost. Zlostavljači su često osobe starije od žrtve i njihova uloga je često autoritivna u odnosi na dijete žrtvu. Sve statistike ukazuju da su zlostavljači djece, neko koga djeca veoma dobro poznaju i vjeruju. Najčešći počinitelji su biološki očevi i rođaci djece, te osobe koje se staraju o djeci (učitelji, vaspitači, treneri i sl). Finkelhor, Hotaling, Lewis i Smith (1990) nalaze da su u 90% slučajeva seksualnog zlostavljanja počinitelji muškarci, u 70 do 90% slučajeva to su osobe bliske i poznate djeci. Retrospektivne studije pokazuju da članovi porodice čine 30 do 50 % zlostavljača prema djevojčicama, te 10 do 20% prema dječacima.

Na sličnu statistiku ukazuju podaci Odjela za podršku svjedocima Okružnog suda u Banjaluci (vidjeti tabelu 2).

Tabela 2. Veza počinitelja i žrtve u odnosu na učestalost seksualnog zlostavljanja kod djece

JEDAN PUT		Seksualno zlostavljanje je trajalo duži vremenski period	
Poznanik	50 %	Poznanik	23 %
Nepoznat	16.7 %	Otac	38.5 %
Djed	8.3 %	Očuh	23 %
Rođak	25 %	Rođak	15.5 %
	33.3 %		77 %

Podaci Odjela za podršku svjedocima Okružnog suda u Banjaluci

b.) Razlika u znanju

Zlostavljač ima veće znanje seksualnosti i poznaje posljedice seksualnog čina. On je razvojno napredniji, jer je i stariji. S tim u vezi što je dijete mlađe, manje je i sposobno da shvati seksualni čin i njegove posljedice. Većina stručnjaka smatra da je maksimalna dob da bi se dijete smatralo žrtvom (a ne sudionikom) od 16-18 godina, a za dječake i 13 godina. Statistika otkrivenih slučajeva ukazuje (Finkelhor & Baron, 1986) da je najranjivija dob za zlostavljanje između 7. i 13. godine i za dječake i za djevočice. Nisu rijetki ni slučajevi seksualnog zlostavljanja sasvim male djece kao i beba (vidjeti Tabelu 3).

Tabela 3. Pol i dob žrtava

Dob		Pol	
Prosječna ²	12.2	M	4 %
Najučestalija	14	Ž	96 %
Raspon	3-17		

Podaci Okružnog suda u Banjaluci

c.) Razlika u zadovoljenju

Ova razlika proizilazi iz činjenice da zlostavljač ima poriv da zadovolji svoj seksualni nagon, odnosno, da cilj nije obostrano seksualno zadovoljstvo, iako neki zlostavljači nastoje uzbuditi žrtvu.

Ovu navedenu diferencijaciju svakako treba imati na umu prilikom prikupljanja dokaza i prije uzimanja iskaza od optužene osobe i žrtve.

Jednu od najpotpunijih definicija seksualnog zlostavljanja djece dala je Sanderson (2004):

„Uvođenje djece i adolescentkinja/adolescentata u seksualne aktivnosti sa odraslim licima ili bilo kojom starijom djecom, gdje postoji razlika u starosti, veličini i moći, pri čemu se dijete/adolescentkinja koristi kao seksualni objekt za zadovoljenje potreba ili nagona osobe – zlostavljača, čemu maloljetna osoba nije sposobna da se odupre zbog neravnoteže moći ili bilo kojeg oblika mentalne, odnosno fizičke sposobnosti”.

Tabela 4. Zablude i činjenice o pedofilima

ZABLUDE	ČINJENICE
Pedofili su starci	Mogu biti bilo koje dobi. Većina uhapšenih su osobe između 35-45 godina. Počinitelji su najčešće između 26-40 godina, dok je udio maloljetnih počinitelja 11,6% (Burger & Reiter, 1993). Vidjeti Tabelu 5.
Pedofili su zaostali, psihički bolesni ili mentalno retardirani. Oni su čudovišta koja je lako prepoznati.	Većina zlostavljača su normalnog izgleda i ponašanja. Često su vrlo ljubazni i brižni prema djeci, jer tako zadobijaju njihovo povjerenje ili povjerenje njihovih roditelja. Često biraju profesije u kojima lako mogu doći do djece. Dolaze iz svih društvenih slojeva. Mali postotak njih boluje od neke mentalne bolesti.

ZABLUDE	ČINJENICE
Dječake zlostavljaju samo homoseksualci	Većina zlostavljača je heteroseksualna. Zlostavljači više biraju uzrast, a ne pol djece.
Žena ne može biti pedofil	Istraživanja (Sanderson, 2005) navode da je 20 do 25% seksualnog zlostavljanja djece počinjeno od strane žena. Kulturološki je teško prihvatljivo da žena na ovaj način može da bude zlostavljajuća prema djeci. Stručnjaci smatraju da su najvećem riziku od strane žena izložena djeca mlađa od pet godina i da ta zlostavljanja prolaze neopaženo. Nekažnjena ostaju i zlostavljanja starijih žena prema dječacima adolescentima, jer se njihov odnos ne shvata kao zlostavljajući ili štetan za dijete.
Većina pedofila su i sami žrtve seksualnog nasilja u djetinstvu	Istraživanja pokazuju da veću korelaciju ima fizičko nego seksualno zlostavljanje. Jedno od osmoro seksualno zlostavljane djece, počinje seksualno zlostavljati drugu djecu (Salter et al., 2003). Većina žrtva seksualnog zlostavljanja ne postaju zlostavljači i stručnjaci upozoravaju da su iskazi pedofila da su i sami žrtve seksualnog zlostavljanja lažne i u funkciji opravdanja.
Incestuozni zlostavljači zlostavljaju samo svoju djecu	Ispitivanja pokazuju da 50% incestuoznih zlostavljača zlostavlja djecu i van svoje porodice (Buljan-Flander i Kocijan-Hercegonja, 2003.)
Djecu seksualno zlostavljaju nepoznate osobe	Dobro je učiti djecu da ne prilaze nepoznatim licima, ali činjenice govore da u 87% slučajeva djecu zlostavljaju poznate osobe kojima dijete vjeruje. Zlostavljanje djece većinom se događa u privatnom okruženju, iza zatvorenih vrata, daleko od očiju javnosti (Buljan-Flander i Kocijan-Hercegonja, 2003).
Seksualno zlostavljanje djece događa se samo u disfunkcionalnim porodicama	Porodica ne zlostavlja djecu, već to čine pojedinci. Žrtve pripadaju i funkcionalnim i disfunkcionalnim porodicama. Zlostavljači mogu pridobiti i jednu i drugu porodicu, a i sami mogu biti dio bilo koje od ovih porodica koje zlostavlja vlastitu i/ili tuđu djecu.

Tabela 5. Dob počinitelja

Dob	
Prosječna ³	43.6
Najučestalija	42

Podaci Okružnog suda u Banjaluci)

Osobine pedofila:

- Zloupotreba alkohola,
- Potreba za moći i dominacijom,

- Seks nije primarni motiv,
- Slaba bihevioralna kontrola, nizak prag tolerancije na frustraciju,
- Promiskuitetno seksualno ponašanje,
- Bezosjećajnost, nedostatak empatije,
- Dijete se opaža kao proširenje vlastitog selfa, a ne kao druga individua,
- Slabo testiranje realnosti, nisko suđenje,
- Niska kontrola nagona i afekata,
- Nesposobnost da zadrže adekvatne, zrele objektivne odnose,
- Socijalno neprihvatljivi impulsi prazne se direktno-nema sublimacije,
- Primitivni mehanizmi: splitting, primitivno odricanje, negiranje, racionalizacija, izbjegavanje, kvazi deluzije i acting out,
- I sami su najčešće bili žrtve zlostavljanja i to najčešće fizičkog zlostavljanja od strane očeva,
- Na psihološkim testovima (MMPI) imaju povišene psihopatske skale (Pd).

4.4. Predrasude žrtava o seksualnom zlostavljanju

Bitne psihičke posljedice žrtava seksualnih delikata čiji je uzrok u stavovima samih žrtava, kao posljedice kulturološkog uticaja, patrijarhalnog, a ponekad i vjerskog vaspitanja su osjećaj krivice i sramota. To je jedan i od razloga što se ova djela ne prijavljuju. Procenat neprijavljenih slučajeva silovanja i drugih oblika seksualnog zlostavljanja u svijetu je još uvijek veliki.

Prema nalazima američkog nacionalnog istraživanja²⁰³ o nasilju nad ženama od 2006. godine, samo jedna od pet punoljetnih žena u Sjedinjenim Američkim Državama prijavi silovanje.

Nakon prijave djela koje predstavlja primarnu viktimizaciju, žrtve bilo kojeg oblika seksualnog zlostavljanja izlažu se sekundarnoj viktimizaciji koja nastaje kroz negativnu, neadekvatnu ili izostajuću reakciju sredine, organa krivičnog gonjenja, suda i drugih službi.

Postoji i tercijalna viktimizacija koja se odnosi na doživljavanje sebe kao žrtve kroz internalizaciju²⁰⁴ uloge žrtve zbog prethodna dva stadijuma viktimizacije. Žrtve žele satisfakciju za ono što su preživjele, žele da im povjeruju i žele da optužena osoba bude kažnjena, ali nikako ne žele da ih sažalijevaju. Tako će žrtve kao neminovnu prihvatiti formalnu stigmatizaciju koja dolazi od organa gonjenja, suda i drugih službi koje pomažu u rasvjetljavanju, gonjenju i drugo, ali neformalnu koja dolazi od bliske okoline (partner, porodica, prijatelji, radne kolege, komšije, nastavnici i dr.) prihvataju teško. Žrtve se suočavaju sa raznim izazovima u sredini kojoj žive, jer sredina nameće pravila ponašanja “dobre žrtve” i svako odstupanje od toga budi sumnju da se slučaj nije desio, što žrtvama pada najteže-da im se ne vjeruje.

Primjer (iz rada sa žrtvama u Odjelu za podršku svjedocima Okružnog suda u Banjaluci):

Žrtva: “Nisam izišla vani dvije godine, čak ni za Novu godinu, zvale su me drugarice koje znaju za to, nisam željela da im svojim prisustvom pokvarim proslavu...”

Psiholog: “Kako bi im pokvarila proslavu?”

Žrtva: “Pa ono... bez veze je da se ja veselim, pjevam...”

203 U.S: Department of Justice Office of Justice Programs National Institute of Justice JAN 2006.

204 Internalizacija u ovom smislu označava prenošenje spoljnih normi, standarda, odnosa i akcije na unutrašnji mentalni plan, koji se tako doživljava kao vlastiti.

Psiholog: "Bez veze je da se veseliš na proslavi?"

Žrtva: "Pa da, kao reći će one... vidi ti nju.. ona se veseli kao da joj se ništa nije desilo".

Psiholog: "A šta bi ti trebala raditi onda na toj proslavi, pa da one to ne pomisle?"

Žrtva: "Pa, šta ja znam... biti tužna... to... pokvariti im proslavu. (smijeh)

Kao što je navedeno, predrasude o žrtvama kao oštećenoj robi su vrlo raširene i snažne, zbog čega dolazi do tercijarne viktimizacije, pa se i same žrtve počnu osjećati manje vrijednima, polovnim i drugorazrednim bićima. Zbog toga što im se desilo, ove žrtve imaju zabranu na sva zadovoljstva, razonodu, često i na ljubav i seks. Sredina nekad namijerno, a nekad nenamjerno imputira odgovornost za ono što joj se desilo zbog čega se javlja snažan osjećaj krivice. Dovoljno je pitati žrtvu: "Šta si radila tako kasno na ulici?" da joj nametnete osjećaj krivice.

Ovu poziciju žrtava objašnjava Pigmalionov efekat koji se koristi za označavanje situacije u kojoj socijalne predrasude utiču na pojedinca da se i sam doživljava onako kako je projektovan u socijalnoj predrasudi (Milosavljević, 2001). Pigmalionov efekat ili naučena bespomoćnost govori o tome da žrtve dobijaju stalne podsjetnike od okoline da su žrtve i te signale doživljavaju na način da drugi pesimistično posmatraju njihovu budućnost i šansu da ikada budu sretni.

Primjer (iz rada sa žrtvama u Odjelu za podršku svjedocima Okružnog suda u Banjaluci):

U tretmanu sa jednom žrtvom koja je kao maloljetna silovana od više osoba, ispričala je da nikada kasnije nije ni pomislila da ima momka, da se zaljubi.

"Ko bi me htio? Vaspitana sam tako da bih morala reći šta mi se desilo... Nisam ni pomislila da bih mogla imati nekoga, zato sam se okrenula vjeri."

Brojne su studije pokazale da mnoge žene koje su doživjele silovanje interpretiraju svoje ponašanje u skladu sa mitovima o silovanju (Peterson & Muehlenhard, 2004). Kao posljedica toga, mnoge žrtve osjećaju krivicu zbog vlastitog ponašanja koje vodi od kaznenog djela, mogu se kriviti zbog toga što se nisu suprotstavljale tokom djela ili mogu da označe da njihovo iskustvo nije bilo silovanje (Peterson & Muehlenhard, 2004).

Česta uvjerenja žrtava seksualnih delikata:

- **Ja sam kriv/a za to što se desilo.**
- **Svi znaju za to što se desilo.**
- **Niko mi neće vjerovati.**
- **Niko mi ne može pomoći.**
- **Nikada neću biti sretan/a.**
- **Ja ne mogu da volim.**
- **Mene niko ne može da voli.**
- **Nikada neću uživati u seksu.**
- **Nemam budućnosti.**

Poglavlje 5.

PSIHOLOŠKI ASPEKT SEKSUALNOG NASILJA

AUTOR: OLGA LOLA NINKOVIĆ, PSIHOLOG

Priroda slučajeva silovanja i drugih seksualnih delikata je takva da često nedostaju fizički dokazi, pa dolazi do riječi jedne osobe protiv druge. Iz tog razloga, ovo područje može imati koristi od psihološkog pogleda, znanja i razumijevanja. Poznavanje traumatskog seksualnog iskustva, posljedica i načina suočavanja žrtava predstavlja ključ za dobro planiranje i vođenje ispitivanja žrtva. Benefit od ovakvih znanja nisu samo na strani žrtve kojoj olakšavamo i ublažavamo sekundarnu traumatizaciju²⁰⁵, već i na strani otkrivanja istine koju je potrebno ne samo utvrditi, već i razumijeti.

5.1. Trauma seksualnog nasilja

Traumatski događaj razlikuje se od stresnog po tome što će kod većine ljudi izazvati patnju ili štetu, bez obzira u kakvom su psihofizičkom stanju nalaze te osobe i koji su njihovi kapaciteti prevladavanja. Reakcije na traumatski događaj smatraju se neizbježnim i univerzalnim. Postoji široka lepeza traumatskih simptoma, a njihova jačina i trajanje zavisice od vrste trauma, posljedica, vremenu izloženosti, ranijim traumama, oporavku, pomoći i podršci. Takođe zavisi od uzrasta, spola i osobina ličnosti. Ratna zbivanja i zlostavljanje u djetinjstvu dva su najčešća primjera traumatskih događaja koje prelaze sposobosti pojedinca da se sam nosi sa traumom. Izloženost traumatskom događaju kod nekih ljudi može razviti posttraumatski stresni poremećaj (PTSP).

Postoje opravdane sugestije savremenih autora da se traumatska životna iskustva ne definišu kao događaji koji se dešavaju vrlo rijetko i izvan uobičajenog iskustva ljudi, kada se uzme u obzir broj stradalih u ratovima u svijetu ili poražavajuće brojke o broju silovanih, pretučenih žena, te žena i djece žrtava porodičnog, seksualnog nasilja i sl. Dakle, traumatski događaji nisu specifični po tome što su rijetki, već po tome što predstavljaju slom uobičajenih sistema vrijednosti na životne uslove.

Osnovna karakteristika traumatskog događaja je odsustvo kontrole i osjećaj bespomoćnosti. Većina ljudi živi sa šest osnovnih misli/uvjerenja (Layne, Salzman, Pynoos & Sander, 1997):

1. Svijet mi je naklonjen,
2. Život ima smisla,
3. Ljudi su vrijedni povjerenja,
4. Ja sam dobra ličnost,
5. Ja kontrolišem svoj život,
6. Ja sam nepovrijediv.

²⁰⁵ Do sekundarne traumatizacije dolazi nakon primarne traume u situacijama prepričavanja traumatskog događaja što se često dešava prilikom svjedočenja žrtava. Sekundarnu traumatizaciju može da izazove događaj koji podsjeća na traumu, mjesto, miris ili lice, sve što asocira na traumatsko iskustvo.

Trauma ruši ove misli kao kulu od karata i dolazi do njihove reorganizacije na način da se one pretvaraju u suprotnost. Ovakva antonimija misli (svijet mi je naklonjen-svijet mi nije naklonjen) značajna je za rad sa žrtvama, jer objašnjava postupke i ponašanja žrtava koja nama na prvi pogled mogu biti nelogična. Obzirom da je gubitak kontrole i osjećaj bespomoćnosti osnovno obilježje svakog traumatskog iskustva, prvo je potrebnoda žrtva ponovo uspostavi pozitivnu bazu vrijednosti koja vraća osjećaj kontrole nad vlastitim životom. Iskustva ukazuju da su žrtve koje su odmah po negativnim događajima dobile psihološku pomoć ili se upustile u psihoterapiju bile saradljivije i lakše davale iskaz u istrazi ili pred sudom.

Kako je već rečeno, izvori psihološke traumatizacije mogu biti različiti, a po vremenskom trajanju razlikujemo kratkotrajnu traumu (prirodna katastrofa, nesreća i sl.) i dugotrajnu (uloga taoca, tortura, ratno zarobljeništvo, seksualna eksploatacija i sl).

Jedan od najraširenijih mitova o silovanju jeste da se žrtve uvijek brane, te se znakovi borbe forenzički koriste kao jedan od pouzdanih dokaza djela. Istina je zapravo da se samo jedan broj žrtva bori, odnosno da je borba samo jedan od načina na koji žrtva može odgovoriti seksualnom napadu. Da li će žrtva izabrati da se odupire napadu zavisi od mnogo faktora, od kojih je najmanji broj na strani žrtve.

Naime, tokom traumatskog događaja, ljudi mogu da reaguju:

-**aktivno** na način da se bore ili biježe, i

-**pasivno**, odnosno imobilizacijom koja uključuje stanje ukočenosti ili tonične nepokretnosti.

Bez obzira koji mehanizam odbrane se koristi, svi imaju istu funkciju, a to je adaptacija na traumatsku situaciju.

Tabela 6. Reakcije na traumatski događaj

Borba ili bijeg	Ukočenost	Tonična nepokretnost
Disanje postaje ubrzano	Usporava se rad srca	Motorna inhibicija
“Lupanje” srca (brže i jače)	Smanjuje se krvni pritisak	Vokalizacija je obustavljena
Povišen krvni pritisak	Mozak utrne / disocijacija	Tremor
Napetost mišića	Kompromituje se kognitivna funkcija	Otkucaji srca usporeni
Hladne i znojne ruke i stopala	Pamćenje je otežano (pristup i pohranjivanje)	Povišena tjelesna temperatura
Suha usta		Disanje je ubrzano
		Periodi zatvaranja očiju

U slučaju seksualnog napada, odgovore žrtava možemo podijeliti na ovaj način:

Borba i/ili bijeg

Jedan broj žrtava upusti se u borbu sa počiniteljem, pokušavajući mu nanijeti fizičku štetu u cilju bijega. Mali broj žrtava u tome i uspije. Prema statističkim podacima, bezuspješna borba žrtve sa napadačem samo je uzrokovala još više fizičkih povreda žrtvi.

Imobilizacija

Svjedočenja žrtava ukazuju da je ovo najčešća reakcija žrtve tokom seksualnog napada, a naročito kod dugotrajne izloženosti seksualnom zlostavljanju gdje se žrtve na neki način prilagođavaju na zlostavljanje. Imobilizacija znači ukočenost, pasivnost, zamrzavanje koje nije samo fizičke, već i psihičke prirode. Naime, u ekstremno ugrožavajućim situacijama naš mozak u funkciji odbrane reaguje tako da parališe naše tijelo ili ga na neki način opusti da lakše podnesemo bol. Tokom traumatskog događaja luči se, između ostalih i hormon opioid koji predstavlja prirodni morfin i pomaže tijelu da se nosi sa fizičkom i psihičkom boli. Ovaj primitivni odgovor naš mozak procijenjuje kao najbolju šansu da se preživi. Žrtva je pokorna, mirna i često se može čuti u iskazu „kao da se dešava nekom drugom“.

Primjer (iz rada sa žrtvama u Odjelu za podršku svjedocima Okružnog suda u Banjaluci):

„Dok se to događalo, ja sam samo ležala, kao da sam izašla iz svog tijela... jednostavno sam čekala da prođe.“ (svjedočenje 17-togodišnje djevojke o seksualnom zlostavljanju od strane njenog oca od njene 13-te godine)

Primjer (iz rada sa žrtvama u Odjelu za podršku svjedocima Okružnog suda u Banjaluci):

Na pitanje sutkinje: *„Šta ti radiš, kada ti tata dođe uveče u krevet i skine pidžamu?“* osmogodišnja djevočica odgovara: *„Pravim se da spavam.“*

Zbližavanje sa napadačem

U trenucima koji vode prema napadu odnosno seksualnom zlostavljanju, žrtva može da se pokuša „sprijateljiti“ sa svojim napadačem u nadi da će moći izbjeći zlostavljanje. Ako procijeni da je zlostavljanje neizbježno, žrtva može da „zavodi“ zlostavljača u nadi da ako bude „saradljiva“, čin neće biti grub ili da joj neće biti ugrožen život. Tokom situacija zatočeništva radi seksualnog iskorištavanja, žrtva može da ima fantaziju da zlostavljač nešto osjeća za nju. Žrtva u tim trenucima ne razmišlja kako će njeno ponašanje izgledati sudu, ona jednostavno pokušava preživjeti. Većina žrtava se kasnije srami svog postupka, osjećaj krivice je jako izražen. Tokom istražnog postupka, žrtva može da stane na stranu napadača, što zbunjuje istražitelje i otežava istragu. Ovakvi kompleksni slučajevi odnosa žrtve i napadača poznati su pod imenom Štokholmski sindrom²⁰⁶.

5.1.1. ŠTOKHOLMSKI SINDROM

Štokholmski sindrom predstavlja situaciju traumatskog vezivanja počinitelja i žrve, gdje je privrženost, lojalnost i emotivna veza uslovljena specifičnim uslovima prisile, neravnoteže moći i primjenom naizmjenično dobro - lošeg postupanja prema žrtvi. Radi se o mehanizmu odbrane kojim žrtva nastoji da izbjegne, odloži ili ublaži nasilje nad sobom u cilju fizičkog i psihičkog preživljavanja. To nije svjestan, racionalan izbor žrtve. Ponašanje žrtve ovog sindroma može da zada mnogo muke istražiteljima i tužiteljima, jer one odbijaju saradnju i pomoć, staju na stranu počnioca, brane i minimiziraju njegove postupke. Termin je nastao nakon pljačke banke i otmice talaca u Štokholmu 1973. godine koje su pljačkaši držali pet dana. Nakon oslobađanja, taoci su se aktivno suprotstavljali policiji, odbijali da

²⁰⁶ Termin Štokholmski sindrom uveo je kriminolog i psihijatar Nils Bejerot nakon pljačke banke i otmice talaca u Štokholmu avgusta 1973. godine.

svjedoče, posjećivali otmičare u zatvoru, što je navelo na sumnju da su neki od njih bili saučesnici. Istraga je pokazala da taoci nisu bili saučesnici, a njihova lojalnost otmičarima objašnjena je traumatskim vezivanjem koje je uslovljeno manipulativnim postupcima otmičara prema žrtvama koji su se ogledali u neizmjeničnim postupcima nasilnog i prijetećeg ponašanja, te brižnih i pažljivih postupaka.

Slučaj Nataše Kampus²⁰⁷ iz Austrije koju je otmičar kidnapovao kao desetogodišnju djevojčicu, držeći je do njene 18-te godine utamničenu, kada je uspjela da pobjegne, nedvosmisleno je pokazao kako je ova strategija nužna za psihološki opstanak. Natašina ispovijest ukazivala je da je otmičar svjesno manipulirao njenim osjećanjima tvrdeći da ju je kidnapovao kako je ne bi predao opasnoj kriminalnoj bandi, te se tako postavio kao njen zaštitnik. Tokom njenog zatočeništva smjenjivali su se periodi brutalnog fizičkog i seksualnog nasilja, sa periodima pažnje i ugađanja poklonima. Javnost je bila podijeljena nakon što je Nataša javno izrazila žaljenje nakon njegove smrti²⁰⁸, opisujući ga kao ljudsko biće, kao i zbog činjenice da nosi njegovu sliku u novčaniku i da je nastavila da živi u njegovoj kući.

Poznat je i slučaj Patriše Kembel Herst²⁰⁹, poznatije kao Pati, koja je bila unuka i nasljednica novinskog magnata Vilijema Randolfa Hersta, a koju je kao tinejdžerku 1974. godine kidnapovala teroristička grupa Simbiotička armija (SLA). Teroristi su prvo zahtjevali oslobađanje svojih članova, a nakon što im to nije uspjelo tražili su donacije u hrani za siromašne građane Kalifornije što je porodica Herst ispoštovala. Teroristi nisu pustili Pati, poručivši da je hrana bila lošeg kvaliteta i samo dva mjeseca nakon toga Pati se oglasila video snimkom u kojem je objavila da se pridružila armiji. Ubrzo nakon toga snimljena je sa njima u pljački banke sa oružjem u rukama. Uhapšena je godinu nakon toga, a tokom suđenja držala se na strani terorista nazivajući ih svojom braćom i sestrama. Klinički psiholozi koji su vještačili Pati naveli su da se radi o klasičnoj žrtvi Štokholmskog sindroma, te da je dve nedelje fizičkog i psihičkog zlostavljanja bilo dovoljno da Pati slomi i razvije poremećaj kojim se žrtva poistovjećuje sa nasilnikom, brani i odbrava njegovo ponašanje. Na strani Pati bila je i njena mladost, ali je uprkos tome osuđena na 35 godina zatvora. Tokom suđenja otkriveno je da Pati bila podvrgnuta surovim metodama mučenja koje su uključivale psihičko, fizičko i seksualno zlostavljanje.

Ova pojava koja se javlja u uslovima ekstremne ugroženosti baca sjenke sumnje na žrtve, jer je teško shvatljiva. Pored opisanih situacija dugotrajnog zarobljavanja, ovaj sindrom karakterističan je za pojave nasilja u porodici i incest. Ove se žrtve ne mogu primorati na saradnju, njima je prije upuštanja u pravosudni postupak potrebno obezbjediti stručnu pomoć, a nalazom vještaka utvrditi stepen poremećaja u cilju objašnjenja ponašanja žrtve.

5.1.2. REZILIJENTNA LIČNOST

Savremena literatura u posljednje vrijeme pridaje sve više važnosti individualnim osobinama ličnosti kao mjeri javljanja određenih reakcije na stres ili traumu. U fokusu nisu samo individualne osobine već i volja pojedinca da napravi izbor u svom funkcionisanju, odnosno načinu na koji će se ponašati u odnosu na neku situaciju. Orijehtacija ka funkcionalnom ponašanju koje je oslonjeno na sve snage organizma čini osobu rezilijentnom. Rezilijentnost najšire gledano odnosi se na otpornost ili elastičnost u trenutku udara. Srodan pojam je osjećanje koherentnosti koje se određuje kao dispoziciona osobina ličnosti koja se odnosi na nečije viđenje svijeta kao razumljivog, savladivog i smisaonog. Tvorac tog koncepta je Antonovski. On smatra da jak osjećaj koherentnosti uključuje solidnu sposobnost procjene stvarnosti, a to znači da osoba sa jakim osjećajem koherentnosti uviđa svu složenost života, nužnost konflikata, a da postavljanje ciljeva iziskuje napore i uključuje mogućnost neuspjeha, frustracije i slično (Božin, 2011). U našem narodu postoji naziv za takve osobe za koje se kaže da su „žilave“. Opšte je poznat

207 <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/368334/Natasa-Kampus-otkrila-da-je-tokom-osam-i-po-godina-zatocesnistva-bila-i-silovana>

208 Otmičar se bacio pod voz nakon što je otkrio da je Nataša pobjegla.

209 <http://www.blic.rs/riznica/istorije/kako-je-bogata-tinejzjerka-preko-preko-noci-postala-okoreli-terorista>

citat Ničea²¹⁰: „Ono što nas ne ubije, to nas ojača!“ i manje poznat: „Čovjek je nešto gipko i plastično, iz njega se može napraviti šta god se hoće“.

Naime, psihologija je dugo godina bila fokusirana na istraživanja funkcionalnosti porodice, te je iz takvih istraživanja nastao tzv. „*model oštećenja*“. Ovaj model koji je dugo bio prihvaćen ukazuje da djeca iz loših, disfunkcionalnih porodica u kojem trpe neki vid nasilja i zlostavljanja i sami neminovno slijede obrasce ponašanja svojih zlostavljača ili nužno imaju psihička oštećenja. Međutim, novija istraživanja pokazuju da djeca iz nekih neadekvatnih porodica posjeduju sposobnost da se oporave od patnji doživljenih u djetinstvu ili mladosti, te je tako „*model oštećenja*“ zamjenio „*model preživjelih*“, odnosno rezilijentna ličnost.

Danas se pojam rezilijentnosti proširuje i vezuje za svako teško, stresno ili traumatsko iskustvo u smislu da takva iskustva svakom licu prouzrokuju određena oštećenja, ali da ujedno mogu da budu izazov i da provociraju dodatnu snagu. O tome svjedoče milioni ljudi koji su preživjeli ratove, bili u logorima i nakon toga nastavili normalno da žive i često se posvećivali humanitarnom radu ili se okrenuli umjetnosti.²¹¹

Ono što je posebno bilo negativno u modelu oštećenja jeste da je on uslovio etiketiranje osoba, jer je slao poruku da ljudi koji su preživjeli određene strahote ne mogu nikako biti normalne, te su te osobe, htjele to ili ne, bile uhvaćene u ulozi žrtve, čvrsto vezane za prošlost.

Kada se govori o rezilijentnoj ličnosti, ne misli se na potpuno odsustvo posljedica i uticaja neke teške situacije, već o sposobnosti pojedinca da se iz tih situacija izdigne i nastavi normalno da funkcioniše. Naravno, da i kod takvih osoba postoje rane, ali one uspijevaju da zacijele i njihovi ožiljci nemaju funkciju okidača retraumatizacije.

„Povrijedljivost i rezilijentnost kod preživjelog su u stalnoj opoziciji, jedna ga drži uspravno, a druga prijeti da ga obori. Unutrašnji život tipičnog preživjelog je bojno bolje gdje su snage obeshrabrenja i snage odlučnosti u stalnom sukobu. U slici o sebi kod preživjelih, suprotnosti se ujedinjuju. Povreda i oporavak, poraz i trijumf, strah i hrabrost idu jedno sa drugim. Tu nevjerojatnu mješavinu osjećanja nazivamo ponosom preživjelog“ (Wolin & Wolin, 1993).

U literaturi se navodi sedam osobina rezilijentne ličnosti:

1. Uvid

Osobe koja imaju uvid ne podnose nejasnoće, traže informacije i suočavaju se sa drugima da bi razumijeli ono što ne razumiju. U stanju su i da se iskreno suoče i sa samim sobom, i na taj način uspostavljaju ravnotežu sa realnošću.

2. Nezavisnost

Odnosi se na povlačenje granica između nas i onoga što nas ugrožava, odnosno na uspostavljanje fizičke i emocionalne distance u odnosu na traumatično iskustvo. Na taj način osoba shvata da problem nije u njoj.

3. Odnosi

Rezilijentni i u teškim situacijama umiju da sačuvaju sposobnost uspostavljanja zdravih i međuljudskih odnosa i povezivanja sa drugima. Suprotno bi bilo da izoluju svoju fantaziju o opasnim drugim ljudima ili da se lijepe za izabrane spasioce. Povezivanje između ljudi uključuje uravnoteženo davanje i uzimanje.

²¹⁰ Fridrih Vilhelm Niče, njemački filozof i pjesnik (1844-1900).

²¹¹ Psihijatar Viktor Frankl, osnivač logoterapije, proveo je četiri godine u koncentracionom logoru za vrijeme II svjetskog rata i zaključio kako surove uslove nisu preživjeli fizički najotporniji, već oni koji nisu gubili smisao, nadu, cilj, humor. Njegove knjige „Zašto se niste ubili?“ i „Nečujni vapaj za smislom“ govore o traženju smisla i načinima prevazilaženja teških životnih problema.

4. Inicijativa

Inicijativa predstavlja odlučnost da se dokažemo i ovladamo svojim okruženjem. Rezlijetni vjeruju da su sposobni da utiču na svoj život, realno pristupaju problemima, rješavaju ih praktično.

5. Kreativnost i 6. Humor

Kreativnost i humor izvrću realnost, pomažu da svijet pogledamo iz drugog ugla, da oduzmemo težinu nekom lošem događaju i stvari razumijemo na drugi način. Vremenom se takva kreativna energija može kanalisati u neki oblik umjetnosti.

7. Moral

Rezlijetne osobe su osjetljive na patnju drugih, spremne su se posvetiti humanitarnom radu, štitići nemoćne i često se opredjeljuju za pomagačke profesije.

5.1.3. POSTTRAUMATSKI STRESNI POREMEĆAJ (PTSP)

U odnosu na ostale traume, trauma silovanja ima neke specifičnosti koje intenziviraju traumatski događaj koje može dovesti do Posttraumatskog stresnog poremećaja. Radi se o zadiranju u tjelesni integritet osobe u seksualnoj sferi koje se smatra sferom najveće privatnosti. Razvoj seksualnosti počinje odmah nakon našeg rođenja, prvim privijanjem na majčine grudi, prvim podojem. Ona se razvija kroz zadovoljenje osnovnih dječijih potreba (hranjenje, pražnjenje) i nježnom brigom, kojom bebe učimo sigurnosti i granicama sopstvenog tijela.

S tim u vezi seksualno zlostavljanje predstavlja nasilje nad dijelovima tijela koji su od rođenja povezani sa ljubavi, nježnosti i brigom, pa je težina ove vrste nasilja utoliko teža zbog ovog posebnog simboličkog značaja. *Dakle, seksualno nasilje nije samo grubo narušavanje fizičkih granica tijela, već i nasilno zadiranje i cijepanje psihičkog integriteta ličnosti.*

Razumijevanju simptoma traume seksualnog nasilja i razvoja PTSP-ija može poslužiti Frojdova psihoanalitička teorija²¹² razvoja ličnosti koja ističe da u čovjekovom razvoju djetinjstvo igra ključnu ulogu. Po Frojdu seksualni instinkt prisutan je od rođenja i posredstvom njega u tačno određenim fazama oblikuje se psihički razvoj. Ovaj instinkt traži svoje zadovoljenje kroz erogene zone (usta, polni organi, anus, prsa) koje su dominantne za svaku fazu razvoja. S obzirom da svaka od faza u značajnoj mjeri utiče na funkcionisanje odrasle osobe, one su nazvane psihoseksualne faze razvoja. Iako su opravdane kritike prenaplašene uloge seksualnosti u razvoju, Frojdiv doprinos razumijevanju o područjima tijela koji su vezani sa seksualnost, reprodukciju, hranjenje i pražnjenje je izuzetan kod objašnjenja zašto seksualno zlostavljanje ostavlja tako snažne i dugotrajne psihičke posljedice.

Posttraumatski stresni poremećaj generalno je psihološka reakcija na traumatsko iskustvo ili traumatski doživljaj u kome je licu ugrožen život. Može da pogodi osobe svih dobi, kultura ili spola.

Žrtve silovanja imaju visok nivo trajnog Posttraumatskog poremećaja u poređenju sa žrtvama ostalih zločina (Herman, 1992). Nakon traume silovanja javljaju se reakcije koje remete uobičajeni tok života i funkcionisanja osobe. Kod većine ljudi simptomi se smanjuju za nekoliko mjeseci, ali kod nekih osoba simptomi mogu trajati godinama, pa i do kraja života.

Podjela PTSP-ija po dužini trajanja simptoma:

- **Akutni PTSP** (trajanje simptoma do 3 mjeseca)
- **Hronični PTSP** (trajanje simptoma duže od 3 mjeseca)
- **Odgođeni PTSP** (pojava simptoma nakon tri mjeseca i više)

212 Sigmund Frojd (1856-1939) austrijski psihijatar, osnivač psihoanalize

Karakteristične su tri grupe simptoma:

1. Intruzivni/nametljivi simptomi

Radi se o ponovnom proživljavanju, odnosno stalnom i upornom nametanju slika, sjećanja, zvukova, mirisa na traumatski događaj. Sjećanja mogu biti toliko jaka da osobe imaju doživljaj da se ponovo zbivaju (tzv. flashback-ovi). Simptomi se iznenada pojavljuju i izazivaju intenzivnu uznemirenost. Česti su i u obliku noćnih mora, prekomjernog znojenja i nesаницe.

2. Simptomi izbjegavanja

Osobe sa PTSP-om često izbjegavaju situacije, ljude, mjesta, misli i sve drugo što ih može podsjetiti na traumatski događaj. Izbjegavanje neprijatnih osjećanja koja su povezana s traumatskim događajem može da dovede do toga da se javljaju i rupe u sjećanju odnosno zaboravljanje određenih dijelova događaja. Simptomi izbjegavanja odnose se i na izbjegavanje svog socijalnog okruženja, pa je tako često povlačenje iz određenih društvenih događaja, izbjegavanje porodičnih okupljanja, distanciranje od porodice, prijatelja i sl. Ovakvi simptomi dovode do toga da se osoba osjeća usamljeno, beskorisno, ne doživljava zadovoljstvo i ljubav čak ni prema najbližima, te dolazi do depresije, poremećenih društvenih i porodičnih obaveza.

3. Simptomi pojačane pobuđenosti

Osobe nakon traumatskog događaja, opasnost i prijetnju vide svuda i zbog toga su na stalnom oprezu. Izraženi su problemi sa koncentracijom, problemi sa snom i zaspivanjem, osjećaj ljutnje, razdražljivosti, agresivnim ponašanjem prema sebi i drugima. Bijes izražavaju verbalno, ali i fizički i to često prema bliskim licima. Javlja se i osjećaj krivice i kajanja, jer imaju osjećaj da nemaju kontrolu nad svojim bijesom, što za posljedicu ima izražene probleme u porodičnim odnosima. U sklopu simptoma PTSP je izražena i anksioznost koja se objašnjava stalnim iščekivanjem i brigom da će se nešto desiti. Ove osobe imaju ponašanje kao da su "na straži", na stalnom oprezu. Simptomi koji prate ovo stanje su: iščekivanje, uznemirenost, otežano disanje, vrtoglavica, prekomjerno znojenje, osjećaj nemira, strah od gubitka kontrole. Kako bi izbjegli situacije u kojima se osjećaju anksiozno, osobe se često povlače iz svakodnevnih aktivnosti. Depresivnost se kod ovih osoba opisuje kao stanje neraspoloženja i gubitka interesa ili zadovoljstva u kojima je osoba ranije uživala. Kada je blažeg intenziteta stanje depresivnosti je praćeno potištenošću. Kada je stanje depresije većeg intenziteta može da dovede do potpunog povlačenja osoba i stanja obamrlosti. Kod trauma koje su posljedica seksualnog nasilja, ovakvo stanje izaziva osjećaj krivice, stida i kajanja.

Najizraženije karakteristike osoba sa PTSP-ijem jesu dakle tendencija izbjegavanja svega što podsjeća na traumu i urušavanje socijalnih odnosa. Ove osobe se često odaju alkoholu ili psihoaktivnim supstancama da bi ublažili svoju psihičku patnju i bol.

Osobe koje imaju PTSP zahtjevaju stručni tretman i liječenje, ali su česti primjeri da su simptomi neprepoznati kao ozbiljan psihički poremećaj, često su neadekvatno zbrinute i potpuno zapuštene. Ispitivanje žrtva sa simptomatologijom PTSP-ija je otežano, zahtijeva poseban pristup i konsultacije sa psihijatrijsko-psihološkom strukom. Preporuka je da se saslušanje ovih osoba obavlja uz pomoć psihologa.

5.2. Posljedice seksualnog nasilja

Trauma silovanja žrtvi nanosi povrede na tri nivoa:

- a.) Prvi nivo je povreda fizičkog integriteta od strane počinitelja,
- b.) Drugi nivo je povreda psihičkog integriteta, takođe i od strane počinitelja,
- b.) Treći nivo je urušavanje socijalnog integriteta koji dolazi od okoline kojoj žrtva pripada, a koji se manifestuje nerazumijevanjem, imputiranjem krivice, prešućivanjem zločina, odsustvom jasnog moralnog stava u pripisivanju odgovornosti počinitelja i drugim negativnim sredinskim okolnostima.

Pored uobičajenih posljedica traume, kod traume silovanja karakteristični su: gubitak osjećaja sigurnosti, gubitak povjerenja u okolinu, gubitak kontrole i samopoštovanja, promijenjen odnos prema sebi i svom tijelu, te prema suprotnom spolu i prema seksualnosti.

Ambivalencija seksualnog identiteta, želja da se bude suprotan spol, kao i promjena seksualne orijentacije iz heteroseksualne u biseksualnu ili homoseksualnu je česta.

Posljedice silovanja mogu se posmatrati u okviru karakteristične tri faze (Ajduković, 2000a; 2000b):

1. Faza akutne reakcije

U fazi akutne reakcije javljaju se dvije vrste reakcija. Prva se odnosi na ekspresivno ponašanje kada žrtva otvoreno pokazuje osjećanja straha, bijesa, očajanja, uznemirenost i slično. Druga se odnosi na pojačano kontrolisano ponašanje do racionalnog, mirnog ponašanja. Ova dva tipa reakcija mogu se smjenjivati u toku prvih sati, dana ili sedmica nakon silovanja. U ovoj fazi prisutni su svi simptomi karakteristični za preživljavanje traumatskog događaja, kao što su pojačana pobuđenost i često proživljavanje traumatskog događaja.

Na planu emocija: stid, bijes, strah, nevjerica, osjećaj krivice, samooptuživanje, bespomoćnost, želja za osvetom, panični napad, osjećaj uprljanosti.

Na fizičkom planu: povraćanje, glavobolje, gušenje i pritisak u grudima, lupanje srca, nesаница, noćne more, fizičke povrede koje su posljedica čina silovanja.

Na planu ponašanja: akcije vezane za povećanje sigurnosti (skrivanje, promjena adrese, broja telefona i sl) i karakterističan simptom opsesivnog pranja.

2. Faza spoljašnjeg prilagođavanja, negiranja i potiskivanja

Žrtva silovanja u ovoj fazi mehanizmima negiranja i potiskivanja događaja i posljedica nastoji ponovo uspostaviti normalan život. Izvana to često djeluje kao poboljšanje, međutim radi se o tome da je došlo do pomjeranja emocija. Naime, neprihvatljive emocije prema nekom objektu ili situaciji privremeno se potiskuju, da bi neadekvatno ili pretjerano bile izražene prema nekom drugom objektu ili situaciji. Kod žrtava silovanja najčešće se ispolje kao ljutnja na sebe ili najbližu okolinu, a rezultat su sve većeg raskoraka između zahtjeva svakodnevnice i njenih sposobnosti da im odgovori.

Na emocionalnom planu: otežana kontrola emocija-izljevi ljutnje i depresivne faze.

Na planu ponašanja: autodestruktivno ponašanje do pokušaja samoubistva, izmjenjeno ili otežano seksualno ponašanje, izbjegavajuće ponašanje (kao posttraumatski simptom) ljudi, mjesta, situacija koje podsjećaju na traumatski događaj.

Na planu navika: poremećaji ishrane- pretjerano uzimanje ili odbijanje hrane.

Na kognitivnom planu: otežana koncentracija, zaboravnost, otežano upamćivanje i učenje.

Neurotske reakcije, psihosomatske smetnje i niz tjelesnih simptoma za koje se ne može naći organski uzrok.

Problemi u odnosima: otežano održavanje i ostvarivanje odnosa, nepovjerenje, konfliktnost.

3. Faza prilagođavanja

Kod žrtava silovanja karakteristično je da se i nekoliko godina nakon događaja mogu pojaviti misli i snažna osjećanja vezana za traumu silovanja, pod uticajem nekog događaja koji djeluje kao traumatski okidač. Obzirom da žrtva vjeruje da je „sve zaboravila“ nema razumijevanja za ovo svoje stanje i javlja se strah da će poludjeti ili očaj i bespomoćnost zbog spoznaje da „to nikada ne prolazi“. Ovo može biti izvor brojnih i razornih poteškoća za žrtvu, a može biti i motivacija da potraži pomoć i počne terapijski rad na prevladavanju traume silovanja. Terapijski rad usmjeren je ne na to ne da žrtva zaboravi svoje iskustvo, već da ovlada njime i njegovim posljedicama i da nauči živjeti sa svojom traumom koliko je moguće kvalitetniji život.

5.3. Djeca žrtve seksualnog nasilja

Djeca na traumatično seksualno iskustvo reaguju povratkom na ranije nivoe funkcionisanja, odnosno regresijom. Dijete odjednom sisa palac, počinje da tepa, urinira ili defecira i uopšte uzevši slijedi ponašanja koja je prerastao u nekoj ranijoj fazi odrastanja. Period regresije može trajati nekoliko mjeseci i dijete je u stanju naglo nakon tog perioda nastaviti normalan tok razvoja, bez obzira na sredinske faktore. Većina nalaza ukazuje da djeca i adolescenti uglavnom pokazuju ovu osobinu fleksibilnosti kada se radi o jednom traumatskom iskustvu. S druge strane, višestruka i dugotrajna izloženost traumatskim događajima ima veće šanse da prouzrokuje trajne posljedice po formiranje ličnosti. Postoje slučajevi gdje su dječije reakcije veoma slične odraslima, kao i djeca kod koje će se uz svu moguću pomoć i podršku doći do razvoja hroničnog PTSP-ija koji će ometati normalno funkcionisanje i razvoj, te ga pratiti i u odrasloj dobi. Famularo, Kinscherff i Fenton (1992) ukazuju da 48% seksualno zlostavljane djece dobije dijagnozu PTSP-a. Problematika dječije traume je kompleksno polje, jer su traumatski odgovori varijabilni i uslovljeni uzrastom i promjenama u sazrijevanju. Treba imati u vidu i da su reakcije djece povezane sa reakcijom roditelja/staratelja na dječije iskustvo. Traumatsko iskustvo djeteta predstavlja traumu kompletne porodice. Takođe, reakcije djece (naročito kod male djece) na seksualno zlostavljanje, koje nije bilo bolno fizičko iskustvo mogu izostati, a da traumatske reakcije budu povezane samo sa burnom i neprihvatljivom reakcijom roditelja/staratelja ili drugih važnih osoba djetetu. Ovo naravno ne znači da su manja djeca otpornija na seksualno zlostavljanje, već da će posljedice istog biti više izražene u pubertetu, kada dijete seksualno sazri i kada bude u stanju da shvati prirodu tog odnosa na ispravan način. Zlostavljači, naročito oni bliski djetetu, zlostavljanje djeci predstavljaju kao igru i dijete to može tako i prihvatiti ako radnje zlostavljanja nisu agresivne i bolne.

Primjer (iz rada sa žrtvama u Odjelu za podršku svjedocima Okružnog suda u Banjaluci):

Djevojčica (11) svjedoči o zlostavljanju od strane rođaka kada je imala 9 godina sa izraženom neprijatnosti, stidom i tremom, ali jasno odgovara na pitanja do momenta kada je od strane odbrane upitana kako je reagovala njena majka, kada je saznala za događaj. Naime, reakcija majke bila je vrlo burna, te je hospitalizovana neko vrijeme na psihijatrijsku kliniku zbog pokušaja suicida. Djevojčica je vrlo emotivno odreagovala na ovo pitanje, počela je da plače, tresse se i nije bila u stanju da pruži odgovor, zbog čega je napravljena pauza kako bi se djetetu pružila psihološka pomoć. U ovom slučaju dijete je veću traumu (strah od gubitka majke) doživjelo zbog majčinog postupka, nego na samu traumu zlostavljanja.

Podaci nekih istraživanja (Briere, 1996) govore da između 10 i 28% seksualno zlostavljane djece ne izjavljuju da imaju bilo kakvih emocionalnih problema ili uznemirenosti. Objašnjenje (Bujan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003) možemo upravo tražiti u tome da seksualno zlostavljanje pokriva širok spektar zlostavljačkih ponašanja različitog intenziteta i trajanja.

Na ovom mjestu ipak treba naglasiti da su posljedice zlostavljanja teže što je žrtva sa počniocem bliža i što je zlostavljanje duže trajalo.

Kako je već naglašeno, osnovno obilježje traumatskog iskustva, uključujući i seksualno jeste odsustvo kontrole i osjećaj bespomoćnosti. Kod djece je posebno izražen osjećaj bespomoćnosti, jer je njihov razvoj uslovljen adekvatnom brigom odraslih osoba za njih. Što su manja, djeca više zavise od odraslih osoba, te sebi ne mogu objasniti niti razumijeti da odrasle osobe, koja treba da ih zaštite, mogu da ih zlostavljaju. Kako se djeca nalaze na kontinumu razvoja prema odraslom dobu, njihovo suočavanje sa zlostavljanjem može biti zbunjujuće za odrasle. Kada su u pitanju bliski članovi porodice, kao što je biološki otac, djeca sebi zlostavljanje mogu objasniti kao čin njegove ljubavi. Kada zlostavljanje pređe na drugu, obično mlađu kćerku, starija se može ponašati kao ostavljena ljubavnica.

Primjer (iz rada sa žrtvama u Odjelu za podršku svjedocima Okružnog suda u Banjaluci):

T. (16) je otac zlostavljao otkako je bila mala djevojčica, sjeća se da nije išla u školu. Otac ju je mazio po intimnim dijelovima tijela i nagovarao nju da ga dira po intimnim dijelovima tijela. Njoj se to sviđalo, misli da je uživala i nije o tome nikome govorila, jer je otac rekao da to mora biti tajna, da je samo ona njegova ljubimica i ljubav i da će im drugi (majka, brat i sestra) to pokvartiti i biti ljubomorni. Kada je sa 9-10 godina zatekla stariju sestru sa ocem u kupatilu osjećala se izdano, plakala je i patila danima. Kasnije je saznala da otac godinama to radi i sestri. Otac ju je ostavio na miru do puberteta i već nakon što je dobila prvu menstruaciju zlostavljanje se nastavilo i preuzelo drugi oblik.

Da bi preživjelo zlostavljanje i nastavilo da funkcioniše dijete pronalazi različite načine suočavanja sa zlostavljanjem, koje nazivamo mehanizmima odbrane.

Dijete negira ili minimizira zlostavljanje. Djeca će radije negirati zlostavljanje ili ga eufeminizirati, nego dati lažni iskaz o zlostavljanju. Dijete će pokušati racionalizovati zlostavljanje na više načina: da se nije desilo, da nije bilo tako strašno, da je kratko trajalo i sl. Ako je član porodice, neko za koga je dijete vezano i koga dijete voli, dijete će pronaći opravdanje za zlostavljača da on ne zna drugačije da pokaže ljubav, da je bio pod uticajem alkohola i drugo.

Disocijacija je česta, a radi se o tome da djeca uslijed dugotrajnog zlostavljanja nauče da ne osjećaju svoje tijelo. Ona može biti ekstremna u mjeri da dijete formira nekoliko dijelova sebe

i dovede do formiranja višestruke ličnosti. Ross i sar. (1999), utvrdili su da su od 102 pacijenata s dijagnozom poremećaja multiple ličnosti, njih 90 bilo žrtve seksualnog zlostavljanja u djetinjstvu.

Potiskivanje/zaboravljanje kompletnog događaja ili dijelova događaja takođe je jedan od načina da se dijete suoči sa zlostavljanjem. Kod djece koja pribjegavaju ovom mehanizmu, visok je rizik od zloupotrebe droga i alkohola, jer na taj način oni ublažavaju svoju bol. Česta su kompulzivna ponašanja koja uključuju upotrebu droga, kockanje, radoholizam, neuobičajene, česte seksualne odnose ili kompulzivnu masturbaciju, uzimanje prekomjernih količina hrane, anoreksiju, bulimiju (Briere i Runtz, 1987).

Kakav god mehanizam odbrane dijete odabere da se nosi sa zlostavljanjem, treba imati na umu da ni jedan ne otklanja štetne posljedice. S tim u vezi, traumatska seksualna iskustva uvijek kod djece izazivaju štetne posljedice po njihov razvoj, bez obzira u kakvom se psihofizičkom stanju dijete nalazi i kakvi su individualni i sredinski kapaciteti prevladavanja tog iskustva.

Posljedice seksualnog zlostavljanja kod djece:

- Tjelesni znakovi: upale i infekcije genitalnog predjela, spolno prenosive bolesti, trudnoća, povrede i hematomi u predjelu genitalija, povraćanje,
- Teškoće sa spavanjem i noćne more,
- Regresivna ponašanja (npr. mokrenje u krevet, sisanje palca),
- Govorni deficit, siromaštvo verbalne ekspresije i komunikacije,
- Deficit pamćenja,
- Konfuzija i iracionalnost u mišljenju,
- Poremećaji pažnje (nemogućnost koncentracije, distraktibilnost, hipovigilnost, hipervigilnost),
- Osjećaj krivice, bespomoćnost, nisko samopoštovanje.
- Teškoće u emocionalnoj ekspresiji, razmjeni i kontroli,
- Depresija, samopovređivanje, suicidalnost,
- Pasivna receptivnost, presocijalizovanost, tzv. "anđeosko ponašanje",
- Hiperaktivno, tzv. "demonско ponašanje" i agresivnost,
- Nepovjerenje prema drugima, nesigurno vezivanje, nedostatak empatije, teškoće u ostvarivanju kontakta,
- Strah od tjelesnog kontakta, strah od blizine ljudi,
- Napadi panike,
- Prikrivanje tijela odjećom,
- Ambivalencija seksualnog identiteta, želja da se bude drugi spol,
- "Kameleonska prilagodljivost" (visoka adaptivnost),
- "Zaleđeni oprez" (kombinacija apatije i povučenosti),
- Seksualizirano ponašanje,
- Fobične reakcije straha,
- Psihosomatske i konverzivne smetnje,
- Osjećaj "uprljanosti" koje rezultira opsesivnim pranjem ili neodržavanje higijene,
- Suicid,
- Delinkventno ponašanje,
- Posttraumatski stresni poremećaj,
- Poremećaj ishrane,
- Seksualna disfunkcija u odrasloj dobi.

5.4. Pristup žrtvama seksualnog nasilja

Pristup žrtvama seksualnog nasilja je vrlo delikatan i zahtijeva dodatnu obuku onih koji sa njima rade, bilo da je riječ o zdravstvenim radnicima, socijalnim radnicima, psiholozima ili policiji, inspektorima, tužiteljima, sudijama. Treba imati na umu da je vrlo važno sa kojim je osobama ili institucijama žrtva došla u dodir neposredno nakon zlostavljanja, odnosno kome je prvo ispričala. Od pristupa te osobe/institucije mogu da zavise svi dalji ishodi, a neprofesionalan pristup imaće značajne implikacije i po žrtvu i po predmet.

Primjer (iz rada sa žrtvama u Odjelu za podršku svjedocima Okružnog suda u Banjaluci):

U toku pripreme 16-togodišnje djevojčice za svjedočenje koju je seksualno zlostavljao otac, a za koju su postojali podaci Centra za socijalni rad da je djevojčica ispod prosječnih intelektualnih sposobnosti, psiholog dolazi (u odnosu na iskaz dat u policiji) do novih saznanja o razmjeri djela. Naime, na pitanje psihologa da li ima nešto da pita, da joj nije jasno ili nešto da kaže, djevojčica kaže da je „nešto slagala“. Objasnila je da ju je policajka pitala: „Jel išao do kraja?“. Ako jeste, rekla joj je ići će na ginekološki pregled, a ako nije, neće. Djevojčica je tada psihologu rekla da je slagala da nije „išao do kraja“, jer se prepala ginekološkog pregleda. „Čula sam da ti doktor cijelu svoju ruku stavi dole i da to jako boli“, rekla je.

Ovo je samo jedan od primjera gdje je tužiteljica zbog neprofesionalnog odnosa policajke ostala bez značajnog podataka o izvršenom djelu, a još veće implikacije imamo u situacijama gdje neprofesionalan pristup dovede do obustave ili neprijavlivanja ovih krivičnih djela.

Treba imati na umu i da su žrtve seksualnog nasilja u pravosudnom postupku, bez obzira na pomoć i podršku izložene velikom riziku od sekundarne traumatizacije i sekundarne viktimizacije. Odrasle žrtve, kao i djeca žrtve seksualnih delikata davanje iskaza/svjedočenje doživljavaju kao da im se ne vjeruje. U ovim slučajevima žrtve su često i privilegovani svjedoci što usložnjava njihov položaj i komplikuje sudbinu predmeta, jer mogu da odustavnu od svjedočenja.

Iz svih navedenih razloga, važnost psihološke podrške tokom pravosudnog procesa je od neizmjernog značaja ne samo za žrtvu, već kroz pomoć žrtvi i za cjelokupan proces.

Deset važnih pravila pristupa u razgovoru sa žrtvama seksualnog nasilja:

1. Poštovati lični prostor!

Lični prostor se smatra zona od 45 cm do 120 cm. Dakle, sjediti naspram žrtve bliže od 45 cm je ulazak u njenu intimnu zonu. Žrtve seksualnog nasilja ne dodirujte, niti prvi inicirate rukovanje prilikom upoznavanja ili pozdravljanja. Neka djeca žrtve seksualnog zlostavljanja mogu vas iznenaditi svojom otvorenošću (ne o zlostavljanju) i željom da vam budu blizu, dodiruju vas, sjede vam u krilu i maze se. Ova djeca ne razlikuju dobre od loših dodira, jer su fizičke granice njihovog tijela narušene. Ne smijete ih grubo odbiti, već im trebate na jednostavan način objasniti primjereno ponašanje u odnosu na odrasle koji oni dobro ne poznaju.

2. Slobodan pristup izlazu, otvoren pogled na vrata/prozor!

Prostorija u kojoj se sasluša žrtva odnosno njena pozicija u prostoriji treba biti postavljena tako da žrtva ima otvoren pogled na vrata i prozor. Nedopustivo je saslušanje žrtve koja sjedi leđima okrenuta vratima.

3. Ukloniti distraktore pažnje/isključiti mobilni telefon!

Osim što ćete zamoliti žrtvu da isključi svoj mobilni telefon, potrebno je da isključite i svoj. Ako očekujete važan poziv potrebno je da to kažete prije, na taj način pokazujete poštovanje prema žrtvi. To važi i za djecu. Svi predmeti koji bi mogli omesti, zbuniti ili uplašiti žrtvu trebaju da budu uklonjeni. Posebno je

važno da se u prostorijama za saslušanje djece ne nalaze predmeti, igračke, časopisi, fotografije, slike i sl., koji će ometati dječiju pažnju.

4. Uspostaviti pravila razgovora!

Pravila razgovora posebno vole anksiozne, uplašene žrtve i djeca. Navođenjem pravila znaju šta ih čeka, te ovaj pristup služi i opuštanju žrtva. Nećete reći: „Sad ćemo ustanoviti pravila ispitivanja“, već ćete kroz predstavljanje sebe i svrhe razgovora, navesti da ukoliko se žrtva umori ili treba u toalet da to može tražiti, navesti ako se razgovor snima, koliko će trajati i sl. Dobro je upozoriti žrtvu da joj možete postaviti ista i slična pitanja u cilju razjašnjenja onoga što se desilo i da se to neće desiti zbog toga što je dobro ne slušate, već da želite da što bolje razumijete.

5. Objasniti svrhu razgovora!

Važno je da žrtva zna koja je svrha vašeg razgovora. Žrtvi je potrebno dati što više jasnih, konkretnih informacija. Nemojte pretpostavljati kako će se žrtva osjećati u vezi sa tim informacijama ako one nisu povoljne, bitno je da su tačne.

6. Što manje osoba u prostoriji!

Žrtve se neće moći opustiti ako u prostoriji ima više osoba koje saslušavaju ili prisustvuju saslušanju. Pravilo je što manje osoba, sve osobe trebaju biti predstavljene i koja im je uloga. Kako se djeca saslušavaju iz posebne prostorije uz pomoć stručne osobe koja je jedina osoba sa djetetom u prostoriji, djetetu treba objasniti ko će sve u drugoj prostoriji slušati iskaz. Kada su u pitanju tinejdžeri žrtve seksualnog nasilja treba napraviti procjenu da li omogućiti roditeljima da slušaju iskaz, jer djeca imaju tendenciju da svoje roditelje zaštite od svog negativnog iskustva, zbog čega će filtrirati iskaz.

7. Obraćati se imenom, ne prezimenom i ne nadimkom!

Svim žrtvama se treba obraćati imenom, ne prezimenom i ne nadimkom. Dijete ne treba persirati i koristiti zamjenice npr. ”dušo”, ”srce” i sl.

8. Početi sa otvorenim pitanjima/dati priliku da samo ispriča svoje viđenje događaja!

Uvijek treba početi sa otvorenim pitanjima, pustiti žrtvu da ispriča svojim riječima ono čega se sjeća. To važi i za djecu. Žrtve će često pričati i o stvarima koje su vama nevažne ili manje bitne. To možete prekinuti tako što ćete reći da o tome možete kasnije razgovarati, da je sad bitno da se fokusirate na... Nemojte reći da to nije važno, jer ćete povrijediti žrtvu i rizikovati da se zatvori za dalji razgovor.

9. Ne ubjeđivati/Ne moliti!

Žrtvu nemojte ubjeđivati da „mora“ da priča, jer će to doživjeti kao pritisak. Objasnite da je važno da se znaju činjenice i istina. Žrtvu ne molite da vam ispriča, jer joj tako dajte mogućnost da i ne mora da priča. Jednostavno recite: ”Ispričajte mi...“. Ovo je posebno važno za djecu.

10. Zatvoriti razgovor!

Razgovor sa žrtvom je potrebno „zatvoriti“, zahvaliti se na saradnji i dati povratnu informaciju, odnosno koji su sljedeći koraci i eventualne kontakte institucija, organizacija i osoba koje joj dalje mogu pomoći i sa kojima će dolaziti u kontakt. Žrtvu treba pitati ima li kakvih pitanja za vas ili da vam kaže nešto što je niste pitali, a što ona smatra važnim. Većina žrtava nakon formalnog ispitivanja ima dilemu da li je sve dobro rekla, da li je nešto važno izostavila. Zbog toga žrtvi na kraju dajte svoj kontakt i dozvolu da vam se može obratiti, ukoliko bude imala tu potrebu.

5.5. Implikacije za istragu i obradu predmeta

Negativne implikacije za istragu i obradu podataka mogu biti brojne. Mnogo je faktora koji će vam žrtvu seksualnog zlostavljanja učiniti problematičnom za davanje iskaza. Istražne radnje mogu snažno uticati na motivaciju žrtava da ne svjedoče ili da daju nekompletan iskaz. U prethodnim poglavljima već je bilo riječi o nekim neprofesionalnim pristupima koji mogu komplikovati sudbinu predmeta, pa ćemo na ovom mjestu naglasiti još neke važne faktore. Važno je imati socijalnu anamnezu žrtve (kako živi, sa kim živi, kakvi su porodični odnosi i sl), kao i kome je sve žrtva rekla za ono što je doživjela. Već je naglašeno da je važno dobiti informaciju kakva je reakcija (osobe, institucije) bila na priču o onome što se dogodilo. Ako je žrtva doživjela nepovjerenje, minimiziranje ili burnu reakciju kojom joj se pripisuje odgovornost, trebate imati to na umu.

5.5.1. REAKCIJE I STAVOVI ISPITIVAČA

Jedna pogrešna riječ, gest, izraz osobe ili vaš ton može biti dovoljan da povrijedite, zbunite ili uplašite žrtvu. Rad sa žrtvama zahtijeva ne samo iskustvo, vještinu i znanja, već i iskrenu zainteresovanost i profesionalnu posvećenost. Sledeće stvari imajte na umu kao reakcije i akcije koje nikada ne treba raditi u kontaktu sa žrtvom.

NEMOJTE:

- Praviti izraze čuđenja, gađenja i nevjerice dok vam žrtva priča o onome što se desilo.
- Postavljati pitanje ZAŠTO?, jer njime imputirate krivicu žrtvi. Umjesto „zašto?“, koristite KAKO? Na primjer: „Kako je došlo do toga da nikom ne pričaš o onome što se dešavalo?“, dakle, ne: „Zašto nikome nisi pričala o tome?“
- Govoriti žrtvama da znate kako im je, jer ne znate, čak i ako sami imate slično iskustvo. Svaka žrtva je žrtva za sebe i njeno iskustvo je autentično.
- Sugerisati žrtvi šta da osjeća, npr. „Sigurno vam je bilo užasno teško“. Osjećanja su takođe autentična.
- Govoriti žrtvi da se ne plaši i da će sve biti u redu. Sve žrtve osjećaju strah, normalizujte to osjećanje i recite da je u redu da se boji i da bi se svako osjećao tako da je na njenom mjestu. Objasnite kako joj vi možete pomoći, kakve su vaše nadležnosti u pogledu zaštite i sigurnosti. Pitajte žrtvu šta misli o tome, kako bi se ona/on osjećali najbezbednije i šta je najviše plaši u trenutnoj situaciji.
- Požurivati žrtvu da da odgovor. Pustite neka žrtva sama odredi dinamiku ispitivanja.
- Davati savjete koji nisu u vašoj nadležnosti, niti nuditi pomoć koja prelazi granice profesionalnog postupanja (nuditi smještaj, novac, odjeću, hranu).
- Obećavati ono u što niste sigurni da možete ispuniti, jer će se žrtva vezati za vaša obećanja. Ako ih ne ispunite, bez obzira na razlog, izgubićete njeno povjerenje.
- Postavljati višestruka pitanja i pitanja- pretpostavke. Uvijek idete sa otvorenim pitanjima kada su u pitanju i odrasle žrtve i djeca. Suzdržite se da ne postavljate više pitanja od jednom.

Zapamtite, razgovor sa žrtvama zahtijeva strpljenje, vrijeme i pripremu!

5.4.2. JOŠ NEKI FAKTORI KOJI MOGU UTICATI NA MOTIVACIJU ŽRTVE DA SVJEDOČI

a) Spol ispitivača

Kod žrtva seksualnog nasilja bez obzira na spol i uzrast žrtve preferira se ispitivanje od strane ženskog ispitivača (policajka, inspektorica, tužiteljica). Žrtvu treba pitati sa kim želi da razgovara, ponuditi joj izbor. Zbog predrasuda koje i same žrtve imaju prema ženskom spolu, neke mogu izabrati i da ih ispituje muškarac, jer ne vjeruju da žene mogu biti jednako kvalitetne u tome i da im mogu pomoći.

b) Vrijeme i broj ispitivanja

Broj ispitivanja treba ograničiti na najmanju moguću mjeru i pri tom poštovati vrijeme žrtve odnosno da se saslušanje obavi u vrijeme kada žrtvi to najviše odgovara. Višestruka ispitivanja ne samo da izlažu žrtvu riziku od ponovne traumatizacije, već mogu kontaminirati ranije dobijene informacije. Neke žrtve će zbog straha odlagati ispitivanje, navodeći brojne izgovore. Ako to prepoznate poslužite se sledećim: „Dobro. Razumijem da ne možete u ponedjeljak, niti u utorak. Onda mi recite da li vam više odgovara srijeda ili četvrtak u 10,00 sati?“ Na ovaj način sprečavate njeno odugovlačenje, a s druge strane nudite joj mogućnost izbora i kontrolu nad njenim vremenom.

c) Snimanje razgovora

Odmah treba reći da se razgovor snima i u koju svrhu. Čest je prisup da se djeci „zaboravi“ ovo reći, jer se vjeruje da će djeca biti uznemirena i da neće dati potpun iskaz. Praksa ukazuje da snimanje razgovora djecu ne ograničava. Dovoljno je reći da se razgovor snima, jer se sve ne može zapamtiti, niti zapisati i ne praviti dalja objašnjenja oko toga. Treba reći i ko sve može imati pristup snimku, odnosno u koje on svrhe služi.

d) Predočavanje materijalnih dokaza i rekonstrukcija događaja

Predočavanje materijalnih dokaza su direktni podsjetnici na traumatsko iskustvo. Preporuka je da se predočavaju nakon što je žrtva dala iskaz, stekla vaše povjerenje, a u svrhu pojašnjavanja onog što se dogodilo. Predočavanje materijalnih dokaza djeci treba izbjegavati ukoliko je moguće. Slično je i sa rekonstrukcijom događaja. Većina žrtava nije u stanju da se suoči sa mjestom za koje ih vezuje negativno iskustvo, naročito one žrtve kod kojih se razvila simptomatologija PTSP-ija. Izlaganjem žrtve ovom iskustvu pogoršavate njeno psihičko zdravlje, te bi savjetovanje sa stručnom osobom bilo od pomoći. Svi ljudi, uključujući i djecu, koji su imali traumatsko iskustvo nakon njega imaju tendenciju da izbjegavaju mjesta, osobe, predmete odnosno, sve što ih može podsjetiti na taj događaj. Suočavanje sa traumom jeste ljekovito i oslobađajuće, ali samo u stručno vođenom psihoterapeutskom odnosu i pod nadzorom stručne osobe.

Primjer (iz rada sa žrtvama u Odjelu za podršku svjedocima Okružnog suda u Banjaluci):

Žrtva (64) koja je doživjela brutalno silovanje u svojoj kući od strane mladića (33) koji joj je dan ranije pomagao cijepati drva, nakon događaja preselila se kod sina u drugi grad. Iako je počinač pravosnažno osuđen, odlučila je prodati kuću u kojoj je odrasla i koju je naslijedila od svojih roditelja.

e) Vještačenja i ginekološki pregledi

Prema krivičnim zakonima u BiH²¹³ broj vještačenja prema oštećenim u krivičnom postupku nije ograničen. Kako su žrtve seksualnih delikata najviše izložene sekundarnoj viktimizaciji, višestruka vještačenja (psihičkog zdravlja i tjelesnih povreda) mogu biti mučan proces, a kod djece i adolescenata

²¹³ Zakon o krivičnom postupku RS, Zakon o krivičnom postupku FBiH, Zakon o krivičnom postupku Brčko distrikta BiH

izvor novog traumatskog iskustva. Stručnjaci koji se bave problematikom seksualnog zlostavljanja, uključujući i pravnike, smatraju da bi se trebala uvesti zakonska ograničenja u pogledu broja vještačenja oštećenih, naročito kada su u pitanju djeca. U ovom segmentu posebno se ističe i posebna edukacija vještaka koji vrše ekspertize u odnosu na djecu žrtve.

Samo bi usko specijalizovani vještaci mogli da vrše vještačenja psihičkog statusa i tjelesnih povreda djeteta koje je žrtva zlostavljanja. U okviru posebne edukacije takvih vještaka, najveća pažnja se mora pokloniti kako svim specifičnostima prikupljanja relevantnih podataka u okviru ekspertiza, tako i zaštiti od sekundarne viktimizacije djeteta-žrtve zlostavljanja (Škulić, 2001).

Posebno neugodan može biti ginekološki pregled koji kod svih žrtava seksualnog nasilja zahtijeva poseban pristup i obazrivo postupanje. Djeci, adolescentima i mlađim ženama, najčešće je to i prvi ginekološki pregled i potpuno nepoznato iskustvo koje osim što izaziva strah i sramotu, može biti i bolan. Preporuka je da sa žrtvom tokom pregleda bude osoba od povijerenja uz koju će se ona osjećati sigurno. Izlaganje pregledu za mlađe žrtve, kao i one neuke, može biti ponižavajuće iskustvo zbog uvjerenja da je pregled potreban jer se „žrtvi ne vjeruje na riječ“. Zbog toga je važno svim žrtvama objasniti svrhu pregleda, postupak, a naročito položaj u kojem se pregled obavlja.

Ponekad pretjerani strah, plač i odupiranje mogu ukazati na sumnju da je dijete seksualno zlostavljano, te se upravo zbog tog neprijatnog iskustva plaši pregleda te regije. Djetetu treba maksimalno strpljivo i nježno pristupiti, a ako ni to ne urodi plodom, ostavlja se mogućnost pregleda uz upotrebu lokalnog anestetika, kako bi se izbjegao bilo koji osjećaj koji ga može podsjetiti na neprijatno iskustvo (Mažibrada, 2001).

Pri izboru vještaka i ginekologa potrebno je takođe voditi računa o spolu ovih stručnih osoba, te je uvijek poželjno žrtvi ponuditi izbor u tom pogledu.

f) Informisanje žrtava o njihovim pravima

Pravo žrtava/svjedoka na informacije u istražnom i krivičnom postupku je važno sa pravnog, ali i sa psihološkog aspekta. Pravovremenim informisanjem žrtava o njihovim pravima smanjuje se strah i anksioznost koji izazivaju nepoznate i neizvjesne situacije. Ovo pravo obuhvata i druga prava kao što su pravo na dostojanstveno postupanje i zaštitu od diskriminacije. I odrasli i djeca uživaju ova prava po konvencijama²¹⁴ i propuštanje tog prava predstavlja ozbiljnu povredu.

Ovo pravo u istražnom i krivičnom postupku, između ostalog uključuje:

- informisanje o ulozi svjedoka, važnosti svjedočenja, načina svjedočenja tokom istražnog i sudskog postupka,
- informisanje o dostupnosti mjera zaštite,
- informisanje o dostupnosti zdravstvenih, socijalnih, psiholoških i drugih službi, naknadi troškova, kao i pravu na besplatnu pravnu pomoć,
- informacije o mehanizmima za preispitivanje odluka,
- informacije o toku postupka, uključujući hapšenje, pritvor i nadzor optuženih,
- informacije o naknadi štete,
- informacije o napretku predmeta, vremenskom rasporedu postupka, odlukama, statusu optuženog,
- pravima žrtva i svjedoka koja proizilaze iz konvencija.

²¹⁴ Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prva i osnovnih sloboda, Konvencija o pravima djeteta UN-a.

g) Saslušanje žrtava u svom stanu ili mjestu gdje borave

Saslušanje žrtava treba obavljati u prostoru gdje se žrtva može osjećati sigurno i sigurno. Saslušanje žrtva seksualnog nasilja ne može biti ugodan čin, toga su čak svjesna i djeca, te stvaranje ugodnosti nije prioritet, već stvaranje sigurne atmosfere. Zakoni o krivičnom postupku u određenim situacijama (kada je žrtva bolesna, stara, sa invaliditetom) dozvoljavaju saslušanje žrtva u svom domu. Posebnim zakonom²¹⁵ je to omogućeno i za djecu, ali treba biti oprezan u korištenju takve mogućnosti. Žrtve ne treba saslušavati u vlastitom domu ako je taj dom mjesto zlostavljanja. Takođe, ako dom žrtve nije mjesto gdje se zlostavljanje desilo, ne treba ga pretvarati i kontaminirati činom saslušanja gdje se prepričava bolno iskustvo. Preporuka autora ovog teksta jeste da se saslušanja obavljaju u institucijama, specijalno prilagođenim prostorijama, po pravilima struke i uz maksimalnu angažovanost profesionalaca. Naravno, u određenim okolnostima treba napraviti iznimke kako je to omogućeno i zakonom, kao što je situacija kada je žrtva uslijed tjelesnog oštećenja, bolesti ili invaliditeta nesposobna za kretanje ili kada žrtva kao posljedicu djela ima napade panike i ne može izaći iz svog doma.

h) Dolazak žrtava u institucije na saslušanje, vještačenje i druge radnje koje se preduzimaju prema žrtvi

Prilikom dolazka žrtve seksualnog nasilja, naročito djece u pravosudne institucije i policiju radi saslušanja i davanja izjave, u klinike radi vještačenja i druge inistitucije i organizacije gdje se poduzimaju određene radnje prema žrtvi, treba voditi računa o pravu na privatnost žrtve. To znači da je nedopustivo službenim automobilom sa vidnim službenim oznakama prevoziti žrtvu od njenog stana do institucije ili npr. klinike gdje se ima obaviti vještačenje. Potrebno je žrtvi obezbijediti „civilno vozilo“. Takođe je neprimjerena situacija kada se žrtva u pratnji uniformisanih osoba (policije) upućuje na ginekološki pregled i ulazi u javnu čekaonicu gdje su prisutni i drugi pacijenti. Ovakve situacije mogu biti prevaziđene jasnim smjernicama o postupanju prema žrtvama seksualnog nasilja koje sačinjavaju ustanove. UNICEF BiH je 2003.godine²¹⁶ dao jasne smjernice o postupanju policijskih, odgojno-obrazovnih, zdravstvenih ustanova i organa starateljstva u slučaju svih vrsta nasilja nad djecom, uključujući i seksualno.

Važno je spomenuti i da žrtva treba da ima pravo na pratnju osobe od povjerenja kada pristupa radnjama koje je neophodno preduzeti radi istražnog ili pravosudnog postupka. Pri tome treba voditi računa da pratnja ni na koji način ne utiče na te radnje ili na davanje iskaza žrtve, što može biti povjereno na procjenu stručnih saradnika/savjetnika u odjelima za podršku u sudovima i tužilaštvima.

i) Saslušanje uz pomoć tumača, prevodioca i drugih stručnih osoba

Ponekad žrtve uslijed oštećenja sluha, vida, govornih sposobnosti ili nerazumijevanja jezika (stranac) zahtijevaju angažovanje specijalnih struka (prevodioci, logoped, defektolog, prevodilac znakovnog jezika i drugo). Kao i u drugim slučajevima i u ovom slučaju potrebno je voditi računa o polu stručne osobe.

²¹⁵ Zakoni o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku (RS, FBiH, Brčko distrikt)

²¹⁶ UNICEF (2013). *Smjernice za postupanje u slučajevima nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine.

Poglavlje 6.

PRVI ODGOVOR NA RODNOZASNOVANO I SPOLNOZASNOVANO NASILJE²¹⁷

AUTOR: PROF.DR AZRA ADŽAJLIĆ-DEDOVIĆ

UVOD

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda²¹⁸ u članu 6. stav 1. predviđa određena prava na pravično suđenje i u građanskim (“za odlučivanje o građanskim pravima i obavezama”), i u krivičnim postupcima (“za utvrđivanje bilo kakve krivične optužbe”), a to su: efikasno pravo na pristup sudu, pravo na nezavisan i nepristrasan sud koji je zakonom uspostavljen, pravo na javnu raspravu i izricanje presude u razumnom vremenskom roku i pravo na ravnopravnost stranaka u toku krivičnog postupka. **Pravo na pravično postupanje nalaže državi obavezu da obezbijedi efikasne krivične istrage i krivične postupke, što znači da nije dovoljno da pravo na pristup sudu postoji u zakonu, ono također mora biti i efikasno u praksi, jer je samo brza pravda adekvatna satisfakcija za žrtve krivičnih djela i nasilja.**

Postupanje sa žrtvama krivičnih djela rodnozasnovanog i spolnozasnovanog nasilja određeno je krivičnim procesnim zakonodavstvom²¹⁹ u Bosni i Hercegovini koji između ostalog definišu način saslušanja i ispitivanja žrtve i svjedoka tokom krivičnog postupka, kao i obaveze svih učesnika u krivičnom postupku. Zakonima o krivičnom postupku zabranjeno je od osumnjičenog, optuženog ili bilo koje druge osobe koja učestvuje u postupku iznuđivati priznanje ili kakvu drugu izjavu. Također je zabranjeno zasnivati sudske odluke na dokazima pribavljenim povredama ljudskih prava i sloboda propisanih ustavom i međunarodnim ugovorima koje je Bosna i Hercegovina ratifikovala, kao i na dokazima koji su pribavljeni bitnim povredama ovog zakona. Policija i tužitelji obavezni su osumnjičenom, optuženom, ili drugoj osobi (žrtvama i svjedocima) koja učestvuje u postupku, pružiti pouku o pravima koja im po ovom zakonu pripadaju, ali i o posljedicama propuštanja neke radnje (pravo na pravni lijek - rok za žalbu).

Jedno od osnovnih načela u zakonima o krivičnom postupku u BiH je pravo na suđenje bez odlaganja, što znači da je *sud obavezan provesti postupak bez odugovlačenja, u najkraćem razumnom roku, s obavezom*

217 Pojedini dijelovi teksta su urađeni u saradnji sa federalnom tužiteljicom Hajrijom Hadžiomerović-Muftić, Federalno tužilaštvo Federacije BiH

218 Ustav BiH, član 2. „Ljudska prava i osnovne slobode“, stav 2. Međunarodni standardi: „Prava i slobode predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima.“

219 Zakon o krivičnom postupku BiH („Službeni glasnik BiH” broj: 36/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05,48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13); Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine (“Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine” broj 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 9/09, 12/10, 8/13, 59/14); Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske („Službeni glasnik RS” broj 53/12); Zakon o krivičnom postupku Brčko distrikt BiH, prečišćeni tekst („Službeni glasnik BDBiH” broj 33/13), Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku (“Službene novine Federacije BiH” broj 7/14), Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku (“Službeni glasnik RS” broj: 13/10, 61/13)

onemogućavanja svake zloupotrebe prava koja pripadaju osobama koje učestvuju u postupku te svodenjem pritvora na najkraće nužno vrijeme. Sud, tužitelj i drugi organi koji učestvuju u krivičnom postupku dužni su s jednakom pažnjom da ispituju i utvrđuju kako činjenice koje terete osumnjičenog, odnosno optuženog, tako i one koje mu idu u korist, s mogućnosti uvida u dokaze za sve strane u postupku, i sa pravom na slobodnu ocjenu dokaza koje nije ograničeno posebnim formalnim dokaznim pravilima²²⁰.

6.1. Postupanje policije, tužitelja i sudija sa žrtvama rodnozasnovanog i spolnozasnovanog nasilja

Adekvatan tretman žrtava rodnozasnovanog i spolnozasnovanog nasilja u toku krivičnog postupka može značajno ohrabriti žrtve, kao što ih pogrešan i protivzakonit tretman sa sekundarnom viktimizacijom žrtava učinjenom od službenika vladinih organizacija koji su žrtvama dužni pružiti pomoć, podršku i zaštitu može obeshrabrati i navesti ih da odustanu od daljeg progona počinitelja zločina i nasilja.

Nadležna tijela u postupanju sa žrtvama rodnozasnovanog i spolnozasnovanog nasilja su: policija, pravosudna tijela (tužilaštvo i sud), zdravstvene ustanove, centri za socijalnu rad, odgojno - obrazovne ustanove, institucije koje pružaju pomoć i potporu u zaštiti mentalnog zdravlja kao i pojedine nevladine organizacije koje pružaju usluge psihosocijalne podrške, pravne pomoći i zbrinjavanja (sigurne kuće, prihvatilišta dnevni centri za djecu) žrtava rodnozasnovanog i spolnozasnovanog nasilja kada je njihovo djelovanje uređeno posebnim intersektoralnim protokolima za postupanje u slučaju nasilja.

Djelovanje policije u slučajevima rodnozasnovanog i spolnozasnovanog nasilja usmjereno je na pružanja odgovarajuće zaštite i podrške žrtvi kako bi se smanjio rizik od daljnje viktimizacije, kao i na učinkovito otkrivanje počinitelja a i prikupljanje dokaza.

U vršenju policijskih ovlaštenja policijski službenik je dužan da postupa nepristrasno i zakonito, bez diskriminacije po bilo kom osnovu, da štiti javni interes i osnovna ljudska prava i slobode.²²¹

Krivično djelo rodnozasnovanog i spolnozasnovanog nasilja se može prijaviti policiji ili tužilaštvu, ali se u praksi prijava obično podnosi policiji, najčešće zbog potrebe brzog djelovanja.

Policijski službenik dužan je da zaprimi prijavu o rodnozasnovanom i spolnozasnovanom nasilju, koja može biti usmena (neposredno, putem telefona, e-maila), pismena ili anonimna i dužan je o tome sačiniti zabilješku posebno vodeći računa da prilikom zaprimanja iste ne viktimizira žrtvu nasilja postavljanjem nepotrebnih pitanja. U praksi se još uvijek često dešava da kod anonimne prijave policijski službenici traže podatke o osobi koja prijavljuje, što u velikoj mjeri sprečava građane da prijavljuju slučajeve nasilja jer se plaše problema koje bi mogli imati od strane počinioca (nasilnika) u slučaju da sazna ko je prijavio nasilje. Nerijetko se, umjesto odlaska na teren, insistira da žrtva dođe u stanicu policije i podnese prijavu, što također može biti razlog da žrtva odustane od podnošenja prijave, prije svega zbog nemogućnosti dolaska u policiju (nedostatka prevoza, novčanih sredstava za plaćanje prevoza, zdravstvenih razloga i sl.), osjećaja stida i drugih objektivnih i subjektivnih okolnosti. Policijski službenici često ističu da postoji opasnost od lažnog prijavljivanja, što svakako ne smije da utiče na njihov izlazak na teren.

U slučaju neposrednog saznanja ili dojave o rodnozasnovanom i spolnozasnovanom nasilju policija je

²²⁰ Za nepoštivanje procesne discipline, zakoni o parničnom postupku predviđaju visoke novčane kazne i to za stranke, zakonske zastupnike, opunomoćenike, umješače, svjedoke, tumače i vještake, ali i za treće osobe koje ometaju preduzimanje parničnih radnji, kako u toku trajanja ročišta, recimo slušaoci, tako i van ročišta, npr., osobe koje svjesno onemogućavaju, ili otežavaju, primjenu odredbi zakona o parničnom postupku. Porodični zakon FBiH, Porodični zakon Brčko distrikta također i Zakon o zabrani diskriminacije, također, predviđaju da će sud, posebno pri određivanju rokova i ročišta uvijek obraćati naročitu pažnju na potrebu hitnog rješavanja sporova vezanih za odnose roditelja i djece, ili bračne odnose, i radi zaštite interesa djece.

²²¹ Član 36. Zakon o policijskim službenicima („Službene novine Federacije BiH“ broj: 27/05, 70/08); član 56. i 60. Zakon o policiji i unutrašnjim poslovima RS („Službeni glasnik RS“ broj: 57/16)

dužna da odmah, bez odlaganja poduzme mjere u pogledu utvrđivanja osnovanosti prijave odnosno mjera koje su propisane zakonom. Prva reakcija policije ogleda se na poduzimanju onih mjera koje ne trpe odgađanje, prije svega *zaštita života i zdravlja žrtve*, koja uključuje uklanjanje neposredne opasnosti za žrtvu, pružanje prve pomoći i organizovanje hitne medicinske pomoći, te zbrinjavanje žrtve na adekvatno i sigurno mjesto. Ukoliko je krivično djelo načinjeno na štetu djeteta, policijski službenik je dužan odmah obavijestiti službu socijalne zaštite.

Kada postoji osnovana sumnja da je izvršeno krivično djelo rodnozasnovanog i spolnozasnovanog nasilja sa propisanom kaznom zatvora preko pet godina, policijski službenik je dužan **odmah** obavijestiti tužitelja i pod njegovim nadzorom preduzeti potrebne mjere da se pronađe učinilac krivičnog djela, da se spriječi skrivanje ili bjekstvo osumnjičenog ili saučesnika, da se otkriju i sačuvaju tragovi krivičnog djela i predmeti koji mogu poslužiti kao dokazi, te da se prikupe sve informacije koje mogu biti korisne u krivičnom postupku. Ako postoje osnovi sumnje da je izvršeno krivično djelo za koje je zakonom propisana kazna zatvora do pet godina, policijski službenik je dužan obavijestiti tužitelja o svim raspoloživim informacijama, radnjama i mjerama koje je poduzeo, najkasnije **sedam dana** od dana saznanja o postojanju osnovane sumnje da je krivično djelo učinjeno.²²²

Policijski službenici imaju zakonska ovlaštena da i prije pokretanja istrage od strane tužilaštva preduzimaju operativne mjere i radnje na otkrivanju počinitelja krivičnog djela i dovođenja saznanja o počinjenom krivičnom djelu na nivo osnova sumnje da je izvršeno krivično djelo.

Nije rijedak slučaj da se prijava o krivičnom djelu rodnozasnovanog i spolnozasnovanog nasilja od strane anonimnih podnosilaca, građana ili pravnih osoba dostavlja neposredno tužitelju. Nekada se dešava da iz same prijave ne proizilaze osnovi sumnje da je počinjeno krivično djelo, kao ni ko je potencijalni izvršilac prijavljenog krivičnog djela (na primjer prijavljeno NN osoba za krivično djelo silovanja), pa tužitelj ovakvu prijavu prosljeđuje određenoj organizacionoj jedinici policije kako bi ovlašteni policijski službenici preduzeli određene aktivnosti u cilju utvrđivanja postojanja osnova sumnje da je prijavljeno krivično djelo zaista i počinjeno, te utvrđivanja identiteta eventualnog izvršioca. Tužitelj, čije aktivnosti u skladu sa zakonom počinju u trenutku postojanja osnova sumnje da je krivično djelo izvršeno i ne može preduzimati određene radnje i mjere u smislu provjere ovakvih prijava, koje najčešće i ne sadrže dovoljno relevantnih podataka na osnovu kojih bi se mogle preduzimati neke od radnji dokazivanja propisanih zakonima o krivičnom postupku. Posebnim uputstvom²²³ o postupanju i saradnji OSL-a (policijskih službenika) i tužitelja u provođenju radnji dokazivanja u toku istrage, koja su donesena od strane glavnog federalnog tužitelja²²⁴ i glavnog republičkog javnog tužioca²²⁵, propisan je način postupanja i međusobna saradnja policijskih službenika i tužitelja u otkrivanju krivičnog djela (uključujući i predmetna krivična djela) i počinitelja, postupak preduzimanja radnji dokazivanja u toku provođenja istrage (bez obzira da li je naređena istraga) kao i postupak posebnih istražnih radnji. Primjena ovih Uputstava je obligatorna za tužitelje.

Uputstvo obavezuje policiju i tužilaštvo da se međusobno obavještavaju o saznanjima da je izvršeno krivično djelo. Obavještenje o izvršenom krivičnom djelu i eventualnim izvršiocima treba da sadrži, ako

222 Član 233. (1) Zakona o krivičnom postupku FBiH, član 226 Zakona o krivičnom postupku RS, član 218. stav 3. Zakona o krivičnom postupku BDBiH

223 Ova uputstva su donijeta na osnovu Sporazuma o usvajanju i primjeni Uputstva o postupanju i saradnji ovlašćenih službenih lica - policijskih službenika i tužioca u provođenju radnji dokazivanja tokom istrage između predstavnika tužilaštava i policijskih tijela u Bosni i Hercegovini od 27.09.2013. godine. Sporazum je potpisan od strane glavnog tužitelja Tužilaštva Bosne i Hercegovine, Federalnog tužilaštva Federacije Bosne i Hercegovine, Republičkog tužilaštva Republike Srpske i Tužilaštva Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, a ispred policijskih tijela u Bosni i Hercegovini: Ministarstva sigurnosti Bosne i Hercegovine, Ministarstva unutrašnjih poslova Federacije Bosne i Hercegovine, Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske i Policije Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine.

224 Federalno tužilaštvo FBiH, Glavni federalni tužitelj, Obavezno uputstvo o postupanju i saradnji OSL-a (policijskih službenika) i tužioca u provođenju radnji dokazivanja u toku istrage, broj: A- 445/09, Sarajevo, 30.09.2009.godine

225 Uputstva o postupanju i saradnji ovlašćenih službenih osoba, Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske i tužilaca u provođenju radnji i dokazivanja

su poznate, sljedeće informacije:

- 1) o podnosiocu prijave ili načinu saznanja o izvršenju djela,
- 2) podatke o krivičnom djelu
- 3) o načinu izvršenja krivičnog djela (modus operandi)
- 4) o mjestu i vremenu izvršenja djela,
- 5) o sredstvima kojima je djelo izvršeno i načinu izvršenja djela,
- 6) o počiniocu/ima,
- 7) o visini štete i oštećenom (žrtvi ili žrtvama),
- 8) kao i sve ostale raspoložive informacije, uz navođenje mjera i aktivnosti koje su preduzete ili čije se preduzimanje nalaže, a posebno o mjerama i aktivnostima preduzetim u pogledu radnji za koje postoji opasnost od odlaganja.

Tužitelj će po prijemu obavještenja o izvršenju krivičnog djela, ako ne postoje uslovi za donošenje naredbe o provođenju istrage, pismeno precizirati policijskom službeniku mjere i aktivnosti koje je neophodno poduzeti u cilju utvrđivanja osnova sumnje o djelu i počinitelju, a ako je to učinio usmeno, dužan je o tome sačiniti službenu zabilješku. Izuzetno, tužitelj može po prijemu ovog obavještenja formirati operativni tim od policijskih službenika iz iste ili više policijskih agencija. Dok tužitelj ne pristupi usmjeravanju rada policijskih službenika, policijski službenik će nastaviti djelovati samostalno na rasvjetljavanju krivičnih djela i njihovih počinitelja a u okvirima svojih zakonskih ovlaštenja i o tome će kao i o planiranim aktivnostima redovno obavještavati tužitelja.²²⁶

Kriminalističko istraživanje i postupanje u slučajevima seksualnog delikta treba voditi stručno osposobljen policijski službenik za seksualno nasilje. Ukoliko su žrtve krivičnih djela seksualnog nasilja djeca ili maloljetnici, za postupanje i vođenje kriminalističkog istraživanja ovlašteni su policijski službenici koji su specijalizirani za rad sa djecom/maloljetnicima.

Tužitelj neće narediti sprovođenje istrage ako je iz prijave i pratećih spisa očigledno da prijavljeno djelo nije krivično djelo, ako ne postoje osnovi sumnje da je prijavljena osoba učinila krivično djelo, ako je nastupila zastarjelost ili je djelo obuhvaćeno amnestijom ili pomilovanjem ili ako postoje druge okolnosti koje isključuju krivično gonjenje. O nesprovođenju istrage, kao i o razlozima za to, tužitelj će obavijestiti oštećenog, podnosioca prijave i osumnjičenog ako je ispitan, u roku od tri dana. Oštećeni, osumnjičeni i podnosilac prijave imaju pravo podnijeti pritužbu u roku od osam dana Uredu tužitelja.

Kada tužitelj ocijeni da postoje osnovi sumnje da je izvršeno krivično djelo rodnozasnovanog i spolnozasnovanog nasilja, donosi naredbu o sprovođenju istrage, koja sadrži: podatke o počinitelju krivičnog djela, ukoliko su poznati, opis djela iz kojeg proizilaze zakonska obilježja krivičnog djela, zakonski naziv krivičnog djela, okolnosti koje potvrđuju osnove sumnje za sprovođenje istrage i postojeće dokaze. U naredbi tužitelj navodi koje okolnosti treba istražiti i koje istražne radnje treba preduzeti.

Nakon pokretanja istrage od strane tužilaštva, ovlašteni policijski službenik preduzima operativne mjere i radnje pod nadzorom nadležnog tužitelja a koje se odnose na:

1. Prikupljanje potrebne izjave od osoba;
2. Izvršiti potreban pregled prevoznih sredstava, putnika i prtljaga;
3. Ograničiti kretanje na određenom prostoru za vrijeme potrebno da se obavi određena radnja;
4. Poduzeti potrebne mjere u vezi utvrđivanja identiteta osoba i predmeta;

²²⁶ Član 4. (Postupak po obavještenju), Uputstvo o postupanju i saradnji OSL-a (policijskih službenika) i tužioca u provođenju radnji dokazivanja u toku istrage, Federalno tužilaštvo FBiH broj: A-445/09 od 30.09.2009. godine, dostupno na: https://ft-fbih.pravosudje.ba/vstv/faces/pdfservlet?p_id_doc=7185; https://ft-fbih.pravosudje.ba/vstv/faces/pdfservlet?p_id_doc=7186

5. Raspisati potragu za osobom i stvarima za kojima se traga;
6. U prisustvu odgovorne osobe pretražiti određene objekte i prostorije državnih organa, javnih preduzeća i ustanova, obaviti uvid u određenu njihovu dokumentaciju, kao i poduzeti druge potrebne mjere i radnje.

Ispitivanje osumnjičenog u istrazi vrši tužitelj ili ovlaštena službena osoba (policijski službenik). Ispitivanje treba vršiti tako da se u punoj mjeri poštuje ličnost osumnjičenog. Prilikom ispitivanja osumnjičenog ne smije se upotrijebiti sila, prijetnja, prevara, narkotici ili druga sredstva koja mogu uticati na slobodu odlučivanja i izražavanja volje prilikom davanja izjave ili priznanja. U protivnom, na takvom iskazu osumnjičenog ne može se zasnivati sudska odluka.

Oštećenog krivičnim djelom nije dopušteno ispitivati o njegovom seksualnom životu prije izvršenog krivičnog djela, a ako je takvo ispitivanje obavljeno na takvom iskazu ne može se zasnivati sudska odluka.

Svjedoci se saslušavaju kada postoji vjerovatnoća da će svojim iskazom moći dati obavijesti o krivičnom djelu, počinitelju i o drugim važnim okolnostima. S obzirom na životnu dob, tjelesno i duševno stanje ili druge opravdane interese svjedok se može saslušati putem tehničkih uređaja za prijenos slike i zvuka na način da mu stranka i branitelj mogu postavljati pitanja bez prisustva u prostoriji gdje se svjedok nalazi. Za potrebe takvog ispitivanja može se odrediti stručna osoba. Poslije opštih pitanja svjedok se poziva da iznese sve što mu je poznato o predmetu, a zatim će mu se postavljati pitanja radi provjeravanja dopune i razjašnjenja. Prilikom saslušanja svjedoka nije dopušteno služiti se obmanom niti postavljati takva pitanja o kojima je već sadržano kako bi trebao odgovoriti. Dozvoljeno je i suočenje svjedoka, i to u slučaju ako se iskazi svjedoka ne slažu u pogledu važnih činjenica. Suočeni će se o svakoj okolnosti o kojoj se njihovi iskazi međusobno ne slažu, pojedinačno saslušati i njihov odgovor će se unijeti u zapisnik. Pri tome je važno znati da se istodobno mogu suočiti samo dva svjedoka²²⁷.

Istraga kod krivičnih djela protiv spolne slobode i morala ima svoje specifičnosti jer se nasilje nad žrtvom ispoljava višedimenzionalno: *zloupotreba djece i maloljetnika, traumatska primjena sile, zloupotreba nadmoći, položaja i zavisnosti, zatim, primjeni nasilja u grupi uz tjelesna oštećenja ili lišavanja života oštećenog kao i velikog rizika od sekundarne i ponovljene viktimizacije te zastrašivanja žrtve.*

Specifičnosti istrage seksualnih delikata su:

1. *Zaštita svjedoka (žrtve svjedoka) od prijetnji, napada i vrijeđanja;*
2. *Obaveza čuvanja tajnosti podataka;*
3. *Zaštita identiteta i privatnosti žrtve;*
4. *Posebna pravila o dokazima u slučaju seksualnih delikata (žrtva se ne smije ispitivati, niti se na sudu upotrijebiti protiv nje dokaz sa njenom seksualnom historijom npr. osoba koja se prostituisala je žrtva seksualnog nasilja, najčešće silovanja, ako je na prostituciju pristala pod prisilom)*
5. *Zaštita žrtve u toku svjedočenja, u svim fazama postupka od istrage do presude;*
6. *Audio- vizuelna sredstva;*
7. *Zaštićeni svjedok;*
8. *Obavezna hitnost u postupanju zbog toga što se biološki tragovi sa protekom vremena gube (nestaju);*
9. *Isključenje javnosti.*

Ukoliko je krivično djelo seksualnog nasilja učinjeno na štetu djeteta ili maloljetnika istragu vodi tužitelj koji je stekao posebna znanja iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite maloljetnih osoba. Entitetski zakoni o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku nalažu da se u krivičnim

²²⁷ Član 100 stav 6, 7, 8, 9 i 10.

predmetima protiv počinitelja krivičnih djela na štetu djece i maloljetnika, pri provođenju procesnih radnji posebno obazrivo odnosi prema djetetu ili maloljetniku na čiju štetu je učinjeno krivično djelo, imajući u vidu njegov uzrast, osobine njegove ličnosti, obrazovanje i prilike u kojima živi kako bi se izbjegle moguće štetne posljedice na budući život, odgoj i razvoj. Saslušanje djeteta ili maloljetnika se, po pravilu, obavlja uz pomoć pedagoga, psihologa ili druge stručne osobe, putem tehničkih uređaja za prijenos slike i zvuka, najviše dva puta, bez prisustva tužitelja ili policijskog službenika u prostoriji gdje se svjedok nalazi. Sud saslušava dijete ili maloljetnika oštećenih krivičnim djelom tako da sud, tužitelj i branitelj mogu postavljati pitanja a da ne budu prisutni u istoj prostoriji sa oštećenim. Zabranjeno je suočavanja djeteta sa osumnjičenim odnosno optuženim, a predviđene su i određene mjere zaštite ličnih podataka za djecu svjedoke/žrtve, kao i obavezno prisustvo dječijeg psihologa i roditelja ili osobe od povjerenja u toku saslušanja djeteta.

“Svi službenici uključeni u krivični postupak za koje je vjerojatno da će doći u neposredni kontakt sa žrtvama trebali bi imati pristup odgovarajućem početnom i kontinuiranom osposobljavanju i učestvovati u njemu, do nivoa prikladnog za njihov kontakt sa žrtvama, tako da mogu prepoznati žrtve i njihove potrebe te postupati prema njima s poštovanjem, na osjećajan, stručan i nediskriminirajući način. Osoba za koje je vjerojatno da će biti uključena u pojedinačnu procjenu radi utvrđivanja posebnih potreba zaštite žrtve i određivanja njezine potrebe za posebnim zaštitnim mjerama trebala bi proći posebno osposobljavanje o tome kako provesti takvu procjenu. Države članice trebale bi osigurati takvo osposobljavanje za policijske službe i sudsko osoblje. Isto tako, na osposobljavanje bi također trebalo poticati advokate, tužitelje i sudije te uposlenike koji žrtvama pružaju podršku ili usluge popravljavanja štete.” (DIREKTIVA 2012/29/EU EUROPSKOG PARLAMENTA I VIJEĆA od 25. oktobra 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/220/PUP)

Specifičnost istrage seksualnih delikata ogleda se i u činjenici da je većina dokaza koji sa sigurnošću upućuju na počinitelja zločina biološkog porijekla, zbog čega je u svim ovim slučajevima neophodno obaviti hitni tjelesni pregled i vještačenje tjelesnih povreda, analizu DNK, ali i psihološko vještačenje, jer nalaz i mišljenje stručne osobe o bitno smanjenoj uračunljivost ili neuračunljivosti značajno utiče na dalji tok postupka. Također je poželjno uraditi i toksikološko vještačenje “osumnjičenog”, jer se većina počinitelja seksualnog nasilja i nasilja u porodici na sudu brane iskazima da su navedena krivična djela izvršili pod dejstvom alkohola i droga, a blagovremeno toksikološko vještačenje (ili po prijavi žrtve) učinjeno od strane stručnih osoba (vještaka) onemogućit će im ovaj vid odbrane od optužbi za izvršene zločine. Nalaz i mišljenje (Izvjestaj) vještaka treba da sadrži: dokaze koje je pregledao osumnjičenog, obavljene testove, nalaz i mišljenje do kojeg je došao i sve druge relevantne podatke koje vještak smatra potrebnim za pravednu i objektivnu analizu, i detaljno obrazloženje kako je došao do određenog mišljenja²²⁸.

Ako se u toku istrage osumnjičeni dobrovoljno ne podvrgne psihijatrijskom pregledu radi vještačenja, ili ako je prema mišljenju vještaka potrebno duže posmatranje, osumnjičeni će se poslati na psihijatrijski pregled, odnosno na posmatranje u odgovarajuću zdravstvenu ustanovu. Rješenje o tome donosi sudija za prethodni postupak na prijedlog tužioca. Posmatranje ne može trajati duže od dva mjeseca. Ako vještaci ustanove da je duševno stanje osumnjičenog, odnosno optuženog poremećeno, utvrdit će prirodu, vrstu, stepen i trajnost poremećenosti i dati svoje mišljenje o tome kakav je utjecaj takvo duševno stanje imalo i kakav još ima na shvatanje i postupke osumnjičenog, odnosno optuženog, kao i da li je i u kojoj mjeri poremećaj duševnog stanja postojao u vrijeme učinjenja krivičnog djela. Ako se u zdravstvenu ustanovu upućuje osumnjičeni, odnosno optuženi koji se nalazi u pritvoru, sudija će obavijestiti tu ustanovu o razlozima zbog kojih je određen pritvor, da bi se preduzele mjere potrebne za

²²⁸ Tjelesni pregled osumnjičenog, optuženog i drugih osoba dozvoljen je i bez pristanka osobe koja se pregleda ukoliko je to potrebno za utvrđivanje činjenica važnih za krivični postupak i ukoliko on ne bi izazvao štetu po zdravlje osobe koja se pregleda (član 109 ZKP BiH, član 173 ZKP FBiH, član 123 ZKP RS, član 109 ZKP BD). Ovakvo rješenje nije zabrinjavajuće sa aspekta člana 3 EKLJP ako postoji sudska kontrola kod preduzimanja ovih radnji (pregled osobe bez njenog pristanka naređuje sud, a samo u izuzetnim slučajevima, kad postoji opasnost od odlaganja, tužitelj).

obezbjeđenje svrhe pritvora. Vrijeme provedeno u zdravstvenoj ustanovi uračunat će se osumnjičenom, odnosno optuženom u pritvor, odnosno u kaznu, ako mu ista bude izrečena u postupku.

Analiza dezoksiribonukleinske kiseline (u daljem tekstu: DNK) najuspješniji je kriminalistički metod za utvrđivanje identiteta počinioca seksualnog nasilja i mogu je vršiti isključivo institucije koja posjeduje potrebnu stručnost, u smislu osoblja i opreme, da obavljaju forenzičku DNK analizu za ovu vrstu vještačenja. Analiza DNK može se vršiti ukoliko je to neophodno potrebno za određivanje identiteta ili činjenice da li otkriveni tragovi materija potiču od osumnjičenog, odnosno optuženog ili oštećenog, a podaci dobijeni na ovaj način mogu se koristiti i u drugim krivičnim postupcima. Prema važećem krivičnom procesnom zakonodavstvu u federaciji i Brčko distriktu uzimanje uzoraka (čelija) za potrebe DNK analize ograničeno je samo na uzorka sa površine tijela (što bi se odnosilo samo na površinske epitele na koži), čime se odbacuju mogućnosti uzimanja bilo kojeg drugog uzorka koji se uzima iz tijela ali nažalost, daje čvrst osnov za "obaranje" DNK dokaza na glavnom pretresu u slučaju da uzorak za DNK analizu nije uzet sa tijela.²²⁹ Treba imati na umu da se uz prethodnu naredbu Suda za tjelesni pregled osumnjičenog, se također utvrđuje identitet počinioca krivičnog djela, jer to predstavlja utvrđivanje drugih važnih činjenica za krivični postupak. U Republici Srpskoj, pored uzoraka s površine tijela, uzorci pljuvačke radi vršenja DNK analize mogu se uzimati uvijek i za to nije potreban pristanak osobe, niti se ta radnja može smatrati povredom tjelesnog integriteta.²³⁰ Izvršene analize DNK vode se u posebnom registru u entitetskim ministarstvima nadležnim za poslove zdravlja odnosno pri Odjeljenju za zdravstvo i ostale usluge Brčko distrikta. Državno i federalno ministarstvo pravde, kao i Pravosudna komisija Brčko distrikta, donose Pravilnik o načinu prikupljanja i uzimanja uzoraka biološkog materijala za potrebe DNK analize u krivičnom postupku, o načinu pakovanja prikupljenog biološkog materijala, čuvanja, obrade i pohranjivanja uzoraka i dobijenih rezultata DNK analize.

Hitnost u postupanju nophodna je u svim slučajevima seksualnog nasilja kako bi se očuvali biološki tragovi koji su od posebnog značaja u istragama protiv počinioca seksualnog nasilja. Upravo zbog toga, poželjno je da tužitelji vrše nadzor nad radom ovlaštenih osoba u svim slučajevima seksualnog nasilja.

Tužitelj okončava istragu kad nađe da je stanje stvari dovoljno razjašnjeno da se može podići optužnica. Ukoliko se istraga ne završi u roku od šest mjeseci od donošenja naredbe o sprovođenju istrage, kolegij tužilaštva će poduzeti potrebne mjere da bi se istraga okončala

Tužitelj u postupku koristi sljedeće dokazne radnje: pretraga, privremeno oduzimanje predmeta, ispitivanje osumnjičenog, ispitivanje svjedoka, prepoznavanje, uviđaj, uzimanje otisaka prstiju i otisaka drugih dijelova tijela, vještačenje, dokaz ispravom, dokaz snimkom, elektronički (digitalni) dokaz, posebne dokazne radnje. Odgovoran je za optuživanje kao uspješan ili neuspješan proces koji se sastoji iz niza radnji i mjera, a to su: 1) podizanje, sadržaj i podnošenje optužnice, 2) prethodno ispitivanje i odgovor na optužnicu, 3) odlučivanje o potvrđivanju optužnice, 4) izjašnjavanje optuženog o krivnji i pregovaranje o sankciji, 5) donošenje presude na osnovu sporazuma stranaka, 6) povlačenje i izmjena optužnice, i 7) upućivanje spisa na suđenje. Krivični postupak prema važećem zakonu može biti pokrenut i proveden samo po zahtjevu tužitelja.

Zaštita privatnosti žrtve može biti važno sredstvo za sprečavanje sekundarne i ponovljene viktimizacije, zastrašivanja i odmazde, a može se ostvariti nizom mjera, uključujući neobjavljivanje ili ograničavanje objavljivanja informacija o identitetu žrtve i o njezinom mjestu boravka. Takva zaštita je posebno važna za djecu kao žrtve te uključuje neobjavljivanje imena djeteta. Međutim, mogući su slučajevi u kojima dijete iznimno može imati koristi od objavljivanja kao kod otmice djeteta. Mjere za zaštitu privatnosti i slike žrtava i članova porodice moraju uvijek biti u skladu s pravom na pošteno suđenje i slobodu izražavanja, kako je priznato u članovima 6. i 10. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. (Direktiva 2012/29/eu

²²⁹ Član 128. ZKP FBiH, član 114. ZKP BD BiH,

²³⁰ Član 178. stav 2. ZKP RS

evropskog parlamenta i vijeća od 25. oktobra 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih djela te o zamjeni okvirne odluke vijeća 2001/220/pup)

Zbog lične ranjivosti na sekundarnu i ponovljenu viktimizaciju, zastrašivanje i odmazdu neophodno je da žrtve krivičnih djela rodnozasnovanog i spolnozasnovanog nasilja dobiju pravovremenu i pojedinačnu procjenu radi utvrđivanja posebnih potreba zaštite i utvrđivanja bi li, i u kojem obimu one imale koristi od posebnih mjera u okviru krivičnog postupka.

U VIKTIMOLOŠKOM PLANU SIGURNOSTI I ZAŠTITE ŽRTAVA TREBA PREDVIDJETI:

1) izbjegavanje ponavljanja ispitivanja žrtve, već se tužitelj može odlučiti da se pročita iskaz dat ranije u istrazi ili postupku jer je to upravo u interesu zaštite svjedoka, jer se time izbjegava retraumatizacija ili ponovna sekundarna viktimizacija (ponovno povrijeđivanje) žrtve;

2) zaštititi svjedoka- nije samo fizička zaštita žrtava svjedoka, već je uvijek i zaštita žrtava od sekundarne viktimizacije. Međutim, u nekim slučajevima žrtve će željeti da ponove iskaz, što im treba omogućiti jer žele aktivno učestvovati u krivičnom postupku, i to je njihovo pravo.

3) optuženi se u toku postupka može privremeno udaljiti iz sudnice ako svjedok odbija da da iskaz u njegovom prisustvu odnosno ako bi njegovo pristustvo uticalo na kvalitet davanja izjave, (vršiti procjenu stanja i sposobnosti žrtve za svjedočenje.

4) prilikom neposrednog postavljanja pitanja, žrtva se može verbalno konfrontirati sa optuženim i njegovim braniteljem, zbog čega predsjednik vijeća mora u svakom trenutku biti spreman da reaguje: da zabrani pitanje i disciplinuje optuženog, odnosno branitelja i ohrabri i podrži žrtvu, kao što tužitelj za ovo ispitivanje treba pripremiti žrtvu, i u njeno ime djelovati ukoliko preživljava sekundarnu viktimizaciju u toku postupka (zabrana vrijeđanja). Oštećenog krivičnim djelom nije dopušteno ispitivati o njegovom seksualnom životu prije izvršenog krivičnog djela, a ako je takvo ispitivanje obavljeno, na takvom iskazu ne može se zasnivati sudska odluka.

5) žrtvu treba upoznati da ima pravo podnijeti zahtjev za ostvarivanje imovinsko-pravnog zahtjeva u krivičnom postupku i instruisati je o tome da precizira njegovu vrstu i visinu i da pruži dokaze o tome (ljekarska uverenja, svjedoci i sl.) na osnovu čega bi sud mogao lakše (makar i djelimično) da usvoji njen zahtjev, što je posebno značajno radi uspješne rehabilitacije žrtava (ili oporavka žrtava od pretrpljenih psihičkih i fizičkih povreda);

6) pratnju sudskog obezbjeđenja žrtvi do sudnice (i njenoj pratnji: punomoćniku, osobi od povjerenja), ali i za izlazak iz sudnice;

7) ispitivanje maloljetne žrtve obaviti primjenom svih pogodnosti koje su predviđene Zakonom o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetncima u krivičnom postupku (pomoć pedagoga, psihologa ili drugog stručnog lica, ili upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, ispitivanje žrtve u njenom stanu, angažovanje tumača, i sl.);

8) ne dozvoliti suočenje žrtve i optuženog (posebno maloljetne žrtve) jer je to sekundarna viktimizacija ili retraumatizacija žrtava (zaštita indentiteta);

9) informisati žrtvu o postojanju mjera posebne zaštite svedoka, te zahtijevati status zaštićenog/ugroženog svjedoka za žrtvu (i/ili drugog svedoka koji je u bliskom odnosu sa žrtvom, npr. člana porodice) ukoliko ona to sama nije učinila, u svakom slučaju kada je riječ o težem krivičnom djelu trgovine ljudima radi vršenja prostitucije.

10) isključiti javnost za cio glavni pretres ili jedan njegov dio radi zaštite morala u demokratskom društvu, osobnog i intimnog života žrtve ili zaštite interesa maloljetnika ili svjedoka. Isključenje javnosti ne odnosi se na stranke, branitelja, oštećenog, zakonskog zastupnika i punomoćnika.

11) vještačenja (toksikološko, psihološko, tjelesne povrede, tjelesni pregled, analiza DNK-a).

6.2. Žrtva kao aktivni i pasivni izvor informacija o izvršenom rodnozasnovanom i seksualnom nasilju

Žrtve su aktivni subjekat, a ne pasivni objekat krivičnog djela, iako je prema dosadašnjim odredbama krivičnog zakonodavstva u Bosni i Hercegovini oštećenih ili pasivnih, objekat većine krivičnih djela. Uloga i učešće žrtve u progonu počinioca presudno je za uspješan progon počinioca krivičnih djela i nasilja. Nažalost, za sada je aktivno učešće žrtve u progonu počinitelja ograničeno i svedeno na prijavu krivičnog djela policiji i učešće u svojstvu svjedoka u toku krivičnog postupaka, a time je žrtvama ograničeno i aktivno učešće u svima fazama krivičnog postupka, kao i pravo na informisanost u toku postupka u svim fazama, što su elementarna prava žrtava.

Žrtva ima značajnu ulogu u provođenju uspješne istrage jer žrtva je pasivni i aktivni izvor informacija o učinjenom zločinu.

Materijalni tragovi koji se pojavljuju na tijelu žrtve ili u njenom okruženju, uvijek su i materijalni dokazi na sudu, koji se pojavljuju u dva oblika: kvantitativnom obliku (mikrotragovi i makrotragovi) i kvalitativnom obliku (biološki, hemijski, fizički i ostali). U skladu sa značajem koji materijalni dokazi imaju kako u vezi sa otkrivanjem i progonom učinioca zločina, tako i za utvrđivanje odgovornosti za izvršeni zločin, razvila se i posebna viktimologija ili forenzička viktimologija Turveyu i Pethericku (2008).

Forenzička viktimologija je viktimologija o tragovima na tijelu, ali i u stanu, ili radnom mjestu, ili nekom drugom prostoru, koje je od značaja za žrtvu, a u vezi je sa učinjenim zločinom. Zbog značaja koji imaju za istragu i progon počinitelja, jer je riječ o materijalnim dokazima u krivičnom postupku, treba istaći da ovi tragovi kojim žrtva pasivno, a ne aktivno, kao kod svjedočenja (izjava žrtve), doprinosi ili učestvuje u krivičnom postupku, mogu nastati na dva načina: neposrednim kontaktom sa tijelom ili odjećom žrtve, predmetom ili mjestom događaja koji je u vezi sa žrtvom, i posredno – prenošenjem na žrtvu (sa učinioca, svjedoka, predmeta ili mjesta događaja). Tragovi na tijelu žrtve predmet su istraživanja forenzičke viktimologije, kao posebne naučne discipline koja sjedinjuje znanja prava, viktimologije, sudske medicine i nekih drugih nauka i naučnih disciplina, radi efikasnijeg i uspješnijeg progona počinitelja zločina. Tragovi na tijelu žrtve upućuju na postojanje krivičnog djela, na način i sredstvo izvršenja, ali predstavljaju i materijalni dokaz koji može nezavisno i objektivno ukazati na osumnjičenog, ili vezu žrtve sa objektom, ili mjestom kriminalnog događaja, ili mogu povezati osumnjičenog sa žrtvom. Također, ovi tragovi na tijelu žrtve, ili u žrtvinom okruženju, upućuju na motiv izvršenja krivičnog djela, kao i na identitet nepoznatog počinitelja ili žrtve, a mogu doprinijeti utvrđivanju i drugih činjenica koje su u vezi sa zločinom, a značajne su prilikom utvrđivanja odgovornosti i krivnje. Vrijednost materijalnih dokaza određena je time koliko su značajni u potvrđivanju izjava o učinjenom prekršaju ili zločinu.

Materijalni dokazi su svi oni dokazi koji su materijalno povezani sa činom zločina, s tim da neki od njih zahtijevaju laboratorijsku obradu kako bi se učinili upotrebljivim u istrazi ili na sudu.

Pored materijalnih imamo i popratne dokaze i mikro dokaze, ali i izjave žrtve i svjedoka, koji zajedno doprinose utvrđivanju odgovornosti počinitelja zločina, ali i izricanju adekvatne kazne za izvršeni zločin. Svi pronađeni dokazi na mjestu zločina, posebno materijalni, dobijaju na značaju kroz potvrdu njihove pravovaljanosti na sudu.

Pravilnim dokumentovanjem se izbjegavaju nepouzdanosti u interpretaciji dokaza (oslanjanjem na pamćenje) i pojačava valjanost prikazanih dokaza. Upravo zbog toga sve vaše aktivnosti u vezi sa obradom mjesta zločina trebaju biti unaprijed planirane i klasificirane u odnose na izvore informacija (žrtva, počinitelj, svjedoci, ostali tragovi), dok bi ako govorimo o žrtvi kao aktivnom subjektu u krivičnom postupku svaki vaš predmet trebao sadržavati viktimološki profil žrtava zločina, izjavu žrtve o okolnostima pod kojim je zločin izvršen, izjavu žrtve o počinitelju zločina, izjavu žrtve o posljedicama

zločina, materijalni dokazi prikupljeni od žrtve kao pasivnog izvora informacija o počinjenom zločinu, materijalni dokazi prikupljeni od žrtve kao aktivnog izvora informacija, i viktimološke planove pomoći, podrške i zaštite žrtava zločina. S tim u vezi neophodno je poduzeti određene radnje radi obrade mjesta zločina u kontekstu prikupljanja materijalnih dokaza, a to su: fotografisanje, skiciranje, zabilješke, zapisnici i izvještaji.

Mikro dokazi na odjeći žrtve posebno su podložni kontaminaciji ili gubljenju a od posebnog su značaja jer predstavljaju vezu počinioaca zločina sa mjestom zločina i žrtvom. Prilikom skidanja fragmenata treba voditi računa o tome da se isti ne ošteti, i za razliku od svih prethodnih kada je riječ o odjeći žrtve, ali i o končićima i vlaknima oni treba se spremaju u papirne kese, jer plastične nisu odgovarajuća ambalaža za pakovanje zbog toga što držanje u ovim kesama može uzrokovati oštećenje tragova (dokaza). Končići, vlakna, dlake imaju vrijednost u istrazi samo u kombinaciji sa nekim drugim tragovima jer su rijetko uvjerljivi, a zajedno sa odjećom žrtve, oni ukazuju na ostvareni kontakt između dvije osobe ili dva predmeta.

U istrazi krivičnih djela nasilja posebno su česti tragovi tjelesnih tečnosti, a to su: krv u tečnom stanju, krvne mrlje, sperma, urin, znoj, gnoj i mlijeko ljudskog porijekla koji se upućuju na laboratorijsko ispitivanje u kriminalističkoj laboratoriji. Sporna dokumentacija u istrazi je ona koja je preinačena, krivotvorena ili “sumnjiva” zbog čega se na neki drugi način sprema u prozirnu ambalažu kako bi se zaštitila od oštećenja i izmjena. Pored toga imamo bolničku i ostalu dokumentaciju kao posebne dokaze (vještačenja).

Ličnu dokumentaciju i isprave žrtve ili neke druge osobe čine: lični dokumenti, pisma, razglednice, notesi, dnevnici, pasoš, bankovne kartice, albumi sa fotografijama, objavljene knjige ili članci, čestitke, oporuke i sl. Više informacija u cilju identifikacije preminule žrtve može se dobiti detaljnim pregledom tijela žrtve, analizom eventualne odjeće i ostalih tragova nađenih na odjeći žrtve u njenom okruženju (na mjestu zločina), i analizom ličnih stvari pronađenih sa tijelom žrtve. Ova pretraga na tijelu žrtve omogućava formiranje viktimološkog profila koji treba kroz detaljan opis i analizu ponuditi odgovore na sljedeća pitanja: spol, dob, boja očiju, rasa, koža, tjelesna muskulatura, zubi, nokti, amputacije ili drugi deformiteti na tijelu žrtve. Pretrage unutrašnjih organa vrši patolog u laboratoriji, dok ovi prvobitni podaci treba da opišu žrtvu i ukažu na moguće motive izvršenja zločina.

Naknadna pretraga tijela žrtve, kao i podaci dobijeni nakon analize ostalih dokaza nađenih na mjestu zločina trebaju biti tretirani posebnim tehnikama, koristeći se pri tome posebnim metodama obilježavanja specifičnih tragova, uz naznaku količine uzorka, i posebnu zaštitu i pakovanje kako bi se sačuvale istražne vrijednosti nađenih dokaza.

Pružanje pomoći, podrške i zaštite žrtve ne bi smjelo biti ovisno o tome da li žrtve podnose prijavu za krivično djelo nadležnom tijelu, poput policije, ili da li pristaju na aktivno učešće u postupku, već žrtve ovu zaštitu trebaju uživati i ukoliko odbiju svjedočenje.

Posebna zaštita žrtava moguća je kroz zahtjev za dodjelu “imuniteta”, i “zaštitu identiteta”, ali žrtva koja nije pravno edukovana neće znati da zatraži ove oblike zaštite, već će u toku krivičnog postupka biti prepuštena savjesnom i zakonitom postupanju tužitelja, ili će ukoliko on to nije, preživjeti višestruke sekundarne viktimizacije do okončanja krivičnog postupka.

Ovlaštena službena osoba dužna je da u primjeni policijskih ovlašćenja postupi nepristrasno, bez diskriminacije lica po bilo kom osnovu, a na način da postupi humano i poštuje dostojanstvo, ugled i čast svakog građanina, i posebno žrtve, koja prijavljuje krivično djelo ili prekršaj.

Poglavlje 7.

PRIPREMA OPTUŽNICE

AUTOR: ŠEJLA DRPLJANIN, TUŽITELJICA

7.1. OPTUŽNICA I NJENI BITNI DIJELOVI

Optužnica je najznačajniji akt koji sačinjava tužitelj u okviru svojih ovlaštenja datih mu procesnim zakonom. Optužnica, u krivičnopravnom smislu, predstavlja pismeni optužni akt koji sadrži podatke o optuženoj osobi, krivičnom djelu koje mu se stavlja na teret i koja se podnosi pod propisanim zakonskim uslovima od strane ovlaštenog tužitelja. Njenim podizanjem započinje krivični postupak i ona predstavlja ključni uslov za nastanak i opstanak krivičnog postupka. U tom smislu, optužnica kao formalan, procesni pravni akt tužilaštva mora sadržavati tačno, zakonom propisane elemente.

Često čujemo da "optužnica predstavlja ogledalo tužitelja", što bi zapravo značilo umješnost i sposobnost izražavanja i opisivanja bića krivičnog djela, bez navođenja nebitnih činjenica i opterećavanja opisa nečim što onemogućava ili bar otežava, da se kvalitetno sagleda pravna stvar, a uz to, tačno i precizno navođenje i opisivanje svih radnji i činjenica kojima se jasno kazuje ono što se osumnjičenoj/optuženoj osobi stavlja na teret.

U svim krivičnim istragama, a naročito onim koje se dotiču najranjivijih kategorija koje su pod zaštitom pravne države i sistema, prevashodno djece, maloljetnika, osobe sa invaliditetom i slično, prije podizanja optužnice, nužno je provesti sveobuhvatnu, opsežnu istragu, detaljno istražiti sve činjenice koje jesu i/ili mogu biti od značaja za konačno rješavanje krivičnopravne stvari. Tek nakon što nađe da je stanje stvari dovoljno razjašnjeno, te da postoji dovoljno dokaza iz kojih proizilazi osnovana sumnja²³¹ da je osumnjičeni učinio krivično djelo, tužitelj je ovlašten pripremiti optužnicu i uputiti je nadležnom sudiji za prethodni postupak na odlučivanje i potvrđivanje. To znači da je tužitelj dužan izvršiti analizu prikupljenih dokaza tokom istrage, izvesti činjenični i pravni zaključak, a nakon toga pristupiti sastavljanju optužnice.

Sam postupak optuživanja se sastoji od postupka pripreme, podizanja i upućivanja optužnice sudiji za prethodno saslušanje, potvrđivanja ili odbijanja svih ili pojedinih tačaka optužnice, izjašnjenja o krivici, poricanja ili priznanja krivice.

Sadržaj optužnice je detaljno propisan odredbama Zakona o krivičnom postupku²³², tako da ona obavezno mora sadržavati:

- a) naziv suda kom se optužnica upućuje,
- b) ime i prezime osumnjičenog sa svim ličnim podacima, a to su podaci koji su propisani odredbom člana 78. Zakona o krivičnom postupku,
- c) opis djela iz kog proizilaze zakonska obilježja krivičnog djela, vrijeme, mjesto učinjenja krivičnog djela, predmet na kom je krivično djelo učinjeno, sredstvo kojim je krivično djelo izvršeno, i sve

²³¹ Osnovana sumnja predstavlja viši stepen sumnje zasnovan na prikupljenim dokazima koji upućuju na zaključak da je izvršeno krivično djelo

²³² član 227. ZKP BdBiH, član 242. ZKP FBiH, član 242. ZKP RS

ostale okolnosti koje su od značaja da se krivično djelo što preciznije odredi. Ovaj dio optužnice se u pravnoj teoriji i praksi još naziva i dispozitiv optužnice i njime se zapravo određuje predmet krivičnog postupka, odnosno predmet glavnog pretresa. Sačinjeni činjenični opis krivičnog djela određuje i ograničava predmet suđenja, što je jako značajno sa aspekta vezanosti presude za optužbu,²³³

- d) zakonski naziv krivičnog djela uz navođenje odredbe krivičnog zakona. Naročito je od značaja navesti da li se radi o osnovnom ili kvalifikovanom ili privilegovanom obliku krivičnog djela, da li je krivično djelo izvršeno u nekom od oblika saučesništva (saizvršilaštvo, pomaganje, podstrekavanje) ili se odnosi na primjenu neke druge materijalno-pravne odredbe koja je od značaja za optužbu,
- e) prijedlog dokaza koji se namjerava izvesti uz tačno naznačenje svjedoka i vještaka koji se trebaju saslušati, pseudonima zaštićenih svjedoka, spisa koje treba pročitati i predmeta koji služe kao dokaz, a trebaju se pregledati,
- f) rezultat istrage koji je tužitelj dužan navesti predstavlja skraćeno obrazloženje istražnog postupka i kratkog činjeničnog i pravnog zaključka tužitelja koji slijedi nakon analize svih dokaza koji su u optužnici navedeni sa prijedlogom njihovog neposrednog izvođenja,
- g) dokaze kojim se potkrepljuju navodi optužnice, a tu se uključuju pojedine službene zabilješke ovlaštenih službenih osoba, agencija za provođenje zakona, zapisnici o saslušanju svjedoka, skice, snimci videonadzornih kamera itd.

Pored naprijed navedenih elemenata koje optužnica obavezno mora sadržavati, u istoj se mogu stavljati i prijedlozi za određivanje/produženje mjere pritvora, te predlagati izricanje mjera sigurnosti osumnjičenoj/optuženoj osobi. Prijedlog o određivanju/produženju mjere pritvora je fakultativan element optužnice. Ukoliko je pritvor bio određen tokom prethodnog (istražnog) postupka ili su nastupile okolnosti za određivanje pritvora neposredno prije podizanja optužnice, u optužnici se navodi i stavlja prijedlog uz naznačenje zakonskog osnova za određivanje/produženje pritvora. Takav prijedlog obavezno mora sadržavati obrazloženje, kako osnovane sumnje kao opšteg uslova za određivanje/produženje pritvora, tako i obrazloženje posebnih zakonskih uslova, činjenično i materijalno potkrijepljenih dokazima, a poblje propisanih odredbama Zakona o krivičnom postupku.

PREPORUKA: Ono o čemu bi svaki tužitelj, u predmetima postupanja protiv spolne slobode i morala, prilikom pripreme optužnice morao imati na umu jesu svakako najbolji interes i zaštita prava žrtava - svjedoka krivičnog djela na način da unaprijed osmisli mjere i prijedloge zaštite, kako prije samog svjedočenja, tako i tokom svjedočenja, što bi podrazumijevalo obavezu isključenja javnosti radi zaštite privatnosti žrtve/svjedoka, onemogućavanje neposrednog fizičkog kontakta optužene osobe i žrtve/svjedoka, obezbjeđenje psihološke podrške žrtvi /svjedoku prije svjedočenja, u svrhu pripreme i tokom samog svjedočenja, te obezbjeđenje psihološke pomoći i nakon sudskog procesa, sve dok su pomoć i podrška neophodni. U tom pravcu, prilikom sačinjavanja optužnice, tužitelj bi trebao da obezbijedi sve raspoložive i potrebne mehanizme zaštite žrtve/svjedoka u krivičnom postupku, na koji način bi štitio njene interese i prava, te integritet samog krivičnog postupka u cjelini. Nužno je istaći da je za primjenu pojedinih mjera zaštite neophodno pribaviti saglasnost svjedoka/žrtve, te da se svjedoku/žrtvi moraju dati jasne upute u prava i obaveze koje proilzilaze iz takvog vida zaštite. Žrtva ima pravo biti informisana, a upoznavanje sa svim činjenicama i situacijama koje može očekivati, žrtvi lično pruža osjećaj poštovanja, povratka kontrole nad svojim životom, a istovremeno ojačava i gradi povjerenje u pravosudni postupak u cjelini.

233 član 280. ZKP BdBiH, član 295. ZKP FBIH, član 294. ZKP RS

7.2. KRIVIČNA DJELA PROTIV SPOLNE SLOBODE I MORALA

Da bismo bili u mogućnosti shvatiti obilježja krivičnih djela protiv spolne slobode i morala, nužno moramo, prije svega znati, šta je to što čini jedno krivično djelo. Definicije krivičnog djela su poblizje propisane krivičnim zakonima država, pa tako i Bosne i Hercegovine.

“Krivično djelo jeste protivpravno djelo koje je zakonom propisano kao krivično djelo, čija su obilježja propisana zakonom i za koje je zakonom propisana krivičnopravna sankcija”²³⁴

Protivpravno djelo je svako djelo kojim se povređuju ili ugrožavaju zaštićene vrijednosti i koje je upravo zbog svoje društvene opasnosti, zakonom propisano kao krivično djelo.

Pojam krivičnog djela čine njegova četiri osnovna elementa, a to su ljudska radnja kojom se prouzrokuje posljedica, protivpravnost djela, određenost u zakonu, te društvena opasnost koja se izražava kroz propisanu krivičnopravnu sankciju. Posebni elementi krivičnog djela su oni elementi koji čine da se svako krivično djelo međusobno razlikuje poput radnje izvršenja, vremena izvršenja, mjesta izvršenja, sredstva izvršenja, ličnog odnosa itd. Naprijed navedeni elementi predstavljaju *objektivne elemente krivičnog djela*. Kao *subjektivni element krivičnog djela*, kojeg zakon izričito ne propisuje u opštoj definiciji pojma krivičnog djela, jeste subjektivni odnos počinitelja prema krivičnom djelu i posljedici koju prouzrokuje svojim protivpravnim postupanjem odnosno, to je ono što čini krivicu.

Naročito je značajno istaći da između radnje izvršenja i posljedice krivičnog djela mora postojati uzročna veza, u suprotnom, ukoliko izostane posljedica, krivično djelo će ostati u pokušaju.

Krivična djela protiv spolne slobode i morala spadaju u komisivna krivična djela, dakle ona koja se isključivo izvršavaju aktivnom radnjom počinitelja, činjenjem, i u tu grupu spadaju silovanje, kao jedno od najtežih krivičnih djela, spolni odnos s nemoćnom osobom, spolni odnos zloupotrebom položaja, prinuda na spolni odnos, spolni odnos s djetetom, bludne radnje, zadovoljenje pohote pred djetetom ili maloljetnikom, navođenje na prostituciju, trgovina ljudima, iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije, upoznavanje djeteta sa pornografijom i rodoskrvnuće.

Izmjenama krivičnog zakonodavstva Republike Srpske, katalog krivičnih djela je proširen na način da su određena krivična djela poput Proganjanja (član 144), Trgovine ljudima (član 145), Trgovina djecom (član 146) i Udruživanje radi vršenja krivičnih djela trgovine ljudima i djecom (član 147), posebno izdvojena, naglašena i svrstana u sekciju krivičnih djela protiv sloboda i prava građana. Nadalje, izvršene su izmjene određenih krivičnih djela protiv spolne slobode i morala, a o čemu će biti riječi prilikom razmatranja posebnih obilježja bića svakog od krivičnih djela kojima je zaštitni objekat spolna sloboda i moral.

Razvojem društva i promjenama u društvenim odnosima, shvatanja o moralnosti odnosno nemoralnosti, te zabrane su kroz razvojne etape doživjele promjene. Ova krivična djela su upravljena protiv dostojanstva ličnosti i morala u spolnoj sferi života čovjeka i njima se sankcionišu ponašanja kojim se povređuje sloboda odlučivanja druge osobe o stupanju u spolne odnose. Čovjekova seksualnost je dio njegove intime u koju država ne treba da zadire normama krivičnog prava, osim ukoliko ih ne prati nasilje ili različiti oblici zloupotrebe.²³⁵ Prema članu 8. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i sloboda²³⁶ svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske, te će se javna vlast suzdržati od miješanja u ta prava. Ovo pravo, pored ostalog, uključuje i pravo na seksualnu privatnost

²³⁴ član 21. KZ BdBH, član 21. KZ FBiH, član 17. Krivičnog zakonika RS

²³⁵ Babić M.: Krivična djela protiv dostojanstva ličnosti i morala, 9-10/86., str.69-80.

²³⁶ Član II. stav (1) Ustava Bosne i Hercegovine: Bosna i Hercegovina i oba entiteta će osigurati najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda. U tu svrhu postoji Komisija za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu, kao što je predviđeno u Aneksu 6 Opšteg okvirnog sporazuma; stav (2) Međunarodni standardi: Prava i slobode predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima; stav (3) Katalog prava: Sve osobe na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju ljudska prava i slobode iz stava 2. ovog člana, što uključuje: ... f) Pravo na privatni i porodični život, dom i prepisku; vidi Ustav Bosne i Hercegovine, dostupno na web stranici www.msb.gov.ba

uključujući homoseksualnost i abortus.

Inkriminacijom ovih djela obuhvaćene su radnje seksualne prirode kojima se povređuje spolni integritet i sloboda druge osobe do kojih povreda je došlo uprkos njenom otporu, ili su posljedica prinude, nezrelosti ili podređenog položaja oštećene osobe. Posebnu zaštitu zakonodavac pruža djeci, maloljetnicima i nemoćnim osobama kao najranjivijim kategorijama oštećenih osoba. Shodno naprijed navedenom, krivična djela iz ove glave se mogu svrstati u tri kategorije:

1. krivična djela koja se vrše protiv volje pasivnog subjekta/žrtve ili uz njegovu saglasnost koja je iznuđena određenim protivpravnim načinom, obmanom ili zloupotrebom položaja,
2. krivična djela prema pasivnim subjektima/žrtvama koja nisu sposobna da izraze svoju volju (djeca, nemoćne osobe),
3. krivična djela koja se vrše uz saglasnost pasivnih subjekata/žrtava, ali je djelo u suprotnosti sa moralnim shvatanjima našeg društva.

Krivična odgovornost izvršioca neće postojati ukoliko izvršilac u vrijeme izvršenja krivičnog djela nije mogao shvatiti značaj svog djela ili nije mogao upravljati svojim postupcima zbog trajne ili privremene duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti ili zaostalog duševnog razvoja. Krivična odgovornost počinitelja krivičnog djela se ne isključuje ukoliko je sam sebe doveo u takvo stanje upotrebom alkohola, droga ili na drugi način, pod uslovom da je u vrijeme dovođenja sebe u takvo stanje, krivično djelo bilo obuhvaćeno njegovim umišljajem ili nehatom za slučajeve za koje zakon predviđa kažnjavanje za nehatno postupanje (*actiones liberae in causa*).

Nadalje, kriv je onaj počinitelj krivičnog djela koji je krivično djelo počinio sa direktnim ili eventualnim umišljajem, što u konkretnom znači obavezu tužitelja da prikupi dokaze koji se odnose na činjenice da je osumnjičena osoba bila svjesna svog djela i htjela njegovo učinjenje odnosno nastupanje zabranjene posljedice, ili bila svjesna da zbog njegovog činjenja može nastupiti zabranjena posljedica, te je pristao na njeno nastupanje.²³⁷ Izostanak opisa subjektivnog elementa krivičnog djela vodi sastavljanju manjkave optužnice u koju postupajući sud, usljed vezanosti za činjenični opis, ne smije zadirati u bitnom dijelu, što neminovno vodi ka donošenju oslobađajuće presude za optuženog.

Uračunljivost optužene osobe je kategorija koju isključivo i jedino mogu procijeniti ovlašteni vještaci medicinske struke iz oblasti psihologije i neuropsihijatrije jer je nužno izvršiti procjenu psihičkog stanja osumnjičene osobe tempore criminis, dakle u vrijeme izvršenja krivičnog djela, te nesporno isključiti mogućnost da je ličnost osumnjičenog zahvaćena nekim oblicima duševne bolesti ili poremećaja što bi vodilo njegovoj eventualnoj neuračunljivosti. Takođe bi ovim vještačenjem trebalo utvrditi sklonosti ličnosti osumnjičenog, psihofizički razvoj osumnjičenog, razvoj njegove svijesti, a naročito seksualne sklonosti, te shvatanje i poimanje, kako vlastite, tako i tuđe seksualnosti. Od značaja je utvrditi određenim testovima i njegov koeficijent inteligencije, kao i strukturu ličnosti. U tom pravcu, praksa istraživanja krivičnih djela seksualnog nasilja, kao dobra praksa, se pokazalo određivanje vještačenja u fazi istražnog postupka, koje određuje naredbom tužitelj, te određuje da se ima obaviti timsko vještačenje po vještacima psihološke i neuropsihijatrijske struke sa tačnim i preciznim zadacima.

Utvrdjivanje ovih činjenica, a naročito onih koje se tiču neuračunljivosti optuženog, vodi sastavljanju optužnice prema osobi u neuračunljivom stanju, pri čemu se utvrđuje da je optuženi protivpravno djelo počinio u takvom stanju, te se zahtijeva njegov smještaj u ustanovu radi liječenja.²³⁸

Kada je u pitanju umišljajno postupanje osumnjičene osobe, ovaj element se dokazuje svim činjenicama koje su od značaja i od utjecaja da je učinilac svjestan namjeravane radnje, posljedice koju svojim činjenjem uzrokuje, sile koju primjenjuje, statusa odnosno položaja žrtve i hoće ili pristaje na nastupanje zabranjene posljedice. Ove jako bitne činjenice tokom glavnog pretresa se mogu dokazivati i nalazom i mišljenjem vještaka koji su imali zadatak da utvrde i očituju se o bitnim segmentima njegove svijesti i voljnog elementa u izvršenju krivičnog djela, kao i svim drugim dokazima koji se tiču samog izvršenja krivičnog djela ili su uskoj vezanosti sa dokazivanjem umišljajnog postupanja počinitelja.

²³⁷ član 37. KZ BdBiH, član 37. KZ FBiH, član 32. KZ RS (64/17)

²³⁸ Vidjeti odredbe Zakona o krivičnom postupku prema neuračunljivim osobama

7.3. OBJEKTIVNI ELEMENTI KRIVIČNOG DJELA

Kada smo govorili o obilježjima krivičnog djela u objektivnom smislu spomenuli smo četiri elementa, međutim, ovdje ćemo se baviti radnjom izvršenja svakog od krivičnih djela i to u njihovim osnovnim oblicima u odnosu na krivična djela protiv spolne slobode i morala, te njihovim kvalifikovanim oblicima.

PREPORUKA: Prilikom pripreme optužnice, nužno je radnju izvršenja detaljno opisati, tačno navesti u čemu se ona ogleda, kao i tačno precizirati protivpravnost djela i posljedicu, uz posebnu obavezu ukazivanja na vrijeme, mjesto, način, sredstvo izvršenja, te sve druge činjenice od značaja za pravilno određenje krivičnog djela. Radnja izvršenja mora biti određena, jasna i u vezi sa nastupjelom posljedicom.

7.3.1. KRIVIČNO DJELO SILOVANJE

Silovanje predstavlja dvoaktno krivično djelo koje je sačinjeno od prinude i obljube odnosno druge spolne radnje. Osnovni oblik krivičnog djela čini onaj ko drugoga prinudi na obljubu ili neku drugu spolnu radnju upotrebom sile ili prijetnjom da će neposredno napasti na život ili tijelo te ili njemu bliske osobe.²³⁹

Krivično-pravna zaštita, kao što je vidljivo iz zakonske formulacije, pruža se svim osobama bez razlike na spolnu pripadnost i seksualno opredjeljenje, što znači da se zaštita pruža jednako, bez diskriminacije, prema muškarcima i ženama. Zaštita se pruža svim žrtvama, bez obzira da li se nalaze u nekoj vrsti odnosa sa izvršiocem krivičnog djela, bračnoj ili vanbračnoj zajednici, ili su u intimnoj ili drugoj vrsti odnosa. Ova zaštita je inkorporirana u Bečkoj deklaraciji²⁴⁰ i Deklaraciji o ukidanju nasilja nad ženama²⁴¹, a koji dokumenti akcentiraju da nasilje nad ženama predstavlja svaku vrstu nasilja izvršenog bilo u privatnom, bilo u javnom životu, i svako takvo ponašanje predstavlja kršenje ljudskih prava.

Pasivni subjekt, to jeste žrtva, može biti svaka osoba, muškog i ženskog spola.

Ukoliko razložimo naprijed pomenuti elemenat prinude, ustanovljavamo da se svaka prinuda vrši primjenom sile ili prijetnje da će se napasti na život ili tijelo te osobe, ili njoj bliske osobe, čime se slama otpor žrtve. Definicija sile, određena krivično-pravnim pojmom, predstavlja "upotrebu snage prema nekoj osobi, koja je upravljena na to da osoba izvrši određenu radnju (činjenje ili nečinjenje)."²⁴² Međutim, od značaja za utvrđivanje krivičnopravne odgovornosti jeste da primijenjena sile, bilo da je fizička (apsolutna), bilo kompulzivna (psihička), je takvog intenziteta da ima za cilj slamanje otpora kod pasivnog subjekta odnosno žrtve i da ima za cilj vršenje obljube ili druge spolne radnje prema žrtvi.

Prijetnja, kao krivično-pravni pojam, predstavlja izjavu kojom se drugoj osobi, žrtvi, stavlja u izgled činjenje određenog zla, kako njemu, tako i njemu bliskoj osobi, a upućena prijetnja je podobna da utiče na slobodu volje odlučivanja žrtve. Prijetnja može biti upućena na bilo koji način i ona mora biti ozbiljna i ostvarljiva, te takva da kod te osobe kojoj je upućena stvara lični osjećaj bojazni i uznemirenosti za vlastitu sigurnost ili sigurnost njoj bliskoj osobi. Usljed upućene prijetnje, osobi kojoj se prijeti, stavlja se alternativa da učini određenu radnju, bilo da je to činjenje ili nečinjenje ili da prihvati zlo kojim mu se prijeti.

Teorija koju su dugo vremena zagovarali pravni teoretičari jeste da otpor koji žrtva mora da pruža, treba da bude trajan, ozbiljan i čvrst. U konkretnom, to bi značilo da žrtva seksualnog nasilja, ma kako je to teško pogađalo, prouzrokovalo tjelesne i psihičke patnje, treba stalno, kontinuirano, tokom nasilnog spolnog odnosa da pruža otpor, te taj otpor ne smije ostavljati prostora na doživljaj suprotnog od onog

239 Srznetić N., Stajić A., Lazarević Lj., Krivično pravo SFRJ, Opšti dio, Beograd, 1988., str.177.

240 Bečka deklaracija i program djelovanja usvojeni na Svjetskoj konferenciji o ljudskim pravima, Beč, 15.-25. juni 1993., potvrđena na Opštoj skupštini Ujedinjenih naroda Rezolucijom 48/121

241 Deklaracija Ujedinjenih nacija o ukidanju nasilja nad ženama od 20.decembra 1993 godine, R 48/104

242 Srznetić N., Stajić A., Lazarević Lj., Krivično pravo SFRJ, Opšti dio, Beograd, 1988.,str.177.

što je ozbiljno, i kao takav zahtijeva aktivnost i jačinu. Ovdje je jako bitno istaknuti stajalište Europskog suda za ljudska prava u predmetu M.C protiv Bugarske²⁴³ kada je Sud izrazio stav da je za djelotvornu zaštitu žena od nasilja neophodno kažnjavanje seksualnih odnosa bez saglasnosti, bez obzira da li se žrtva opirala ili ne. Korak dalje, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju je jasno zauzeo stanovište da silovanje predstavlja svaki seksualni odnos bez saglasnosti žrtve navodeći *“da će seksualna penetracija predstavljati silovanje ukoliko zaista nije bila dobrovoljna ili je bila bez pristanka žrtve...sigurno je da su primjena sile, prijetnja primjenom sile ili prinuda važne za razmatranje...ali pun opseg odredbi ... ukazuje da stvarni zajednički imenilac može biti sveobuhvatniji osnovni princip kažnjavanja kršenja seksualne autonomije”*²⁴⁴ Nadalje, posebno je akcentirano da je nepostojanje pristanka žrtve na seksualni odnos ključan element krivičnog djela silovanje. Međutim, praksa sudova u Bosni i Hercegovini i dalje zahtijeva dokazivanje pružanja otpora počiniocu koji primjenjuje silu ili prijetnju s ciljem savladavanja tog otpora žrtve, a sve u cilju zadovoljenja vlastitog spolnog nagona.

Radnja izvršenja kojom se vrši krivično djelo silovanja, obljuba, u krivično-pravnom smislu, predstavlja prirodno sjedinjavanje polnih organa osoba različitog spola, to jeste prodiranje muškog spolnog organa u ženski spolni organ. Sve ostale činjenice, u smislu trajanja spolnog odnosa, da li je došlo do ejakulacije, zadovoljenja ili ne, nije od krivičnog značaja. Bitna izmjena i novina u našem krivičnom zakonodavstvu jeste da pored obljube, radnja izvršenja može biti i svaka druga spolna radnja kojom je moguće zadovoljiti spolni nagon, tako da, iako zakonodavac nije tačno i precizno propisao koje su to radnje, njihova procjena će se vršiti od slučaja do slučaja. U praksi se već iskristalisao stav da se pod drugom spolnom radnjom ima podrazumijevati svako prodiranje odnosno penetracija spolnog organa ili drugih dijelova tijela ili predmeta, u spolovilo ili anus ili usta druge osobe (vaginalna, analna, oralna penetracija).

Subjektivnu stranu krivičnog djela čini umišljaj koji može biti samo direktni, što znači da je neophodno da je izvršilac svjestan da primjenom sile ili prijetnje prinudava drugu osobu na obljubu i da to hoće dok je svjestan da na drugoj strani pasivni subjekt/žrtva ne želi spolni odnos. I ovdje postoji digresija u odnosu na već naprijed pomenuti otpor žrtve u odnosu na sam njen izostanak pristanka na spolni odnos ili njemu izjednačenu spolnu radnju, zbog čega se zahtijeva, u cilju dokazivanja umišljaja optužene osobe, da je svjestan da savladava otpor žrtve i to primjenom sile ili prijetnje, jer u suprotnom, ukoliko je izvršilac otpor žrtve shvatio kao neozbiljan, tada nije ostvaren subjektivni element ovog krivičnog djela, čime se i isključuje krivična odgovornost počinitelja.

Pokušaj krivičnog djela postoji kada je prema žrtvi primijenjena sila ili prijetnja s ciljem ostvarenja obljube bez obzira što do penetracije nije došlo (cijepanje odjeće, naređivanje da se osoba sama skine, odvođenje u napušteni objekat, vezivanje, a potom diranje intimnih dijelova tijela i slično).

Odgovornost počinitelja krivičnog djela u jednom od oblika saučesništva i to saizvršilaštvo u izvršenju ovog krivičnog djela nije moguće, jer krivično djelo silovanje spada u vlastoručna krivična djela tzv. *delicta propria*. Situacija u kojoj bi određena osoba primjenjivala silu na način da fizički, za ruke, drži žrtvu i tako učestvuje u savladavanju otpora žrtve, a izvršilac primjenom svoje fizičke snage, žrtvi razmiče noge i prodire svojim spolnim organom u njen spolni organ s ciljem zadovoljenja vlastitog spolnog nagona, bi predstavljao jedan od oblika saučesništva odnosno pomaganje u izvršenju krivičnog djela. Ukoliko bi i ta osoba poslije izvršila identičnu radnju, obljubu, odgovarala bi kao izvršilac krivičnog djela silovanja, a nad žrtvom bi bila izvršena dva krivična djela silovanja.

7.3.1.1 Kvalifikovani oblici krivičnog djela silovanje

Kvalifikovani oblici krivičnog djela silovanja postoje u sljedećim slučajevima:

- a) ako je krivično djelo izvršeno prema maloljetniku;
- b) ako je krivično djelo izvršeno na naročito svirepo ili naročito ponižavajući način;

²⁴³ M.C. protiv Bugarske, predstavka broj 39272/98, presuda od 04. decembra 2003. godine

²⁴⁴ Tužitelj protiv Kunarca, Kovača i Vukovića, predmet br. IT-96/23, presuda od 22. februara 2001. godine; vidjeti član 264. stav (3) ZKP BdBiH, član 279. stav (3) ZKP FBiH, član 279. stav (3) ZKP RS.

- c) ako je istom prilikom izvršeno više krivičnih djela silovanja prema istoj osobi;
- d) ako je usljed izvršenja krivičnog djela nastupila teška tjelesna povreda ili teško narušenje zdravlja ili trudnoća osobe koja je silovana,
- e) ako je usljed izvršenja krivičnog djela silovanja nastupila smrt osobe koja je silovana,
- f) ako je krivično djelo izvršeno iz mržnje²⁴⁵.

Kao što je vidljivo zakonodavac posebnu zaštitu pruža **maloljetnicima** kao žrtvama krivičnog djela, što je sasvim opravdano s obzirom na njihovu ranjivost, poseban i specifičan psihofizički razvoj u navedenim godinama. Dakle, svojstvo žrtve je bitan element krivičnog djela. Međutim, nužno je naglasiti da u ovom pravcu, uzrast pasivnog subjekta mora biti obuhvaćen umišljajem odnosno sviješću počinitelja krivičnog djela u smislu da je isti bio svjestan da se radi o maloljetnoj osobi, dakle osobi uzrasta od 14 do 18 godina.

Naročito svirep način postoji u slučajevima kada se prelazi mjera izvršenja krivičnog djela na način da se krivičnim djelom žrtvi nanose velike patnje, da se kod žrtve izaziva poseban strah, a koje stanje mora biti obuhvaćeno također umišljajem počinitelja, što znači da je svjestan da svojim radnjama prouzrokuje takvo stanje kod žrtve, te da hoće ili pristaje na izazivanje velikih patnji ili straha kod žrtve.

Naročito ponižavajući način je takav oblik izvršenja krivičnog djela kada počinitelj prelazi mjeru poniženja koji se osjećaj uobičajeno stvara kod žrtve, i hoće da vrši krivično djelo na tako ponižavajući način, a što bi bio slučaj da se djelo vrši u prisustvu drugih ljudi, naročito bližih srodnika, osobe u podmakloj životnoj dobi, ili se primjenom sile žrtva tjera na oralno zadovoljenje.

Kada je krivično djelo izvršeno od strane **više osoba** istom prilikom, također predstavlja kvalifikovani oblik ovog krivičnog djela. Pravni teoretičari zastupaju stanovište da je potrebno da tom prilikom više osoba, dakle najmanje dva, izvrše krivično djelo, a zašto bi bilo neophodno utvrditi da je od strane svakog od njih (počinilaca) primijenjena sila ili prinuda prema žrtvi u cilju slamanja njenog otpora i na koncu zadovoljenja svog spolnog nagona, te da postoji otpor žrtve u odnosu na svakog počinitelja i njegovu radnju i na kraju čin obljube. Postupajući u skladu sa standardima uspostavljenim od strane Evropskog suda za ljudska prava (vidjeti presudu M.C. protiv Bugarske), sudovi u Bosni i Hercegovini su pristupili izmjeni dosadašnje prakse gdje je u jednom od predmeta zauzet stav: " (...) **to što optuženi prema njoj nije primijenio silu ili prijetnju, niti je pružala kakav otpor (a sve to nakon što je prethodno silovana i fizički zlostavljana od strane trojice, sada već pravomoćno osuđenih), ne može sama za sebe predstavljati osnov za zaključak o dobrovoljnom seksualnom odnosu. (...)**"

Kvalifikovani oblik ovog krivičnog djela postoji i u slučaju ako je usljed izvršenja krivičnog djela nastupila **teška tjelesna povreda ili teško narušenje zdravlja ili trudnoća osobe** koja je silovana. Teška tjelesna povreda ili teško narušenje zdravlja bi moralo nastupiti kao posljedica krivičnog djela i ona bi mogla nastupiti kako tokom primjene prisile, tako i tokom same obljube. Ovaj oblik krivičnog djela i odgovornost počinitelja će postojati samo u slučaju da je počinitelj, u odnosu na tu posledicu, postupao nehatno, što znači da je bio svjestan da svojim radnjama može prouzrokovati nastupanje težih povreda, ali je olako držao da one neće nastupiti ili nije bio svjestan da takve povrede može prouzrokovati, iako je prema svim okolnostima slučaja i svojim ličnim svojstvima bio dužan i mogao biti svjestan mogućnosti nastupanja teže posljedice (svjesni i nesvjesni nehat). Ukoliko je počinitelj postupao umišljajno u odnosu na težu povredu, tada bi krivično odgovarao za sticaj počinjenih krivičnih djela i to: silovanje i tešku tjelesnu povredu. Teške tjelesne povrede i teško narušenje zdravlja su medicinsko pitanje, zbog čega je nužno odrediti vještačenje tjelesnih povreda. Kada je u pitanju umišljajno postupanje počinitelja u odnosu na trudnoću žrtve, postojat će samo ovaj oblik krivičnog djela.

Najteži kvalifikovani oblik ovog krivičnog djela se ostvaruje kada je usljed izvršenja osnovnog oblika krivičnog djela prouzrokovana smrt žrtve. I u ovom slučaju, kao i kad je u pitanju prouzrokovanje krivičnim djelom teške tjelesne povrede, postojat će ovaj oblik krivičnog djela ukoliko je izvršilac postupao nehatno. Međutim, svako utvrđenje izvršenja krivičnog djela u smislu umišljanog usmrćenja

²⁴⁵ Mržnja predstavlja pobudu za izvršenje krivičnog djela...koja je u cjelini ili djelomično zasnovana na razlikama po osnovu...etničkog ili nacionalnog porijekla, jezika ili pisma, vjerskih uvjerenja, rase, boje kože, spola, spolne orijentacije, političkog ili drugog uvjerenja, socijalnog porijekla, društvenog položaja, dobi, zdravstvenog statusa ili drugih osobina... vidjeti član 2. stav (37) KZBdBiH

žrtve, prije ili tokom, te po završetku akta obljube, predstavlja sticaj krivičnih djela silovanja i ubistva za koja bi učinilac krivično odgovarao.

Novina koja je uvedena u krivično zakonodavstvo jeste uvođenje novog kvalifikatornog oblika ovog krivičnog djela koje se ostvaruje ukoliko je osnovno krivično djelo izvršeno iz drugih pobuda i to zbog *etničke, narodnosne, rasne, vjerske ili jezičke netrpeljivosti* prema žrtvi (Federacija BiH), te mržnje (Brčko distrikt BiH i Republika Srpska). Tom prilikom, za krivičnu odgovornost počinitelja ovog oblika krivičnog djela je neophodno utvrditi da činjenica, da je žrtva druge nacionalne pripadnosti, druge vjeroispovijesti, druge rase, drugog etničkog porijekla, seksualne orijentacije i dr., ona koju je izvršilac znao i da je baš prema toj osobi htio da izvrši krivično djelo, što podrazumijeva umišljajno postupanje izvršioca u odnosu na svijest o navedenim činjenicama.

Primjedba ovom obliku krivičnog djela, kada je u pitanju zakonodavstvo Federacije BiH, bi bila što u istoj odredbi nisu obuhvaćene druge razlike, kao što su seksualna orijentacije žrtve, socijalno porijeklo, društveni položaj, zdravstveni status i slično, čime bi se u potpunosti pružila krivično pravna zaštita svim osobama, bez diskriminacije po bilo kom osnovu.

Privilegovani, lakši, oblik ovog krivičnog djela (zakonodavstvo Republike Srpske prije stupanja na snagu novog Krivičnog zakonika, juli 2017.) postoji u slučaju da učinilac prijetnjom da će za žrtvu ili njoj bliskoj osobi otkriti nešto što bi moglo naštetiti njenom ugledu ili časti ili prijetnjom nekim drugim zlom, istu prinudi na obljubu. Temeljna razlika ovog oblika krivičnog djela u odnosu na osnovni jeste u načinu izvršenja krivičnog djela gdje se ozbiljnom prijetnjom odnosno ucjenom izvršava sama obljuba. Ta prijetnja mora biti ozbiljna odnosno, takvog karaktera da ostavlja na žrtvu ubjeđenje da će biti izvršena, i postojanje ovog oblika krivičnog djela ne ovisi o mogućnostima i namjeri izvršioca da učini ono čime je prijetio da će učiniti. Otkriti nešto što može narušiti ugledu ili časti osobe bi značilo otkrivanje nekih istinitih činjenica vezanih za život žrtve kao što su vanbračna veza, seksualna orijentacija, sastajanje sa osobama koje u društvu nisu prihvaćene kao moralne itd. Prijetnja ostvarenja nekog drugog zla bi postojala u slučaju kada se žrtvi stavlja u izgled nastupanje nekog drugog zla za nju, kao što je gubitak nekretnine, posla ili iznošenje nekih lažnih činjenica o njoj koje mogu prouzrokovati određene nepovoljne posljedice za tu osobu.

Novina koja je uvedena donošenjem novog Krivičnog zakonika Republike Srpske jeste da je kao kvalifikovani oblik ovog krivičnog djela propisano kažnjavanje svakog počinitelja koji ovo djelo počini prema djetetu starijem od 15. godina, čime se razgraničavaju i različito sankcionišu inkriminirajuće radnje poduzete prema osobama mlađim i starijim od 15 godina.

7.3.2. KRIVIČNO DJELO SPOLNI ODNOS S NEMOĆNOM OSOBOM²⁴⁶

Ovim krivičnim djelom pruža se krivično pravna zaštita spolnog integriteta nemoćnih osoba odnosno osobe koja zbog određenog psihofizičkog stanja nije u mogućnosti da pruže otpor u vršenju obljube ili neke druge spolne radnje. Značaj ovog krivičnog djela se ogleda u svojstvu pasivnog subjekta odnosno žrtve koja treba da potpada u kategoriju nemoćne osobe Krivično djelo može učiniti svaka osoba, a isto tako, žrtva može biti kako osoba muškog, tako i osoba ženskog spola.

Prema zakonskoj formulaciji *nemoćna osoba*²⁴⁷ je osoba kod koje postoji i utvrđeno je duševno oboljenje, nedovoljna duševna razvijenost, druga društvena poremećenost, nemoć ili kakvo drugo stanje te osobe usljed kojeg ono nije sposobno za otpor. Radnju izvršenja krivičnog djela u smislu vršenja obljube ili neke druge spolne radnje treba tumačiti identično kao kod krivičnog djela silovanje.

Subjektivni element ovog krivičnog djela se ogleda u činjenici da je izvršilac svjestan da je osoba nemoćna i da u takvom stanju ne može pružiti otpor, što utiče na njegovu svijest i formiranje odluke na izvršenje krivičnog djela. Ukoliko je obljuba izvršena sa nemoćnom osobom, a ta osoba je prethodno, prije no što

²⁴⁶ Obljuba nad nemoćnom osobom (član 194. KZ RS i član 167 KZ RS broj 64/17)

²⁴⁷ Komentari novih krivičnih zakona u Bosni i Hercegovini, Zajednički projekat Vijeća Europe i Europske komisije, Sarajevo 2005., stranica 1575.

je došla u takvo stanje, dala izričitu saglasnost na vršenje obljube, tada počinitelj neće krivično odgovarati za ovo krivično djelo. Nemoćno stanje je takvo stanje koje uzrokuje fizičku ili psihičku nesposobnost za otpor. Psihička nesposobnost bi postojala u slučaju kada osoba zbog nekog od svojih naprijed navedenih duševnih stanja ne može da shvati značaj seksualnog akta ili da upravlja svojim postupcima i upravo je postojanje takvog stanja, usljed nemogućnosti shvatanja seksualnog akta, dovelo do nemogućnosti pružanja otpora. Pristanak ili incijativa za obljubu ili drugu spolnu radnju, a koju je dala nemoćna osoba koja je takva zbog svoje duševne bolesti, ne isključuje krivičnu odgovornost počinitelja. Fizička nesposobnost postoji kada žrtva, usljed nekih situacija ili tjelesnih smetnji nije u stanju da fizički manifestuje svoj otpor, recimo u slučaju teške bolesti, invaliditeta, starosti, pijanstva, utjecaja narkotičkih sredstava, gubitka svijesti i tome slično. Za krivičnopravnu odgovornost počiniteja je značajno da počinitelj odnosno njegova radnja nije uzrok nastanka takvog stanja, jer u suprotnom, ukoliko njegova radnja jeste uzrok nastanka takvog stanja žrtve, utvrđivat će se krivična odgovornost za krivično djelo silovanja. Intencija zakonodavca nije da nemoćna osoba odnosno duševno bolesna osoba ne može da vrši spolnu radnju sa drugom osobom i da se time inkriminiše radnja svakog počinitelja i na taj način oduzima sloboda stupanja u spolne odnose sa drugim osobama, nego je u cilju ove inkriminacije da se ona ne smije vršiti iskorištavanjem određenog stanja žrtve, iz kog razloga, u svakom slučaju, bi bilo neophodno utvrditi stepen duševne bolesti ili poremećenosti žrtve i njene sposobnosti odnosno nesposobnosti da svjesno i voljno izrazi svoj pristanak na obljubu ili drugu spolnu radnju.

7.3.2.1. Kvalifikovani oblici krivičnog djela Spolni odnos s nemoćnom osobom

Krivično djelo spolnog odnosa s nemoćnom osobom ima dva teža oblika i to:

1. kada je osnovni oblik krivičnog djela počinjen prema maloljetnoj osobi, na naročito svirep i ponižavajući način, ako je istom prilikom izvršeno više djela od strane više osoba, ako je nastupila teška tjelesna povreda, teško narušenje zdravlja ili trudnoća nemoćne ženske osobe,
2. kada je usljed izvršenja osnovnog oblika krivičnog djela nastupila smrt nemoćne osobe.

Sva pojašnjenja za posebne kvalifikatorne okolnosti navedene pod tačkom 1. su data uz objašnjenja istih okolnosti kod krivičnog djela silovanje. Drugi teži oblik ovog krivičnog djela postoji u slučaju nastupanja **smrti nemoćne osobe**, s tim što će učinilac biti krivično odgovoran ukoliko je u odnosu na smrtnu posledicu postupao iz nehata. Ukoliko se utvrdi suprotno odnosno da je učinilac umišljajno postupao u odnosu na smrt nemoćne osobe, krivično će odgovarati za sticaj krivičnih djela spolnog odnosa sa nemoćnom osobom i ubistva. Sudovi u Bosni i Hercegovini su zauzeli stav da se nemoćnom osobom smatra i osoba koja je dovedena u takvo stanje da ne može pružiti otpor počiniocu i to zbog prethodno izvršenog krivičnog djela silovanja od strane jednog ili više optuženih, a koje stanje je počinilac iskoristio radi vršenja obljube. Nemoćna osoba je i osoba koja zbog svoje starosti, činjenice da je spavala i pri tome bila pod utjecajem alkohola usljed čega nije mogla pružiti otpor odnosno biti sposobna za pružanje otpora.

Krivičnim zakonom Federacije BiH i Brčko distrikta uvedena je nova kvalifikatorna okolnost koju ne poznaje krivično zakonodavstvo Republike Srpske, a koja se ogleda u činjenici da je izvršilac **sam prouzrokovao svojim radnjama stanje nesposobnosti žrtve za otpor ili je u tome učestvovao**, a što već ukazuje da navedene radnje predstavljaju krivično djelo silovanja, dok nasuprot ovim zakonodavstvima, zakonodavstvo Republike Srpske kao kvalifikatornu okolnost navodi **maloljetnika** kao nemoćnu osobu (odredbe ranijeg Krivičnog zakona), te ukoliko je krivično djelo počinjeno iz mržnje (odredbe novog Krivičnog zakonika).

7.3.3. KRIVIČNO DJELO SPOLNI ODNOS SA DJETETOM

Propisivanjem krivičnog djela Spolni odnos s djetetom štite se djeca kao posebna osjetljiva kategorija društva, a koja predstavljaju sve osobe do navršanih 14 godina života²⁴⁸, dok se novim Krivičnim zakonikom Republike Srpske dijete kao žrtva krivičnog djela definira kao osoba koja nije navršila 18 godina života

²⁴⁸ Dijete predstavlja osobu koja nije navršila 14 godina života shodno odredbama Krivičnih zakona Federacije BiH i Brčko distrikta BiH.

(vidjeti odredbu člana 123. stav (1) tačka 7), a kojim se štiti njihov spolni integritet. Osnovnim oblikom ovog krivičnog djela zakonodavac inkriminiše svaki spolni odnos ili s njim izjednačenu spolnu radnju koja je izvršena sa djetetom, što predstavlja apsolutnu zabranu spolnog općenja sa djetetom bez obzira da li je dijete na to pristalo ili je učinjenje djela inicirano od strane djeteta.

Navedeno je iz razloga što djeca, do određenog uzrasta, apsolutno ne posjeduju slobodnu volju u pogledu davanja pristanka na vršenje spolne radnje. Djeca se u tim godinama nalaze u posebnim razvojnim fazama svoje ličnosti zbog kog razvoja nisu u mogućnosti shvatiti značaj spolnog akta, pa tako niti odlučivati o pitanjima koja se tiču njihove vlastite seksualnosti. Posljedično ovome, djeca nisu niti u mogućnosti pružiti odgovarajući otpor. Nadalje, samo vršenje spolnog akta sa djetetom, prema mišljenju psihologa, može ostaviti značajne negativne posljedice na dalji psihofizički razvoj djeteta i njegove seksualnosti.

Radnja izvršenja predstavlja obljubu odnosno, spolni odnos ili bilo koju drugu s njim izjednačenu spolnu radnju, u cilju zadovoljenja vlastitog seksualnog nagona. Karakteristika osnovnog oblika krivičnog djela jeste da se obljuba ili druga spolna radnja vrši nenasilno, dakle uz "pristanak" žrtve.

Subjektivni element ovog krivičnog djela predstavlja umišljaj izvršioca što znači da on mora imati svijest da je žrtva dijete odnosno osoba starosti ispod 14 godina/do 18 godina i da hoće odnosno pristaje na vršenje spolnog odnosa.

7.3.3.1. Kvalifikovani oblici krivičnog djela Spolni odnos s djetetom²⁴⁹

Krivično djelo spolni odnos s djetetom ima nekoliko svojih oblika i to:

1. kada je izvršen nasilni spolni odnos ili s njim izjednačena spolna radnja s djetetom (silovanje), ili s nemoćnim djetetom (spolni odnos s nemoćnom osobom),
2. kada je izvršen spolni odnos ili s njim izjednačena spolna radnja s djetetom zloupotrebom položaja odnosno kada nastavnik, vaspitač, staralac, usvojlac, ljekar, vjerski službenik, ili neka druga osoba koja zloupotrebom svog položaja prema djetetu koje mu je povjereno na učenje, vaspitanje, čuvanje ili staranje počini osnovni oblik krivičnog djela (spolni odnos zloupotrebom položaja),
3. kada su osnovni i naprijed navedeni kvalifikovani oblici krivičnog djela spolni odnos s djetetom počinjeni na naročito svirep ili naročito ponižavajući način, ili ako je istom prilikom prema istoj žrtvi učinjeno više spolnih odnosa ili s njim izjednačenih spolnih radnji od više počinitelja,
4. ako je izvršenjem osnovnog i naprijed navedenih kvalifikovanih oblika krivičnog djela, spolni odnos s djetetom, spolni odnos s nemoćnom osobom, spolni odnos zloupotrebom položaja, prouzrokovana smrt djeteta, ili je dijete teško tjelesno povrijeđeno, ili mu je zdravlje teško narušeno, ili je žensko dijete ostalo trudno.

Kvalifikatorni oblici ovog krivičnog djela, dakle, postoje ukoliko je izvršena **nasilna** obljuba ili druga spolna radnja s djetetom što odgovara silovanju, ili ako je spolna radnja izvršena sa **nemoćnom osobom**. Nasilna obljuba zahtijeva primjenu sile u cilju zadovoljenja seksualnog odnosno spolnog nagona i vršenje obljube ili druge spolne radnje, dok se pod nemoćnom osobom ima smatrati ona osoba za koju je već dato prethodno objašnjenje. Prilikom utvrđivanja elementa koji se tiču primjene sile koja se poduzima radi slamanja otpora pasivnog subjekta žrtve, potrebno je voditi računa da i primjena sile znatno manjeg intenziteta može dovesti do slamanja otpora, jer dijete nije u fizičkom stanju spremno, niti je u mogućnosti da pruži otpor kao odrasla osoba. Kada je u pitanju nemoćnost kao jedan od elemenata ovog krivičnog djela, pored svih objašnjenja koja su naprijed data za nemoćnu osobu nužno je cijeniti činjenicu da samo stanje djeteta koje zbog svog starosnog doba nije niti fizički, niti psihički sposobno da pruži otpor mu daje osjećaj nemoćnosti odnosno to posebno svojstvo. S tim u vezi, u svakom konkretnom predmetu, kada su u pitanju djeca kao žrtve krivičnih djela, potrebno je izvršiti procjene psihičkog i fizičkog stanja, razvojnih karakteristika djeteta i naročito nedostataka u njegovom razvoju i sposobnostima, te na taj način, uzročno posljedično utvrđivati mogućnost pružanja bilo kakve vrste otpora. Također, dijete koje s obzirom na svoj uzrast, razvojne karakteristike, elemente socijalne (ne)zrelosti, nije sposobno da shvati značaj djela koje se nad njim vrši, te kada se nalazi u nekim okolnostima koje su specifične, čine ga u

249 vidjeti član 172. Obljuba sa djetetom mlađim od 15 godina KZ RS 64/17

svojoj sveukupnosti, bespomoćnim, i to zadovoljava standard nemoćne osobe.

Tako u predmetu krivičnog djela „Spolni odnos s djetetom“ koje je počinjeno na štetu 8-godišnje djevojčice tako što ju je optuženi, ispred kuće gdje se igrala, uzeo u naručje i odveo u obližnju šumu, gdje joj je jednom rukom zatvorio usta, a drugom, skinuo hlače, te u namjeri zadovoljenja svoje poremećene seksualne sklonosti, oborio na tlo i u predio vaginalnog otvora stavio prste svoje desne ruke, pritiskao i povlačio po genitalnoj regiji... vještaci u svojim nalazima navode: *“da oštećena usljed nerazvijenosti psihofizioloških mehanizama, nije u stanju da obradi traumatsko iskustvo...usljed nerazvijenih kognitivnih funkcija nije bila u stanju da pruži bilo kakav otpor... nije dostigla zrelost psihičkih funkcija koje bi joj obezbijedile razumijevanje ovog čina, te se u tom smislu ima tumačiti i shvatati kao nemoćnu osobu”*

Druga kvalifikatorna okolnost odnosno oblik izvršenja ovog krivičnog djela postoji ukoliko je krivično djelo, bilo nasilno ili ne, izvršio *nastavnik, vaspitač, staralac, usvojlac, ljekar, vjerski službenik, ili neka druga osoba koja zloupotrebom svog položaja prema djetetu koje mu je povjereno na učenje, vaspitanje, čuvanje ili staranje* počini osnovni oblik ovog krivičnog djela. U pitanju je poseban oblik obljube koja je počinjena od strane osoba koje imaju posebno svojstvo odnosno kojima su djeca povjerena na čuvanje, učenje ili vaspitanje i to osoba zloupotrebljava ovlaštenja koja mu iz takvog odnosa pripadaju. I ovo krivično djelo se vrši isključivo s umišljajem gdje je učinilac svjestan da mu je dijete povjereno na čuvanje, te da iskorištava to svoje posebno ovlaštenje u cilju vršenja obljube ili neke druge spolne radnje.

Treći kvalifikovani oblik počinjenja krivičnog djela će postojati ukoliko su svi naprijed navedeni modaliteti izvršenja ovog krivičnog djela počinjeni na *naročito svirep ili naročito ponižavajući način, ili ako je istom prilikom izvršeno više spolnih odnosa ili s njim izjednačenih spolnih radnji od strane više osoba, ili ako postoji velika nesrazmjera u zrelosti i uzrastu između počinitelja i žrtve²⁵⁰ (KZ RS) ili je usljed djela nastupila teška tjelesna povreda, teško narušenja zdravlja ili trudnoća silovane ženske osobe.*

Sve navedene kvalifikatorne okolnosti su detaljno razjašnjenje kod krivičnog djela silovanja, dok kvalifikatornu okolnost *nesrazmjernosti u zrelosti i uzrastu između počinitelja i žrtve* poznaje samo krivično zakonodavstvo Republike Srpske. U tom pravcu se postavlja pitanje šta je to što se može navesti pod pojam velike nesrazmjere u zrelosti i uzrastu odnosno da li se može zauzeti pravni stav da to predstavlja tačno određena dobna razlika između počinitelja i žrtve. Kako to nije krivičnim zakonodavstvom propisano, navedena okolnost će se utvrđivati u zavisnosti od okolnosti i potreba svakog slučaja, a pored dobne razlike neophodno je utvrditi sve relevantne psihofizičke karakteristike i zrelost, kako izvršioca, tako i žrtve, kao i njihovu sposobnost shvatanja značaja spolne radnje. Sve navedene okolnosti, izuzev trudnoće žrtve, moraju biti obuhvaćene umišljajem počinitelja, dok u odnosu na trudnoću, činjenica postojanja umišljanja nema pravnog značaja. Najteži oblik ovog krivičnog djela predstavlja vršenje spolnog nasilja nad djetetom, a posljedica tog izvršenja je da je nastupila *smrt djeteta*. S tim u vezi, krivična odgovornost za ovaj oblik krivičnog djela će postojati u slučaju da je učinilac, u odnosu na smrtnu posljedicu, postupao nehatno, dok svako umišljajno postupanje u odnosu na posljedicu nastupanja smrti bi predstavljalo izvršenje krivičnih djela spolnog odnosa sa djetetom u sticaju sa krivičnim djelom ubistva.

Novim Krivičnim zakonikom Republike Srpske propisano je da će se kazniti i onaj učinilac koji je bio u otklonjivoj zabludi u odnosu na životnu dob djeteta, te da se za osnovni oblik krivičnog djela neće kazniti učinilac ukoliko između njega i djeteta ne postoji značajna razlika u njihovoj duševnoj i tjelesnoj zrelosti, što bi se svakako utvrđivalo zavisno od okolnosti konkretnog slučaja.

Odredbama ovog krivičnog djela (Obljuba sa djetetom mlađim od 15 godina) u Republici Srpskoj se kao kvalifikatorna okolnost propisuje slučaj u kom je osnovno djelo počinjeno od strane srodnika po krvi u pravoj liniji do bilo kog stepena, u pobočnoj zaključno sa četvrtim stepenom, očuha, maćehe, usvojitelja, staratelja, a što predstavlja i obilježja krivičnog djela Rodoskrvnuća.

250 vidjeti član 195. stav (4) KZ RS (stari Zakon) i član 172. stav (3) KZ RS (novi Zakona)

7.3.4. ZADOVOLJENJE POHOTE PRED DJETETOM ILI MALOLJETNIKOM²⁵¹

I ovim krivičnim djelom se štiti pravilan razvoj spolnog integriteta djece i maloljetnika u sferi njihove seksualnosti, te spolnog integriteta i morala. Do momenta donošenja novog krivičnog zakonika, krivičnim zakonodavstvom Republike Srpske se kao radnja izvršenja krivičnog djela inkriminiralo vršenje spolnih radnji na javnom mjestu, pred drugim osobama, bez obzira od strane koga da su počinjene, prilikom čega odgovornost snose oba izvršioca kao nužni suizvršioc. Dakle, izvršenje ovog krivičnog djela bi obuhvatalo sve one radnje koje su namijenjene, kako zadovoljenju vlastitog, tako i tuđeg spolnog nagona i takve radnje se inkriminiraju ukoliko su izvršene na javnom mjestu. Pod javnim mjestom se podrazumjeva svaki prostor koji je dostupan širem krugu ljudi kao što su parkovi, ulice, trgovci, javni objekti. Izvršilac ovog krivičnog djela može biti svaka osoba, s tim da je za krivičnu odgovornost neophodno umišljajno postupanje počinitelja odnosno da je on svjestan da se nalazi na javnom mjestu, da hoće ili pristaje na vršenje spolnih radnji na tom mjestu.

Donošenjem novog Krivičnog zakonika Republike Srpske, izostavljena je inkriminacija vršenja spolnih radnji na javnom mjestu, krivično djelo ostaje u svom osnovnom obliku, kao što to regulišu odredbe krivičnog zakonodavstva Federacije i Brčko distrikta BiH, što znači da se sankcioniše počinitelj koji pred djetetom ili maloljetnom osobom (KZ FBiH i BD) vrši spolne radnje, koje su namijenjene zadovoljenju vlastite ili tuđe pohote, ili kada se samo dijete navede da pred njim ili tom drugom osobom vrši takve radnje. U prvom slučaju, dijete ili maloljetna osoba se javlja kao posmatrač, nema aktivnu ulogu i ne učestvuje u poduzimanju radnje od strane izvršioca. Međutim, za krivičnu odgovornost izvršioca neophodno je da te radnje vrši umišljajno odnosno da ga upravo ta činjenica gledanja od strane djeteta ili maloljetnika navodi na zadovoljenje svog spolnog nagona. Neće postojati ovo krivično djelo ukoliko osoba u privatnim prostorijama imaju spolne odnose, a dijete ili maloljetnik ih krišom posmatra, ili ukoliko se isto čini pred djetetom koje zbog životne dobi nije sposobno shvatiti značaj tih radnji (novorođenče ili dijete koje spava). U drugom slučaju, radnja izvršenja se ogleda u navođenju djeteta da pred njim ili nekom drugom osobom, vrši radnje koje su namijenjene zadovoljenju njegovog ili tuđeg spolnog nagona, kao što je recimo masturbacija. Navođenje treba razumijevati kao sve radnje koje se poduzimaju kako bi se dijete navelo da vrši takve radnje i pasivni subjekt/žrtva može isključivo biti dijete, a ne maloljetnik.

7.3.5. KRIVIČNO DJELO BLUDNE RADNJE

Propisivanjem krivičnog djela Bludne radnje, vrši se zaštita spolnog integriteta svih osoba i to u sferi u kojoj se povređuje osjećaj stida i morala. Radnja izvršenja mora obuhvatiti sve elemente iz decido navedenih krivičnih djela (Silovanje, Spolni odnos s nemoćnom osobom, Spolni odnos zloupotrebom položaja, Prinuda na spolni odnos), s tim da ne smije biti izvršen niti pokušaj jednog od tih krivičnih djela, pri čemu bi se radnja izvršenja ogledala samo u vršenju bludne radnje, a ne spolnog odnosa ili njemu izjednačene spolne radnje. Pod bludnim radnjama treba podrazumijevati sve one radnje koje se razgraničavaju od spolnog odnosa s jedne strane, te nekažnjivih spolnih ponašanja sa druge strane, a koja se ponašanja razlikuju jer se bludne radnje mogu izvršiti samo na tijelu ili dodirivanjem tijela druge osobe. Navedene radnje izvršenja se najčešće pojavljuju u obliku grljenja, ljubljenja, dodirivanja raznih dijelova tijela, naročito iz genitalne regije, pri čemu tu treba podrazumijevati sve radnje koje se vrše dodirima rukama ili drugim dijelovima tijela, pa i spolovilom po tijelu druge osobe, a koje kao posljedicu imaju povredu tuđe seksualnosti ili spolnog morala ili osjećaja stida, a da su pri tome ostvareni protiv volje žrtve i to na način kao što je opisano u krivičnim djelima, a kojim se zapravo otklanja otpor žrtve. Osnovni kriterij za razgraničenje ovog krivičnog djela od svih drugih krivičnih djela protiv spolne slobode i morala jeste umišljaj počinitelja, što znači da ukoliko je njegov umišljaj bio usmjeren na izvršenje jednog od krivičnih djela navedenih u ovom članu, postojaće pokušaj tih krivičnih djela. Međutim, ukoliko je

²⁵¹ vidjeti član 197. „Zadovoljenje spolnih strasti pred drugim“, KZ RS („Službeni glasnik RS“ broj: 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12 i 37/13) i član 179. „Zadovoljavanje spolnih strasti pred djetetom“ KZ RS („Službeni glasnik RS“ broj:64/17)

njegova namjera bila usmjerena na pobuđivanje ili zadovoljenje seksualnog nagona, a što se manifestuje isključivo dodirivanjem dijelova tijela, postojat će krivična odgovornost učinjenja ovog krivičnog djela.

Osnovni oblik krivičnog djela bludnih radnji postoji isključivo u slučajevima kada nije ostvaren ni pokušaj krivičnog djela silovanje, spolnog odnosa sa nemoćnom osobom, spolnog odnosa zloupotrebom položaja ili prinude na spolni odnos.

Subjektivnu stranu odnosno element ovog krivičnog djela isključivo čini umišljaj počinitelja to jeste njegova svjesnost izvršavanja namjeravane radnje, kao i da istu radnju poduzima pod uslovima propisanim posebnim krivičnim djelima, a sve u cilju pobuđenja ili zadovoljenja vlastitog seksualnog nagona.

7.3.5.1. Kvalifikovani oblik krivičnog djela Bludne radnje

Krivično djelo Bludne radnje imaju jedan, zakonom propisan kvalifikovani oblik i to:

1. ukoliko je bludna radnja izvršena pod okolnostima krivičnog djela spolnog odnosa s djetetom, kada nije počinjen ni pokušaj tog krivičnog djela ili je krivično djelo navedeno u osnovnom obliku počinjeno prema djetetu ili maloljetniku.

Kao što je vidljivo iz zakonskog opisa kvalifikatornog oblika krivičnog djela bludnih radnji, odgovornost za ovaj oblik će postojati kada učinilac kao radnju izvršenja počini *samo bludnu radnju, ali pod okolnostima krivičnog djela spolnog odnosa s djetetom*, što znači da prema djetetu nije primijenjena sila ili prijetnja prilikom izvršenja bludnih radnji, uz obavezu utvrđivanja da nije izvršen ni pokušaj tog krivičnog djela.

Ovaj oblik odgovornosti počinitelja krivičnog djela će postojati i u slučaju kada kada je neko od krivičnih djela taksativno navedenih u članu 1. (Silovanje, Spolni odnos s nemoćnom osobom, Spolni odnos zloupotrebom položaja, Prinuda na spolni odnos) *izvršeno prema djetetu ili maloljetniku*, što podrazumijeva primjenu sile ili prijetnje prema djetetu ili maloljetniku.

Krivični zakonik Republike Srpske takođe na ovakav način reguliše kvalifikatorne okolnosti, s tim što je propisana odgovornost počinitelja za krivična djela počinjena prema djetetu mlađem od 15 godina i starijem od 15 godina (Obljuba sa djetetom mlađim od 15 godina (član 172. stav (7)) i Polna zloupotreba djeteta starijeg od 15 godina (član 173. stav (5)).

Subjektivni element krivičnog djela Bludne radnje čini umišljajno postupanje počinitelja krivičnog djela odnosno njegova svjesnost o uzrastu i starosti djeteta ili maloljetnika, kao i namjera za zadovoljenje svog spolnog nagona bludnim radnjama.

Kao primjer navodimo slučaj kada je optuženi, bez saglasnosti oštećenih, bez pristanka S.D. *“stavio svoju ruku na genitalije oštećenog pomjerajući je”*, te da je istovremeno drugom oštećenom H.J. *“stavio svoju ruku na njegovu, a potom sebi otkopčao pantalone i uhvatio svojom rukom njegov polni organ”*, da je svojim takvim ponašanjem i radnjama počinio dva krivična djela bludnih radnji.

Ukoliko je izvršilac žrtvu prisilio na obljubu, a nakon toga je svojim dijelovima tijela dodirivao, ostvario je samo obilježja krivičnog djela silovanja, kojom prilikom nije izvršen sticaj krivičnog djela bludnih radnji nego samo silovanje.

7.3.6. KRIVIČNO DJELO SPOLNI ODNOS ZLOUPOTREBOM POLOŽAJA

Bitni elementi ovog krivičnog djela ogledaju se u vršenju obljube (spolnog odnosa) ili druge spolne radnje nad osobom koja se u odnosu na izvršioca nalazi u odnosu neke podređenosti ili zavisnosti, a sve zloupotrebom položaja kojeg ima u odnosu na tu osobu. Radnja izvršenja se ogleda u prinudi na obljubu ili neku drugu spolnu radnju i to navođenjem na istu. Kod ovog krivičnog djela je karakteristično da žrtva odnosno pasivni subjekt ne manifestira vidljiv otpor prema seksualnim radnjama izvršioca, iako ih ne želi. Osnovni element se ogleda u tome da žrtva pristaje na ove radnje i to upravo zbog odnosa podređenosti ili zavisnosti koju ima prema izvršiocu i najčešći razlozi za takav pristanak su da se položaj

žrtve ne bi još više pogoršao ili da bi se taj položaj popravio.

Krivično djelo vrši onaj ko iskorištava taj položaj zavisnosti i upravo zbog toga žrtva nije u stanju oduprijeti se radnjama izvršioca. Taj odnos podređenosti ili zavisnosti postoji zbog imovinskog, porodičnog, društvenog, zdravstvenog ili drugog stanja ili teških prilika žrtve prema izvršiocu krivičnog djela. Odnos *podređenosti* postoji kada je žrtva obavezna da postupa po naređenjima ili uputstvima druge osobe (npr. odnos podređenosti u vojsci, policiji, preduzeću i slično), a *zavisan* položaj je takav koji u sebi nosi element neizvjesnosti u smislu da se nešto može pogoršati za tu osobu, kao što je npr. odnos između poslodavaca i uposlenika, davatelja i primaoca izdržavanja i slično, i taj odnos zavisnosti može postojati i u slučaju ukoliko osoba ovisi o volji izvršioca zbog nekih drugih okolnosti.

Krivično djelo Spolnog odnosa zloupotrebom položaja je dvoaktno krivično djelo jer se radnja izvršenja ogleda u navođenju i obljubi ili nekoj drugoj spolnoj radnji. Ukoliko nije došlo do obljube žrtve ili izvršenja njoj izjednačene spolne radnje, postojat će odgovornost počinitelja za pokušaj ovog krivičnog djela. Radnja navođenja na spolni odnos ili s njim izjednačene spolne radnje predstavlja poduzimanje svake radnje kojom se djeluje na slobodnu svijest, volju i odlučivanje pasivnog subjekta - žrtve i to bez upotrebe sile ili ozbiljne prijetnje. Ukoliko je sama žrtva dala inicijativu za obljubu zbog postizanja određenog cilja ili dobrobiti za sebe ili sebi bliske osobe, neće postojati ovo krivično djelo.

Odgovornost počinitelja se ogleda i kroz njegovu subjektivnu stranu što znači da on mora biti svjestan da zloupotrebljava svoj položaj koji ima i iskorištava taj odnos podređenosti prema pasivnom subjektu.

7.3.6.1. Kvalifikovani oblik krivičnog djela Spolni odnos zloupotrebom položaja

Krivično djelo Spolni odnos zloupotrebom položaja ima jedan, zakonom propisan kvalifikovani oblik i to:

1. ukoliko nastavnik, vaspitač, roditelj, usvojlac, staralac, očuh, maćeha ili druga osoba koja iskorištavajući svoj položaj ili odnos prema maloljetniku koji mu je povjeren radi učenja, vaspitanja, čuvanja ili staranje, izvrši s njim spolni odnos ili s njim izjednačenu spolnu radnju.

Konkretno, radi se o posebnom svojstvu koje mora imati izvršilac, te se ovim krivičnim djelom štite maloljetnici, dakle, osoba sa navršenih 14 godina starosti sve do 18-te godine starosti. To znači, ukoliko bi ovo krivično djelo bilo počinjeno prema djetetu, u njegovim radnjama bi se ostvarila obilježja krivičnog djela spolni odnos s djetetom, a ne krivičnog djela spolni odnos zloupotrebom položaja.

Dilema koja se javila u odnosu na ovu kvalifikatornu okolnost jeste pitanje da li izvršilac ovog krivičnog djela može biti roditelj maloljetnika ili neki drugi srodnik po krvi u pravoj liniji odnosno pobočnoj zaključno do 2. stepena. Sve ove osobe su zakonom određene kao izvršioce krivičnog djela rodoskrvnuća odnosno njegovog težeg oblika. Pravni teoretičari smatraju da bi tada postojalo krivično djelo rodoskrvnuće, a ne sticaj ovih krivičnih djela. Ukoliko je žrtva odnosno maloljetnik dao inicijativu za vršenje obljube ili druge spolne radnje, ona ne isključuje postojanje ovog krivičnog djela jer učinilac krivičnog djela iskorištava činjenicu da mu je maloljetnik povjeren radi učenja, vaspitanja, čuvanja ili staranja, i on svjesno zloupotrebljava taj svoj položaj koji ima, a pri tome je svjestan da se radi o maloljetnoj osobi. Na identičan način, sa razlikom dobne starosti pasivnog subjekta/žrtve (dijete mlađe i starije od 15 godina), te proširenjem odgovornosti na srodnike kao izvršioce u pobočnoj liniji zaključno sa četvrtim stepenom, te ukoliko je učinilac iskoristio duševnu poremećenost ili nemoćno stanje djeteta, ovu oblast reguliše i krivično zakonodavstvo Republike Srpske.

Subjektivni element krivičnog djela čini umišljajno postupanje izvršioca krivičnog djela odnosno svjesnost da ima svojstvo koje se zakonom traži za utvrđivanje odgovornosti, i da taj svoj odnos sa namjerom iskorištava iako zna i svjestan je da mu je maloljetnik povjeren na čuvanje, učenje, vaspitanje i staranje.

7.3.7. KRIVIČNO DJELO NAVOĐENJE NA PROSTITUCIJU²⁵²

Osnovni oblik ovog krivičnog djela postoji kada izvršilac, radi zarade, navodi, podstiče ili namamljuje drugu osobu na pružanje seksualnih usluga ili na drugi način omogućava njegovu predaju drugom radi pružanja seksualnih usluga ili na bilo koji drugi način učestvuje u organizovanju ili vođenju pružanja seksualnih usluga. Kao što je vidljivo, navedeno krivično djelo propisuje više alternativnih načina izvršenja krivičnog djela, a koje se poduzimaju s ciljem ostvarivanja zarade. Za izvršenje i utvrđenja postojanja krivičnog djela potrebno je da je poduzeta samo jedna od naprijed navedenih alternativnih radnji izvršenja propisanih zakonom.

Navođenje, podsticanje ili namamljivanje druge osobe na pružanje seksualnih usluga predstavljaju sve one radnje koje učinitelj poduzima kako bi uticao na volju i svijest žrtve da donese odluku za pružanje seksualnih usluga. Tu spadaju i sve radnje počinitelja usmjerene na stvaranje ili učvršćivanje odluke kod žrtve na pružanje tih usluga.

Omogućavanje predaje žrtve dugome radi pružanja seksualnih usluga podrazumijeva sve radnje koje su usmjerene na stvaranje mogućnosti da žrtva i druga osoba dođu u fizički kontakt radi vršenja seksualnih usluga, a što uključuje dovođenje žrtve na određeno mjesto, posredovanje između nje i druge osobe, obezbjeđenje prostorija u kojima će se usluge izvršiti itd. U slučaju da žrtva nije pružila seksualne usluge drugome, a došlo je do njenog sastajanja sa drugom osobom, a učinitelj je poduzeo sve radnje u smjeru organizacije tog sastanka, takva činjenica neće biti od utjecaja na utvrđivanje i postojanje krivične odgovornosti izvršioca.

Istovremeno, Zakonom o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Brčko distrikta BiH, a koje su objavljene u Službenom glasniku Brčko distrikta BiH broj 9/13, izmijenjen je član 207. Navođenje na prostituciju, dok su kao nova krivična djela propisani Trgovina ljudima i Organizovana trgovina ljudima. Zakonom o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Federacije BiH, objavljen u Službenim novinama Federacije BiH broj 46/16, izmijenjen je član 210. Navođenje na prostituciju, dok su kao nova krivična djela uvedeni trgovina ljudima i organizirana trgovina ljudima. Na ovaj način Bosna i Hercegovina je ispunila zahtjev i međunarodni standard međunarodnih konvencija o zabrani svih oblika eksploatacije odnosno nasilja nad ženama i djecom, te zahtjevi europskih rezolucija i preporuka koje se tiču trgovine ljudskim bićima.

Krivično djelo odnosno njegova obilježja se ostvaruju i u slučaju da izvršilac, na bilo koji **drugi način** učestvuje u organizovanju ili vođenju pružanja seksualnih usluga što podrazumijeva takvo djelovanje počinitelja koje uključuje i njegovu povezanost i saradnju sa drugim osobama, kao što je recimo upravljanje noćnim barovima, javnim kućama, agencijama za iznajmljivanje pratilaca na službenim putovanjima takozvane, Escort agencije.

Jedan od bitnih elemenata ovog krivičnog djela jeste da se ono vrši sa određenim ciljem, to je vlastita zarada, dakle sticanje neke materijalne koristi za sebe. Činjenica da se žrtva i ranije bavila prostitucijom ne isključuje krivičnu odgovornost izvršioca. Pod seksualnim uslugama treba podrazumijevati sve radnje koje se poduzimaju i usmjerene su na zadovoljenje spolnog nagona.

Subjektivni element ovog krivičnog djela čini umišljajno postupanje izvršioca. Kod ovog osnovnog oblika krivičnog djela, a što ga razlikuje od ostalih, jeste da žrtva odnosno pasivni subjekt pristaje na pružanje seksualnih usluga što podrazumijeva da prema njemu nisu primijenjena nikakva sredstva prinude ili prijetnje ili ucjene.

²⁵² Sve do 2013. godine u Republici Srpskoj, krivično zakonodavstvo je kao krivično djelo propisivalo Trgovinu ljudima radi vršenja prostitucije, a koji naziv i njegova obilježja su djelomično izmijenjena Izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srpske objavljenim u „Službenom glasniku Republike Srpske“ broj 67/13, kada je istovremeno, kao novo krivično djelo uvedena Trgovina ljudima, Trgovina maloljetnim osobama i Organizovanje grupe ili zločinačkog udruženja za izvršenje krivičnih djela trgovine ljudima i trgovine maloljetnim osobama. Donošenjem novog Krivičnog zakonika Republike Srpske, u julu 2017. godine, kao posebna krivična djela su propisani Trgovina ljudima, Trgovina djecom, Udruživanje radi vršenja krivičnih djela trgovine ljudima i djecom, dok je istovremeno u svom osnovnom obliku ostalo i dalje propisano krivično djelo Navođenje na prostituciju, a njegov kvalifikovani oblik se ostvaruje ukoliko je krivično djelo počinjeno prema više osoba. Istovremeno je kao novo krivično djelo propisano Navođenje djeteta na prostituciju sa svojim osnovnim i svim kvalifikovanim oblicima. Poblize vidjeti član 180. KZ RS, „Službeni glasnik RS“ broj: 64/17.

7.3.8. ISKORIŠTAVANJE DJETETA ILI MALOLJETNIKA RADI PORNOGRAFIJE²⁵³

Navedenim krivičnim djelom štite se djeca i maloljetnici od iskorišavanja za pornografiju. Propisivanjem navedenog krivičnog djela, zakonodavac je inkriminisao šire ponašanje radnji izvršenja kada je u pitanju zaštita spolnog integriteta djece i maloljetnih osoba.

Osnovni oblik izvršenja ovog krivičnog djela čini onaj ko dijete ili maloljetnika snimi radi izrade fotografija, audio- vizuelnog materijala ili drugih predmeta pornografskog sadržaja ili te osobe navede na sudjelovanje u pornografskoj predstavi. Postavlja se pitanje šta je to pornografski materijal. Definicija pornografskog sadržaja je data od strane Vrhovnog suda SAD-a u obrazloženju presude Mirell protiv Californije 413 U.S. 15,24 (1973). Prema tome, "pornografskim se smatra djelo koje je kao cjelina namijenjeno zadovoljavanju seksualnog nagona (stvaranje seksualnog uzbuđenja), a to djelo mora biti eksplicitno i prikazivati seksualno ponašanje na uvredljiv, ponižavajući način i tom djelu, kao cjelini, mora nedostajati svaka ozbiljna politička, literarna, umjetnička ili naučna vrijednost"²⁵⁴.

Dječija pornografija "će značiti svaki materijal koji vizuelno opisuje dijete angažovano u stvarnom ili simuliranom seksualno jasnom ponašanju, ili opis dječijih i seksualnih organa čija je primarna svrha seks."²⁵⁵

Kao radnju izvršenja ovog krivičnog djela Krivični zakon Federacije i Brčko distrikta BiH, te Republike Srpske (novi Zakon) inkriminiše i posjedovanje ili uvoz ili prodaju ili rasturanje ili prikazivanje takvog materijala. To zapravo znači da krivičnu odgovornost snosi svaka osoba koja posjeduje predmete pornografskog sadržaja sa djecom ili maloljetnicima na njima, uvoz, prodaju, distribuciju ili prikazivanje takvog materijala.

Radnja izvršenja je alternativno postavljena i osnovna razlika između inkriminiranja ovog krivičnog djela u zakonodavstvu Federacije i Brčko distrikta BiH, u odnosu na zakonodavstvo Republike Srpske, se ogleda u tome da se u Krivičnom zakoniku Republike Srpske djelo ograničava samo na predmete koji predstavljaju dječiju pornografiju, dok u krivičnom zakonodavstvu Federacije i Brčko distrikta uključuje sve predmete pornografskog sadržaja.

Dječija pornografija predstavlja oblik seksualnog zlostavljanja djece i maloljetnika na kojoj se nalazi seksualno eksplicitna reprodukcija djeteta, uključujući izrazito seksualne fotografije, slajdove, filmove, video zapise i kompjuterske nosače podataka. Kao jedan od težih oblika seksualnog zlostavljanja, jeste ubrzano širenje odnosno rasturanje dječije pornografije upotrebom interneta i savremenih elektronskih sredstava komunikacije, čime praktično postaje u jako kratkom vremenu, dostupna svima koji upotrebljavaju ta sredstva. U skladu sa promjenama u društvenim odnosima, usavršavanju uređaja komunikacije savremenog društva, izmjenama krivičnog zakonodavstva u Republici Srpskoj, inkriminisana kao krivično djelo, je i radnja svjesnog pristupa putem računarske mreže materijalima koji sadrže dječiju pornografiju.

Subjektivni element ovog krivičnog djela predstavlja umišljajno postupanje počinitelja krivičnog djela i to u smislu njegove svjesnosti da je žrtva dijete, odnosno maloljetnik, a čije fotografije pornografskog sadržaja sačinjava, dijeli ili ostvaruje, krivično djelo sa nekom drugom alternativnom radnjom izvršenja krivičnog djela propisanom zakonom.

²⁵³ Krivično zakonodavstvo Republike Srpske je prije stupanja na pravnu snagu novog Zakonika propisivalo kao posebno krivično djelo i krivično djelo proizvodnja i prikazivanje dječije pornografije, dok krivično zakonodavstvo Federacije i Brčko distrikta BiH propisuje kao posebno krivično djelo Upoznavanje djeteta sa pornografijom. Izmjenama krivičnog zakonodavstva Republike Srpske, kao posebno krivično djelo izdvojeno je Iskorištavanje djece za pornografiju, Iskorištavanje djece za pornografske predstave, dok je propisano i krivično djelo Upoznavanje djece sa pornografijom.

²⁵⁴ Šuperina M., Garačić A., Učestalost kaznenih djela protiv spolne slobode i spolnog ćudoređa u republici Hrvatskoj, te neka pitanja u svezi tumačenja i primjene kaznenopravnih rješenja iz glave XIV Kaznenog zakona, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb) broj 2/00, strana 399-456.

²⁵⁵ Član 20. stav (2) Konvencije Vijeća Europe o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe, dostupno na www.coe.int

7.3.8.1. Kvalifikovani oblik krivičnog djela Iskorištavanje djece za pornografiju (KZ RS) uz krivično djelo Upoznavanje djeteta sa pornografijom

Krivično zakonodavstvo Republike Srpske kao kvalifikatorne okolnosti krivičnog djela je propisivalo i izvršenje krivičnog djela prema **uzrastu žrtve** što predstavlja posebno svojstvo pasivnog subjekta, tako da kvalifikatornu okolnost čini izvršilac ukoliko je osnovno krivično djelo izvršio prema osobi mlađoj od 16 godina. Inkriminacija proizvodnje i prikazivanja samo "dječije pornografije" znači da upoznavanje osoba mlađih od 16 godina sa sadržajem koji nije dječija pornografija, nego "samo" pornografija, izvršilac ne bi snosio odgovornost, dok se krivičnim zakonodavstvima Federacije BiH i Brčko distrikta štite djeca od upoznavanja sa bilo kakvim predmetima pornografskog sadržaja ili prikazivanja pornografske predstave. Najteži oblik ovog krivičnog djela postoji ukoliko su prethodna dva oblika krivičnog djela izvršena posredstvom **sredstava javnog informisanja ili putem interneta**.

Izmjenama krivičnog zakonodavstva Republike Srpske, propisivanjem posebnog krivičnog djela Iskorištavanje djece za pornografiju, sankcioniše se svaka osoba koja **upotrebom sile, prijetnje, obmane, prevare, zloupotrebom položaja ili teških prilika djeteta ili odnosa zavisnosti, prisili ili navede dijete** na snimanje dječije pornografije, dok se inkriminacijom radnji izvršenja krivičnog djela upoznavanja djeteta sa pornografijom, sankcioniše pored prodavanja, prikazivanja i drugog načina kojim se ti materijali čine djeci dostupnim, i radnja poklanjanja ili javnog izlaganja posredstvom kompjuterske mreže ili drugih vidova komunikacija, predmeta pornografske sadržine. Ovo krivično djelo se može počinuti samo u odnosu na dijete mlađe od 15 godina.

Kao novo krivično djelo kojim se pruža zaštita djeci starijoj od 15 godina, a koja se koriste uređajima kompjuterske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima, propisano je iskorištavanje tih uređaja i to ukoliko se njihovim korištenjem dogovori sastanak radi vršenja obljube ili sa njom izjednačene spolne radnje, ili radi proizvodnje pornografskog materijala, ili radi drugih oblika seksualnog iskorištavanja i pojavi se na dogovorenom mjestu sastanka. Kvalifikatornu okolnost ovog krivičnog djela čini uzrast žrtve, dijete mlađe od 15 godina.²⁵⁶

7.3.9. KRIVIČNO DJELO RODOSKRVNUĆA

Navedeno krivično djelo je ranije postojalo u sastavu grupe krivičnih djela protiv braka i porodice, međutim sa intencijom zakonodavca za sveobuhvatnu zaštitu spolnog integriteta, ovo krivično djelo je reformom krivičnog zakonodavstva uvršteno u grupu krivičnih djela protiv spolne slobode i morala. Rodoskrvnuće predstavlja obljubu (spolni odnos) između srodnika po krvi na dobrovoljnoj bazi, dakle bez primjene nekih od elemenata sile, prijetnje ili ucjene.

Osnovni oblik krivičnog djela vrši osoba koja čini obljubu sa srodnikom po krvi u pravoj liniji ili sa bratom odnosno sestrom. Kada govorimo o osobama koje se nalaze u krvnom srodstvu, to podrazumijeva krvno srodstvo u pravoj liniji do bilo kog stepena, te srodstvo po pobočnoj liniji zaključno sa drugim stepenom. Na ovakav način se inkriminiše dobrovoljna obljuba između ovih osoba, što znači da vršenje drugih spolnih radnji nije inkriminisano. U konkretnom, u pitanju je krivična odgovornost nužnih saizvršilaca prilikom čega su obje osobe punoljetne i obje bi odgovarale kao izvršioci djela (nužno saizvršilaštvo).

7.3.9.1. Kvalifikovani oblik krivičnog djela Rodoskrvnuće

Kvalifikovani oblik ovog krivičnog djela postoji u slučaju da je izvršena dobrovoljna obljuba sa **djetetom ili maloljetnim osobom** i to upravo imajući u vidu da se često djeca i maloljetnici nalaze u određenom odnosu podređenosti ili zavisnosti u odnosu na punoljetne osobe. Iz tog razloga, naročito s obzirom na psihofizički razvoj djece i mogućnost njihovog poimanja radnje koja se nad njima vrši i seksualnosti uopšte, jako je teško izvoditi zaključke o postojanju dobrovoljne obljube.

Sticaj ovih krivičnih djela bi došao u obzir samo kada se radi o rodoskrvnuću uz postojanje svih zakonom propisanih obilježja nekog drugog krivičnog djela, a koja se nepreklapaju sa zakonskim obilježjima ovog krivičnog djela.

Krivično zakonodavstvo Republike Srpske je onemogućilo kažnjavanje djeteta ili maloljetne osobe koja je oštećena vršenjem krivičnog djela, tako što je to egzaktno propisano da prema žrtvi (djetetu

256 član 178., Krivični zakonik RS

ili maloljetniku) neće biti primijenjene krivične sankcije. Krivičnim zakonikom, sve radnje obljube i spolne zlopotrebe prema djeci, počinjene od strane srodnika, su inkriminirane kao kvalifikatorni oblici izvršenja krivičnih djela ili u nekim krivičnim djelima u svom osnovnom obliku.

7.4. STICAJ KRIVIČNIH DJELA

Sticaj krivičnog djela shodno zakonskoj formulaciji postoji u slučaju "da je izvršilac sa jednom ili više radnji izvršio više krivičnih djela za koja mu se istovremeno sudi".²⁵⁷

Osnovna dva oblika sticaja su idealni (formalni) i realni (materijalni sticaj). Idealni sticaj krivičnih djela postoji kada je učinilac sa jednom radnjom ostvario obilježja dva ili više krivičnih djela npr. kada pucanjem iz vatrenog oružja umišljajno liši života jednu osobu, te pucanjem nanese teške tjelesne povrede osobi koja se nalazila u neposrednoj blizini. Tada će krivično odgovarati za krivično djelo Ubistva i teške tjelesne povrede iz nehata. Realni sticaj krivičnih djela postoji kada učinilac sa više radnji, bilo činjenjem ili nečinjenjem, počinji više krivičnih djela koja mogu biti i vremenski i prostorno odvojena.

Ukoliko krivični institut sticaja dovedemo u vezu sa taksativno navedenim krivičnim djelima protiv spolne slobode i morala, nužno je obratiti pažnju na umišljajno postupanje izvršioca u odnosu na drugo krivično djelo ili nehatno postupanje počinitelja.

Ono što je također primjetno jeste da optužnice često ne sadrže i ne terete optuženog za izvršenje više krivičnih djela koja su počinjena u sticaju, pa često i u slučajevima kada su navedena krivična djela, ista, počinjena prema više osoba.

Primjer iz prakse:

Tako se u jednoj od presuda sudova u BiH navodi: "Po mišljenju ovog suda, prvostepeni sud je povrijedio krivični zakon u korist optuženog kada ga je oglasio krivim za jedno produženo krivično djelo bludne radnje iz člana 208. stav 2. KZ FBiH. Kada su u pitanju krivična djela kojim se napada sama ličnost ili uopšte neko lično dobro (život, tijelo, sloboda, čast) ne može se konstruisati produženo krivično djelo bez istovjetnosti oštećenog. Provedenim dokazima je utvrđeno da je optuženi u relativno kratkom vremenskom periodu izvršio dvije bludne radnje prema različitim osobama muškog spola. Stoga je prostepeni sud pogrešno primijenio krivični zakon kada je te radnje optuženog okvalifikovao kao jedno produženo krivično djelo umjesto za sticaj dva krivična djela bludne radnje...ali kako ovaj sud...prvostepenu presudu ispituje samo u granicama žalbenih prigovora, na ovu povredu krivičnog zakona ukazuje se samo u instruktivnom smislu."

7.4.1. STICAJ KRIVIČNOG DJELA SILOVANJA I DRUGIH KRIVIČNIH DJELA SEKSUALNOG NASILJA SA DRUGIM KRIVIČNIM DJELIMA

U praksi se najčešće javljaju slučajevi kada pored osnovne posljedice krivičnog djela Silovanja se ostvare i obilježja krivičnog djela lake, teške tjelesne povrede ili smrti žrtve. Stoga, ukoliko je umišljajem počinitelja obuhvaćen i supstrat krivičnog djela tjelesnog povređivanja žrtve posljedično čemu je nastupila teška tjelesna povreda, laka tjelesna povreda ili smrt, tada će učinilac odgovarati za sticaj krivičnih djela. Razgraničenje treba postaviti u odnosu na laku tjelesnu povredu. Ona kao takva nastaje kao posljedica primjene sile prema žrtvi, a što je jedan od osnovnih elemenata krivičnog djela. Međutim, ukoliko bi izvršilac, nakon izvršenog silovanja, žrtvi nanio i lake tjelesne povrede, tada bi odgovarao za realni sticaj krivičnih djela silovanja i lake tjelesne povrede. Često se u praksi dešava da izvršilac prilikom poduzimanja radnje prisile prema žrtvi, s ciljem počinjenja obljube, žrtva, od straha, te u namjeri da izbjegne izvršenje krivičnog djela, skoči kroz prozor ili iz prevoznog sredstva koje je u pokretu, a u kom se ona nalazi, te posljedično tome zadobije tjelesne povrede ili nastupi smrt žrtve. Tom prilikom se postavlja pitanje za koji oblik krivičnog djela će izvršilac odgovarati. Praksa sudova je zauzela stav da bi izvršilac, bez obzira što je djelo ostalo u pokušaju, odgovarao za kvalifikovani oblik ovog krivičnog djela. Sticaj krivičnog djela silovanja može postojati i u slučaju izvršenja krivičnog djela Razbojništvo.

²⁵⁷ Član 54. KZ BdBiH, član 54. KZ FBiH, član 56. KZ RS.

Kada je u pitanju izvršenje krivičnog djela Narušavanje nepovredivosti doma, od značaja je naglasiti da za izvršenje krivičnog djela silovanja primijenjena sila mora biti upravljena prema pasivnom subjektu, dakle žrtvi, tako da bi se u zavisnosti od okolnosti svakog slučaja trebala cijeliti mogućnost utvrđivanja odgovornosti i za krivično djelo narušavanje nepovredivosti doma. To bi bila situacija kada izvršilac neovlašteno prodre u tuđi dom, a nakon toga, nakon što zatekne osobu unutar istog, donese odluku za izvršenje krivičnog djela Silovanja. Neovlašteno prodiranje u tuđi dom bi po osnovu inkluzije moglo predstavljati otežavajuću okolnost jer bi to zapravo predstavljalo pripreme radnje poduzete u cilju iztvršenja krivičnog djela silovanja. Ukoliko bi izvršilac počinio više krivičnih djela silovanja prema više pasivnih subjekata tada bi snosio odgovornost za realni sticaj krivičnih djela jer se konstrukcija produženog krivičnog djela ne može konstruisati bez istovjetnosti oštećenog, te ukoliko se radi o izvršenju krivičnog djela kojim se štite lična dobra poput života, tjelesnog integriteta, slobode, spolne slobode, morala. Pravna praksa je razmatrala i pitanje vršenja više radnji silovanja od strane istog izvršioca prema istoj osobi, te je zauzet pravni stav da bi učinilac odgovarao za produženo krivično djelo, a ne za sticaj, ukoliko bi u različitom vremenskom periodu vršio nasilnu obljubu nad istom osobom, a ti događaji su povezani u jedinstvenu cjelinu, dok bi odgovarao za samo jedno krivično djelo silovanja ako bi istom prilikom izvršio više nasilnih spolnih radnji sa žrtvom, što bi u konkretnom svakako trebalo cijeliti kao otežavajuću okolnost u oba slučaja.

Sticaj krivičnog djela Spolni odnos s nemoćnom osobom se može u praksi javiti u sticaju sa krivičnim djelom rodoskvljenja.

Krivično djelo spolni odnos zloupotrebom položaja može postojati u sticaju sa krivičnim djelima rodoskvljenje (umišljajno postupanje počinitelja), laka tjelesna povreda, teška tjelesna povreda i ubistvo, naravno, ukoliko su ova djela počinjena iz nehata. Ukoliko bi bila počinjena sa umišljajem, tada bi se radilo o krivičnom djelu silovanja gdje se sila primjenjuje prema žrtvi s ciljem otklanjanja otpora.

Prinuda na spolni odnos u praksi se ne može javiti u sticaju sa krivičnim djelima protiv života i tijela, jer bi tada radnja izvršenja uključivala radnju prisile prema žrtvi, što bi djelo kvalifikovalo kao silovanje. Međutim ukoliko je nakon izvršenja krivičnog djela prinude na spolni odnos umišljajno ili nehatno, kada zakon predviđa kažnjavanje i za nehat, izvršeno neko od krivičnih djela protiv života i tijela, tada bi se radilo o realnom sticaju krivičnih djela.

Krivično djelo Spolni odnos s djetetom se može pojaviti u sticaju sa krivičnim djelom rodoskvljenja.

Bludne radnje se u praksi najčešće javljaju u sticaju sa krivičnim djelima lake ili teške tjelesne povrede ili ubistva.

PREPORUKA: Provođenjem postupka istrage, neophodno je utvrđivati sve činjenice i okolnosti koje jesu/ili bi mogle da utiču na konačnu pravnu kvalifikaciju krivičnog djela, naročito one koje se tiču kvalifikatornih elemenata krivičnih djela. Ove činjenice je potrebno utvrđivati ne samo materijalnim dokazima i kazivanjima žrtava/svjedoka, nego i drugim instrumentima poput medicinskog utvrđivanja da li se posljedica krivičnog djela eventualno ogleda u teškom narušenju zdravlja, smrti ili nekoj drugoj posljedici koja je prouzrokovana za žrtvu kao pasivnog subjekta. Ovo naročito u kontekstu krivičnih djela protiv spolne slobode i morala gdje je zakonodavac predvidio širu zaštitu žrtvama, a istovremeno odredio veći dijapazon krivičnih radnji počinitelaca koje se sankcionišu. Također je nužno pribavljati dokaze i činjenično opisivati subjektivni odnos počinitelja, kako prema krivičnom djelu odnosno radnji izvršenja, posljedici krivičnog djela, tako i prema starosti, statusu i položaju žrtve.

S tim u vezi, jedna od preporuka koje u kontroli rada vrši neposredno više tužilaštvo navodi se sljedeće: “...Postavlja se pitanje da li bi se u konkretnom slučaju moglo raditi o stavu 4. predmetnog djela odnosno drugoj pravnoj kvalifikaciji...tužiteljica je pravilno odredila da se izvrši vještačenje po vještacima neuropsihijatrima i psihologu...postavlja se pitanje da li su se navedeni vještaci izjašnjavali o činjenici da li je zbog predmetnog događaja kod djeteta – oštećenog nastupilo “teško narušenje zdravlja”...da li su se... izjašnjavali da li postoji velika nesrazmjera u zrelosti i uzrastu između počinitelja i žrtve”.

“U činjeničnom opisu navedene su radnje koje je poduzimao osumnjičeni...ali nije jasno i precizno

opisan umišljaj osumnjičenog, odnosno njegova svijest u pogledu odlučne činjenice da se radi o djetetu, a što je neophodno kod predmetnog krivičnog djela.”

7.5. DOKAZI NA KOJIMA SE OPTUŽNICA ZASNIVA

Nakon okončanja istrage, kada tužitelj nađe da je stanje stvari dovoljno razjašnjeno, kada je prikupio dovoljno dokaza iz kojih proizilazi osnovana sumnja da je osumnjičena osoba počinila krivično djelo, pristupa izradi optužnice. Optužnica obavezno sadrži dio koji se odnosi na dokaze na kojima se zasniva. Ti dokazi, u istragama seksualnog nasilja nad odraslima i djecom, obuhvataju prije svega materijalne dokaze koji su prikupljeni neposrednim izlaskom i opažanjem lica mjesta (uviđaj), po podnešenoj prijavi bilo od strane žrtve ili druge osobe, dokaze prikupljene detaljnom kriminalističko-tehničkom obradom lica mjesta, dokaze koji su proizašli iz tačnog i preciznog fiksiranja lica mjesta, fotografisanja i po potrebi sačinjavanja video zapisa sa lica mjesta u cilju dokazivanja svih relevantnih činjenica samog čina seksualnog nasilja, pa sve do vremenskih prilika uz obavezno konstatovanje na zapisnicima policije vremenskih uslova, doba dana, noći, temperature, zatečenog stanja itd. Najčešći tragovi pronađeni na licu mjesta prilikom izvršenja ovih krivičnih djela jesu tragovi krvi, tragovi polomljenih predmeta koji ukazuju na akte nasilja, odjevni i obuvni predmeti žrtve i izvršioca.

U predmetima seksualnog nasilja počinjenog prema odraslima i djeci se kao potreba ukazala obaveza izlaska, na lice mjesta, postupajućeg tužitelja radi izdavanja tačnih i jasnih uputstava i naredbi za provođenje određenih istražnih radnji i to u smislu pronalaženja, obezbjeđivanja, opisivanja tragova izvršenja krivičnog djela. Dokazi na kojima se optužnica zasniva predstavljaju sva službena pismena sačinjena od strane relevantnih institucija o samom krivičnom djelu, žrtvi krivičnog djela, tako i počinioocu krivičnog djela što uključuje i medicinsku dokumentaciju, dokumentaciju o postojanju ranijih prijava akata uznemiravanja i slično, dokumentaciju i saznanja organa starateljstva u slučajevima postupanja po prijavama nasilja, anamnezi za porodicu, dokaze o odnosima u porodici i slično. Dokaze čine i nalazi vještaka relevantnih struka koja su u konkretnom predmetu radili posmatranja, analizu i utvrđivanje određenih činjenica poput izdvajanja i utvrđenja nespornog DNA profila izvršioca, žrtve i tragova pronađenih na licu mjesta, njihove međusobne komparacije, utvrđivanja otisaka papilarnih linija na predmetima koji su upotrijebljeni prilikom izvršenja krivičnog djela (nož, pištolj ili drugi predmeti), psihološke eksploatacije žrtve i počinitelja. Od posebnog značaja jesu i iskazi svjedoka koji imaju neposredne spoznaje o izvršenju krivičnog djela ili neka druga relevantna saznanja o žrtvi ili počinioocu ili samom krivičnom djelu.

PREPORUKA: Posebnu pažnju kao dokazu u krivičnom postupku svakako valja posvetiti iskazu žrtve krivičnog djela što zahtijeva poseban senzibilitet, stručnost, znanje i strpljenje ispitivača. Na ovom mjestu bi valjalo spomenuti dvije bitne činjenice koje bi svaki tužitelj koji postupava u ovim predmetima, trebao imati u vidu, a to su zakonska ograničenost uzimanja izjave od žrtve djeteta ili maloljetnika (najviše dva puta)²⁵⁸ i postupanje tužitelja pod pretpostavkom da će žrtva, u kasnijoj fazi postupka, odustati od svjedočenja u krivičnom postupku. Prva činjenica je jako bitna i bilo bi neophodno prisustvo tužitelja prilikom saslušanja djeteta ili maloljetnika kao svjedoka, a sve kako bi se unaprijed, decidno pripremljenim i postavljenim pitanjima dobili svi relevantni odgovori koji su od značaja za okončanje krivične istrage, a na taj način spriječila ponovna viktimizacija i retraumatizacija djeteta. Druga činjenica je od značaja jer ona naročito otežava poziciju tužitelja u dokazivanju izvršenja krivičnog djela, zbog čega bi bilo korisno da se tužitelj, sprovodeći istragu i vršeći nadzor nad poduzimanjem istražnih radnji od strane agencija za provođenje zakona, ponaša i dokaze prikuplja pod pretpostavkom da će se žrtva koristiti svojim pravom da odbije svjedočenje (ukoliko se radi o privilegovanom svjedoku ili shodno odredbama procesnog zakona).

²⁵⁸ član 186. stav (2) Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku BDBiH i RS, član 187. stav (2) istog zakona FBiH.

Poglavlje 8.

SEKSUALNO NASILJE – SUĐENJE I FAZA POSLIJE SUĐENJA

AUTOR: ŠEJLA DRPLJANIN, TUŽITELJICA

8.1. MJERE OBEZBJEĐENJA ZAŠTITE ŽRTVE/SVJEDOKA I NJENO SVJEDOČENJE KAO DOKAZNO SREDSTVO NA SUDU

Saslušanje svjedoka predstavlja procesnu radnju koja se poduzima kada postoji vjerovatnoća da će neka osoba svojim iskazom dati potrebna obavještenja o krivičnom djelu, počinitelju ili drugim važnim okolnostima. Ti svjedoci mogu biti same žrtve krivičnog djela, a mogu biti i svjedoci koji su bili u prilici da neposredno posmatraju odvijanje izvršenja krivičnog djela (često djeca svjedoče poduzimanju akata nasilja između svojih roditelja). Prije poduzimanja radnje saslušanja svjedoka, potrebno je imati svijest o složenosti izvršenog krivičnog djela, njegovoj težini, ozbiljnim posljedicama koje izvršenje krivičnog djela ostavlja na žrtvu/svjedoka koji se treba saslušati, obavezi pružanja svih potrebnih vidova zaštite i podrške žrtvi/svjedoku prije svjedočenja, pravu da žrtva/svjedok o tome bude upoznata, da se saslušanju svjedoka/ žrtve pristupa tek nakon što se utvrde određene relevantne činjenice u tom predmetu (što bi podrazumijevalo saslušanje žrtve/svjedoka nakon obavljenog uviđaja i prikupljanja osnovnih tragova izvršenja krivičnog djela), da se saslušanju pristupi nakon prethodne procjene fizičkog i psihičkog stanja žrtve od strane stručnih osoba iz oblasti medicinske i psihološke struke.

Saslušanje žrtve predstavlja jedan od najtežih zadataka koji se obavlja prilikom prikupljanja dokaza o izvršenom krivičnom djelu i počiniocu krivičnog djela. U ovom dijelu, nužno je praviti razliku u saslušanju odraslih osoba u odnosu na djecu i maloljetnike, kao posebno osjetljivu i ranjivu kategoriju svjedoka zbog posljedica koje se mogu dodatno ostaviti i/ili iskomplikovati za njihov dalji psihofizički razvoj. Prije svega, u praksi se često dešava da žrtva bude odvedena na medicinski pregled radi blagovremenog ukazivanja potrebne liječničke pomoći, prilikom čega biva i hospitalizovana. U toj fazi, od žrtve je bitno dobiti osnovne podatke o počiniocu krivičnog djela i radnjama koje su prema njoj poduzete. Pogrešno je, prije njenog oporavka, ili za vrijeme njene nesposobnosti za svjedočenje zbog povreda koje je zadobila, posljedica traume krivičnog djela, pristupati u prostorije zdravstvenih centara i žrtvu saslušavati. Žrtva ima pravo na liječničku pomoć, njegu, psihološku podršku i pomoć sve dok joj je to potrebno. Pravovremenom psihološkom intervencijom i tretmanom žrtva se osnažuje i dovodi u stanje sposobnosti i spremnosti za svjedočenje. Često se prave greške u momentima poduzimanja određenih istražnih radnji, tako da se žrtva saslušava prije no što se raspolože određenim saznanjima koja su proizašla iz neposrednog opažanja tragova krivičnog djela. Nadalje, često žrtva nije spremna saradivati sa organima krivičnog gonjenja u početnoj fazi zbog doživjele traume, boli, osjećaja povrede časti i morala.

Zbog svega ovoga, od značaja je poznavati prava koja proizilaze iz relevantnih konvencija i zakona za žrtvu/svjedoka. Izvori međunarodnog prava koji su od značaja za postupanje u krivičnim istragama za tužitelje, sudije, službene osobe, policije, te druge službene osobe koje se u lancu pružanja zaštite žrtve

pojavljaju kao učesnici postupka su Istanbulska konvencija²⁵⁹ i Lanzarote konvencija²⁶⁰.

Zakonodavstvom BiH je uređen set prava za žrtvu/svjedoka u krivičnom postupku, počev od prava žrtve/svjedoka da se tretira sa poštovanjem i dostojanstvom, prava da bude zaštićena od ponovne viktimizacije, prava da joj se pruže sve potrebne informacije o njenom pravu na svjedočenje i značaju prava da ne mora da svjedoči, prava na psihosocijalnu pomoć, prava na postavljanje imovinskopravnog zahtjeva, prava da ne bude diskriminirana po bilo kom osnovu (spol, rod, rasa, etnička pripadnost, vjerska pripadnost, seksualna orijentacija itd). Tužitelj je taj koji se u fazi istražnog postupka, stara o zaštiti i interesima žrtava svjedoka u krivičnom postupku, i on je taj koji nadzire i upravlja, u koordinaciji sa drugim tijelima (policija, organi starateljstva, nevladine organizacije, zdravstveni sektor), zaštitom žrtve/ svjedoka.

Kada su u pitanju djeca kao žrtve/svjedoci u krivičnom postupku, potrebno je obezbijediti sistem koji je okrenut djetetu i osnaživanju njegovog ličnog osjećaja dobrobiti i dostojanstva. Izvore zaštite prava djeteta, prije svega, nalazimo u Konvenciji o pravima djeteta koja predviđa posebno zaštitu djeteta od fizičkog, psihičkog nasilja, zlostavljanja, zlostavljanja, zanemarivanja, zaštitu od upotrebe narkotika i psihotropnih supstanci, zaštitu od svih oblika seksualnog iskorištavanja, zaštitu od eksploatacije i trgovine, zatim u Konvenciji Vijeća Europe o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zlostavljanja.

Nije moguće govoriti o zaštiti djeteta, a ne spomenuti određene razlike i neusklađenosti domaćeg zakonodavstva u odnosu na zahtjeve postavljene međunarodnim standardima. Naime, prema naprijed navedenim međunarodnim instrumentima zaštite ljudskih prava, djetetom se smatra svako osoba starosti ispod 18 godina. Međutim, krivičnim zakonima na svim nivoima u Bosni i Hercegovini, osnovnim pojmovima je propisano "da se djetetom smatra osoba koja nije navršila 14 godina života", a maloljetnik osoba koja nije navršila 18 godina života. Istim zakonima je propisano da se krivično zakonodavstvo primjenjuje prema maloljetnicima u skladu sa posebnim zakonom (a to je Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku), a da se isto ne primjenjuje prema djetetu koje u vrijeme izvršenja nije navršilo 14 godina života.

Naprijed pomenuti Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku, kao *lex specialis*, također daje definiciju djeteta kao osobe koja nije navršila 18 godina života, dok u drugom dijelu Zakona "Krivična djela na štetu djece i maloljetnika", norme regulišu oblast krivičnih djela počinjenih na štetu djece i maloljetnika gdje se jasno propisuje obaveza postupanja sudije za maloljetnike ili Vijeća, kada se u krivičnom postupku kao oštećeni pojavljuje dijete i maloljetna osoba, pa se decidno daje katalog krivičnih djela, uz obavezu da istragu vodi tužitelj za maloljetnike ili onaj koji posjeduje posebna znanja i sposobnosti iz oblasti prava djeteta i njegove krivičnopravne zaštite, što se odnosi i na ovlaštene službene osobe. Dati katalog krivičnih djela ne znači po automatizmu da se samo u tim slučajevima primjenjuju odredbe ovog Zakona u cilju zaštite najboljeg interesa djeteta, nego se odredbe ovog Zakona primjenjuju i u svakom drugom slučaju protiv punoljetnih počinitelja drugih krivičnih djela propisanih krivičnim zakonom, ako ocijeni da je to potrebno radi posebne zaštite ličnosti djece i maloljetnih osoba koje kao oštećeni učestvuju u krivičnom postupku.

Međutim, ukoliko se u konkretnom pojavi slučaj da se osoba, starosti iznad 14 godina života, upozna sa pornografskim sadržajima, tada ne bi postojalo krivično djelo Upoznavanje djeteta sa pornografijom jer naše zakonodavstvo izričito propisuje djelo na način: "ko djetetu proda, prikaže ili na drugi način učini pristupačnim..." gdje se i iz samog naziva krivičnog djela jasno daje poruka da se štiti dijete, a ne maloljetnik, dok takva razlika postoji i u slučaju krivičnog djela Zadovoljenje pohote pred djetetom ili maloljetnikom, gdje se štite obje kategorije.

Radna grupa za izmjenu krivičnog zakonodavstva koja radi na borbi protiv trgovine ljudima je prepoznala ovaj problem, zbog čega su inicirane izmjene krivičnih zakona o kojima je naprijed bilo riječi, te je kao kvalifikovani oblik krivičnog djela trgovina ljudima, sankcionisana svaka radnja izvršenja poduzeta sa ciljem iskorištavanja, a usmjerena prema osobi koja nije navršila 18 godina života.

259 Konvencija vijeća Europe o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, dostupno na web stranici www.coe.int

260 Konvencija Vijeća Europe o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zlostavljanja, dostupno na web stranici www.coe.int

PREPORUKA: U istragama krivičnih djela počinjenih na štetu djece i maloljetnika, praksa je pokazala da je odmah neophodno dodatno angažovanje od strane tužilaštva u smislu provođenja istražnih radnji i nadzora, blagovremeno postupanje u vidu uključivanja u istragu stručnih osoba, prije svega psihologa i to sve radi vršenja procjene trenutnog stanja djeteta i njegove mogućnosti da u tom momentu saraduje i da bilo kakvu vrstu iskaza, određivanja stepena psihičke traume kao posljedice izvršenja krivičnog djela, a poslije, psihičkog stanja djeteta u pogledu mogućnosti svjedočenja i daljeg učešća u krivičnom postupku.

Rezultate ovih procjena daje psiholog koji je u fazi istrage stručna osoba koja djeluje u okviru tužilaštava ili agencija za provođenje zakona, a sve u saradnji sa organom starateljstva, te centrima za mentalno zdravlje.

U tom kontekstu, odmah po prijavljivanju krivičnog djela počinjenog na štetu djeteta gdje se ono javlja kao žrtva, neophodno je uključiti čitav niz stručnjaka koji mogu pružiti adekvatnu zaštitu djetetu u skladu sa njegovim potrebama u datom momentu. Jako je bitan prvi kontakt koji se uspostavlja sa djetetom, na način da se isto pripremi da se ne boji saslušavanja, da mu se na adekvatan način objasni da može jednostavno koristiti svoj jezik i uobličavati odgovore kako želi, da ima osjećaj zaštićenosti i da je slobodno u svom kazivanju. To se postiže stvaranjem atmosfere koja djeci ulijeva povjerenje, zatim podrškom se dozvoljava da dijete izrazi osjećanja bez straha, gdje se tok razgovora mora usmjeravati na način da se djetetu dozvoli da samo priča ono što želi, s tim da se navodi na događaj koji je bitan sa krivičnog aspekta i daje odgovore koji su stručnjacima relevantni za dalje postupanje. Tek kada se ostvari otvoren odnos s djetetom, trebalo bi pristupiti saslušanju na okolnosti konkretnog događaja.

Dijete i odrasla osoba, žrtva seksualnog nasilja, svakako prolazi kroz više viktimizacija. Prva je ona koja se javlja kao posljedica krivičnog djela, druga kroz ponovno proživljavanje događaja tokom poduzimanja istražnih radnji i njegovog saslušanja od strane nadležnih organa, a treća se zasigurno javlja kroz neposredno svjedočenje žrtve pred nadležnim sudom. Međutim, ova treća bi se mogla izbjeći s obzirom da se saslušanje djeteta snima uređajima za video i audio snimanje, istovremeno se sačinjava zapisnik o saslušanju svjedoka, te se sve navedeno može koristiti kao dokaz na glavnom pretresu.

U primjeni mjera zaštite, sud je taj koji vrši procjenu da li je neka osoba sposobna svjedočiti ili ne, a uporište se nalazi u odredbama Zakona o krivičnom postupku koje propisuju da se ne može saslušati maloljetna osoba koja, s obzirom na uzrast i duševnu razvijenost, nije sposobna shvatiti značaj prava da ne mora svjedočiti. Ovome svakako treba prethoditi prijedlog stranaka u postupku. Prije donošenja odluke, sud može zatražiti mišljenje stručnih osoba, a to je najčešće sudski psiholog zaposlen u okviru Odjela za pružanje podrške svjedocima, koji vrši procjenu stanja djeteta i utvrđuje sve relevantne okolnosti koje su od utjecaja na donošenje konačnog odluke. Nakon što se ta osoba ili vještak, po prijedlogu tužitelja, sasluša i sud stekne uvjerenje da bi saslušanje djeteta pred sudom negativno djelovalo na njegov dalji psihofizički razvoj i proizvelo dodatne posljedice, donijet će Rješenje o usvajanju prijedloga da se dijete ne sasluša, nego njegov iskaz pročita ili pregleda i presluša. Ukoliko tužitelj sam, već prilikom podizanja optužnice, predlaže takvo saslušanje kao vrstu mjere zaštite, svakako da može predložiti saslušanje vještaka kojeg je odredio u fazi istrage.

Ponekad se javlja potreba da se dijete smjesti u bolnicu, bilo zbog pretrpljenih fizičkih, bilo psihičkih patnji ili kombinovano, ili u sigurnu kuću, što zahtijeva i dodatan angažman zdravstvenih radnika, službenika centara socijalnog staranja, te nevladinih organizacija koja pružaju, svojim programima, utočište i zaštitu za žrtve/svjedoke u krivičnom postupku. Izjava djeteta se u tom slučaju uzima tek nakon što se dijete stabilizuje i ostvari pravo na zaštitu, o čemu opet, svoju procjenu o sposobnosti svjedočenja donosi psiholog.

Mjere zaštite svjedoka/žrtve koje se primjenjuju na djecu i maloljetnike su određene Zakonom o krivičnom postupku, te posebnim zakonima i to Zakonom o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka, te Zakonom o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku.

Kada se dođe do faze saslušanja odraslih osoba i djece kao žrtava krivičnog djela pred sudom, mjere zaštite koje pruža **Zakon o krivičnom postupku** su:

- ✓ **da se poziv maloljetniku koji nije navršio 16 godina života, dostavlja preko roditelja odnosno zakonskog zastupnika, osim ako to nije moguće zbog potrebe hitnog postupanja,**

- ✓ da se svjedoci, koji zbog starosti, bolesti ili teških tjelesnih mana, nisu u stanju da se odazovu pozivu, mogu saslušati u svom stanu, bolnici ili drugom mjestu,
- ✓ da su zakonom identifikovane osobe koje ne mogu biti saslušane kao svjedoci, a to su maloljetne osobe koje, s obzirom na uzrast i duševnu razvijenost, nisu sposobne shvatiti značaj prava da ne moraju svjedočiti,
- ✓ da svjedok/žrtva, koji je bračni odnosno vanbračni drug osumnjičenog odnosno optuženog, njegov roditelj, dijete, usvojilac ili usvojenik, mora biti upoznat sa pravom da može da odbije svjedočenje,
- ✓ da svjedok ima pravo da ne odgovara na pojedina pitanja ukoliko bi ga istinit odgovor izložio krivičnom gonjenju,
- ✓ da mu se odlukom suda može odrediti savjetnik iz reda advokata za vrijeme trajanja saslušanja, ukoliko je očito da sam nije u stanju da koristi svoja prava u vrijeme saslušanja i ako njegovi interesi ne mogu biti zaštićeni na drugi način,
- ✓ da prilikom saslušanja maloljetnika, naročito ako je oštećeno krivičnim djelom, predstoji obaveza obazrivog postupanja, a sve kako saslušanje ne bi štetno uticalo na njegovo psihičko stanje, te da se saslušanje vrši uz pomoć pedagoga ili druge stručne osobe, pri čemu oštećenog nije dozvoljeno pitati o njegovom seksualnom životu prije izvršenog krivičnog djela,
- ✓ da se ne smiju zaklinjati osobe koje nisu punoljetne u trenutku saslušanja, te osobe za koja je dokazano ili za koje postoji osnovana sumnja da su učinile ili učestvovala u krivičnom djelu zbog koga se saslušavaju, ili koje zbog duševnog stanja ne mogu da shvate značaj zakletve odnosno izjave,
- ✓ da je zakonom propisana obaveza snimanja saslušanja kada se radi o maloljetnim osobama koje nisu navršile 16 godina života i koje su oštećene krivičnim djelom, kao i kad postoji bojazan da se svjedok neće moći saslušati na glavnom pretresu, s tim da se snimanje vrši audio ili audio-vizuelnim sredstvima u svim fazama postupka,
- ✓ da svjedok, s obzirom na životnu dob, tjelesno i duševno stanje ili druge opravdane interese se može saslušati putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka na način da mu stranke i branilac postavljaju pitanja bez prisustva u prostoriji gdje se svjedok nalazi i u tu svrhu se svjedoku može odrediti stručna osoba za pomoć,
- ✓ pravo na isključenje javnosti, radi zaštite ličnog ili intimnog života oštećenog ili zaštite interesa maloljetnika,
- ✓ da sud vodi računa o redosljediu izvođenja dokaznih radnji na glavnom pretresu, te u tu svrhu, zbog posebnih okolnosti, može promijeniti redosljed izvođenja dokaza, kao i da vodi računa da izvođenje dokaza bude efikasno za utvrđivanje istine, a posebno da se zaštite svjedoci od uznemiravanja i zbunjivanja,
- ✓ da će sud zaštititi svjedoka od vrijeđanja, prijetnje i napada,
- ✓ da je zakonom propisana zabrana objavljivanja toka postupka i odluke u premetima gdje se kao žrtve javljaju djeca i maloljetnici, sa izuzetkom objave pravosnažnih presuda, uz zaštitu identiteta djeteta.

Jedna od najznačajnijih mjera prilikom saslušanja žrtve svjedoka krivičnog djela jeste obezbjeđivanje psihološke stručne podrške i pomoći i omogućavanje svjedočenja iz posebne prostorije u kojoj se ne nalaze stranke i optuženi. Kod krivičnih djela seksualnih delikata sudovi vode računa o zaštiti ovih svjedoka, tako što prije zakazivanja glavnog pretresa određuju stručnu osobu Odjela za podršku svjedocima pri sudovima koji stupaju u kontakt sa svjedokom, pribavljaju potrebne informacije od organa starateljstva i pripremaju svjedoka za svjedočenje. U ovom kontekstu, nužno je ukazati na činjenicu da je žrtva već ranije stupila u kontakt sa psihologom, to je najčešće psiholog tužilaštva ili policije, da je žrtva već uspostavila određeni odnos povjerenja i da se postigla dobra saradnja sa organima krivičnog gonjenja. U fazi suđenja, svjedoka sada kontaktira nova osoba iz Odjela za podršku svjedocima, te se postavlja pitanje mogućnosti odnosno potrebe dodatnog angažovanja s obzirom na opasnost od negativne reakcije

svjedoka. U cilju izbjegavanja mogućnosti negativne reakcije i zbunjivanja svjedoka, dobro bi bilo ostaviti mogućnost daljeg praćenja svjedoka, naravno uz njegovu saglasnost, od strane psihologa koji je već u fazi istrage, ranije, bio uključen u proces pružanja podrške, te mu ostaviti mogućnost da bude na raspolaganju svjedoku sve do okoćanja krivičnog postupka.

Odredbe procesnog zakona koje se odnose na zaštićenog svjedoka navode da se u tim slučajevima primjenjuju odredbe posebnog zakona, a to je Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka i ovaj zakon omogućava posebnu zaštitu djece s obzirom da je zakonodavac utvrdio da je "ugroženi svjedok onaj svjedok koji je ozbiljno fizički ili psihički traumatizovan okolnostima pod kojima je izvršeno krivično djelo ili koji pati od ozbiljnih psihičkih poremećaja koji ga čine izuzetno osjetljivim, odnosno dijete i maloljetnik"²⁶¹.

Naprijed navedeno znači da se maloljetna osoba, odnosno dijete, po zakonu, smatra ugroženim svjedokom, čime je omogućen odgovarajući tretman maloljetnim osobama i djeci u kontekstu najtežih oblika krivičnih djela i taj njihov status se ne mora posebno utvrđivati ili dokazivati. Dijete odnosno maloljetnik se prema odredbama Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka obavezno sasluša putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka, uz prisustvo stručnih osoba, pedagoga ili psihologa i organa starateljstva. Zakon propisuje samo mogućnost saslušanja djeteta posredstvom suda, što znači postavljanje pitanja od strane stranaka posredstvom suda, gdje stručna osoba, koja je prisutna u posebnoj prostoriji sa djetetom, prilagođava pitanja i dijete u konačnici daje odgovor.

Prakse sudova u BiH, u ovom pogledu, su različite, neki sudovi zahtijevaju liste pitanja od stranaka, dok drugi sudovi dozvoljavaju postavljanje pitanja sudu, a sudija ih dalje prenosi djetetu. U skladu sa međunarodnim standardima, neke sudnice su opremljene sredstvima audio i video tehnike, s tim da dijete nema mogućnost da vidi učesnike postupka, niti se ta mogućnost daje strankama, osim Vijeću, a sve iz razloga da se dijete, komentarima i reakcijama stranaka, ne bi zbunjivalo ili zastrašivalo.

PREPORUKA: U slučajevima počinjenih krivičnih djela na štetu djece i maloljetnika, pa i odraslih osoba, kada je neophodno saslušanje svjedoka/žrtve iz druge prostorije, sudovi u Bosni i Hercegovini koji nisu opremljeni posebnim prostorijama ili ne raspolažu tehničkom opremom za saslušanje iz druge prostorije, trebali bi razmotriti mogućnost postavljanja Zahtjeva za službenu saradnju u skladu sa procesnim odredbama, koji bi bio upućen drugim sudovima koji su opremljeni tim prostorijama i raspolažu potrebnom tehničkom opremom, svakako u nadležnosti djelovanja njihovog kantona/okruga, pa i Brčko distrikta. Takvu praksu su već usvojili Osnovni i Okružni sud u Banjaluci, na način da se ročište na kom je predviđeno saslušanje djeteta izmjesti u sud koji ima tehničke kapacitete i stručno osoblje za postupanje.

Kada je u pitanju ovakav vid zaštite za odrasle žrtve/svjedoke seksualnog nasilja, sud vrši procjenu shodno prijedlogu tužitelja, rješenjem određuje status svjedoka (svjedok pod prijetnjom ili ugrožen svjedok), te donosi odluku o primjeni mjera zaštite koje su neophodne.

Mjere zaštite, shodno odredbama Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka, koje se najčešće u praksi primjenjuju su:

- ✓ osiguranje psihološke, socijalne i stručne pomoći,
- ✓ promjena redoslijeda izvođenja dokaza na glavnom pretresu,
- ✓ kontrola načina ispitivanja svjedoka od sudije ili predsjednika vijeća postavljanjem pitanja direktno u ime stranaka i branitelja,
- ✓ svjedočenje putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka,
- ✓ udaljšavanje optuženog iz sudnice,

²⁶¹ član 3. stav (2) Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BdBiH, FBiH i RS

- ✓ izuzeci od direktnog izvođenja dokaza,
- ✓ ograničavanje prava na pregled spisa i dokumentacije optuženom i njegovom branitelju,
- ✓ dodatne mjere za osiguranje anonimnosti svjedoka, privremena ili trajna anonimnost.

Zakonom o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku daje se veći stepen zaštite maloljetnim osobama koja se javljaju kao počinitelji ili kao žrtve i svjedoci krivičnih djela. Naime, ovim zakonom, odjeljkom VI propisana je obaveza:

- ✓ da krivični postupak u fazi istrage provodi tužitelj i ovlaštene službene osobe sa posebnim znanjima iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite istog,
- ✓ određen je katalog krivičnih djela u kojima mora postupati sudija ili vijeće za maloljetnike kada se kao oštećeni javlja dijete ili maloljetnik,
- ✓ propisana je obaveza posebno obazrivog postupanja, pri čemu se značaj mora dati uzrastu djeteta, osobinama njegove ličnosti, obrazovanju, prilikama u kojima živi, a sve s ciljem izbjegavanja negativnih i štetnih posljedica po njegov dalji razvoj,
- ✓ saslušanje djeteta bi se u pravilu trebalo obavljati uz pomoć ili psihologa, pedagoga ili druge stručne osobe,
- ✓ ograničena je brojnost provođenja saslušanja svjedoka djeteta na najviše dva puta,
- ✓ saslušanje se vrši putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka, a bez prisustva tužitelja ili ovlaštene službene osobe u prostoriji gdje se svjedok nalazi,
- ✓ dijete se može saslušati u svom stanu ili drugom prostoru u kom boravi,
- ✓ u postupku pred sudom, saslušanje djeteta se vrši tako da nisu prisutni u istoj prostoriji sa djetetom optuženi, branitelj, tužitelj, sudija, s tim što se pitanja upućena svjedoku, postavljaju posredstvom suda, a po potrebi se sve odvija uz pomoć psihologa,
- ✓ zakon je predvidio i zabranu suočenja sa osumnjičenim – optuženom osobom ako je žrtva posebno traumatizovana okolnostima pod kojima se događaj desio,
- ✓ radnja prepoznavanja se može vršiti, ali pod uslovom da se u potpunosti onemogući da osumnjičena osoba vidi maloljetnu osobu.

Ukoliko je neophodno saslušanje djeteta ili maloljetnika, a neki od sudova nemaju tehničke mogućnosti za izvođenje ove radnje, tada se može pristupiti drugim mjerama zaštite koje **propisuje Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka** gdje su primjenjivi sljedeći mehanizmi:

- ✓ udaljenje optuženog iz sudnice gdje će svjedočenje biti zabilježeno i predloženo optuženom, branitelj će biti prisutan saslušanju i nakon istog se može o tome konsultovati sa optuženim prije otpuštanja svjedoka.

8.2. OPTUŽNICA I SUDSKI POSTUPAK BEZ SVJEDOČENJA ŽRTVE

U praktičnim postupanjima u predmetima seksualnog nasilja nad odraslima i djecom često se dešava da ili žrtve seksualnog nasilja nisu sposobne učestvovati u daljem toku sudskog postupka zbog visoke traumatizacije koja se javlja kao direktna posljedica preživjele traume uzrokovane izvršenjem krivičnog djela ili iz razloga što žrtve, često, iz njima poznatog razloga, odustaju od svjedočenja na sudu ili se koriste svojim zakonskim pravom da mogu odbiti svjedočenje jer spadaju u kategoriju privilegovanih svjedoka. U takvim situacijama, tužitelj je suočen sa znatno otežanim postupkom dokazivanja krivične odgovornosti, naročito ukoliko je prijava krivičnog djela uslijedila nekoliko dana ili mjeseci nakon izvršenja krivičnog djela, što nije rijetka pojava u praksi.

U ovom pravcu je bitno da se postojanje djela i odgovornost počinitelja ne bazira isključivo na iskazu svjedoka, nego i drugim, najčešće materijalnim dokazima, vještačenjima, svjedočenjima drugih osoba

koje su imale relevantne spoznaje o djelu i počinitelju. S tim u vezi, stručnjaci koji rade na ovakvim predmetima bi trebali obezbijediti druge dokaze sa kojima mogu izaći na sud, poput pribavljanja medicinske dokumentacije o povredama, psihičkim posljedicama – postojanju traume, nalazima vještaka medicinske i psihološke struke i slično. Kao što vidimo, dvije su moguće situacije u praktičnim postupanjima kada izostaje svjedočenje žrtve. Prva nastaje zbog objektivne nemogućnosti svjedočenja jer je ličnost žrtve/svjedoka obuhvaćena visokim stepenom traumatizacije i svako postupanje i navođenje na svjedočenje bi prouzrokovalo znatne i teže posljedice. Navedeni problem stručnjaci u daljem radu mogu prevazići drugim dokazima koji su prikupljeni u postupku istrage. Spoznaje o izvršenom krivičnom djelu postoje, osobe koje su došle u kontakt sa žrtvom se saslušavaju u svojstvu svjedoka, osobe koje su imale službena postupanja i radnje se saslušavaju kao stručne osobe poput ljekara na prijemu u medicinski centar, ljekara neuropsihijatarata koji su radili na pružanju prve pomoći i podrške žrtvi. Ukoliko je žrtva smještena u sigurnu kuću ili joj je pružen neki drugi institucionalni tretman s ciljem ublažavanja, saniranja posljedica krivičnog djela, pružanja psihosocijalne pomoći i podrške, njene zaštite od daljeg zlostavljanja ili uznemiravanja od strane izvršioca krivičnog djela, nužno je pribaviti izvještaje stručnih osoba koje su radile sa žrtvom i tražiti njihove procjene, kako o stanju žrtve, gradaciji napredovanja, tako i spremnosti i sposobnosti žrtve za svjedočenje. Kao posljednja, a najvažnija radnja koju tužitelj može odrediti, jeste vještačenje žrtve po vještacima neuropsihijatrijske i psihološke struke. Ovo vještačenje je nužno odrediti timski i izvršiti neposrednom eksploatacijom žrtve i uvidom u kompletnu dokumentaciju kojom tužitelj raspolaže. Vještačenjem se dobijaju odgovori koji su od značaja za primjenu instituta izuzetka od neposrednog izvođenja dokaza.²⁶²

Na ovaj način se dobijaju podaci o ličnosti žrtve, vrši se njena procjena trenutnog psihičkog stanja, stepena traume doživjele izvršenim krivičnim djelom, preporukama za dalje liječenje i tretman i obavezno sadrži procjenu vještaka o mogućnosti svjedočenja žrtve i opasnosti ponovne traumatizacije žrtve sa konkretnom preporukom, a sve vodeći računa o zaštiti žrtve/svjedoka u krivičnom postupku. Ovako sačinjeni nalaz vještaka, pruža mogućnost tužiteljima da izvođenjem dokaza saslušanja vještaka i razjašnjenja svih spornih činjenica postavljanjem pitanja, kako od strane samog tužitelja, tako i obavezno od branitelja, optuženog i suda, primijeni institut izuzetka od neposrednog izvođenja dokaza, tako što tužitelj predlaže sudu čitanje iskaza žrtve svjedoka. Takav iskaz, posmatran u korelaciji sa svim ranije izvedenim dokazima, bit će predmet ocjene od strane suda prilikom utvrđivanja krivične odgovornosti počinitelja.

Kada su u pitanju djeca kao svjedoci i nemogućnost njihovog saslušanja, provodi se identična procedura, te predlaže čitanje zapisnika o iskazu svjedoka i/ili pregled audio i video snimka svjedočenja djeteta.

Kao primjer dobre prakse i procjene, kako od strane tužitelja, tako i suda, navodimo predmet postupanja protiv L.G i T.N (postupak vođen prije donošenja Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima). Naime, u ovom predmetu osumnjičeni su vozilo u kom se nalazila mlđb. F.K., zaustavili u mračnom dijelu ulice, te joj zaprijetili da će je silovati ukoliko ih oralno ne zadovolji, nakon čega su obojica prešli na zadnje sjedište vozila gdje je sjedila K., nakon čega je G. poduzeo radnje u cilju svlačenja njene i svoje odjeće, a sve dok je N. svojim rukama fizički držao njene ruke na leđima...za koje vrijeme je G. prinudio K. da ga oralno zadovolji. Nakon toga joj je G. držao ruke na leđima, a K. prijetio i prinudio da i njega oralno zadovolji, poslije čega su joj obojica zaprijetili da o događaju ne priča nikome jer će joj se to ponovo desiti.

U ovom predmetu malodobna K. je vještačena od strane ljekara neuropsihijatrijske struke koji je u svom nalazu naveo sljedeće: "F.K. je doživjela tešku psihičku traumu u periodu adolescencije, što se manifestovalo kao nesigurnosti, nestabilnosti raspoloženja, promjenjive predstave o sebi, na što je došla pervazivna trauma, što je imalo za posljedicu stresni poremećaj. Od toga je nastao depresivni poremećaj i taj događaj je kod oštećenice ostao u trajnom sjećanju kao tzv. "maligno sjećanje" koje se lako vraća spontano...pa oštećena kada se sjeti, reaguje kao da se to ponovo, sada dešava....Iz svega proizilazi da se radi o teško narušenom psihičkom zdravlju, pa bi pojavljivanje pred sudom aktiviralo "maligno sjećanje" i uticalo negativno na njeno psihičko stanje".

262 Izuzetak od neposrednog izvođenja dokaza predstavlja mogućnost da se zapisnici o iskazima datim u istrazi mogu, po odluci sudije, odnosno vijeća, pročitati i koristiti kao dokaz na glavnom pretresu samo u slučaju ako su ispitanе osobe umrle, duševno oboljele, ili se nemogu pronaći, ili je njihov dolazak pred sud nemoguć, ili je znatno otežan iz važnih razloga.

Nakon saslušanja ovog vještaka, te vještaka psihologa, sud je na prijedlog tužitelja, donio odluku da se iskaz oštećene F.K. pročita i uloži kao dokaz optužbe. Na žalbu branitelja koja je uložena u ovom pravcu, viši sud je naveo: "Pravilno je provostepeni sud primijenio odredbu člana 273. ZKP-a....kada je odlučio da se iskazi oštećene F.K. pročitaju na glavnom pretresu. Osnov za postupanje na navedeni način je nalaz i mišljenje vještaka psihijatrijske struke koji je utvrdio...Da se postupilo na način kako je to odbrana predlagala, moglo je imati samo štetne posljedice u vidu pogoršanja psihičkog stanja oštećene, a na što prvostepeni sud s razlogom nije mogao pristati".

Naravno u ovom, kao i svim drugim slučajevima, nužno je krivičnu odgovornost počinitelja krivičnog djela utvrđivati i zasnivati i na drugim dokazima, a ne u cjelosti ili u većem dijelu, samo na iskazu oštećene.

8.3. IZVOĐENJE DOKAZA I NAJBOLJE PRAKSE

Izvođenje dokaza na glavnom pretresu predstavlja jednu od mnogih vještina koju tužitelj mora posjedovati, s ciljem dokazivanja krivične odgovornosti počinitelja krivičnog djela. To izvođenje dokaza nije i ne smije biti isto postupanje tužitelja po svim krivičnim djelima. Krivična djela protiv spolne slobode i morala, nakon krivičnih djela protiv života i tijela (ubistvo, navođenje na samoubistvo i druga) predstavljaju jedno od najtežih krivičnih djela koja ostavljaju izuzetno snažne posljedice za žrtvu. Stoga, postupanje tužitelja u ovakvim predmetima zahtijevaju izrazitu organiziranost, sposobnost osmišljavanja vođenja i rukovođenja predmetom, načinom izvođenja dokaza pred sudom, sposobnost poznavanja normativnih propisa i druge vrijednosti. Praksa u izvođenju dokaza je pokazala da najbolji primjer predstavlja tzv. "pričanje priče". To je nešto što okupira pažnju sudećeg vijeća, što je zadržava, što vijeće podstiče da prati i očekuje, tako da se preporučuje primjena kombinacije sredstava u izvođenju dokaza u složenim predmetima seksualnog nasilja.

Krivični postupak je formalan postupak koji podrazumijeva obavezno pridržavanje procedura propisanih zakonom u svim fazama, pa tako i tokom izvođenja dokaza. Međutim, da bi se dokazala krivična odgovornost optuženog, tužitelj mora imati jasnu viziju onoga što želi postići, posebno izražen senzibilitet prilikom saslušanja svjedoka, sposobnost naglašavanja bitnih momenata i slično. To će sve postići naprijed pomenutom kombinatorikom sredstava u izvođenju dokaza. Sudnice koje su opremljene odgovarajućom tehničkom opremom (audio i video uređajima, fotodokument kamerom, posebnom tehnikom za saslušanje iz drugih prostorija i slično), daju mogućnost upotrebe tih uređaja u cilju što boljeg, životopisnijeg opisa događaja koji se optuženom stavlja na teret. Uvodno izlaganje tužitelja je od značaja i treba ga koristiti da bi se ukratko ukazalo na osnovne karakteristike i osobenosti ličnosti počinitelja prije izvršenja krivičnog djela, njegove sklonosti, eventualne patologije, ponašanje. Ovaj segment i mogućnost obraćanja sudu prilikom uvodnog izlaganja, treba iskoristiti i ukazati na status i položaj žrtve u društvu, njenu osobenost, karakteristike, posljedice krivičnog djela i stepen traumatizacije.

Na samom početku izvođenja dokaza, pred sudećim vijećem bi trebalo razmotriti mogućnost preslušavanja audio snimka podnešene prijave, jer nije bez značaja čuti glas žrtve nakon izvršenja krivičnog djela, osjetiti i steći dojam potrešenosti, uznemirenja, prepasti žrtve, a potom, koristeći se svim tehnikama izvođenja dokaza, na što slikovitiji i opisniji način ispričati pred sudom šta se desilo i šta je to što se optuženom stavlja na teret, zbog čega se on, na taj dan, nalazi u sudnici. Tužitelj treba tom pričom da rukovodi, da je organizira i usmjerava kroz svjedočenja svjedoka, stručnih osoba, prikazivanje fotografija i slično. Ovakav pristup u izvođenju dokaza ne podrazumijeva samo kazivanja službenih osoba u obavljanju službenih radnji, nego prikazivanje na fotodokument kameri fotografija sa lica mjesta poput onih sa, primjera radi, pronađenim komadima pocijepane odjeće žrtve, razbijenih komada stakla, tragova krvi, predmeta koji su upotrijebljeni za izvršenje krivičnog djela, fizičkih povreda koje je oštećena zadobila i slično. Sudsko vijeće odobrava ovakav način izvođenja dokaza jer se može neposredno upoznati, vidjeti, osjetiti dešavanja na dan izvršenja krivičnog djela, a ne samo slušati kazivanja osoba koja su učestvovala u postupku dokazivanja što se svodi na prostu formu. Ukoliko žrtva nije sposobna da svjedoči, preporuka je njen iskaz ostaviti i izvesti na samom kraju izvođenja dokaza, čisto radi zaokruživanja priče koju je tužitelj već ispričao, prilikom čega se na kraju, daje potvrda svemu onome što je prethodno rečeno. Tužitelj je u obavezi da izvodi i dokaze koji su od značaja za odmjeravanje kazne, time naročito utiče na izbor vrste i njene mjere. Tužitelj ne bi trebao čekati da odbrana ukaže na olakšavajuće okolnosti za koje on nije siguran da postoje. To znači raniju, prethodnu, tužilačku provjeru tih okolnosti još u fazi istrage,

ali i obavezu provjeravanja dokaza ili kazivanja odbrane optuženog za vrijeme glavnog pretresa.

Ovakav pristup svakako zahtijeva pripremu, vrijeme, energiju, zahtijeva veću posvećenost, angažiranost u radu i često je usko vezano za samu ličnost i sposobnosti tužitelja. To je između ostalog i jedan od razloga zašto je zakonodavac predvidio da u predmetima i postupcima, u kojima se djeca i maloljetnici javljaju kao žrtve krivičnog djela, trebaju postupati tužitelji i službene osobe sa izrazitim senzibilitetom u radu sa djecom, te posebnim stručnim znanjima i vještinama.

8.4. VJEŠTAČENJE I SASLUŠANJE VJEŠTAKA NA GLAVNOM PRETRESU

Vještačenje je radnja koju sprovode stručne osobe koje imaju posebna znanja i vještine i angažuju se za utvrđivanje ili ocjenu nekih važnih činjenica. U skladu sa procesnim odredbama, vještačenje se može povjeriti i specijaliziranoj stručnoj ustanovi ili državnom organu, prilikom čega se vještaku ili ustanovi mora staviti na raspolaganje kompletan materijal koji je potreban za vještačenje, a naročito obezbijediti dolazak žrtve/svjedoka koja će se vještačiti i čija će ličnost biti podvrgnuta eksploraciji. Preporuka je, u krivičnim predmetima seksualnog nasilja nad odraslima i djecom, prilikom tužilačkog postupanja, koristiti mogućnost vještačenja kada god se ukaže potreba, s tim da se vještacima zadatak vještačenja mora tačno navesti prilikom sačinjavanja naredbe, sa posebnim akcentom na utvrđivanja činjenica koje su pravno relevantnog karaktera i vezane su, bilo za obilježja krivičnog djela, bilo za samu ličnost žrtve/svjedoka u krivičnom postupku, ili samog osumnjičenog. Od velikog značaja, u istragama koje se vode protiv počinitelja krivičnih djela protiv spolne slobode i morala, jeste ne samo vještačenje osumnjičenog odnosno optuženog, nego i vještačenje žrtve svjedoka.

Prilikom izvođenja vještačenja osumnjičenog, pored utvrđivanja njegove uračunljivosti/neuračunljivosti, u smislu utvrđivanja njegove mogućnosti i sposobnosti shvatanja značaja radnji koje je počinio i upravljanja svojim postupcima tempore criminis, nužno je odrediti i da vještak utvrdi njegova lična svojstva, sklonosti socijalnim oblicima ponašanja, a naročito shvatanje, kako svoje, tako i tuđe seksualnosti, te njegovo gledanje na učinjeni akt nasilja.

Primjer iz prakse 1.

Naredbom tužitelja je tačno određen zadatak vještačenja osumnjičenog na način: "određuje se psihijatrijsko vještačenje neposrednim pregledom osumnjičenog R.J. i uvidom u cjelokupnu dokumentaciju kojom tužilaštvo raspolaže, i to na okolnosti duševnog stanja R.J. u vrijeme izvršenja krivičnog djela, te utvrđenja da li je osumnjičeni mogao shvatiti značaj svog djela i upravljati svojim postupcima..."

Istovremeno je izdata i naredba za vještačenje osumnjičenog po vještaku psihološke struke sa zadatkom "da vještak utvrdi psihološki profil ličnosti, strukturu ličnosti, intelektualne i druge sposobnosti osumnjičenog, a naročito njegovo poimanje i shvatanje, kako svoje, tako i seksualnosti druge osobe."

Postupajući po naredbama tužilaštva, vještaci su utvrdili sljedeće: "...ima očuvane anamnestičke funkcije...njegov način razmišljanja, osjećanja, način kontrole impulsa, a naročito način komunikacije sa sredinom u smislu nepoštivanja zabrana i pravila, značajno su devijantni u odnosu na prosjek...njegovi obrasci ponašanja su trajni, neprilagođeni, kako ličnim, tako i socijalnim situacijama...to ga čini osobom sa poremećajem ličnosti (psihopatijom). Kod njega postoji i poremećaj seksualne preferencije u smislu pedofilije..."

Kao što se vidi iz naprijed predočenog, vještačenje izvršioca krivičnog djela je od velikog značaja, primarno iz razloga utvrđivanja njegove uračunljivosti, a onda i utvrđenja da li izvršilac ima određene oblike poremećaja ličnosti i poimanja vlastite seksualnosti, a naročito poremećene vrijednosti shvatanja i doživljavanja odnosa sa pasivnim subjektom-žrtvom (žena, dijete, druga nacionalna pripadnost, seksualna orijentacija i sl.)

Primjer iz prakse 2.

U drugom predmetu postupanja u odnosu na maloljetnog počinitelja krivičnog djela, predmet naredbe za vještačenje u odnosu na osumnjičenog je bio " utvrditi psihološki profil ličnosti, strukturu ličnosti i

druge sposobnosti malodobnog K.M. Također je potrebno utvrditi psihičku, fizičku i seksualnu zrelost malodobnog K.M., negovu duševnu razvijenost i mogućnost shvatanja značaja seksualnog akta.”

Izvršenim vještačenjem, shodno mišljenju vještaka utvrđeno je sljedeće: “Na osnovu psihološke eksploracije mišljenja sam da se radi o ličnosti koja se nalazi u fazi adolescencije čiji je razvojni period odrastanja prožet porodičnim konfliktima sa stresnim događajima koji su uticali na formiranje ove ličnosti, čiji proces još nije završen.... Primijetni su obrasci ponašanja koji se manifestuju kroz manipulativne i disimulativne oblike...K.M. je u stanju da pravi sopstveni izbor...nalazi se u genitalnoj fazi psihoseksualnog razvoja sa pojačanim libidom i interesom za sopstvene genitalije. U konkretnom događaju je eksperimentisao sa sopstvenim seksualnim porivima...uz faktore odrastanja, prognostički možemo očekivati razvoj disfunkcionalnosti u bazi ličnosti odnosno razvoj psihopatskih tendencija...”

Primjer iz prakse 3.

U predmetu gdje je dijete bilo žrtva seksualnog nasilja, zadatak vještačenja koji je tužitelj odredio glasi: “utvrditi psihološki profil ličnosti, strukturu ličnosti, intelektualne i druge sposobnosti djeteta Č.A. Također je potrebno utvrditi psihičku i fizičku sposobnost za otpor djeteta, njegovu duševnu razvijenost i mogućnost shvatanja značaja seksualnog akta koji je nad njim učinjen. U skladu sa mogućnostima, utvrditi da li je dijete Č.A. usljed svog starosnog doba, bio sposoban da shvati značaj otpora i da isti pruži.”

Postupanjem po naprijed navedenoj naredbi vještak je u svom mišljenju iskazao sljedeće: “... Psihodiagnostikom je dobijen PTSP sindrom kao posljedica proživljene traume koje dijete nije u mogućnosti integrisati u ličnost koja je vulnerabilna, traumatizirana, pa se javljaju oblici ponašanja u vidu noćnih mora, bezvoljnosti, potištenosti... Seksualno zlostavljanje koje je dijete proživjelo, ostavilo je i ostavit će u budućnosti duboke posljedice po ovu ličnost, kako u segmentu emocionalne sfere, tako i u segmentu socijalne i interpersonalne sfere, pa se daju preporuke o savladavanju i prevazilaženju traume u vidu psihoterapije...”

Ovakvim, sveobuhvatnim zadatkom vještačenja, moguće je unaprijed osigurati mogućnost da žrtva ne svjedoči neposredno pred sudom, da se prema njoj primijene tačno određene mjere zaštite koje će dati svoj puni efekat u smislu njene zaštite u cilju sprječavanja ponovne reviktimizacije, a istovremeno se omogućava tužitelju primjena instituta izuzetka od neposrednog izvođenja dokaza, prilikom čega se pristupa čitanju iskaza žrtve/svjedoka na glavnom pretresu.

Kao što vidimo, od izuzetnog značaja jesu vještačenja koja određuju tužitelji u istražnim fazama, a koja vještačenja ne samo da doprinose mogućnosti olakšavanja izvođenja dokaza, nego i shvatanju događaja koji se desio, strukture ličnosti koje su obuhvaćene izvršenjem krivičnog djela, i na koncu, daju mogućnost procjene i pružanja adekvatnog oblika pomoći žrtvi/svjedoku.

8.5. DOKAZI ODBRANE

Nakon iznošenja uvodnog izlaganja od strane tužitelja, u praksi se najčešće dešava da odbrana iznosi izjašnjenje da će uvodno izlaganje dati nakon izvođenja dokaza od strane optužbe. Na taj način tužilaštvo nije u mogućnosti da bude blagovremeno upoznato sa planom i strategijom odbrane, dok sa druge strane, je u obavezi, da nakon podizanja optužnice, optuženom i branitelju, stavi na raspolaganje sve materijalne dokaze na kojima se optužnica zasniva, a u koje imaju pravo uvida²⁶³.

Nakon izvođenja dokaza optužbe, odbrana ima pravo, također, na izvođenje svojih dokaza, a koji se često ogledaju u predlaganju saslušanja svjedoka, s tim da tužitelju, ne budu stavljeni na raspolaganje zapisnici o njihovim izjavama. Na insistiranje tužitelja, branitelj samo ukratko elaborira okolnosti na koje će predloženi svjedoci svjedočiti, dok sudovi uglavnom, bezuslovno prihvataju prijedloge odbrane, a sve kako ne bi došlo do povrede prava optuženog na odbranu, što bi kao posledicu imalo bitnu povredu odredaba krivičnog postupka. U ovoj situaciji, kada tužioc ne raspolažu detaljima okolnosti svjedočenja, trebale bi se vršiti pripreme za ispitivanje svjedoka odbrane na način da se agencijama za provođenje zakona izdaju naredbe s ciljem utvrđivanja činjenica vezanih za ličnost svjedoka odbrane, u smislu

263 vidjeti 47. stav (3) ZKP-a BdBiH, član 61. stav (3) ZKP-a FBiH, član 55. stav (3) ZKP-a RS

utvrđivanja ko je ta osoba, koje je starosne dobi, čime se bavi, da li je porodičan ili ne, u kakvom je odnosu sa svojom porodicom u smislu izvršavanja porodičnih obaveza, u kakvom je odnosu sa optuženim, koliko se dugo poznaju, da li su nekada bili u zavadi, koliko je njihov odnos blizak, da li se redovno družu, da li svjedok poznaje žrtvu, kako i koliko dugo je poznaje, a naročito da li je on bio u kakvom odnosu prema žrtvi, posebno da li je prema njemu žrtva imala određena odbijanja, dugovanja, zabrane ili tome slično.

Navedene činjenice je potrebno dobiti u formi službene zabilješke, a po mogućnosti biti dokazivo drugom dokumentacijom ili svjedočenjem drugih osoba. Odbrana često u predmetima seksualnih delikata izvodi dokaze u pravcu napada na moralnost i integritet žrtve. Takođe predlaže i obavljanje vještačenja optuženog, ali rijetko u pravcu pobijanja onoga što je vještak tužilaštva već utvrdio, već nalaže utvrđivanje nekih drugih relevantnih činjenica koje uglavnom idu u pravcu mogućnosti ublažavanja kazne. Ovo sve u slučaju kada tužilaštvo raspolaze materijalnim i nespornim dokazima o krivičnoj odgovornosti optuženog. Ukoliko odbrana procijeni da izvedeni tužilački dokazi nemaju potrebnu jačinu za utvrđivanje krivičnopravne odgovornosti optuženog, tada najčešće optuženi u potpunosti negira izvršenje krivičnog djela ukazujući da njega, kao potencijalnog počinitelja, apsolutno ništa ne vezuje za mjesto događaja i samu oštećenu.

Optuženi često iznosi odbranu na glavnom pretresu, ali bez mogućnosti unakrsnog ispitivanja od strane tužitelja i suočavanja sa rezultatima istrage i dokazima izvedenim na glavnom pretresu. Ovo njegovo pravo je zajamčeno članom 6. Evropske konvencije za zaštitu osnovnih ljudskih prava i sloboda, te relevantnim odredbama Zakona o krivičnom postupku na način da se optuženom mora omogućiti da se izjasni o svim činjenicama i dokazima koji ga terete, i dati mogućnost da iznese sve činjenice i dokaze koji mu idu u korist.²⁶⁴ Na taj način, optuženom se daje pravo da nije dužan iznijeti svoju odbranu, niti odgovarati na postavljena pitanja. U ovakvoj situaciji, tužitelj može dodatno izvesti dokaze koji opovrgavaju ono što je optuženi iznio kao svoju tvrdnju, ukoliko ti dokazi nisu već izvedeni tokom glavnog pretresa, a nakon toga, u završnoj riječi iznijeti i akcentirati oprečnost onome što je odbrana iznijela i to potkrijepiti materijalnim dokazima.

Ukoliko se optuženi odluči koristiti pravom da svjedoči u svoju korist, tada se u skladu sa procesnim odredbama²⁶⁵ izlaže mogućnosti unakrsnog ispitivanja od strane tužitelja. Za svjedočenje optuženog, tužitelj se treba pomno pripremiti i treba ga suočiti sa svim materijalnim dokazima i svime što je izvedeno na glavnom pretresu. Ukoliko je optuženi, dok je imao status osumnjičene osobe iznosio odbranu, tužitelj ima mogućnost korištenja tog zapisnika prilikom njegovog suočavanja sa ranije datim iskazom. Ukoliko tužitelj nije u mogućnosti, zbog složenosti predmeta i kazivanja optuženog, odmah pristupiti njegovom ispitivanju, nego ocijeni da mu je za to potrebna priprema i vrijeme, to treba naglasiti i tražiti od suda. Kvalitetnim suočavanjem optuženog sa izvedenim dokazima i činjenicama koje su saznate o njemu samom, ruši se njegov kredibilitet i postiže da sud, nakon razmatranja njegove izjave, istu cijeni kao subjektivno datu i usmjerenu na izbjegavanje krivične odgovornosti, naročito ukoliko je izjava optuženog protivrječna izvedenim dokazima na glavnom pretresu.

8.6. OKOLNOSTI KOJE UTIČU NA IZBOR I ODMJERAVANJE KAZNE

8.6.1. ODMJERAVANJE KAZNE

Izbor i odmjeravanje kazne prije svega znači individualizaciju kazne, i to iz razloga što odmjeriti krivičnopravnu sankciju znači utvrditi vrstu i mjeru iste određenom učiniocu za izvršeno krivično djelo. Odmjeravanje određenih kazni se uvijek vrši u granicama i pod uslovima koje su strogo propisane zakonom. Svako krivično djelo predstavlja slučaj za sebe, te je svaki počinitelj, osoba, koje posjeduje posebne individualne karakteristike i karakterne crte, tako da izbor odmjeravanja krivičnih sankcija počinitelja krivičnih djela predstavlja najznačajniju djelatnost suda kojom se okončava krivični postupak i u cjelini ostvaruje funkcija krivičnog zakonodavstva.

²⁶⁴ vidjeti 6. stav (2) ZKP-a BDBiH, ZKP-a FBiH, ZKP-a RS

²⁶⁵ vidjeti 259. stav (2) ZKP-a BDBiH, član 274. stav (2) ZKP-a FBiH, član 274. stav (2) ZKP-a RS

Naime, sud treba da bude rukovođen svrhom kažnjavanja odnosno primjenom određene krivične sankcije, a svrha kažnjavanja, pobliže određena i decidno propisana krivičnim zakonodavstvom jeste:

- a) da se izrazi društvena osuda učinjenog krivičnog djela,
- b) da se utiče na počinitelje da ubuduće ne čini krivična djela i podstakne njegov preodgoj (specijalna prevencija),
- c) da se utiče na ostale da ne čine krivična djela (generalna prevencija),
- d) da se utiče na svijest građana o opasnosti krivičnih djela i o pravednosti kažnjavanja počinitelja.

Individualizirati kaznu znači u skladu sa zakonom utvrditi kaznu čiji je osnov društvena opasnost izvršenog krivičnog djela. Prilikom odmjeravanja kazne, krivičnim zakonima na nivou BiH su propisana tačna opšta pravila, što znači da će sud učiniocu krivičnog djela odmjeriti kaznu u granicama koje su zakonom propisane za to krivično djelo, imajući u vidu svrhu kažnjavanja koja je naprijed navedena, te uzimajući u obzir sve okolnosti koje utiču da kazna bude manja ili veća (olakšavajuće i otežavajuće okolnosti), a naročito stepen krivice, pobude iz kojih je djelo učinjeno, jačinu ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra, okolnosti pod kojima je djelo učinjeno, raniji život počinitelja, njegove lične prilike i njegovo ponašanje nakon učinjenog krivičnog djela, kao i druge okolnosti koje se odnose na samog počinitelja²⁶⁶.

Prilikom utvrđivanja olakšavajućih okolnosti, zakon daje mogućnost sudu da utvrđenjem naročito olakšavajućih okolnosti (osim onih situacija kada zakon propisuje mogućnost ublažavanja), primijeni prema počiniocu institut ublažavanja kazne. Često se u praksi dešava da skupnost olakšavajućih okolnosti na strani počinitelja, sud cijeni kao naročito olakšavajuće, prilikom čega se učiniocu krivičnog djela, ublažavanjem kazne, izriče kazna i ispod zakonom propisanog minimuma.

Shodno navedenim opštim pravilima, iste okolnosti koje utiču na odmjeravanje kazne, bi se mogle podijeliti na subjektivne i objektivne. Subjektivne okolnosti su one koje su neposredno vezane za samu ličnost počinitelja krivičnog djela, a to znači vezane za njegove psihičke procese, stanje i životne prilike, dok objektivne okolnosti zavise od izvršenja krivičnog djela i one u pravilu ostaju u nepromijenjenom obliku kao što su one utvrđene uvidajnim radnjama, određenim vještačenjima itd. Obilježja krivičnog djela u osnovnom, privilegovanom i kvalifikovanom obliku nisu predviđena kao olakšavajuće ili otežavajuće okolnosti, što je decidno i propisano krivičnim zakonodavstvom u BiH. Navedene okolnosti bi se mogle tretirati, uzeti u obzir, razmatrati i prihvatiti samo u slučaju ako one prelaze mjeru koja je potrebna za postojanje krivičnog djela ili ako postoje dvije ili više takvih okolnosti tzv. "višak inkriminacije", a samo je jedna dovoljna za postojanje krivičnog djela.

To bi u konkretnom značilo da ako je krivično djelo silovanja izvršeno primjenom sile, a nakon izvršenja je učinilac i zaprijetio žrtvi krivičnog djela, navedena prijetnja bi predstavljala takozvani "višak inkriminacije" i bila bi tretirana kao otežavajuća okolnost.

Krivično zakonodavstvo predviđa obavezu uzimanja u obzir, kao otežavajuće okolnosti, činjenicu da je krivično djelo izvršeno iz mržnje i obavezu odmjeravanja veće kazne, osim ako zakon ne propisuje teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik tog krivičnog djela ukoliko je već počinjeno iz mržnje.

Kada su u pitanju okolnosti koje su vezane za ličnost počinitelja krivičnog djela, to bi pretpostavljalo njegovo dublje upoznavanje i analizu sa medicinsko - psihološkog i sociološkog aspekta, a pri čemu bi bilo nužno, sve potrebne analize, provesti kada se radi o teškim krivičnim djelima radi ispitivanja ozbiljnije sklonosti izvršioca asocijalnom ponašanju, naročito kada su u pitanju krivična djela protiv spolne slobode i morala učinjena prema odraslima i djeci kao žrtvama.

266 Član 49. KZBdBiH i KZFBiH, član 52. KZ RS.

8.6.2. OLAKŠAVAJUĆE I/ILI OTEŽAVAJUĆE OKOLNOSTI

Stepen krivice je vezan isključivo za ličnost samog počinitelja i treba ga shvatiti u smislu utvrđivanja intenziteta psihičkog odnosa počinitelja prema krivičnom djelu, što se zapravo odnosi na sam oblik krivice, što uključuje uračunljivost i krivicu izvršioca. S tim u vezi, određena krivična djela je moguće izvršiti i sa eventualnim umišljajem ili nesvjesnim nehatom, tako da bi se navedene okolnosti trebale cijeliti kao olakšavajuće s obzirom da zakon kao redovan oblik krivice propisuje direktni umišljaj odnosno svjesni nehat. Navedeni stepen krivične odgovornosti, kao otežavajuća okolnost, bi se mogla utvrđivati samo u onim slučajevima kada intenzitet tog psihičkog odnosa počinitelja prema krivičnom djelu koje je izvršio, prevazilazi uobičajen standard za izvršenje konkretnog krivičnog djela, kao što su izrazita odlučnost, upornost, istrajnost u izvršenju krivičnog djela.

Motiv izvršenja krivičnog djela se još naziva i pobuda i ona je definisana kao “unutrašnji psihički poziv na određeno ljudsko ponašanje”²⁶⁷. Motiv je zapravo unutrašnji poriv počinitelja koji ga nagnao na izvršenje krivičnog djela, njegov razlog poduzimanja inkriminirajuće radnje. Utvrđivanjem motiva izvršenja krivičnog djela se ne eskulpira izvršilac niti radnje koje je počinio, nego doprinosi boljem razjašnjenju okolnosti pod kojima je došlo do izvršenja krivičnog djela i ukazuje se na stvaranje utiska o ličnosti izvršioca.

Tako da nije bez značaja utvrđivati pobude izvršenja koje se mogu tretirati kao olakšavajuća ili otežavajuća okolnost, tako npr. ukoliko određena osoba vrši krivična djela protiv imovine s ciljem dodatnog uvećanja imovine koja je već dovoljno velika za počinitelja ili sredstva pribavljena izvršenjem krivičnog djela koristi za kockanje ili besposličarenje, sigurno neće biti cijanjeno kao olakšavajuća okolnost.

Jačina ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra se ogleda kroz izražavanje intenziteta težine posljedice izvršenog krivičnog djela. Ta posljedica, kao što je vidljivo, ogleda se ili u ugrožavanju ili povredi određenog zaštićenog dobra. Utvrđivanjem ove okolnosti se ili olakšava ili otežava položaj počinitelja krivičnog djela. Često se dešava u praksi da sudovi počinitelje krivičnih djela razbojništva i silovanja, ukazujući na ovaj institut i njegovom pogrešnom primjenom, kao olakšavajuću okolnost, cijene da izvršenjem ovih krivičnih djela, žrtvama nisu nanešene nikakve povrede što se obrazlaže odsustvom brutalnosti ili teške prinude. Posljedica je sasvim jasna kod navedenih krivičnih djela i ona nije sadržana niti u tjelesnom povređivanju, niti u brutalnosti izvršioca, zbog čega se navedene okolnosti ne bi trebale cijeliti kao olakšavajuće.

Okolnosti pod kojima je krivično djelo učinjeno su takve okolnosti koje se mogu vezati za ličnost počinitelja i za samo krivično djelo. One okolnosti koje se vežu za ličnost počinitelja jesu utvrđenje da li je do izvršenja krivičnog djela došlo spontano, ili nakon dužeg pripremanja, organizacije, osmišljavanja, planiranog bjekstva i prikrivanja tragova izvršenja krivičnog djela, dok okolnosti koje se vežu za krivično djelo jesu utvrđenje da li je iskorištena neka situacija koja olakšava izvršenje krivičnog djela poput požara, poplave, invaliditeta žrtve, njene bolesti i slično. Sredstva upotrijebljena za izvršenje krivičnog djela, vrijeme izvršenja poput dana, noći, izrazite hladnoće, mjesto poput napuštene kuće, udaljene šume od naseljenog mjesta, i način izvršenja krivičnog djela, pod uslovom da one ne predstavljaju elemente bića krivičnog djela, također treba imati u razmatranju i utvrđivanju olakšavajućih i otežavajućih okolnosti. Tako nije bez značaja utvrđenje izvršenja krivičnog djela silovanja u ponoć, kada je vidljivost znatno smanjena, na dionici puta koja je manje frekventna ili u napuštenoj kući, nakon čega se žrtva ostavlja van objekta, na temperaturi od -20, kada se kao posljedica javljaju teške promrzline na tijelu žrtve. Utvrđenje izvršenja krivičnog djela u jednom od oblika saučesništva je također od velikog značaja, a što sudovi rijetko uzimaju u obzir i cijene prilikom odmjerenja kazne. Analizom presuda sudova u Bosni i Hercegovini je također vidljivo da prilikom odmjerenja kazne za krivična djela protiv spolne slobode i morala, kao olakšavajuća okolnost se cijeni da je oštećena sama, dobrovoljno, pustila u svoj

²⁶⁷ Srznetić N., Stajić A., Lazarević Lj., Krivično pravo SFRJ, Opšti dio, Beograd, 1988., strana 377.

stan, izvršioca krivičnog djela, da je s njim zajedno konzumirala alkohol i sama se dovela stanje u kojem su joj smanjene mogućnosti pružanja otpora, što je sa aspekta krivičnogopravnog odmjerenja kazne pogrešno. Te okolnosti se isključivo trebaju cijeliti kao olakšavajuće ili otežavajuće samo pod uslovom da ih učinilac svojom radnjom koristi.

Raniji život počinitelja predstavlja ocjenu njegovog ponašanja, kao i ocjenu njegove ličnosti prije izvršenja krivičnog djela. U obrazloženju sudskih presuda najčešće se koristi termin dobro vladanje ili raniji život, međutim, obrazloženjem sudskih odluka se na nedovoljan način ne konkretizuje značaj dobrog vladanja kako po karakteru, tako i samom intenzitetu. U ovom slučaju bi zapravo trebalo utvrditi da li je krivično djelo rezultat konstantnog asocijalnog načina života koji izvršilac vodi ili to predstavlja samo eksces u njegovom ponašanju. Pri tome, to znači spoznaju da li je učinilac ranije vršio krivična djela i na sveukupnu ocjenu njegovog života, a što se tiče njegovog odnosa prema članovima svoje porodice, odnosa sa drugim ljudima, radnim obavezama, njegovog statusa u društvu, sklonosti ekscesnim ponašanjima ili izrazito mirnoj i tolerantnoj osobi. Od velikog značaja je i utvrđenje sklonosti izvršioca zloupotrebama alkohola i droga, što se svakako treba cijeliti kao otežavajuća okolnost poštivajući pravilo *actiones liberae in causa*. Nadalje, ukoliko je utvrđeno da izvršilac konzumira redovno alkohol, ali se na poslu, suočen sa radnim obavezama i kolegama ponaša uzorno, dok svoje akte nasilja ispoljava isključivo u odnosu na žene i djecu, svakako bi trebalo cijeliti kao otežavajuću okolnost .

Lične prilike počinitelja predstavljaju okolnosti koje su vezane za život koje učinilac živi sada i u tom trenutku kao što su njegovo zdravstveno stanje, starosno doba, porodične prilike, ekonomsko-socijalni status porodice, njegova profesija i njegov položaj u društvu. Kao što vidimo, zakon obavezuje da sud pri odmjerenju kazne uzme u obzir ove okolnosti, iako te okolnosti faktički ne ovise od volje počinitelja.

Često se u obrazloženju krivičnih presuda ne navode dokazi iz kojih je utvrđeno da optuženi ima određenu bolest, nego takvu činjenicu naprosto uzima kao utvrđenu. Zdravstveno stanje počinitelja naročito može biti bitno ukoliko se radi o oboljenjima koja ne umanjuju životnu i radnu sposobnost i u pravilu ova okolnost bi se trebala utvrđivati saslušanjem vještaka medicinske struke. Životno doba izvršioca krivičnog djela se često izražava kroz pojmove koje sud koristi kao mladost, starost, relativna mladost ili relativna starost pri čemu nema detaljnijeg ili značajnijeg obrazloženja navedene okolnosti koja se cijeni prilikom odmjerenja kazne, odnosno zašto je ona značajna sa aspekta utvrđivanja i izricanja kazne. Porodične prilike predstavljaju značajnu okolnost za odmjerenje kazne učiniocu krivičnog djela, međutim sudovi često koriste formulaciju da je izvršilac krivičnog djela oženjen, porodičan čovjek, otac jednog ili više djece ili čak i otac djece sa posebnim potrebama ili sa posebnim bolestima. Ova okolnost svakako jeste od značaja za odlučivanje o vrsti i mjeri krivične sankcije, međutim, bez dokazivanja navedenih činjenica materijalnom dokumentacijom, razmatranjem njegovog porodičnog odnosa u smislu utvrđivanja odnosa njega, kao roditelja, prema svojoj djeci, ispunjavanju njegovih porodičnih obaveza, medicinske dokumentacije o bolesti članova porodice, sud iste ne bi trebao uzimati kao dokazane i utvrđene. Često se dešava da sudovi navedene okolnosti cijene kao olakšavajuće i to osobama koje čine krivična djela nasilja prema članovima svoje porodice, ili čak konstatuju da je izvršilac jedini hranitelj porodice prilikom čega mu se izriču kazne ispod zakonom propisanog minimuma (ublažavanje kazne), ili se izriču mjere upozorenja odnosno uslovna osuda, što je još jedna od zamjerki prilikom odmjerenja kazne.

Primjer iz prakse:

U predmetu protiv optuženog XX zbog krivičnog djela Spolni odnos sa djetetom usljed kog je dijete ostalo trudno, u obrazloženju razloga koji su opredijelili sud da izvrši zamjenu izrečene kazne zatvora radom za opšte dobro na slobodi se navodi sljedeće: " ...upućivanje optuženog na izdržavanje kazne zatvora bi u mnogome otežalo izdržavanje oštećene, kao i zajedničkog djeteta optuženog i oštećene. (...) samo bi se otežao život oštećenoj i njihovom djetetu. (...) Imajući u vidu njegovo loše imovno stanje, sud je optuženog oslobodio plaćanja troškova krivičnog postupka jer bi njihovim plaćanjem bilo dovedeno u pitanje njegovo, kao i izdržavanje osobe koju je dužan izdržavati."

Držanje počinitelja poslije učinjenog krivičnog djela predstavlja stav počinitelja prema izvršenom krivičnom djelu i on se može ogledati u ispoljavanju stvarnog i iskrenog kajanja zbog izvršenog krivičnog djela ili suprotno, iskazivanju žaljenja što nije prouzrokovao i teže posljedice ili apsolutno

ne pokazivati osjećanja prema žrtvi izvršenog krivičnog djela. Priznanje koje je dato prilikom glavnog pretresa se naročito vrednuje od strane sudova, pa čak se koristi i kao naročito olakšavajuća okolnost, pri čemu sudovi ne vode računa o tome da li je priznanje dato u istražnom postupku i da li je takvo priznanje doprinijelo utvrđivanju svih činjenica, rasvjetljavanju događaja, olakšavanju u prikupljanju dokaza, otkrivanju saučesnika ili je priznanje nastupilo nakon što su prikupljeni svi materijalni dokazi o krivičnoj odgovornosti počinitelja krivičnog djela. Pri tome bi se ono tada moglo cijeniti kao olakšavajuća okolnost samo u smislu njegovog doprinosa bržem okončavanju krivičnog postupka, njegove efikasnosti i ekonomičnosti.

Kajanje odnosno izraženo žaljenje, najčešće u kumulaciji sa priznanjem krivičnog djela, se ocjenjuje kao naročito olakšavajuća okolnost. Ono može biti od značaja kada je dato iskreno i kada je pokazatelj da je izvršilac shvatio posljedice koje je prouzrokovao svojim djelovanjem, međutim, ukoliko je ono dato samo prostom izjavom kajanja, ne bi trebalo da ima krivičnopravni značaj koji mu se daje u obrazloženjima presuda. Kada je u pitanju držanje počinitelja poslije izvršenog krivičnog djela potrebno je ukazati da ono može biti i osnov za blaže kažnjavanje ili oslobađanje od kazne, kao što je slučaj dobrovoljnog odustanka, pokušaja krivičnog djela, sprječavanje izvršenja krivičnog djela. U navedene okolnosti se mogu svrstati i samoprijavlivanje, odlučnost izvršioca odnosno spremnost da se pomiri sa oštećenim, pružanje pomoći povrijeđenoj osobi, uticaj na ostale počinitelje da ne nastave sa izvršenjem krivičnog djela itd. Najveći značaj od svega ima samoprijavlivanje, bilo da učinilac želi da objasni razloge izvršenja krivičnog djela, bilo da dobrovoljno pristupi i prijavi se organima krivičnog gonjenja. Praksa je pokazala da samoprijavlivanje može biti rezultat različitih motiva od kajanja do straha od otkrivanja ili odmazde.

Druge okolnosti koje utiču na odmjeravanje kazne jesu neke specifične okolnosti koje se mogu javiti u odnosu na konkretnu ličnost ili samo krivično djelo kao što je recimo **imovno stanje počinitelja, spremnost počinitelja da nadoknadi štetu pričinjenu krivičnim djelom, ranija neosuđivanost** i slično.

Imovno stanje počinitelja krivičnog djela može imati značaja i biti cijenjeno kao olakšavajuća okolnost ukoliko je osoba, stanjem nužde, prinuđena da vrši imovinska krivična djela jer nije zaposlena, ne svojom krivnjom, ne ostvaruje druge prihode, a ima određene porodične obaveze u smislu izdržavanja osobe koju je po zakonu dužan izdržavati.

Iskazivanje spremnosti da otkloni štetne posljedice svog djela, za počinitelja mogu biti od značaja kao olakšavajuća okolnost, međutim, u suprotnom, držanje počinitelja koji ne iskazuje spremnost ili ne želi da otkloni štetne posljedice svog djela, ne može mu se uzeti kao otežavajuća okolnost. Obeštećenje kao okolnost koja je od značaja na odmjeravanje kazne može biti izvršeno istinski, u namjeri da zaista izvršilac nadoknadi štetu koju je prouzrokovao oštećenom, međutim, ne često, se djelomično obeštećenje daje kako bi se obeshrabrio oštećeni da svjedoči u postupku ili zadovoljio samo tim manjim dijelom davanja, a o čemu sud prilikom odmjeravanja kazne ne vodi dovoljno računa i ne posvećuje dovoljno pažnje prilikom ispitivanja ove okolnosti.

Utvrđivanje i korištenje, kao najčešće primjenjivanog osnova za odmjeravanje kazne, jeste **neosuđivanost** počinitelja krivičnog djela, pri čemu je često toj okolnosti dat prevelik značaj, naročito ukoliko se ima u vidu da je ustavna obaveza svakog građanina da poštuje Ustav i zakone jedne države, tako da je neopravdano veliko vrednovanje neosuđivanosti kao olakšavajuće okolnosti. Navedena okolnost dolazi do izražaja kada se ne pravi gradacija, niti razlika u starosti izvršioca krivičnog djela u odnosu na tu okolnost, tako da je od velikog značaja utvrđenje da li se radi o mlađoj ili starijoj osobi, pri čemu se svakako veći značaj ovoj okolnosti treba dati starijoj osobi koja je životnu dob provela poštivajući zakonske odredbe i pravila.

Doprinos žrtve krivičnog djela se u praksi javlja kao stanje u kom oštećeni - žrtva izaziva izvršenje krivičnog djela i daje svoj doprinos njegovom nastajanju i izvršenju. Tako se često u praksi obrazlaže kao olakšavajuća okolnost da je jedan od roditelja, prethodno maltretirao sina koji ga je potom lišio života. U ovim situacijama, uloga žrtve ima značaj za nastanak konkretnog krivičnog djela, međutim često se neodgovoran odnos žrtve koristi kao olakšavajuća okolnost na način da je "oštećena znala za alkoholisano stanje izvršioca, pa ga je i pored toga, pustila u svoju kuću, prilikom čega je pristala na poduzimanje određenih tjelesne, intimne, radnje prema njoj, a suprostavila se tek kada je izvršilac pokušao izvršiti s njom spolni odnos, prilikom čega je počela izražavati svoje negodovanje i pružati otpor, a koji je on savladao i u konačnici izvršio krivično djelo". Također se često navodi da je oštećena, svojim ponašanjem

i držanjem, provocirala poduzimanje seksualne radnje prema njoj, što je u potpunosti neopravdano sa krivičnog aspekta.

Nezainteresovanost žrtve za vođenje krivičnog postupka se često cijeni kao olakšavajuća okolnost, međutim ovdje je jako bitno naglasiti da se krivična djela gone po službenoj dužnosti i da je veoma bitan značaj zaštitnog objekta koji je ugrožen izvršenjem krivičnog djela. S druge strane, zainteresovanost žrtve za krivično gonjenje, također nema krivičnopravnog značaja, a posebno ukoliko se ima u vidu da je tužitelj je obavezan da poduzima sve potrebne radnje i mjere u cilju krivičnog gonjenja i zaštite interesa društva, tako da oštećeni – žrtva, svojom izjavom da ne želi krivično gonjenje, ne može uticati na odluku suda u smislu blažeg kažnjavanja.

Recidivizam – povrat u izvršenju krivičnog djela se redovno od strane sudova cijeni kao otežavajuća okolnost. On može biti odraz izostanka ostvarenja specijalne prevencije, kao i izostanka adekvatne zaštite žrtve, te drugih okolnosti koje su usko vezane, kako za ličnost počinitelja krivičnog djela, tako i sam odnos žrtve prema počiniocu.

Trajanje seksualnog nasilja se također cijeni kao otežavajuća okolnost i ima značaja ukoliko nije obuhvaćeno obilježjima krivičnog djela. U tom pravcu jako je nužno da tužioci, u fazi istražnog postupka, a i poslije podizanja optužnice, prate stanje i odnose između izvršioca krivičnog djela i žrtve. To će se činiti provjerama policijskih evidencija prijave svih oblika nasilja, kao i kontaktima i redovnim obilascima žrtava, o čemu službene osobe sačinjavaju pisma kojima se dokazuje "eventualni" nastavak trajanja drugog oblika nasilja.

Vrsta nasilja odnosno prinude koja se koristi također može biti od značaja kao otežavajuća okolnost, što znači da ukoliko je primijenjen intenzivniji oblik sile prema tijelu žrtve poput davljenja koje svojom posljedicom može rezultirati, ne samo nanošenjem povreda fizičkom integritetu, nego i smrću, svakako treba biti posmatran i cijenjen kao otežavajuća okolnost.

Prethodne radnje počinitelja poput praćenja, konstantnog uznemiravanja žrtve mogu biti cijenjene kao otežavajuća okolnost, što ukazuje na iskazanu upornost, planiranje izvršenja krivičnog djela od strane počinitelja.

8.7. NAKNADA ŠTETE ZA ŽRTVE NASILJA

Jedno od važnih prava žrtve krivičnog djela jeste svakako njeno pravo na naknadu štete. Žrtva u krivičnom postupku treba biti obaviještena o tom svom pravu i mogućnosti postavljanja imovinskopravnog zahtjeva. Taj zahtjev može biti usmjeren na povrat stvari, poništenje pravnog posla i naknadu štete. Isti zahtjev može biti postavljen u krivičnom i parničnom postupku. Međutim, žrtve su često ovisne o počiniteljima krivičnih djela, nezaposlene, nemaju mogućnost vlastitog privređivanja, nemaju redovna primanja radi izdržavanja sebe i svoje djece, ekonomski su ugrožene, zbog čega se njihov položaj dodatno otežava provođenjem parničnog postupka radi naknade štete. Međunarodni standardi obavezuju sve države potpisnice da osiguraju ostvarenje imovinskopravnog zahtjeva i obeštećenje za žrtve krivičnog djela i to uređenjem te oblasti u domaćem zakonodavstvu.²⁶⁸ Deklaracijom UN-a o temeljnim principima pravde za žrtve kriminala i zloupotrebe ovlasti se propisuje obaveza za pravosudne i administrativne mehanizme da omoguće žrtvama da budu obeštećene i to "putem formalnih ili neformalnih procedura, koje su pravovremene, pravične, finansijski dostupne i pristupačne."²⁶⁹ U ovom pravcu, pored navedene deklaracije, Vijeće Europe je Europskom konvencijom o kompenzaciji žrtava teških krivičnih djela i Rezolucijom komiteta ministara Vijeća Europe (77) 27 o kompenzaciji žrtava krivičnih djela ustanovilo i obavezu država da, u slučajevima kada obeštećenje žrtava nije moguće, same države nastoje da osiguraju naknadu za žrtve i to u slučajevima kada su žrtve zadobile teške tjelesne povrede i/ili kada im je zdravlje narušeno ili osobama koje su ovisile o osobi koja je umrla ili postala fizički ili psihički onesposobljena kao žrtva viktimizacije. Europska konvencija propisuje obavezu naknade štete žrtavama nasilnih krivičnih

²⁶⁸ vidjeti član 4. Deklaracije UN-a o temeljnim principima pravde za žrtve kriminala i zloupotrebe ovlasti koja je usvojena Rezolucijom Generalne skupštine UN-a broj 40/34 od 29. novembra 1985. godine

²⁶⁹ član 5. Deklaracije UN-a o temeljnim principima pravde za žrtve kriminala i zloupotrebe ovlasti

djela i u slučajevima kada počinitelj ne može biti krivično gonjen ili kažnjen.²⁷⁰

Bosna i Hercegovina nema pravne institute koji omogućavaju mogućnost naknade štete žrtvama od same države, gdje bi država dalje, ostvarivala regresno pravo prema počiniteljima, nego se takav zahtjev može postaviti prema počinitelju krivičnog djela u krivičnom postupku. Vezano za domaću legislativu, kada je u pitanju institut naknade štete žrtvama krivičnih djela, krivično zakonodavstvo Brčko distrikta i Federacije BiH, kao svrhu izricanja krivičnopravnih sankcija navodi i "zaštitu i satisfakciju žrtve krivičnog djela."²⁷¹

Jedna od osnovnih obaveza tužitelja jeste utvrđivanje činjenica potrebnih za odlučivanje o imovinskopravnom zahtjevu i dužnost prikupljanja dokaza o tom zahtjevu, te dužnost ispitivanja osumnjičenog o činjenicama vezanim za prijedlog ovlaštene osobe.²⁷²

Oštećena može, tokom čitavog krivičnog postupka, postaviti zahtjev za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva (vidi Prilog 1.), bilo tužitelju, bilo sudu. Prijedlog za ostvarenje imovinskopravnog zahtjeva može podnijeti osoba koja je na to ovlaštena u parničnom postupku i dužna je podnijeti i dokaze uz označenje svog zahtjeva. Sud je dužan poučiti oštećenu da to može učiniti sve do završetka pretresa, odnosno izricanja krivičnopravne sankcije i ukoliko takav zahtjev bude postavljen, sud o njemu mora odlučiti. U presudi kojom sud oglašava krivim počinitelja krivičnog djela, sud može dosuditi imovinskopravni zahtjev u cjelosti ili djelomično, a za ostatak zahtjeva uputiti oštećenu da svoja prava ostvaruje u parničnom postupku. Ako podaci krivičnog postupka ne pružaju pouzdan osnov ni za donošenje djelomičnog usvajanja postavljenog imovinskopravnog zahtjeva, sud će oštećenu uputiti da svoj zahtjev, u cjelosti, ostvaruje u parničnom postupku. "Imovinskopravni zahtjev koji je nastao usljed učinjenja krivičnog djela će se raspraviti u krivičnom postupku ako se time ne bi znatno odugovlačio krivični postupak."²⁷³

U cilju osiguranja prava i izbjegavanja sekundarne viktimizacije žrtve, tužilaštva, u fazi istražnog postupka, a sudovi, po okončanju glavnog pretresa, bi trebali nastojati da u slučaju donošenja osuđujuće presude, optuženog obavežu na naknadu štete žrtvi krivičnog djela. U pogledu obaveza za tužilaštva, postupajući u cjelosti u duhu odredbi procesnih zakona koje obavezuju tužitelja da prikupljaju dokaze o imovinskopravnom zahtjevu oštećene/žrtve, pravilno bi bilo prilikom određivanja medicinskog, psihološkog i po potrebi, neuropsihijatrijskog vještačenja, kao jedan od zadataka vještačenja, navesti obavezu utvrđivanja nastupjelih posljedica za psihofizičko zdravlje žrtve, postojanja fizičkih bolova, duševnih bolova, straha, njihovog intenziteta, vremenskog trajanja i jačine pojedinih intervala intenziteta bolova i straha u smislu jaki, srednji i slabi/jaki, srednji, uočljivi i laki, te na taj način, obezbijediti sudu dokaze neophodne za odlučivanje o imovinskopravnom zahtjevu.

Posljednjih godina sudovi nastoje donositi odluke o imovinskopravnim zahtjevima za nematerijalnu štetu kada su u pitanju predmeti ratnih zločina (Sud BiH: predmet A.Vojić i B. Mešić, Sud BiH: B. Marković i O. Marković, Sud BiH: S.Savić), međutim rijetki su slučajevi u kojima je šteta nadoknađena žrtvama u krivičnim postupcima postupanja za druga krivična djela.

Primjer iz prakse:

Sud Bosne i Hercegovine je u jednom od predmeta postupanja protiv optuženog zbog krivičnog djela Trgovina ljudima, oštećenoj dosudio odštetni zahtjev u određenom iznosu kog je sam sud odredio paušalno.

U obrazloženju razloga kojima se sud rukovodio navedeno je sljedeće: " (...) sudu je dato ovlaštenje da o odštetnom zahtjevu odluči djelomično ukoliko podaci krivičnog postupka pružaju pouzdan osnov za djelomično presuđenje. (...) iz iskaza ...proizilazi ...kod nje izazvale psihičko uznemirenje... da je trpila psihičke traume...da je bila izložena javnim osudama ... koje joj je pričinjavalo duševne

270 član 2. stav (2) Europskom konvencijom o kompenzaciji žrtava teških krivičnih djela vidjeti još član 30. Istanbulske konvencije

271 vidjeti član 7. stav (1) tačka b) Krivičnog zakona Federacije BiH i Brčko distrikta BiH,

272 član 35. stav (2) tačka g) i 197. ZKP BdBiH, član 45. stav (2) tačka g) ZKP FBiH i član 211. ZKP FBiH, član

273 stav (2) tačka e) i 107. ZKP RS

patnje. Po prirodi stvari, ...u ovakvoj situaciji, ličnost mora proći kroz fazu teških psihičkih trauma, zbog čega sud prihvata osnovanim postavljeni odštetni zahtjev. (...) Sud je odlučio da oštećenoj naime pretrpljene nematerijalne štete dosudi paušalan iznos...kao vid djelomične satisfakcije, koji će joj pomoći da prevaziđe osjećaj žrtve i ublaži posljedice koje trpi kao žrtva izvršenja krivičnog djela. (...) I simboličan iznos obeštećenja oštećenoj će pomoći da vidi pravdu i omogućiti joj da pokrene i vodi parnični postupak za potpuno obeštećenje.”

U ovom predmetu sud je osnovanost donošenja svoje odluke našao u odredbama Zakona o parničnom postupku kojima mu se daje ovlaštenje da po slobodnoj ocjeni odluči o visini štete ako se ona ne može utvrditi ili bi se mogla utvrditi samo sa nesrazmjernim teškoćama.

U konačnici isti sud navodi: “ (...) svrha suđenja ne smije ostati samo na represiji prema počiniocu krivičnog djela, nego mora težiti potpunom uspostavljanju stanja koje je narušeno krivičnim djelom.”

Bitno je napomenuti da i tužioc i rijetko ulažu žalbe na presude zbog (ne)odlučivanja sudova o imovinskopravnom zahtjevu, iako krivične procesne odredbe tužitelju daju takvu mogućnost odnosno mogućnost pobijanja presude zbog povrede krivičnog zakona ili odluke o imovinskopravnom zahtjevu. Razloge za takvo postupanje tužioc uglavnom vide o odugovlačenju krivičnog postupka ili ne(postojanju) dokaza kojima bi se imovinskopravni zahtjev u cjelosti potkrijepio.

Analizom drugih pravnih sistema u vezi sa obavezom obeštećenja žrtve krivičnog djela, utvrđeno je da Republika Hrvatska ima pravnu legislativu kojom se uređuje ovo pitanje. Naime, Zakonom o novčanoj naknadi žrtvama kaznenih djela²⁷⁴ je propisano pravo na novčanu naknadu za žrtve krivičnih djela sa elementima nasilja koje je počinjeno na teritoriji Republike Hrvatske. To pravo ostvaruju i srodnici žrtve pod uslovima propisanim zakonom. Ovim zakonom su jasno propisane procedure za ostvarenje novčane naknade, postupak, organi koji donose odluke. Od što je posebno značajno jeste da žrtva krivičnog djela ostvaruje pravo na novčanu naknadu iz sredstava državnog budžeta, a zahtjev za novčanu naknadu se podnosi neposredno Ministarstvu pravosuđa Republike Hrvatske.

8.8. PRAĆENJE IZVRŠAVANJA I OKONČAVANJA IZDRŽAVANJA KAZNE

Praćenje izvršavanja kazne i njenog okončanja, sve do otpusta počinitelja krivičnog djela je regulisano zakonima o izvršavanju krivičnih sankcija BiH, entiteta i Brčko distrikta²⁷⁵. Princip zaštite žrtava krivičnog djela podrazumijeva i njihovo pravo da budu obaviještene o otpustu osuđene osobe iz ustanove za izdržavanje kazne zatvora. Međutim naprijed pomenuti propisi različito definiraju obavezu obavještanja o otpustu osuđene osobe. Zakon Bosne i Hercegovine o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera propisuje obavezu za zavod da o datumu stupanja i o datumu otpuštanja sa izdržavanja kazne zatvora osuđenika, odmah obavijesti nadležni organ za unutrašnje poslove na čijem području se zatvorenik vodi u evidenciji prebivališta, odnosno boravišta, kao i nadležni organ kod koga se to osoba vodi u vojnoj evidenciji.²⁷⁶ Nadalje, prilikom otpuštanja iz zavoda, ukoliko je osuđenik uslovno otpušten, dužan je naznačiti mjesto u kome planira boraviti za vrijeme trajanja uslovnog otpusta. Po dolasku u to mjesto, uslovno otpuštena osoba dužna je da se prijavi organima unutrašnjih poslova i nadležnom organu kod kog se ta osoba vodi u vojnoj evidenciji. Prilikom otpuštanja iz zavoda uslovno otpuštene osobe zavod je, osim dostavljanja obavještenja naprijed nevedenim organima, dužan ustanoviti da li mu je i kakva pomoć potrebna i u roku od tri dana od dana kada mu počinje teći uslovni otpust, o tome obavijestiti organ socijalne zaštite nadležan prema mjestu boravišta uslovno otpuštene osobe, kao i drugu ustanovu ili pravnu osobu, odnosno odgovarajuću organizaciju ili udruženje u čijem je djelokrugu

²⁷⁴ Zakon o novčanoj naknadi žrtvama kaznenih djela (“Narodne novine Republike Hrvatske” br.80/08 i 27/11)

²⁷⁵ Zakon Bosne i Hercegovine o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera (službeni prečišćeni tekst, „Službeni glasnik BiH“ broj 22/16), Zakon o izvršenju krivičnih sankcija u FBiH („Službene novine FBiH“ broj 44/98, 42/99, 12/09, 42/11), Zakon o izvršenju krivičnih sankcija RS („Službeni glasnik RS“ broj 12/10, 117/11, 98/13, i 44/16) i Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera u BDBiH („Službeni glasnik BDBiH“ broj 31/11)

²⁷⁶ vidi član 153. Zakon Bosne i Hercegovine o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera

pružanje pomoći osobama otpuštenim sa izdržavanja zatvorske kazne.²⁷⁷

Zakonodavstvo Republike Srpske obavezu obavještavanja reguliše na način da propisuje da ustanova osuđenoj osobi koja je izdržala kaznu zatvora, pri otpuštanju izdaje otpusni list, u kom se pored osnovnih podataka o osuđenoj osobi, navodi vrijeme i osnov otpuštanja sa izdržavanja kazne, kao i obaveza da se prijavi organu unutrašnjih poslova nadležnom po mjestu prebivališta, odnosno boravišta osuđenika. O otpuštanju osuđene osobe sa izdržavanja kazne zatvora Ustanova obavještava, sud koji je osuđenu osobu uputio na izdržavanje kazne zatvora, sud koji je izrekao prvostepenu presudu, organ unutrašnjih poslova i organ socijalnog staranja nadležnog po mjestu boravišta, odnosno prebivališta osuđenika.²⁷⁸

Zakoni o izvršenju krivičnih sankcija u Federacije BiH i Brčko distriktu ne propisuju obavezu obavještavanja, osim u slučaju otpuštanja sa izdržavanja strane osobe. Takođe, naprijed pomenutim zakonima nije propisana obaveza za te organe da obavijeste žrtvu ili bar porodicu ili staratelja djeteta o ovoj činjenici kako bi se poduzele potrebne mjere predostrožnosti i zaštite.

Analizom ovog pitanja i načina regulisanja u Republici Hrvatskoj, nasuprot regulativama u Bosni i Hercegovini, zakonodavstvo Republike Hrvatske²⁷⁹ propisuje obavezu za Ministarstvo pravosuđa, a u okviru njega Samostalne službe za podršku žrtvama i svjedocima, da obavijeste žrtvu, oštećenog ili njihovu porodicu o otpustu zatvorenika sa izdržavanja kazne zatvora. Žrtva se obavezno obavještava o otpustu zatvorenika u slučajevima kada se radi o krivičnim djelima protiv spolne slobode i morala, zatim protiv života i tijela ili u slučajevima izvršenja krivičnih djela sa elementima nasilja. Prije no što se zatvorenik uslovno otpusti sa izdržavanja kazne, ustanove za izdržavanje kazne zahtijevaju od Ureda probacije utvrđivanje odnosa žrtve ili njene porodice prema izvršenom krivičnom djelu, o čemu se sačinjava poseban izvještaj i dostavlja tijelima koja odlučuju o uslovnom otpustu.

Ovakvo zakonsko rješenje bi svakako trebalo da prati i zakonodavstvo Bosne i Hercegovine, s obzirom da većina sudova, ili bar na nivou entiteta i Brčko distrikta BiH imaju Odjele za zaštitu i pružanje podrške žrtvama svjedocima u krivičnom postupku, čime bi se postojećim zakonom, te donošenjem posebnih pravila, propisala obaveza obavještavanja suda, a potom Odjela za zaštitu i pružanje podrške žrtvama svjedocima u krivičnom postupku, koji bi dalje uspostavljao kontakt sa žrtvom.

8.9. ŽALBA

Žalba je jedan od najznačajnijih tužilačkih akata i nju, kao procesni instrument redovnog pravnog lijeka, tužitelj podnosi protiv odluke suda za koju smatra da je nepravilna ili nezakonita, te shodno tome zahtijeva njeno potpuno ili djelomično ukidanje ili preinačenje.

Jedan od osnovnih ciljeva koji se želi postići podnošenjem žalbe jeste ispravka njene nezakonitosti i uticaj na kaznenu politiku sudova. Žalba, kao formalan akt tužitelja, treba da sadrži naznaku presude koja se pobija, zakonski osnov pobijanja presude, obrazloženje žalbe i prijedlog da se pobijana presuda u cjelosti ili djelomično ukine ili preinači. Zakonski osnovi podnošenja žalbe su decidno sadržani u procesnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine.²⁸⁰

Žalbe koje ulažu tužioc i u krivičnim predmetima protiv spolne slobode i morala, se ulažu najčešće zbog pogrešno i nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja, te zbog odluka o krivičnopravnoj sankciji.

²⁷⁷ vidi član 209. Zakon Bosne i Hercegovine o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera

²⁷⁸ vidi član 162. Zakona o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srpske

²⁷⁹ vidjeti Zakon o izvršavanju kazne zatvora Republike Hrvatske. Integralan, prečišćen tekst zakona dostupan na www.zakon.hr. Izmjenama i dopunama ovog zakona objavljenim u Narodnim novinama Republike Hrvatske broj 56/13 utvrđene su nove obaveze obavještavanja žrtve o otpustu zatvorenika sa izdržavanja kazne.

²⁸⁰ Žalba se podnosi zbog bitne povrede odredaba krivičnog postupka, povrede krivičnog zakona, pogrešno i nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja, odluke o krivičnopravnoj sankciji, oduzimanju imovinske koristi, troškovima krivičnog postupka, imovinskopravnom zahtjevu, kao i zbog odluke o objavljivanju presude u sredstvima javnog informisanja

Pogrešno i nepotpuno utvrđeno činjenično stanje se isključivo veže za odlučne činjenice koje su od značaja za pravilno utvrđenje stanja stvari, tako da će postojati pogrešno utvrđeno činjenično stanje kada je, kao odlučnu činjenicu, sud izveo zaključak da je svijest optuženog, u pogledu starosti djeteta, bila obuhvaćena stvarnom zabludom, iz kog razloga je donio oslobađajuću presudu. Nepotpuno utvrđeno činjenično stanje bi postojalo u slučaju da je sud donio oslobađajuću presudu jer je pogrešno utvrdio odlučnu činjenicu da optuženi prema žrtvi seksualnog nasilja nije primijenio silu ili se žrtva saglasila sa vršenjem spolne radnje prema njoj, a da je dozvolio saslušanje svjedoka koji je čuo vrisak žrtve i njen vapaj za pomoć, činjenično stanje bi se u potpunosti utvrdilo.

Posebno osjetljivo pitanje u krivičnim predmetima seksualnog nasilja i dokazivanja krivične odgovornosti optuženog je pitanje njegovog umišljajnog postupanja. Da bi sud mogao pravilno utvrditi da li je počinitelj krivičnog djela postupao umišljajno ili iz nehata, neophodno je provesti određene dokaze, izvršiti njihovu pravilnu ocjenu i tek tada izvesti zaključak o obliku krivnje optuženog. Sve navedeno predstavlja odlučne činjenice koje je nužno u tom pravcu utvrditi. S tim u vezi, činjenica da je optuženi bio blizak prijatelj sa žrtvom, da je s njom pokušao ostvariti spolni odnos prije izvršenja krivičnog djela što je ona odbila i prekinula sve veze s njim, a on ju je potom, više puta tražio kod njene kuće i na radnom mjestu, dok je ona izbjegavala svaki kontakt s njim, nakon čega ju je optuženi počeo pratiti, te joj oko 22 sata, kada se vraćala s posla, prišao sa leđa, zatvorio usta i odvuкао u obližnju napuštenu kuću, te primjenom sile izvršio nad njom spolnu radnju, su sve odlučne činjenice od značaja za odluku suda o umišljajnom postupanju počinitelja. Ukoliko je sud pogrešno procijenio postojanje ovih činjenica, žalbeni osnov bi trebao biti upravljen na pogrešno utvrđeno činjenično stanje.

Kada su u pitanju žalbe usmjerene na odluke o krivičnopravnim sankcijama, u predmetima seksualnog nasilja, sudovi imaju tendenciju pooštrevanja kaznene politike što je od velikog utjecaja na stvaranje prakse sudova prilikom odmjeravanja kazne počiniteljima krivičnih djela. Analizom pojedinih presuda sudova kada su pitanju žrtve romske nacionalne pripadnosti, prisutna je tendencija izricanja mjera upozorenja za krivična djela. Spolnog odnosa sa djetetom ili drugih, a kao opravdanje za radnje izvršioca, a poslije kao olakšavajuću okolnost, sudovi navode tradiciju i način života Roma u smislu običaja za rano stupanje u brak i seksualne odnose.

Primjer iz prakse 1.

Tako je sud, nakon provedenog dokaznog postupka protiv B.Z. istoga oglasio krivim, te mu zbog izvršenog krivičnog djela Oduzimanje djeteta ili maloljetnika iz člana 214. KZ... utvrdio kaznu zatvora u trajanju od dva mjeseca, a zbog izvršenog krivičnog djela Spolni odnos s djetetom iz člana 204. stav (1) KZ.... utvrdio kaznu zatvora u trajanju od jedne godine, a potom, primjenom odredbi o sticaju i uslovne osude, optuženom B.Z. izrekao uslovnu osudu kojom mu se utvrđuje jedinstvena kazna zatvora u trajanju od jedne godine i jednog mjeseca, koja se neće izvršiti ukoliko optuženi u roku od tri godine ne počini novo krivično djelo.

U obrazloženju razloga kojima se sud rukovodio navedeno je sljedeće: " (...) *Imajući u vidu svrhu kažnjavanja ...sud je optuženomizrekao uslovnu osudu...nalazeći da je ona srazmjerna težini počinjenog krivičnog djela i krivičnoj odgovornosti optuženog, smatrajući da će se istom postići svrha uslovne osude...Od olakšavajućih okolnosti na strani optuženog sud je našao da se radi o mlađoj osobi, da se radi o neosuđivanoj osobi, da je krivično djelo spolni odnos s djetetom počinio sa namjerom da oštećenu oženi, dok otežavajućih okolnosti na njegovoj strani nije našao....Sud je imao u vidu nalaz i mišljenje vještaka psihijatrijske struke ...u pogledu shvatanja braka, porodice i vremena stupanja u bračnu zajednicu pripadnika romske populacije, imajući tom prilikom u vidu i iskaz svjedoka K.A.*"

Ovakvim postupanjem suda, sud je u cjelosti zanemario nalaz vještaka tužilaštva koji je za oštećenu ovim krivičnim djelom utvrdio da " *se radi o djetetu koje intelektualno funkcionira ispod svog kalendarskog uzrasta...da kasni u psihomotornom razvoju, nema adekvatne norme ponašanja, socijalnu i emocionalnu zrelost koja je adekvatna za ovaj uzrast. Nema dovoljne kognitivne kapacitete da shvati djelo koje je nad njom učinjeno, niti je dovoljno psihofizički zrela ličnost da shvati pojam braka.*"

Povodom uložene žalbe tužilaštva zbog odluke o krivičnopravnoj sankciji, drugostepeni sud je usvojio žalbu tužilaštva i istu preinačio u odluci o kazni, te optuženom izrekao jedinstvenu kaznu zatvora u trajanju od sedam mjeseci. Iz obrazloženja drugostepenog suda proizilazi: " *...s pravom tužitelj u žalbi ukazuje*

da uslovna osuda...nije srazmjerna težini krivičnih djela, te da je sud olakšavajućim okolnostima na strani optuženog dao prenaglašen značaj...Sve pobrojane olakšavajuće okolnosti...po ocjeni ovog suda mogu biti ocijenjene kao naročito olakšavajuće...ali ne mogu predstavljati valjan osnov da interesi krivičnopravne zaštite ne zahtijevaju izvršenje utvrđenih kazni zatvora...ovo zbog toga što, bez obzira što se radi o mlađoj osobi romske pripadnosti u čijem načinu života je uvriježen ovakav pristup pri stupanju u intimne odnose, kao i specifičan način zasnivanja zajednice života, težina krivičnog djela za koja je optuženi oglašen krivim, naročito krivičnog djela Spolni odnos s djetetom...kod činjenice da je maloljetna M.M. u vrijeme tog spolnog odnosa tek navršila 13 godina života, ne opravdaju primjenu izricanja uslovne osude.”

Iako su države članice obavezne “poduzeti neophodne zakonodavne odnosno druge mjere kako bi osigurale da se u krivičnim postupcima svih oblika nasilja, kultura, običaj, religija, tradicija odnosno čast ne smatraju opravdanjem za učinjena krivična djela”²⁸¹ sudovi u Bosni i Hercegovini navedene okolnosti cijene kao olakšavajuće, pa čak i naročito olakšavajuće u kombinaciji sa drugim, na strani optuženih osoba.

I pored ukinute prvostepene presude i stava koji je zauzeo drugostepeni sud, u novom predmetu odlučivanja, pred istim sudom, ponovno je izrečena kazna zatvora optuženom Š.Š. u trajanju od jedne godine zbog krivičnog djela Spolni odnos s djetetom, usljed kog je žensko dijete ostalo trudno, zamijenjena danima rada za opšte dobro na slobodi. Kao jednu od okolnosti kojima se sud rukovodio u donošenju odluke, u obrazloženju presude je navedeno sljedeće: “ (...) Sud je imao u vidu da, pored pokušaja, da se prekine sporna vanbračna zajednica upućivanjem ...u sigurnu kuću, te njeno vraćanje roditeljima nije imalo nikakvu svrhu, jer je R. željela da živi sa Š. Osim navedenog, populacija kojoj oštećena i optuženi pripadaju veoma rano zasniva vanbračne zajednice...pa bi upućivanjem optuženog na izdržavanje kazne zatvora ...samo otežao život oštećenoj i njihovom djetetu.”

Povodom uložene žalbe Tužilaštva i u ovom predmetu, drugostepeni sud je preinačio prvostepenu presudu u dijelu odluke o kazni, te odredio da se izrečena kazna zatvora u trajanju od jedne godine neće mijenjati radom za opšte dobro na slobodi. Činjenice koje je sud cijenio kao olakšavajuće, a u svojoj sveukupnosti kao naročito olakšavajuće, u vidu da je oštećena insistirala na zasnivanju vanbračne zajednice, da su se njeni roditelji naknadno složili sa istom, drugostepeni sud je cijenio kao irelevantne, te da kao takve ne mogu utjecati na odmjeravanje, odnosno ublažavanje kazne. Sa druge strane, zanemarana je težina počinjenog krivičnog djela, njegova priroda i društvena opasnost, a naročito posljedica, te iz tog razloga nije bilo mjesta zamjeni izrečene kazne zatvora radom za opšte dobro na slobodi. Naročito važno za istaći jeste da se drugostepeni sud bavio generalnom prevencijom, te u obrazloženju odluke navodi: “Optuženi je počinio teško krivično djelo Spolni odnos s djetetom (...) (...) za koje je propisano da će se učinilac kazniti zatvorom najmanje pet godina ili kaznom dugotrajnog zatvora. Prvostepeni sud je maksimalno ublažavajući navedenu kaznu zatvora ispod posebnog zakonskog minimuma (...) izrekao optuženom kaznu zatvora od godinu dana (...) Tako izrečenom kaznom zatvora, koju bi optuženi izdržao bi se postigla svrha kažnjavanja, odnosno specijalna i generalna prevencija i poslala drugim poruka da ne čine krivična djela, naročito ne prema djeci.”

281 vidjeti član 42. Konvencije Vijeća Europe o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, dostupno na web stranici www.coe.int

Poglavlje 9.

POSEBNA RAZMATRANJA

AUTOR: ŠEJLA DRPLJANIN, OLGA LOLA NINKOVIĆ, MIRSA DA BAJRAMOVIĆ

9.1. ISTRAGE I PROCESUIRANJE SLUČAJEVA SEKSUALNOG NASILJA NAD OSOBAMA SA INVALIDITETOM

Seksualno zlostavljanje osoba s invaliditetom je znatno češće nego kod osoba bez invaliditeta, ali je manji broj optužbi.²⁸² Postoji nekoliko razloga koje osobe s invaliditetom čine vunerabilnije na seksualno zlostavljanje, prije svega:

1. Ovisnost su o drugima, što potiče podložnost i ovisno ponašanje u susretu s odraslima a suzbija adekvatnu zaštitu vlastite intimnosti i suočavanje sa seksualnim iskorištavanjem u bližem okruženju.
2. Vjeruju strancima i često su nesposobni raspoznati prikladno od neprikladnog odnosno, dozvoljeno od nedozvoljenog ponašanja.
3. Poimaju sebe slabim i bezvrijednim. Naučeni su da se slažu i da se ne suprotstavljaju onima koji brinu o njima. Uvjerenja su da moraju bezuslovno udovoljiti zahtjevima drugih.
4. Izostanak znanja o nasilju i seksualnosti čini ih senzibilnijim na ovaj oblik nasilja.
5. Izolacija i socijalna isključenost, zajedno sa potrebom da daju i priznaju osjećaje povećava stepen podložnosti seksualnom nasilju.
6. Počinioci odabiru osobe s invaliditetom za svoje žrtve, jer ih smatraju manje moćnima, nesposobnima za otpor i bijeg odnosno, nesposobnima da ih optuže jer ne vidi, ne čuje ili ne razumiju potencijalnu situaciju nasilja.
7. Finansijska i emocionalna ovisnost o počiniocu nasilja kao i strah od institucionalnog smještaja. Nacionalno istraživanje Nosek, Howland, Rintala, Young i Chanpong (2001) pokazalo je da je tek manje od polovine žena sa invaliditetom prijavilo nasilje upravo iz straha zbog ovisnosti o počinioca i odvajanja od porodice.

Žrtve seksualnog nasilja su češće žene, a počinitelji muškarci. Powers²⁸³ u svom istraživanju na uzorku od 200 žena sa invaliditetom nalazi kako je 67% žena bilo izloženo fizičkom nasilju, a 53% žena seksualnom nasilju. Te stope izloženosti fizičkom i seksualnom nasilju gotovo su dvostruko veće u odnosu na one koje se obično nalaze kod žena bez invaliditeta. Nasilje nad ženama sa invaliditetom najčešće se događa u vlastitom domu (41 %), dok su počinioci nasilja u 99% slučajeva poznate osobe: najčešće članovi porodice (25%), zaposlenici socijalne zaštite (25%), komšije, prijatelji, volonteri i druge stručne osobe (12%), te zdravstveni radnici (3%).²⁸⁴ Zabrinjavajući je podatak da je 15% žena s invaliditetom imalo iskustvo seksualnog ili fizičkog nasilja počinjenog od osoba koje im pružaju pomoć, poput ličnih

282 Usp. VERDUGO; BERMEJO, nav. dj., str. 152

283 Prema POWERS; OSCHWALD, nav. dj., str. 3.

284 Nacionalni izvještaj Velike Britanije o nasilju za period od 2010. do 2011. godine

asistenata.²⁸⁵ Tako je od 25 žena koje su prijavile nasilje od ličnih asistenata, 36% doživjelo fizičko nasilje a 12% seksualno nasilje odnosno, prisiljavano na različite neželjene seksualne aktivnosti.²⁸⁶

Od strane osoba sa invaliditetom identifikovano je nekoliko prepreka koje se odnose na sankcionisanje nasilja od strane formalnog sistema podrške, prije svega: nedostatak standarda za identifikaciju nasilja nad osobama sa invaliditetom, neinformiranost policije, ustanova i organizacija civilnog društva o jedinstvenim okolnostima karakterističnima za osobe s invaliditetom, profesionalci u obrazovnim, zdravstvenim i socijalnim ustanovama ne slušaju i ne uzimaju za ozbiljno prijave osoba sa invaliditetom, ne pomažu im u identifikaciji nasilja, niti nude aktivnu pomoć vezano za doživljeno nasilje. Nerazumijevanje je posebno izraženo od strane socijalnih radnika kada su počinioci nasilja nad osobama s invaliditetom plaćeni staraoci ili stručnjaci.²⁸⁷

Primjer iz prakse: U krivičnom predmetu Tužilaštva protiv M.I. proizilazi da je optuženi prvostepenom presudom oglašen krivim zbog krivičnog djela - Spolni odnos s nemoćnom osobom – iz člana 201. stav (1) KZ-a i to što je *‘Dana u svojoj kući izvršio spolni odnos s B.D. iskoristivši njenu nedovoljnu duševnu razvijenost, sa mentalnom retardacijom umjerenog stepena na granici ka teškoj retardaciji, usljed čega B.D. nije bila sposobna da pruži otpor, ...pa je tako, iako se ona odupirala, govoreći da je pusti, oborio na pod, a potom skinuvši joj odjeću sa donjeg dijela tijela, svojim polnim organom prodro u njen polni organ’*. Optuženom je izrečena kazna zatvora u trajanju od dvije godine.

U toku istražnog postupka, kao i tokom izvođenja dokaza na glavnom pretresu, iskaz oštećene nije bilo moguće uzeti. U izvođenje prvih istražnih radnji, uključen je psiholog uposlen pri policiji kao stručna osoba sa zadatkom primarnog pružanja pomoći i podrške žrtvi/svjedoku, a potom i rasvjetljavanju događaja koji je prijavljen. Tako se u službenoj zabilješci koju je psiholog sačinila navodi da je obavila preliminarni razgovor sa B.D., da je tokom razgovora primijetila da je D. osoba sa mentalnom retardacijom, da je prisustvovala ginekološkom pregledu, izuzimanju odjevnih predmeta i svih potrebnih biseva sa tijela, a naročito da je utvrdila da se radi o osobi sa kojom se kontakt teže uspostavlja. Prilikom razgovora je koristila i anatomske lutke da bi oštećenoj mogla da pomogne prilikom opisivanja događaja zlostavljanja. Pored navedenog, pribavljeni su podaci od nadležnog Odjeljenja/Ministarstva zdrastva i socijalne zaštite, te je utvrđeno da je B.D. primalac socijalne pomoći i dodatka za tuđu njegu i pomoć, da je zbog zdravstvenog stanja istoj utvrđena nesposobnost za rad i privređivanje, dok je vještakinja psihološke struke, po naredbi tužilaštva, utvrdila da je oštećena ličnost koja je primarno mentalno insuficijentna i to u kategoriji umjerene mentalne retardacije ka donjoj granici.

Ono što je bitno, a da je vještakinja naglasila, jeste da je takvo stanje urođeno i da takve osobe ne shvataju socijalne relacije, društvena pravila i moralne norme, da nisu u mogućnosti pružiti nikakvu vrstu otpora, sugestibilne su i podložne socijalnim manipulacijama. Sa druge strane, vještak neuropsihijatrijske struke je za oštećenu utvrdio da nije sposobna da učestvuje u krivičnom postupku, jer nije sposobna da pravilno percipira, realno razmišlja, da uspostavi uzročno-posljedičnu povezanost, da shvati apstraktne pojmove i njihov značaj ili da vrši bilo kakvu intelektualnu operaciju da bi realno spoznala objektivnu stvarnost u smislu odvijanja krivičnog postupka te, posljedično tome, ni da svjedoči i odgovara na direktna i unakrsna pitanja.

Krivična odgovornost optuženog u ovom predmetu je dokazana nalazima vještaka forenzičke genetike, psihologije i neuropsihijatrije, dokumentacijom koju je sačinila policija, iskazima svjedoka koji su imali posredna saznanja o izvršenom krivičnom djelu i to na temelju onoga što im je žrtva sama prijavila.

285 Nosek MA, Foley CC, Hughes RB, Howland CA. Vulnerabilities for abuse among women with disabilities. *Sexuality and Disability* 2001; 19: 177-89.

286 Oktay JS, Tompkins CJ. Personal assistance providers' mistreatment of disabled adults. *Health & Social Work* 2004; 29: 177-88.

287 Chang JC i sur. Helping women with disabilities and domestic violence: strategies, limitations, and challenges of domestic violence programs and services. *J Women Health* 2003; 12: 699-708

Žrtva B.D. nije imala tjelesne povrede na tijelu niti genitalnoj regiji, događaj je prijavljen nekoliko dana nakon izvršenja, te Sud i nije uzeo u razmatranje svjedočenja ljekara koji su obavili pregled oštećene jer je isti poduzet nekoliko dana od inkriminisanog događaja.

Na ovaj način, tužilaštvo je poduzelo sve neophodne mjere kako bi primarno zaštitilo žrtvu, a zatim pažljivim osmišljavanjem poduzimanja istražnih radnji, pribavilo dokaze o krivičnoj odgovornosti počinitelja i na koncu, njihovim izvođenjem i kombiniranjem na glavnom pretresu, dokazalo krivicu optuženog, bez da je žrtva saslušana na okolnosti izvršenog krivičnog djela.

9.2. ISTRAGE I PROCESUIRANJE SLUČAJEVA SEKSUALNOG NASILJA NAD ROMKINJAMA

Romska populacija, prema statističkim pokazateljima u Bosni i Hercegovini, predstavlja najbrojniju nacionalnu manjinu i kao takva lišena je mnogih ljudskih prava i sloboda. Djeca i žene su naročito izloženi diskriminaciji, prije svega zbog jako niskog stepena obrazovanosti, a sa druge strane zbog pripadnosti Romskoj nacionalnoj manjini.

Istraživanjem višestrukih pokazatelja za 2011-2012. godinu²⁸⁸, praćenjem stanja položaja djece i žena, utvrđeno je da značajno veći broj romske djece ne pohađa ili neredovno pohađa osnovnoškolsko obrazovanje, dok veoma mali broj njih nastavlja srednjoškolsko ili visoko obrazovanje. Kada su u pitanju žene Romkinje, također je veoma izražena stopa neobrazovanosti, a potom i ekonomske ovisnosti žene, najčešće od njenog suprurnika.

Nasilje koje se dešava nad ženama i djecom je prepoznato od strane Romske populacije, ali istraživanja su također pokazala da pored svjesnosti da određena činjenja predstavljaju nasilje, ono je prihvaćeno kao takvo i mora da se trpi jer "tako treba biti, jer suprug ima ovlaštenje da zabrani kretanje i da zahtijeva što hoće", a posebno iz razloga što mnoge Romkinje smatraju da nemaju rješenje ukoliko bi napustile bračnu ili vanbračnu zajednicu jer su ekonomski ovisne, roditelji ih ne bi primili natrag i slično.

Nadalje, u našem društvu je dosta prihvaćena i raširena predrasuda kada je u pitanju romska populacija, u smislu da vrlo često, pa čak i u slučajevima podnešenih prijava nasilja nad ženama Romkinjama, čujemo komentare stručnjaka i istražilaca koji postupaju u predmetima u smislu da su to "ciganska posla" ili "što je tražila to je i dobila", čime se primarno propušta pružanje adekvatne zaštite prava žrtve nasilja.

Drugo, jako relevantno zapažanje jeste da Romkinje u vrlo ranom životnom dobu stupaju u bračne ili vanbračne zajednice i to u godinama kada su nedovoljno psihohički, intelektualno i fizički sposobne da stupaju u takve odnose, i generalno da shvate pojam i značaj braka i bračnih obaveza. Razlozi za takvo ponašanje i uvriježeno postupanje svih, ili gotovo svih članova romske populacije su različiti, tako da u praksi najčešće, istina na početku, čujemo "Zaljubila sam se, to je moja odluka, niko me na to nije prisilio, ja njega volim, on nije znao da sam ja dijete, on me je vraćao mojim roditeljima, ali ja nisam htjela da idem i slično".

Nakon provođenja određenih istražnih radnji, obezbjeđenja psihosocijalne pomoći i podrške, smještaja u sigurnu kuću, dolazi se do saznanja o stvarnom stanju i dešavanjima u smislu da do udaje najčešće dolazi jer se vrše dogovori između porodica, da se za udaju vrši kupovina mlade, da je unaprijed dogovoreno da ona mora da "sluša" muža i njegove roditelje, da treba da radi i da im služi.

Iskustvo i praksa je pokazala da se pripadnici Romske populacije najčešće za učinjena akta nasilja obraćaju policijskim agencijama, a rijetko ili skoro nikako pravosudnim institucijama. Razlog za ovakvo

288 UNICEF-ov ured za Bosnu i Hercegovinu, Bosna i Hercegovina: romska populacija, Praćenje stanja i položaja djece i žena, Istraživanje višestrukih pokazatelja 2011.2012. Završni izvještaj, Sarajevo, 2013.

postupanje vidimo u njihovoj nedovoljnoj obrazovanosti i informiranosti, te ne poznavanju nadležnosti institucija i zakona koji im pružaju zaštitu.

U Izvještaju o nasilju u porodici nad Romkinjama u Bosni i Hercegovini²⁸⁹ se navodi da žene dosta trpe seksualno nasilje i da je žena dužna imati seksualne odnose sa mužem kada on to želi, bez obzira na njenu volju. U tom pravcu, jedna od osoba koja je intervjuisana navodi: "Udala sam se sa 15 godina i to prema dogovoru porodica. Trpila sam nasilje od strane muža...najgore mi je što me muž prisiljavao na seksualni odnos onako kako to ne želim, ali to moram trpiti..."

Naše društvo kao izgovor za ne sankcioniranje i/ili ne poduzimanje mjera zaštite i/ili postupanje sa unaprijed uvriježenim stavovima i predrasudama i/ili blaže kažnjavanje počinitelaca za nasilje, vidi u njihovoj tradiciji, vlastitim pravilima življenja i nehtijenju drugačijeg i boljeg, "jer su oni na to navikli".

Primjer iz prakse: U obrazloženju jedne od sudskih odluka se navodi da je "Š.Š. kriv što jesa djetetom F.R. rođenom ..., iako svjestan njene životne dobi, te da shodno svojim spoznajnim mogućnostima, emotivnoj i socijalnoj zrelosti nije bila sposobna shvatiti pojam braka, niti odgovornosti koje nosi...zasnovao vanbračnu zajednicu tokom koje je sa R. upražnjavao seksualne odnose...posljedično čemu je ista ostala trudna, te dana...rodila žensko dijete, nakon čijeg rođenja je zajedno sa djetetom smještena u sigurnu kuću. Nadalje sud konstatuje da je populacija kojoj oštećena i optuženi pripadaju veoma rano zasniva vanbračne zajednice...Iz tog razloga, kao i što je i smatrao da bi upućivanje optuženog u zatvor otežao izdržavanje oštećene, kao i zajedničkog djeteta (a optuženi je nezaposlen i ne ostvaruje nikave prihode), sud je donio odluku da se izrečena kazna zatvora zamijeni radom za opšte dobro na slobodi."

Na ovakav način, izricanjem mjera upozorenja ili kazni zatvora ispod zakonom propisanog minimuma ili zamjenama izrečenih kazni za one koje zakon propisuje, ne postiže se specijalna prevencija, niti se pruža zaštita žrtvi zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja, niti se postiže generalna prevencija u smislu djelovanja na druge građane da ne čine ovakva ili slična krivična djela. Čak naprotiv, poruka koju društvo šalje jeste nezainteresiranost za budućnost Roma kao manjine, dozvoljeno je rukovoditi se pravilima tradicije i običaja iako je to u suprotnosti sa pravnim sistemom i poretkom države u kojoj živimo, te se nažalost podstiču indirektno i drugi da nastave sa takvim ponašanjem s obzirom da se najčešće izreču mjere upozorenja. Čak je primjetno i da su optuženi muškarci Romi, ovladali tehnikama odbrane na način da na glavne pretrese pozivaju ugledne članove Romske zajednice kao svjedoke, kako bi iznijeli spoznaje o njihovoj tradiciji i običaju pred sudovima. Identičan je odgovor svih institucija u lancu i društva u cjelini kada je u pitanju zaštita i procesuiranje krivičnih slučajeva počinjenih na štetu Romkinja.

9.3. ISTRAGE I PROCESUIRANJA SLUČAJEVA SEKSUALNOG NASILJA NAD DJEČACIMA I ODRASLIM MUŠKARCIMA I LGBTQ OSOBAMA

Krivična djela protiv spolne slobode i morala počinjena na štetu dječaka i odraslih muškaraca u praksi se rjeđe prijavljuju i procesuiraju. Zlostavljači su najčešće muškarci i to u okviru svojih porodičnih domova, međutim, zlostavljači mogu biti i van porodičnog okruženja, poput škola, sportskih dvorana, obdaništa i slično gdje zlostavljanja vrše učitelji, treneri, vaspitači, a žrtve su kako djevojčice, tako i dječaci. Dječaci se

²⁸⁹ Prava za sve, Izvještaj o nasilju u porodici nad Romkinjama u Bosni i Hercegovini, dostupno na: <http://rightsforall.ba/bs/project/izvjestaj-o-nasilju-u-porodici-nad-romkinjama-u-bosni-i-hercegovini/>

od malena uče da su dužni trpjeti i ne pokazivati slabosti, izražavati muškost i svoju postojanost, pa često, prilikom odgoja dječaka čujemo floskulu "Pogledaj se, isti si kao djevojčica! Moraš biti jači! Dječaci ne plaču! Opet si tužibaba!". Dječacima se najčešće prijeti nekim zlom, ili se navode da učestvuju u radnjama izvršenja, koristi se odnos povjerenja i slično. Izvršioци sa žrtvama seksualnog nasilja prvo stupaju u prijateljske odnose, dodjeljuju slatkiše, sličice, pokazuju zajednička interesovanja, učestvuju u njima, a potom upoznaju žrtve sa fotografijama pornografskog sadržaja odraslih osoba, na koji način zadobivaju njihovo povjerenje, a nakon toga, poduzimaju radnju izvršenja krivičnog djela pravdajući to riječima da u tome nema ništa lošeg, da je dobro u toj dobi eksperimentirati, sticati seksualna iskustva. To su, između ostalog, sve razlozi zašto dječaci naročito osjećaju jak intenzitet stida prilikom podnošenja prijave, straha od omalovažavanja, bojazni od roditelja, stigmatizacije od društva u cjelini, pa čak i bojazni od samog počinioca krivičnog djela odnosno zlostavljača. Stoga, u slučajevima podnešene prijave dječaka, potrebno je "obazrivije" postupanje svih učesnika krivičnog postupka, te nastupanje svih osoba koje dolaze u kontakt sa zlostavljanim djetetom sa posebnim osjećajem senzibiliteta.

A) SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE MUŠKARACA

Seksualno zlostavljanje muškog spola generalno (dječaka, adolescenta i odraslih muškaraca) predstavlja fenomen za koji svi znamo da postoji, ali ne znamo u kojim srazmjerama. Mitovi koji prate ovu pojavu su iskonski, odbrambeni i služe minimiziranju, a u njihovoj osnovi je uvjerenje da se radi o neprirodnom činu, samim tim i onom koji ne treba da postoji. Muškarac se ne može silovati, to nije spojivo sa njegovim maskulinitetom, naročito u društvima gdje su podjele između spolova duboke i gdje se žena predstavlja kao slabiji, a muškarac kao jači spol. Javnosti su ponekad izloženi slučajevi o seksualnom zlostavljanju muškaraca u ratu ili seksualnom zlostavljanju dječaka, najčešće prilikom otkrivanja lanca pedofilije. I u jednom i u drugom slučaju biće prepoznata nemoć žrtava (pa bili oni i muškog spola) u okolnostima u kojima su se našli: ratne okolnosti - počinioci imaju oružje; mali dječaci-nemoć po osnovu uzrasta. U ovim situacijama muške žrtve će biti prepoznate kao takve, za razliku od adolescenata i odraslih muškaraca u mirnodopskim uslovima. Za ove dvije grupe možemo slobodno reći da su najnevidljivije i najneprepoznatljivije u polju viktimologije, uopšte.

Mnogo je razloga zbog čega slučajevi seksualnog nasilja nad muškarcima ostaju neprijavljeni, a najčešći su:

- seksualno nasilje nad muškarcima nekompatibilno je sa ulogom muškaraca u društvu,
- muškarci su naučeni da ne pričaju o svojim problemima i izražavaju emocije,
- ako muškarac prijavi seksualno nasilje biće označen kao homoseksualac ,
- suočavanje sa počiniocima i problem dokazivanja djela,
- muškarci teško prijavljuju čak i fizičko zlostavljanje zbog gubitka uloge moći,
- medicinski radnici i druge službe nisu obučeni da traže znakove seksualnog nasilja kod muškaraca, prosto ne prepoznaju simptome.

Za neprijavljivanje ovih krivičnih djela najzaslužnija je kombinacija srama, zbunjenosti, krivnje, straha i stigme (Sivakumaran, 2005).

Stid

Svim žrtvama seksualnog nasilja je teško govoriti. Sramota je prisutna kod svih žrtava, jer se radi o povredi najintimnijih dijelova tijela. Kod muškaraca to može biti naročito teško zbog nevoljnih fizičkih reakcija u toku napada koje uključuju erekciju i ejakulaciju.

Zbunjenost i neznanje

Žrtve ne znaju kome i na koji način da se obrate, ko im može pomoći. Svjesni su da se to rijetko dešava (zapravo prijavljuje) i često nemaju nikakva znanja kako i uz čiju pomoć da se suoče sa onim što im se desilo. Nedostatak svijesti u društvu, ali i kod profesionalaca, može dovesti do diskriminacije a kao

posljedicu toga, čutnje žrtava. Negativne reakcije drugih pojedinaca i društva uopšteno, govore da se žrtve seksualnih zlostavljača susreću sa višestrukim oblicima viktimizacije (Anderson, 1982). Specifični su slučajevi gdje adolescente i mlađe muškarce seksualno zlostavlja starija žena. Ovi slučajevi su potpuno neprepoznati kao zlostavljanje, jer se počiniteljka percipira kao „učiteljica za seks“, osoba koje ga na direktan način uvodi u „svijet odraslih“. Tek kasnije su psihoterapeuti kroz ispovijesti svojih klijenata dobili uvid da se radi o neprijatnim seksualnim iskustvima odnosno zlostavljanju i da broj ovih pojava nije zanemariv. U jednoj anketi na uzorku od 1480 muškaraca koju su sproveli Sorenson, Stein, Siegal, Golding i Stein (1987) 7,2 posto muškaraca izjavilo je o seksualnom zlostavljanju od strane žena. U drugoj studiji (Struckman-Johnson, 1988) taj broj iznosi 16 posto.

Krivica

Krivica je pratilac seksualnog zlostavljanja svih žrtava, a kod muškarca ona je pojačana fizičkim znakovima uzbuđenja (erekcija, ejakulacija). Naročito je izražena ako su prisilne radnje uključivale odnos sa muškarcem, te analni seks i felatio, te naročito ponižavajuće radnje (npr. uriniranje po žrtvi ili verbalno ponižavanje, npr. „sad više nećeš biti muškarac“). Poseban teret nose žrtve koje su primorane na seksualne aktivnosti sa drugim žrtvama.

Strah

Strah od počinitelja uslijed prijetnji da će se osvetiti ako se djelo prijavi je samo dio iskušenja kroz koje prolaze žrtve. Strah od raspadanja socijalnih odnosa i uloga koje žrtva ima u društvu češći su razlog za neprijavlivanje djela. Strah da mu se neće vjerovati, strah da će biti odbačen od porodice, prijatelja, supruge, partnera. Strah da će prijavom biti označen kao homoseksualac, seksualni devijant ili potencijalni seksualni prestupnik - zlostavljač djece i sl.

Izolacija

Čutanje i povlačenje je način odbrane. Muškarci će čutati o tome jer vjeruju da se to drugima ne događa (ili jako rijetko, te da im zbog toga niko ne može niti vjerovati, niti pomoći, niti razumijeti).

Postoji nekoliko važnih fenomenoloških posljedica seksualnog zlostavljanja muškaraca koji su proistekli iz uloge moći muškarca u društvu. Najsnažnija od njih je da se silovanjem umanjuje njegova društvena moć, naročito moć u porodici - uloga pater familias. U vezi sa tim je i destrukcija muškog i seksualnog identiteta, jer silovanje oduzima „muškost“, a dodaje feminizaciju ili homoseksualizaciju.

Činjenice o seksualnom zlostavljanju muškaraca (Lisak, Hopper, Song, 1996; Finkelhor, Hotaling, Lewis, Smith, 1990; Gartner, 1999):

- *Jedan od šest muškaraca je imao neželjeni seksualni odnos sa starijom osobom do svoje 16-te godine. Ako uključimo ne kontaktno seksualno zlostavljanje, taj broj je jedan od četiri muškarca.*
- *U prosjeku dječaci doživljavaju seksualno zlostavljanje u dobi od 10 godina.*
- *Dječake najviše zlostavljaju muškarci, oko 50 do 75 posto.*
- *Zlostavljanje muškaraca i dječaka od strane žena je teško procijeniti, jer se ono ne smatra zlostavljanjem.*
- *Velika većina seksualno zlostavljanih dječaka, oko 80 posto u odraslom dobu ne postaje seksualni počinitelj.*
- *Moguće je da se muškarac uzbuđi tokom seksualnog zlostavljanja, ali i dalje to je zlostavljanje.*

B) SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE DJEČAKA

Primjer: Dječak (17) žrtva pedofilije /za djelo optužene dvije punoljetne starije osobe

Porodična anamneza: Živi sa majkom koja ne radi i lošeg je zdravstvenog stanja i sa četiri mlađe sestre koje je majka stekla u različitim vanbračnim vezama. I sam je dijete iz vanbračne veze, otac je napustio majku nakon njegovog rođenja, priznao ga je ali nemaju nikakav kontakt. Majka je često mijenjala partnere koje je dovodila kući i to mu je jako smetalo. Većina ih nije bila dobra, tako se sa jednim kada je imao 15-16 godina potukao i potegao nož. Navodi da je bio spreman da ga ubije. Uprkos životu koji vodi njegova majka, smatra da imaju korektan odnos. Ponaša se zaštitnički prema njoj, ali joj i zamjera način života. O sestrama više brine on, nego ona.

U pubertetu je shvatio da je homoseksualac, zaljubio se u jednog dječaka u školi kada je imao 12 godina. Patio je zbog toga, jer je znao da mu dječak neće odgovoriti na simpatije. Prvi seksualni odnos imao je sa nepunih 14 godina sa starijim mladićem (20). Negira da je u pitanju bilo zlostavljanje i prisila. Imao je nakon toga još nekoliko veza, uglavnom sa starijim mladićima koje su uključivale seksualne odnose. Trenutno je u vezi sa mladićem svojih godina, smatra da je to njegova najozbiljnija veza.

U primjeru imamo mladića homoseksualne orijentacije u čijoj porodičnoj anamnezi uočavamo napuštanje od strane oca, promiskuitetnu majku i prisustvo njenih partnera u dječakovom životu. Prvi seksualni odnos sa šest godina starijim muškarcem možemo takođe posmatrati kao seksualno zlostavljanje, kao i vjerovatno sve ostale njegove veze sa starijim muškarcima. Radi se o veoma kompleksnom slučaju dugotrajnog seksualnog zlostavljanja od strane različitih počinitelja muškog spola. Dječak je osvjestio svoju ulogu žrtve tek sa 17 godina, kada je uvučen u pedofilski lanac. I pored navedenog, ne može se zaključiti da je nedostajuća figura oca, promiskuitetna majka, te rani i dugotrajni traumatični seksualni odnosi sa starijim muškarcima doveli do homoseksualne orijentacije. Primjer sa ovim obrazloženjem je naveden da ukaže na žrtvu dječaka i okolnosti koje su dovele do toga. Potpuno je nebitno da li je dječak „postao ili se rodio kao gej“. Ovo su zamke u koje mogu da uvuku svi profesionalci i da skrenu sa onoga što je bitno za slučaj. Ista studija slučaja bila je izložena studentima i kolegama psiholozima, gdje je interes sa žrtve i djeteta u riziku bio usmjeren na pitanje njegovog seksualnog identiteta.

Prilikom rada i ispitivanja muškaraca žrtva seksualnog nasilja treba mu jasno i nedvosmisleno poslati poruku:

- da nije kriv za ono što se dogodilo,
- da nije jedni, da postoje slučajevi, ali se ne prijavljuju,
- pohvaliti hrabrost žrtve da prijavi, da saraduje,
- da se ne mora preispitivati seksualnost nakon što se doživi seksualno zlostavljanje,
- da zlostavljanje ne umanjuje muškost,
- da seksualna orijentacija nije bitna i
- objasniti naučnim činjenicama da su erekcija i ejakulacija fiziološki odgovori na fizičku stimulaciju i da ne isključuju zlostavljanje.

Primjer iz prakse:

U krivičnom predmetu dijete Č.A. bio je blizak sa mlađim bratom K.M. Znajući to, K.M. je istog pozvao da s njim krene da pronade svog brata, te je svjestan njegovog uzrasta, odveo Č.A. do napuštenog stambenog objekta obraslog travom i niskim rastinjem, gdje je u namjeri da sa Č.A. izvrši spolnom odnosu izjednačenu spolnu radnju, odgurnuo Č.A., oborio ga na betonsku ploču, a potom, unatoč njegovom opiranju i nastojanju da ustane, skinuo njegovu trenerku i gaćice do predjela koljena, otkopčao svoje pantalone i legao na Č.A. i pokušao svojim polnim organom penetrirati u njegov analni otvor, pri čemu je dijete

Č.A. usljed osjećaja boli i neugodosti vrištao, a u čemu ga je K.M. sprječavao tako što mu je stavio ruku na usta i tako onemogućio da dozove pomoć, a u kojoj namjeri nije uspio, nakon čega je K.M. ustao i pobjegao u nepoznatom pravcu”.

Primjer iz prakse:

Prvostepenom presudom suda optuženi S.D je oglašen krivim što je ...u stanu u kojem je nastanjen sa porodicom, snimio svog sina S.M. starosti 18 mjeseci, radi izrade audio-vizuelnog materijala pornografskog sadržaja i isti materijal posjedovao...na hard disku...a koji prikazuje seksualno devijantan prizor, afirmišući zloupotrebu seksualnosti djeteta i to upotrebom predmeta, dječije igračke, koja asocira na muški spolni organ, fiksirane u genitalno područje, preko odjeće djeteta, dakle, zbog učinjenja krivičnog djela Iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije, te zbog posjedovanja fotografija i audio-vizuelnog materijala pornografskog sadržaja na kojima su snimljena djeca i maloljetnici, zbog drugog krivičnog djela Iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije, dakle, dva krivična djela počinjena u sticaju. Sud mu je izrekao jedinstvenu kaznu zatvora u trajanju od jedne godine i šest mjeseci. Postupajući po žalbi, u drugostepenom postupku, preinačena je izrečena kazna zatvora na kaznu zatvora u trajanju od jedne godine i dva mjeseca, gdje se iz obrazloženja drugostepene presude izvlači sljedeći zaključak: “pojedinačno utvrđene kazne zatvora od po jednu godinu, kao i jedinstvena kazna zatvora od jedne godine i šest mjeseci su prestrogo odmjerene. S tim u vezi,...prvostepeni sud nije u dovoljnoj mjeri cijenio “okolnosti pod kojim je djelo počinjeno”...značaj i težina krivičnih radnji iz tačke 1. izreke se ne može dovesti u istu ravan sa krivičnopravnim radnjama opisanim u tački 2....sud nije mogao povući znak jednakosti između tih radnji...ovo zbog toga ...što je očigledno da je optuženi neprikladnom igrom, vulgarizirajući seksualnost svog djeteta, ušao u kažnjivu sferu...dok je u pogledu...radnji opisanih u tački 2. ...postupao svjesno i sa namjerom da preuzme materijale za koje je znao da sadrže dječiju pornografiju.”

Danas, u vrijeme korištenja savremene tehnologije komunikacija, zlostavljanja se sve više vrše koristeći cyber prostor tako što zlostavljači stupaju u kontakte sa žrtvama koristeći posebne igre, aplikacije za komunikaciju, društvene mreže, gdje se sastaju sa djecom u tzv. “chat room-ovima” i predstavljaju se kao njihovi vršnjaci, a potom ih navode, kada zadobiju njihovo povjerenje, da im šalju fotografije svog nagog tijela ili njegovih intimnih dijelova, pa čak navode i da izvode pornografske predstave. Nakon što djeca to i učine, zlostavljač ide dalje, te često traži sastajanja sa tim djetetom, a u slučaju odbijanja, ucjenjuje ga ranije poslanim fotografijama. U praksi širom BiH i dalje, velikom brzinom, se posredstvom interneta šire fotografije pornografskog sadržaja sa djecom na njima. Nezaustavljiv je protok i tzv. share-ovanje tih informacija u vidu paketa fotografija.

Primjer iz prakse:

U drugom krivičnom predmetu, punoljetni B.Š. je tokom čitave godine, posredstvom interneta i društvenih mreža, preko lažno izrađenih profila na društvenoj mreži Facebook, od kojih je jedan S.S. (osoba ženskog spola), povezivao se i komunicirao sa djecom i maloljetnicima iz različitih dijelova Bosne i Hercegovine, kojima se lažno predstavio kao djevojčica, na koji način je sklapao prijateljstva s njima i iste je svakodnevno nagovarao, poticao i uslovljavao na snimanje u seksualno eksplicitnom kontekstu, te tražio da mu takve sadržaje, na kojima su djeca naga ili sa odjećom, i dostavljaju, dok je i sam, tokom komunikacije, djeci i maloljetnicima slao druge pornografske sadržaje, te prijetio im, da ukoliko odbiju da dostave traženo, da će sve zaprimljene fotografije javno objaviti na internetu i dostaviti ih njihovim roditeljima i prijateljima putem Facebook-a.

C) SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE LGBTQ OSOBA

Kada je u pitanju procesuiranje krivičnih djela na štetu LGBTQ osoba, prvenstveno bismo trebali poznavati značenje određenih termina i pojmovnog određenja vezanih za LGBTQ pojam. Naime, LGBTQ je pojam kojim se označavaju lezbejke (žene koje su emotivno, društveno vezane za druge žene), gej muškarce (muškarci koje fizički i emotivno privlače osobe istog spola), biseksualne osobe (osoba čija je seksualna sklonost prema osobama istog ili različitog spola), transrodne osobe (osobe kojima je zajedničko djelomično ili potpuno suprostavljanje nametnutim rodnim i spolnim ulogama) i Queer osobe koje su drugačije, različite od ostalih (najčešće upotrebljavan sinonim za nešto čudno, ekscentrično).

Zločin iz mržnje, u skladu sa odredbama krivičnih zakona u Bosni i Hercegovini, predstavlja izvršenje krivičnih djela koja su motivirana određenim predrasudama prema nekoj osobi ili grupi osoba. Ta krivična djela svakako uključuju zastrašivanje, prijetnje, ucjene, oštećenje imovine, zlostavljanje, tjelesno povređivanje, ubistvo ili bilo koje drugo krivično djelo koje je motivisano predrasudom prema toj osobi a koja je isključivo postala žrtva radi svoje seksualne orijentacije ili rodnog identiteta ili je žrtva povezana sa nekim ko pripada ili podržava LGBT grupe. Osnovni motiv za izvršenje krivičnog djela u ovim slučajevima je mržnja na temelju pripadnosti drugome i/ili drugačijem.

Zaštita prava LGBTQ osoba u Bosni i Hercegovini je obezbijedena direktnom i neposrednom primjenom međunarodnih konvencija univerzalnog karaktera, a koje su decidno navedene u u Aneksu I Ustava Bosne i Hercegovine. Nužno je naglasiti da niti jedan od ovih međunarodnih instrumenata ne pruža direktnu zaštitu na bazi seksualne orijentacije i rodnog identiteta, nego su norme zaštite sadržane u opštoj zabrani diskriminacije po bilo kom osnovu u okviru opšteg sistema zaštite ljudskih prava.

Članom 8. Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava, data je generalna zaštita prava na poštivanje privatnog i porodičnog života u kojoj se navodi da *“svako ima pravo na poštivanje privatnog i porodičnog života, doma i prepiske. Javna vlast se ne smije miješati u vršenje ovog prava, osim ako je takvo miješanje predviđeno zakonom i ako je to neophodna mjera u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, javne sigurnosti, ekonomske dobrobiti zemlje, sprječavanja nereda ili sprječavanje zločina, zaštite zdravlja, i morala ili zaštite prava i slobode drugih”*.

Kao što je vidljivo, Konvencija ne spominje isključivu zaštitu rodnog identiteta ili spolne orijentacije, ali zaštitom prava na privatnost indirektno se pruža zaštita ličnih opredjeljenja, intimnih odnosa i kontakata LGBTQ osoba.

U pogledu domaće legislative i pravnog okvira zaštite LGBTQ osoba, iste svoju zaštitu mogu ostvarivati u pravima određenim Ustavom Bosne i Hercegovine, Federacije BiH, Republike Srpske, Statutom Brčko distrikta BiH, Krivičnim zakonima, Zakonom o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine, te Zakonom o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine.

Kada je u pitanju procesuiranje slučajeva diskriminacije, poznati su slučajevi kažnjavanja pravnih osoba zbog govora mržnje u štampanim i elektronskim medijima usmjerenih prema LGBT populaciji, na što je reagovala Regulatorna agencija za komunikacije BiH i Vijeće za štampu BiH. Također, prilikom organizovanja Queer festivala u Sarajevu, tokom 2008. godine, desilo se organizovano nasilje od strane nekoliko pojedinaca ili grupa oko Akademije likovnih umjetnosti, zbog čega je Festival zatvoren, a organizatori su bilo izloženi napadima govora mržnje, prijetnjama i fizičkim napadima. O ovom slučaju je upoznato Kantonalno tužilaštvo Sarajevo, ali do danas nije donesena niti jedna presuda u predmetu procesuiranja nasilja prema LGBT osobama.

Literatura:

1. Ajduković, M. (1996). Sindrom sagorijevanja na poslu. U: Ajduković, D. & Ajduković, M.(ur.) *Pomoć i samopomoć u skrbi za mentalno zdravlje pomagača*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, 21-27.
2. Ajduković, M. (2000a). Krizni događaj i kriza kao psihičko stanje. U Arambašić L. (ur.), *Psihološke krizne intervencije*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
3. Ajduković, M. (2000b). Individualna sažeta psihološka integracija traume. U Arambašić L. (ur.), *Psihološke krizne intervencije*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
4. Anderson, I. (2004). Explaining negative rape victim perception: Homophobia and the male rape victim. *Current Research in Social Psychology*, 10(4), 43-57.
5. Anderson, K. B., Cooper, H., & Okamura, L. (1997). Individual differences and attitudes toward rape: A meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(3), 295-315.
6. Arambašić, L. (1996). Stres. U: Pregrad, J. *Stres, trauma i oporavak*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
7. Attias, R., & Goodwin, J. (1999). Body-image distortion and childhood sexual abuse. *Splintered Reflections: Images of the Body in Trauma*, 155-166.
8. Barol, C. (1995). *Criminal behavior: A psychosocial Approach*. New Jersey: Prentice Hall.
9. Bartol, C. R. (1995). *Criminal behaviour: A psychological approach*. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall.
10. Bilješke u radu sa žrtvama krivičnih djela (2010-2016): Odjel za podršku svjedocima. Banjaluka: Okružni sud u Banjaluci.
11. Bolton, F. G., Morris, L. A., & MacEachron, A. E. (1989). *Males at risk: The other side of child sexual abuse*. Sage Publications, Inc.
12. Božin, A. (2011). *Ličnosti i stres: Osjećaj koherentnosti i prevladavanja stresa u uslovima društvene krize*. Vršac: Viša škola za obrazovanje vaspitača.
13. Briere, J. (1996). Trauma symptom checklist for children. *Psychological Assessment Resources*, 00253-8.
14. Briere, J., & Runtz, M. (1987). Post sexual abuse trauma: Data and implications for clinical practice. *Journal of interpersonal violence*, 2(4), 367-379.
15. Buljan-Flander, G., i Kocijan-Hercigonja, D. (2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb: Marko M.
16. Burger, E., & Reiter, K. (1993). *Seksualno zlostavljanje djece i mladeži*. Stuttgart, Berlin.
17. Campbell, R., & Johnson, C. R. (1997). Police officers' perceptions of rape: Is there consistency between state law and individual beliefs? *Journal of Interpersonal Violence*, 12, 255-274.
18. Cressey, D., & Sutherland, E. (1955). *Principles of Criminology*. Lippincott, Philadelphia.
19. Davey, R. I., & Hill, J. (1995). A study of the variability of training and beliefs among professionals who interview children to investigate suspected sexual abuse. *Child Abuse & Neglect*, 19(8), 933-942.

20. Dorr, D. (1998). *Psychopathy in the pedophile*. New York: Guilford Press.
21. Earnshaw, V. A., Pitpitan, E. V., & Chaudoir, S. R. (2011). Intended responses to rape as functions of attitudes, attributions of fault, and emotions. *Sex Roles*, 64(5-6), 382-393.
22. Everson, M. D., Boat, B. W., Bourg, S., & Robertson, K. R. (1996). Beliefs among professionals about rates of false allegations of child sexual abuse. *Journal of Interpersonal Violence*, 11(4), 541-553.
23. Faller, K. C. (1993). *Child sexual abuse: Intervention and treatment issues*. Diane Publishing.
24. Famularo, R., Kinscherff, R., & Fenton, T. (1992). Psychiatric diagnoses of maltreated children: preliminary findings. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 31(5), 863-867.
25. Finkelhor, D., & Baron, L. (1986). High-risk children. *A Sourcebook on Child Sexual Abuse*, 60-88.
26. Finkelhor, D., Hotaling, G., Lewis, I., & Smith, C. (1990). Sexual abuse in a national survey of adult men and women: Prevalence, characteristics, and risk factors. *Child Abuse & Neglect*, 14(1), 19-28.
27. Freudenberger, H., & Géraldine, R. (1980). *Burn Out: The High Cost of High Achievement. What it is and how to survive it*. Bantam Books
28. Groth, A. N., & Burgess, A. W. (1979). Sexual trauma in the life histories of rapists and child molesters. *Victimology*, 4(1), 10-16.
29. Hare, R. D. (1993). *Without conscious: The disturbing world of the psychopaths among us*. New York: Pocet books.
30. Herman, J. L. (1992). Complex PTSD: A syndrome in survivors of prolonged and repeated trauma. *Journal of traumatic stress*, 5(3), 377-391.
31. Hollad, J., Rozmazaroglu, C., Sharpe, S., & Thomson, R. (1998). *The male in the Head*. London: The Tufnell Press.
32. Holland, J., Ramazonoglu, C., Sharpe, S., & Thomson, R. (1992). Pleasure, pressure and power: Some contradictions of gendered sexuality. *The Sociological Review*, 40(4), 645-674.
33. Jonson, K. (2005). *Legal burnout*. The World Wide Web: www.usd.edu
34. Krieger, L. S. (1998). What we're not telling law students, and lawyers, that they really need to know: some thoughts in action toward revitalizing the profession from its roots. *Journal of Law and Health*, 13(1).
35. Kron, L. (1989). *Psihološka tumačenja i istraživanje ličnosti sekularnih prestupnika*. Beograd: JRKK
36. Maslach, C., & Leiter, M. P. (1997). *The truth about burnout*. San Francisco: Jossey-Bass.
37. Mayer, A. (1985). *Sexual abuse: Causes, consequences and treatment of incestuous and pedophilic acts*. Holmes Beach, FL: Learning Publications.
38. Mažibrada, I. (2001). Seksualno zlostavljanje djece i adolescenata. U: Srna, J. *Od grupe do tima*. Beograd: Centar za brak i porodicu IP "Žarko Albulj".
39. Milosavljević, B. (2001). *Uvod u socijalnu psihologiju*. Banjaluka: Filozofski fakultet.
40. Milosavljević, B. (2004). *Socijalna patologija i društvo*. Banjaluka: Filozofski fakultet.
41. Mršević, Z. (2014). *Nasilje i mi: Ka društvu bez nasilja*. Beograd: Institut društvenih nauka.

42. Peterson, Z. D., & Muehlenhard, C. L. (2004). Was it rape? The function of women's rape myth acceptance and definitions of sex in labeling their own experiences. *Sex Roles*, 51(3-4), 129-144.
43. Pollard, P. (1992). Judgements about victims and attackers in depicted rapes: A review. *British Journal of Social Psychology*, 31(4), 307-326.
44. Radulović, D. M. (2006). *Psihologija kriminala: Psihopatija i prestupništvo*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
45. Robins, L. N., Helzer, J. E., Weissman, M. M., Orvaschel, H., Gruenberg, E., Burke, J. D., & Regier, D. A. (1984). Lifetime prevalence of specific psychiatric disorders in three sites. *Archives of general psychiatry*, 41(10), 949-958.
46. Ross, C. A., Miller, S., Reagor, P., Bjornson, L., Fraser, G. A., & Anderson, G. (1990). Structured interview data on 102 cases of multiple personality disorder from four centers. *Journal of Psychiatry*, 147, 596-601.
47. Salter, D., McMillan, D., Richards, M., Talbot, T., Hodges, J., Bentovim, A., ... & Skuse, D. (2003). Development of sexually abusive behaviour in sexually victimised males: a longitudinal study. *The Lancet*, 361(9356), 471-476.
48. Sanderson, C. (2005). *Zavođenje djeteta*. Zagreb: V.B.Z.
49. Schnelder, H., J. (1999). *Seksualna zaporaba djece: Nova viktimološka i kriminološka saznanja*. Split.
50. Schutte, J. W., & Hosch, H. M. (1997). Gender differences in sexual assault verdicts: A meta-analysis. *Journal of Social Behavior and Personality*, 12(3), 761.
51. Škulić, M. (2001). Krivičnoprocesni položaj zlostavljane djece. U: Srna, J. *Od grupe do tima*. Beograd: Centar za brak i porodicu IP "Žarko Albulj".
52. Stanko, B., & Williams, E. (2009). Reviewing rape and rape allegations in London: What are the vulnerabilities of the victims who report to the police. *Rape: Challenging Contemporary Thinking*, 207-225.
53. Suarez, E., & Gadalla, T. M. (2010). Stop blaming the victim: A meta-analysis on rape myths. *Journal of Interpersonal Violence*, 25(11).
54. Taylor, N., & Joudo, J. (2005). *The impact of pre-recorded video and closed circuit television testimony by adult sexual assault complainants on jury decision-making: an experimental study*. Canberra: Australian Institute of Criminology.
55. Vujić, A. (2005.). *Opća i nacionalna enciklopedija u 20 svezaka*, sv. II.. Zagreb: Pro Lexis i Večernji list.
56. Wolin, S., & Wolin, S. (1993). *Rezilijentna ličnost*. Beograd: Prosveta.
57. Babić M.: Krivična djela protiv dostojanstva ličnosti i morala, 9-10/86., str.69-80.
58. M.C. protiv Bugarske, predstavka broj 39272/98, presuda od 04. decembra 2003. godine, Tužilac protiv Kunarca, Kovača i Vukovića, predmet br. IT-96/23, presuda od 22. februara 2001. godine;
59. Komentari novih krivičnih zakona u Bosni i Hercegovini, Zajednički projekat Vijeća Europe i Europske komisije, Sarajevo 2005.
60. Šuperina M., Garačić A., Učestalost kaznenih djela protiv spolne slobode i spolnog ćudoređa u republici Hrvatskoj, te neka pitanja u svezi tumačenja i primjene kaznenopravnih rješenja iz glave XIV Kaznenog zakona, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb) broj 2/00, strana 399-456.

62. Srznetić N., Stajić A., Lazarević Lj., Krivično pravo SFRJ, Opšti dio, Beograd, 1988.,
63. Stajić A., Vešović M., Krivično pravo (posebni dio), Sarajevo, 1983. godina,
64. Kurtović Mišić A., Garačić A., Kaznena djela protiv spolne slobode i spolnog ćudoređa, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb) vol.17., broj 2/2010, str. 597 -618.
65. Stočanin S., Pedofilija jedan od oblika seksualne perverzije, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu, Kriminalističke teme (2013), 3-4, str.125-142.
66. Srzentić N., Stajić A., Kraus B., Lazarević Lj., Đorđević M., Komentar Krivičnih zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Beograd, 1981. godina,
67. Aleksandra Petrić i Dženana Radončić (2014), Izvještaj i analiza praćenja krivičnih postupaka u oblasti rodno zasnovanog nasilja u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj
68. UNICEF-ov ured za Bosnu i Hercegovinu, Bosna i Hercegovina: romska populacija, Praćenje stanja i položaja djece i žena, Istraživanje višestrukih pokazatelja 2011.-2012. Završni izvještaj, Sarajevo, 2013.,
https://www.unicef.org/bih/ba/01_Prednje_strane_i_Zbirna_tabela_rezultata.pdf
69. Prava za sve (2011), Izvještaj o nasilju u porodici nad romkinjama u Bosni i Hercegovini, Romkinje za život bez nasilja, http://pravazasve.ba/publikacije-bs/docs-bs/Romkinje_za_zivot_bez_nasilja-BH.pdf
70. Banović Damir, Prava i slobode LGBT osoba, Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2011.,
71. Atlantska inicijativa (2014), Priručnik: Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u BiH,
http://www.atlantskainicijativa.org/bos/images/Rod_i_reforma_pravosudja_u_BiH/Publikacije/prirucnik-sudska-razmatranja-bos-final.pdf
72. Atlantic Initiative (2015), Preživjeli govore: Osvrt na odgovore krivičnog sistema na nasilje u porodici u BiH,
http://www.atlantskainicijativa.org/bos/images/2015/dokumenti_i_publicacije/izvjestaj-nasilje-2015.pdf
73. Agencija za ravnopravnost spolova BiH (2013), Rasprostranjenost i Karakteristike Nasilja Prema Ženama u BiH,
<http://www.diskriminacija.ba/sites/default/files/NASILJE%20nad%20zenama%20u%20BiH%202013.pdf>
74. BiH Ministry of Human Rights and Refugees, Framework Strategy For The Implementation Of The Convention On Preventing And Combating Violence Against Women And Domestic Violence In Bosnia And Herzegovina For The Period 2015 – 2018
75. Udruženje “Žene ženama” (2012), Zaštita Od Nasilja U Ženskom Iskustvu Bosanskohercegovačke Stvarnosti, http://www.zenezenama.org/zene/images/dokumenti/publikacije/zastita_od_nasilja.pdf
76. Majda Halilovic i Heather Huhtanen, DCAF (2014), Rod i pravosuđe, Izvještaj o istraživanju: Implikacije roda u pravosuđu BiH.
file:///C:/Users/user/Downloads/Gender_Judiciary_BOS%20FINAL.pdf
77. OSCE Misija u BiH (2011), Krivična odgovornost i sankcioniranje počinitelja nasilja u porodici: Analiza i preporuke o krivičnim sankcijama u predmetima nasilja u porodici u Bosni i

Hercegovini, <http://www.osce.org/bs/bih/106971?download=true>

78. Republika Srpska Ombudsmen za djecu, Prevencija eksploatacije djece u Jugoistočnoj Evropi, Seksualna eksploatacija djece u Republici Srpskoj. <http://www.djeca.rs.ba/uploaded/Seeksp.pdf>

79. Zdravo da Ste (2014), IZVJEŠTAJ o pilotiranju indikatora za praćenje primjene LANZAROTE KONVENCIJE,

[file:///C:/Users/user/Downloads/
Izvj%C5%A1taj+o+pilotiranju+indikatora+za+pra%C4%87enje+primene+Lanzarote+konvencije.
pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/Izvj%C5%A1taj+o+pilotiranju+indikatora+za+pra%C4%87enje+primene+Lanzarote+konvencije.pdf)

80. Zemlja Djece i Zdravo da ste(2013), ZNANJEM I RAZUMIJEVANJEM DO BOLJE ZAŠTITE DJECE Rezultati istraživanja o seksualnom zlostavljanju i iskorištavanju djece u Bosni i Hercegovini, <file:///C:/Users/user/Downloads/Lanzarote+konvencija+-+izvjestaj.pdf>

81. Razvojni program Ujedinjenih nacija/ UNDP, Procjena potreba na polju podrške svjedoka/ žrtava u BiH 2008-2011, <http://www.mreza-mira.net/wp-content/uploads/Procjena-potrebe-na-polju-podrske-svjedoka-zrtava.pdf>,

82. TRIAL /Track Impunity always), Pravna analiza u okviru projekta podržanih od strane Vlade Velike Britanije i Fondacije Otvoreno društvo, Ostvarivanje zahtjeva za naknadu štete žrtava ratnih zločina u okviru krivičnih postupaka u Bosni i Hercegovini – stanje, problemi i perspektive 2015.,

83. OSCE Misija u BiH (2017), Postizanje pravde za žrtve seksualnog nasilja u oružanom sukobu u Bosni i Hercegovini: napredak ostvaren pred sudovima u BiH od 2014. do 2016. godine,

<http://www.osce.org/bs/mission-to-bosnia-andherzegovina/324331?download=true>

84. UNOHCHR, hom, Organizacija žena "Lara", Studija o nasilju u porodici u Bosni i Hercegovini, Banja Luka, decembar 2005.

Domaće zakonodavstvo:

1. Ustav Bosne i Hercegovine, Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini – Anex IV ("Službeni glasnik Bosne i Hercegovine" broj 25/09),
2. Krivični zakon Federacije BiH ("Službene novine Federacije BiH" broj 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14 i 46/16),
3. Krivični zakon Republike Srpske ("Službeni glasnik Republike Srpske" 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12 i 67/13),
4. Krivični zakonik Republike Srpske ("Službeni glasnik RS" broj 64/17),
5. Krivični zakon Brčko distrikta BiH ("Službeni glasnik Brčko distrikta BiH" broj 10/03, 45/04, 06/05, 21/10, 52/11, 33/13 i 26/16),
6. Zakon o krivičnom postupku Federacije BiH ("Službene novine Federacije BiH" broj 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 09/09, 12/10, 08/13 i 59/14),
7. Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske ("Službeni glasnik Republike Srpske" broj 53/12),
8. Zakon o krivičnom postupku Brčko distrikta BiH ("Službeni glasnik Brčko distrikta BiH" broj 10/03, 48/04, 06/05, 12/07, 14/07, 21/07, 33/13, 27/14),
9. Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Federacije BiH ("Službene novine Federacije BiH" broj 7/14),
10. Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske

- (“Službeni glasnik Republike Srpske” broj 13/10, 61/13),
11. Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Brčko distrikta BiH (“Službeni glasnik Brčko distrikta BiH” broj 44/11),
 12. Zakon BiH o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera - službeni prečišćeni tekst (“Službeni glasnik BiH” broj 22/16),
 13. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija FBiH (“Službene novine FBiH” broj 44/98, 42/99,12/09, 42/11),
 14. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija RS (“Službeni glasnik RS” broj 12/10, 117/11, 98/13, i 44/16),
 15. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija BDBiH (“Službeni glasnik BDBiH” broj 31/11),
 16. Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka Federacije BiH (“Službene novine Federacije BiH” broj 36/03),
 17. Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka Republike Srpske (“Službeni glasnik Republike Srpske” broj 48/03),
 18. Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka Brčko distrikta BiH (“Službeni glasnik Brčko distrikta BiH” broj 10/03, 19/07, 8/07),
 19. Zakon o zabrani diskriminacije BiH („Službeni glasnik BiH“, broj 59/09, 66/16)
 20. Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH („Službeni glasnik BiH“, br.16/03),

Međunarodne konvencije

1. Bečka deklaracija i program djelovanja usvojeni na Svjetskoj konferenciji o ljudskim pravima, Beč, 15.-25. juni 1993., potvrđena na Opštoj skupštini Ujedinjenih naroda Rezolucijom 48/121
2. Deklaracija Ujedinjenih nacija o ukidanju nasilja nad ženama od 20.decembra 1993 godine, R 48/104
3. Deklaracije UN-a o temeljnim principima pravde za žrtve kriminala i zloupotrebe ovlasti koja je usvojena Rezolucijom Generalne skupštine Un-a broj 40/34 od 29. Novembra 1985. godine

Konvencije Vijeća Europe

1. Konvencije Vijeća Europe o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe, dostupno na www.coe.int
2. Konvencija vijeća Europe o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, dostupno na web stranici www.coe.int
3. Europska konvencija o kompenzaciji žrtava krivičnih djela sa elementima nasilja, dostupno na web stranici www.coe.int
4. Europska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, dostupno na www.coe.int

Uporedni izvori prava:

1. Zakon o novčanoj naknadi žrtvama kaznenih djela (“Narodne novine Republike Hrvatske” broj 80/08 i 27/11)
2. Zakon o izvršavanju kazne zatvora Republike Hrvatske, integralan, prečišćen tekst zakona dostupan na www.zakon.hr .

PRILOG 1.

SUD/TUŽILAŠTVO:²⁹⁰ _____

PRIJEDLOG ZA OSTVARIVANJE IMOVINSKOPRAVNOG ZAHTJEVA²⁹¹

Informacije o krivičnom predmetu²⁹²

Kod ovog suda vodi se krivični postupak pod poslovnim brojem

protiv optuženog (ime i prezime)

iz (mjesto prebivališta)

po optužnici broj

radi krivičnog djela iz člana

Lični podaci oštećene stranke koja podnosi prijedlog

Ja,

(Ime i prezime)

Iz

(Mjesto prebivališta)

Adresa:

²⁹⁰ Napišite ovdje naziv suda ili tužilaštva kojem podnosite zahtjev.

²⁹¹ Šta je imovinskopravni zahtjev? Ukoliko Vam je izvršenjem krivičnog djela pričinjena šteta, možete tražiti naknadu te štete tako da podnesete prijedlog za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva tužiocu, odnosno sudu na kojem se vodi krivični postupak protiv osumnjičenog/optuženog. Kao oštećeni, prijedlog za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva možete podnijeti najkasnije do završetka glavnog pretresa, odnosno pretresa za izricanje krivičnopravne sankcije. Imovinskopravni zahtjev može se odnositi na: a) Naknadu štete prouzrokovane izvršenjem krivičnog djela; šteta može biti materijalna i nematerijalna (vidi fusnote 5 i 6 za daljnja objašnjenja); b) Povrat stvari koja su oduzeta izvršenjem krivičnog djela (vidi fusnotu 7 za daljnja objašnjenja); c) Poništenje pravnog posla (naprimjer, kupoprodajnog ugovora), koji je zaključen na nezakonit način (vidi fusnotu 8 za daljnja objašnjenja).

²⁹² U ovom dijelu navedite pojedinosti o krivičnom predmetu koji se vodi povodom krivičnog djela, čijim izvršenjem Vam je nanesena šteta. Ako je potrebno, tražite pomoć suda/tužilaštva pred kojim se vodi ovaj predmet, da doznate ove informacije.

Izvršenjem navedenog krivičnog djela, oštećenom²⁹³ je pričinjena šteta, pa, u skladu sa Zakonom o krivičnom postupku (čl. 194 ZKP BiH, čl.208 ZKP FBiH, čl.104 ZKP RS, cl.194 ZKP BD), podnosim sljedeći prijedlog za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva, kojim tražim:

naknadu materijalne štete²⁹⁴

u ukupnom iznosu od _____ KM,
od čega se iznos od _____ KM odnosi na _____
_____ KM odnosi na _____
_____ KM odnosi na _____
_____ KM odnosi na _____

i/il

naknadu nematerijalne štete²⁹⁵

u ukupnom iznosu od _____ KM,

293 Ko može biti oštećeni? Oštećeni je osoba koja je pretrpjela štetu izvršenjem krivičnog djela. U slučaju da je neka osoba izvršenjem krivičnog djela izgubila život, status oštećenog imaju njegovi najbliži srodnici (bračni drug, djeca, roditelji, braća i sestre).

294 Materijalna šteta može nastati u sljedećim slučajevima: a) Gubitak ili oštećenje imovine usljed izvršenog krivičnog djela (na primjer krađa motornog vozila, oštećenje pokretnih stvari, kao što su: automobil, televizor, namještaj i sl., ili nepokretne stvari, na primjer, kuće, i sl.); b) Za tjelesne povrede i pogoršanje Vašeg zdravlja, što je nastalo kao posljedica počinjenja krivičnog djela, možete tražiti troškove liječenja: nabavka lijekova, medicinske usluge, troškovi rehabilitacije, nabavka ortopedskih pomagala, troškovi pojačane ishrane, njega i pomoć treće osobe, izgubljeni lični dohodak i zarada, naknada za umanjenje sposobnosti za rad; c) Za smrt osobe može se tražiti iznos za izdržavanje osobe koju je umrli izdržavao, troškovi sahrane i troškovi liječenja umrlog, koji su nastali u periodu od povrede do smrti.

295 Nematerijalna šteta može nastati u sljedećim slučajevima: a) Fizička bol koja može biti uzrokovana tjelesnom povredom, operativnim zahvatom za vrijeme liječenja, kao i bol nakon završetka liječenja; b) Duševna bol nastala usljed smanjenja životne aktivnosti, unakaženosti (gubitak dijela tijela, ožiljci i sl.), usljed smrti ili invaliditeta bliske osobe, kažnjive obljuje i kažnjive bludne radnje; c) Pretrpljeni strah, uzrokovan izvršenjem krivičnog djela, i nakon toga, ukoliko je strah bio izrazito jak i dugog trajanja. Radi određivanja iznosa nematerijalne štete, mogu se konsultirati orijentacijski kriteriji koje je razvio Vrhovni sud Federacije BiH. Navedeni kriteriji ne predstavljaju automatiziranu formulu za izračunavanje novčane naknade s obzirom na to da i u primjeni pravila treba uzeti u razmatranje sve okolnosti konkretnog slučaja. Ovo su orijentacijski kriteriji za pojedine vrste nematerijalne štete: a) Fizički bolovi: jaki bolovi - 70,00 KM po danu; srednji bolovi - 40,00 KM po danu; slabi bolovi - 10,00 KM po danu; b) Duševni bolovi, nastali usljed smanjenja životne aktivnosti: do 25%, 5.000,00 KM za svakih 10%; preko 25% do 40%, 6.000,00 KM za svakih 10%; preko 40 do 60%, 7.000,00 KM za svakih 10%, preko 60 do 80% , 8.000,00 KM za svakih 10%, preko 80 do 100% do 10.000,00 KM za svakih 10%. (**Orijentacioni kriteriji i iznos za utvrđivanje visine pravične novčane naknade nematerijalne štete Vrhovnog suda Federacije BiH od 27.01.2016.godine**) Ovaj oblik štete je, u pravilu, trajnog karaktera, ali novčana naknada može se dosuditi i kad je smanjenje životne aktivnosti privremeno, ako je jačeg intenziteta i dužeg trajanja, ili ako to posebne okolnosti opravdavaju; c) Duševni bolovi, nastali usljed naruženosti: Izrazito jak stepen 10.000,00 KM, jak stepen, vrlo uočljivo trećim osobama -7.000,00 KM; uočljivo samo ponekad (na primjer, ukućanima, na plaži i sl.) - 6.000,00 KM; srednji stepen, vrlo uočljivo trećim osobama - 6.000,00 KM uočljivo trećim osobama samo ponekad - 3.000,00 KM; nizak stepen, vrlo uočljivo trećim osobama 1.500,00 KM; uočljivo trećim osobama samo ponekad - 700,00 KM;

d) Duševni bolovi zbog smrti bliskog srodnika (bračni i vanbračni drug, dijete, gubitak ploda, roditelj, braća i sestre): za slučaj smrti bračnog i vanbračnog druga ili djeteta - 20.000,00 KM; za slučaj gubitka ploda, roditeljima -7.000,00 KM; za slučaj smrti roditelja 20.000,00 KM; za slučaj smrti brata ili sestre - 7.000,00 KM; ako se začeto nerođeno dijete (nasciturus) rodi živo za slučaj smrti roditelja 20.000,00 KM; e) Duševni bolovi, zbog naročito teškog invaliditeta bliske osobe: za slučaj naročito teškog invaliditeta bračnog i vanbračnog druga i djeteta - 20.000,00 KM; za slučaj naročito teškog invaliditeta roditelja: djetetu koje se nalazi na odgajanju i izdržavanju kod roditelja - 20.000,00 KM, djetetu - 12.000,00 KM; f) Strah: veoma jakog intenziteta 70,00 KM po danu, jakog intenziteta 60,00 KM po danu, srednjeg intenziteta 30,00 KM po danu, slabog intenziteta 5,00 KM po danu, g) Neopravdana osuda ili neosnovano lišenje slobode 100,00 KM po danu. Pravična novčana naknada za pretrpljeni strah dosuđuje se ako okolnosti slučaja, a naročito trajanje i jačina straha, to opravdavaju. Stepen i dužinu trajanja fizičkih bolova, duševnih bolova i straha, utvrđuje vještak medicinske struke.

od čega se iznos od _____ KM odnosi na _____
_____ KM odnosi na _____
_____ KM odnosi na _____
_____ KM odnosi na _____

i/ili
povrat sljedećih stvari:²⁹⁶ _____
i/ili
poništenje pravnog posla:²⁹⁷ _____

²⁹⁶ Povrat stvari možete zahtijevati u slučaju ako je izvršenjem krivičnog djela oduzeta Vaša stvar kao oštećenog. Ako je stvar uništena ili oštećena, imovinskopравни zahtjev se mijenja u zahtjev za naknadu štete. Oduzeta stvar se vraća, ukoliko se nalazi kod počinioca krivičnog djela, kod saučesnika koji odgovara zajedno s počiniocem, ili kod treće osobe kojoj je povjerena na čuvanje od strane počinioca ili njegovog saučesnika. Opišite ovdje stvari koje tražite da Vam budu vraćene.

²⁹⁷ Poništenje nekog pravnog posla: termin “pravni posao” najčešće se odnosi na ugovore, naročito na ugovore o kupoprodaji (naprimjer, zemljišta, kuće, automobila i sl.). Ako je ugovor zaključen protuzakonito, možete tražiti poništenje tog ugovora u cijelosti ili djelomično, kako bi se uspostavilo pravno stanje koje je bilo prije izvršenja krivičnog djela, odnosno zaključenja ugovora. Navedite ovdje pravne poslove za koje tražite da budu poništeni.

OBRAZLOŽENJE

(Navedite sve okolnosti i činjenice na kojima se zasniva Vaš imovinskopravni zahtjev, imajući u vidu izvršeno krivično djelo i štetu koja Vam je, kao oštećenom, pričinjena izvršenjem tog djela. Dodajte dodatne stranice, ako je potrebno.)²⁹⁸

(Navedite sve dokaze, naprimjer, pismene isprave, svjedoke, medicinsku dokumentaciju, stručne nalaze i dr., na kojima se zasniva imovinskopravni zahtjev. Dodajte dodatne stranice, ako je potrebno.)²⁹⁹

Molim da budem pozvan na glavni pretres radi obrazloženja imovinskopravnog zahtjeva za naknadu štete, kao i ostvarivanja ostalih prava kao oštećenog u krivičnom postupku.

U _____ dana _____ godine

Oštećeni:

²⁹⁸ U ovom dijelu objasnite sve činjenice i dokaze na kojima se zasniva Vaš imovinskopravni zahtjev. Posebno je potrebno objasniti sve okolnosti u pogledu mjesta, vremena i načina izvršenja krivičnog djela i izvršioca krivičnog djela, kao i sve okolnosti i činjenice vezane za nastalu štetu, kao i uzročnu vezu između izvršenog krivičnog djela i nastale štete.

²⁹⁹ U pogledu materijalne štete, koja se odnosi na gubitak ili oštećenje imovine usljed izvršenog krivičnog djela, neophodno je da, uz zahtjev, dostavite sve pismene dokaze i isprave koje dokazuju Vaše vlasništvo nad imovinom. U pogledu oštećenja stvari, predložite saslušanje svjedoka, ili vještačenje po vještaku odgovarajuće struke, kako bi šteta bila procijenjena. U pogledu materijalne štete u vidu tjelesne povrede i oštećenja zdravlja ili smrti osobe, potrebno je predočiti račune ili druge pismene isprave koji potvrđuju troškove liječenja, nabavke ortopedskih pomagala, nabavke lijekova, troškova sahrane i drugog; po potrebi, cijeneći okolnosti slučaja, predložiti provedbu dokaza vještačenja po vještaku odgovarajuće struke.

Pojašnjenja u vezi popunjavanja imovinskopravnog zahtjeva

Svrha ovog obrasca, koji je pripremila Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini (Misija), je da pomogne žrtvama krivičnih djela u ostvarivanju njihovih prava te, naročito, da pomogne kod podnošenja prijedloga za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva tokom krivičnog postupka. Molimo da imate na umu da podnošenje imovinskopravnog zahtjeva ne znači da će Vašem zahtjevu biti automatski udovoljeno. O osnovanosti Vašeg zahtjeva odlučit će sud, koji će razmotriti da li je Vaš zahtjev dovoljno utemeljen i da li će odlučivanje o zahtjevu bitno utjecati na trajanje krivičnog postupka. Korištenje ovog obrasca ne podrazumijeva da Misija podržava Vaš zahtjev, ili da zauzima bilo kakvo stajalište u pogledu osnovanosti Vašeg slučaja, pošto Misija nije stranka u postupku.

Ova publikacija objavljena je u okviru projekta "Podrška pravosuđu u Bosni i Hercegovini - Jačanje tužilačkih kapaciteta u sistemu krivičnog pravosuđa", kojeg provodi Visoko sudsko i tužilačko vijeće Bosne i Hercegovine.

Visoko sudsko i tužilačko vijeće Bosne i Hercegovine
Visoko sudbeno i tužiteljsko vijeće Bosne i Hercegovine
Високи судски и тужилачки савјет Босне и Херцеговине
High Judicial and Prosecutorial Council of Bosnia and Herzegovina

Izradu ove publikacije podržale su Ambasade Švicarske i Kraljevine Norveške u Bosni i Hercegovini. Sadržaj ove publikacije, kao i nalazi prikazani u njoj, ne odražavaju nužno stavove Vlade Švicarske i Kraljevine Norveške, niti Visokog sudskog i tužilačkog vijeća Bosne i Hercegovine.